EESTI KIRJANDUS

ÕPIK X KLASSILE

A-31931

V. ALTTOA, A. JÄRV, K. MURU, H. PEEP,
H. PUHVEL, H. SIIMISKER, A. VINKEL

EESTI KIRJANDUS

ÕPIK X KLASSILE, V trükk

Toimetanud K. LEHT

KIRJASTUS «VALGUS» · TALLINN 1972

8E
A52

Kunstiliselt kujundanud T. Aru.
Kinnitanud Eesti NSV Haridusministeerium

SISUKORD

Eesti kirjandus XIX saj. lõppkümnendist Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini (H. Puhvel) 3
Juhan Liiv (A. Vinkel) 37
Eduard Vilde (V. Alttoa) 59
August Kitzberg (A. Järv) 105
Gustav Suits (K. Muru) 128
Friedebert Tuglas (H. Puhvel) 150
Eesti kirjandus aastail 1917—1940 (K. Muru, H. Peep) . 169
Anton Hansen-Tammsaare (H. Siimisker) 224
Tekstinäiteid

Виллем Алттоа, Антс Ярв, Карл Муру, Харальд Пээп, Хейно Пухвель, Хелене Сиймискер, Аарне Винкель. Титульный редактор Калью Лехт. ЭСТОНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА. Учебник для X класса. Издание 5-е. На эстонском языке. Художественное оформление Т. Ару. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja H. Liiv. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja M. Sein. Korrektorid M. Maide ja V. Artma.

Laduda antud 19. V 1972. Trükkida antud 15. VIII 1972. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2 60×90/16. Trükipoognaid 24,25. Arvestuspoognaid 21,49. Trükiarv 16 500. Tellimuse nr. 583. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58. Hind 35 kop.

2
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
229919

6—6—1

EESTI KIRJANDUS XIX SAJ. LÕPPKÜMNENDIST SUURE SOTSIALISTLIKU OKTOOBRIREVOLUTSIOONINI

Möödunud sajandi 90-ndate aastate keskpaiku toimus eesti kirjanduse arengus tähtis murrang: meie kirjanduses tõusis juhtivale kohale

KRIITILINE REALISM.

Kriitiline realism on loominguline meetod, mida esijoones iseloomustab elunähtuste tõepärane, objektiivne ja asjalik kujutamine. Kriitiline realist püüab luua karaktereid, kellesse koonduvad kujutatava ajajärgu inimese tüüpilised omadused; ta süveneb sotsiaalsete probleemide analüüsimisse ning toob lugeja ette ühiskondlikud väärnähtused. Nii on kriitilise realismi tunnusjoonteks sotsiaalsete probleemide teravapilguline analüüs, ühiskonnakriitika ning tõepärased, üldistusjõulised karakterid. Olustiku ja miljöö kirjeldamisel taotlevad kriitilised realistid täpsust ja asjalikkust, karakterikujunduses peavad nad määravaks sotsiaalseid tingimusi ja miljööd, kus tegelane elab. Klassiühiskonna pahesid arvustades ei suuda kriitilised realistid näha ja mõista ühiskonna progressiivseid jõude; nende teoseis on valdav mitte ülesehitav, vaid kriitiline suund.

Kriitilise realismi olemusest

Euroopa vanemate kultuurrahvaste kirjanduses pääses kriitiline realism mõjule juba XIX saj. 30—40-ndail aastail, ehkki seda tol ajal nii ei nimetatud (meetodi nimetus ja lähem üldistus on sündinud hiljem). Suuri võite andis uus meetod vene, prantsuse, inglise ja skandinaavia kirjanduses. Kriitilise realismi tekkimine on ühenduses ajajärgu ühiskondlike olude ja sotsiaalse mõtte ning kirjanduse enese arenemisseadustega.

Kriitilise realismi tekke ühiskondlikud eeldused

Eesti kirjanduses küpsesid kriitilise realismi kujunemise eeldused alles sajandi viimasel kümnendil ühenduses kapitalistliku industrialiseerimisega, kodanluse ja proletariaadi selgepiirilisema väljakujunemise ning klassivõitluse teravnemisega linnas ja maal. Rahvusliku liikumise aja ühiskondlik tõusumeeleolu ja optimism olid haihtunud, sel ajal rajatud organisatsioonid suleti või lõpetasid tegevuse. Uutes olukordades kaotas endine romantilise laadiga ja tegelikkust ilustav kirjandus elujõu. Tekkis vajadus kirjanduse järele, mis valgustaks kriitiliselt sotsiaalseid pahesid.

Sotsialistlike ideede levik

Eesti kriitiline realism leidis suurt tuge marksistlikest ideedest. Marksism jõudis Eestisse möödunud sajandi 80-ndail aastail, mil Tallinnas tekkisid esimesed marksistlikud ringid. Tol ajal ei ühendatud marksismi teooriat veel töölisliikumisega, olgugi et ringidesse kuulus ka töölisi. 90-ndail aastail tekkis Tartus kokkupuuteis läti ja vene revolutsiooniliste üliõpilastega (need olid teistest Venemaa ülikoolidest välja heidetud) eesti haritlasring, kus tutvuti marksismi ja loodusteadusega ning levitati selle ideid loengute ja trükiväljaannete kaudu. Ringis tunti huvi eriti ühiskonnakriitilise ilukirjanduse vastu (Zola, L. Tolstoi, Hauptmann, Ibsen, hiljem Gorki ja Tšehhov). Selles ringis arenesid ka Ed. Vilde sotsiaalsed ja kirjanduslikud vaated. 1901. aastal Tallinnas asutatud ajaleht *Teataja* koondas enda ümber kirjanikke (Ed. Vilde, A. H. Tammsaare, O. Münther), kelle looming kujunes kriitilise realismi vaimus. Materialistlik arusaamine looduse ja ühiskonna arengust valmistas kriitilisele realismile pinda ning mõjutas ka lugejat seda mõistma.

Kriitilise realismi tekkimise kirjanduslikke eeldusi

80-ndail aastail tõusis eesti proosas tähtsale kohale romantiline ajalooline jutustus. Luules jätkasid rahvusliku liikumise aja teemade värsistamist L. Koidula epigoonid. Kuid ei ajaloolised jutustused ega ka romantilis-sentimentaalne lüürika vastanud enam uutele ühiskondlikele oludele. Niisugune kirjandus jäi elust maha ja muutus rahvale võõraks. Sentimentaalse luule vastu võtsid sõna ka kriitikud. Nii kirjutas J. Jõgever 1888. aastal:

Juba paarkümmend aastat seesama vana joru: «Ilus oled, Eestimaa!», «Oh, kuis ma armastan Sind, Eestimaa!», «Eestlane olen ja eestlaseks jään!» jne. Noh, mis tahetakse sellega ütelda? Kui neid sõnu esimest korda üteldi, siis oli neil mõte sees, siis

tähendati nendega, et rahvas on enesetundmisele jõudnud. Kui aga veerand sada aastat ikka sedasama nendesamade sõnadega (— — —) korratakse, siis läheb see läilaks.

Ed. Vilde avaldas 1891. aastal pamfleti *Suguvend Johannes,* milles naeruvääristas sentimentaalset ja elukauget luulet. J. V. Veski tutvustas sajandi alguses silmapaistvaid realiste (Tšehhov, Ibsen jt.) ja uue kirjanduse põhimõtteid. Ajakirjanduses juhiti tähelepanu tõsielu kujutavale suunale ja saavutustele teiste maade kirjanduses. Vanamoelise epigonismi taunimine valmistas teed kriitilisele realismile.

Realismi sugemeid leiame juba rahvusliku liikumise aja jutukirjanike, eriti L. Koidula ja E. Aspe külaelu piltides. Ometi ei saa nende loomingut järjekindlalt realistlikuks pidada: nad ei keskendunud sotsiaalsete probleemide vaatlemisele ega suhtunud kriitiliselt ühiskonna peamistesse pahedesse. Kuid varasemad jutukirjanikud olid aidanud tõsta üldist kirjanduslikku kultuuri, mis oli vajalik realismi tekkeks.

Tähtsat osa eesti kriitilise realismi kujunemises etendavad eestindused teiste rahvaste ilukirjandusest, mis levisid esijoones ajakirjanduse kaudu. Kõige tihedamad kontaktid olid eesti kirjanikel vene ja saksa kirjandusega, väiksem on prantsuse ja Skandinaavia rahvaste kirjanduse mõju ning osatähtsus. Sajandi lõpul hoogustus L. Tolstoi, A. Tšehhovi, E. Zola jt. teoste tõlkimine eesti keelde. Tõlgete sagenemine tõstis kirjanike nõudlikkust oma loomingu vastu ning üldist kirjanduslikku kultuuri.

Ed. Vilde osa kriitilise realismi tekkes

Kriitilise realismi võidulepääs eesti kirjanduses on lahutamatult seotud **Eduard Vilde** nimega, kes kujunes uue meetodi esimeseks viljelejaks. Vilde varasematel teostel ei olnud nimetamisväärset ühiskondlikku kõlajõudu. Ometi oli tema kirjanikunatuuris juba algselt eeldusi, mis soodustasid arengut realismi suunas. Oma loomismeetodit iseloomustades kirjutas Vilde juba 1887. aastal:

Ma püüan oma juttudes aega, elu ja inimesi kirjeldada, nagu nad tõesti on, mitte, nagu nad olla võiksid, olema peaksid või nagu neid paleuslik luule teha tahaks. Ma ei kata kirjeldatava aja, elu ja inimeste vigasid mitte kinni; niisama vähe salgan ma headusi, mis neil tõesti olemas on.

Vilde varasemad teosed, samuti Juhan Liivi ja August Kitzbergi jutulooming moodustavad kriitilise realismi ettevalmistava etapi meie kirjanduses.

Murrang Vilde loomingus toimus pärast tutvumist marksistliku ühiskonnateooriaga ja teiste rahvaste kriitilise realismi saavutustega. Tema romaan *Külmale maale* (1896) on kriitilise realismi klassikaline teos, mida iseloomustavad olustikuline ja psühholoogiline realism ning sotsiaalsete vastuolude kriitika. Sellest teosest alates kujunes kriitiline realism eesti kirjanduses juhtivaks meetodiks ja Vilde selle järjekindlaimaks viljelejaks. Sajandivahetusel tõusis teiseks tähtsamaks kriitiliseks realistiks E. Peterson-Särgava.

Kriitilise realismi tähtsus

Uue meetodi võidulepääs tõstis tunduvalt kirjanduse kunstilist taset, eesti kirjandus astus sammu lähemale vanemate kultuurrahvaste kirjandusele. Kirjanduse ühiskondlik funktsioon muutus kaalukamaks: kesksele kohale tõusid sotsiaalsed probleemid, kirjandus andis ühiskonnast ja elust tõepärasema ja avarama pildi. Kunstiline süvenemine on tähelepandav kõigepealt karakterikujunduses. Näiteks Vilde romaani *Külmale maale* ja ajaloolise triloogia tegelased kehastavad kaalukaid probleeme ning köidavad ereda isikupäraga. Elu tõetruu kujutamise nõudel muutus miljöö täpsemaks ning ilmekamaks; süžee vabanes ebausutavaist ja seikluslikest sõlmitustest; stiil muutus asjalikumaks, kuid arenes seejuures kujundirikkuse suunas.

Eesti kriitilise realismi eripärasusi

Nimetatud tunnusjooned on omased kõigi rahvaste kriitilisele realismile. Loomulikult on eesti kriitilisel realismil ka erijooni, mis on tingitud meie kultuuri ja rahvusliku mõttelaadi iseärasustest. Kõigepealt märkame, et eesti kriitiline realism kujutab — kooskõlas meie ühiskonna arenguga — valdavalt talupoegade eluolu, külamiljööd. Meie kriitiline realism tõstab esiplaanile vastuolud ühelt poolt talupoja ja aadli, teiselt poolt maakodanluse ja kehvtalupoja vahel; aegamööda tõuseb kujutamisringi ka linnaelu probleemistik, siingi Vilde algatusel. Varasemas kriitilises realismis domineerib sotsiaalne probleem, tegelaste psüühika esitamises ei jõuta esialgu maailmakirjanduse tasemele.

Ed. Vilde, E. Peterson-Särgava ja A. Kitzberg moodustavad realistide esimese põlvkonna, neile

järgnes uue sajandi alguses realistide noorem generatsioon — A. H. Tammsaare, M. Metsanurk, O. Luts, J. Lintrop, J. Mändmets jt. Hiljem liitus kriitilise realismiga veel teisigi kirjanikke.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Korrake väliskirjanduse õpikust realismi käsitleva peatüki sissejuhatavat osa. Missugused sotsiaalsed põhjused tingisid realismi tekkimise Lääne-Euroopa juhtivates kirjandusmaades?
2. Nimetage sotsiaalseid ja kirjanduslikke tegureid, mis soodustasid kriitilise realismi kujunemist Eestis. Mispärast kaotas elujõu rahvusliku liikumise aja kirjandus?
3. Iseloomustage Ed. Vilde osa kriitilise realismi kujunemises. Millist teost võime nimetada kriitilise realismi esimeseks klassikaliseks teoseks eesti kirjanduses?
4. Missuguste rahvaste kirjandusest sai mõjustusi tekkiv eesti kriitiline realism?
5. Nimetage kriitilise realismi olulised tunnused. Missugused erijooned iseloomustavad eesti kriitilist realismi? Iseloomustage kriitilise realismi tähtsust eesti kirjanduse arengule.
6. Millisel ajavahemikul on kriitiline realism eesti kirjanduses juhtivaks meetodiks? Nimetage selle väljapaistvamaid esindajaid.
7. Missuguse realistliku romaani lugemine on jätnud erilise elamuse? Nimetage tähtsamaid kriitilisi realiste Lääne-Euroopa ja vene kirjanduses.
8. Võrrelge miljöökujutust Balzaci romaanis «Isa Goriot» ja Vilde romaanis «Mahtra sõda».

Kriitiline realism eelistab eepilisi žanre — romaani ja jutustust, mis võimaldavad elunähtusi kujutada avaramalt ja mitmekülgsemalt. Need proosažanrid saavutasid realismi esiletõusu järel juhtiva koha ka eesti kirjanduses. Vaatlemegi järgnevalt

PROOSA

arengujooni realismi tekkest 1905. aasta revolutsioonini.

Romaani kujunemine juhtivaks žanriks

Romaanikatseid oli tehtud juba enne realismiperioodi, kuid need jäid eeltööde tasemele. Romaani esimeseks väljapaistvaks viljelejaks kujunes **Eduard**

Vilde, kelle teosed saavutasid kunstijõu sedamööda, kuidas kirjanik lähenes kriitilisele realismile. Nii sündis eesti romaan tegelikult koos uue meetodiga. 90-ndail aastail andis Vilde erineva tasemega romaanid *Röövitud tiivad*, *«Linda» aktsiad*, *Karikas kihvti*, *Külmale maale* ja *Raudsed käed*. Uue sajandi alguses asus ta kirjutama ajaloolist triloogiat, mille esimene romaan *Mahtra sõda* kujunes oma võitleva sisu ja kunstitaseme tõttu suursündmuseks meie kirjanduse arengus. Lühikese ajaga tõstis Vilde üksipäini tunduvalt eesti romaani taset. Tema kõrval võib nimetada vaid E. Peterson-Särgava realistlikku romaani *Rahvavalgustaja* (1904).

Jutustus ja novell

Realismi läbimurde eel- ja järelaastail arenesid võrdlemisi kiiresti ka proosa lühemad vormid — jutustus ja novell. Neiski žanrides tõusis esikohale Vilde. Tema kõrval on jutustuse alal saavutusi mitmetel teistelgi kirjanikel. Kõrge kunstitasemega jutustusi ja lühiproosat kirjutas 90-ndate aastate alguses **Juhan Liiv**, kelle *Vari*, *Nõia tütar* ja *Kümme lugu* kuuluvad meie kirjanduse klassikasse. Liiv ei olnud proosakirjanikuna küll järjekindel kriitiline realist, kuid ta tundis hästi talupoegade elu ja suutis seda veenvalt kujutada. August Kitzberg ja Jakob Mändmets kirjutasid 90-ndail aastail rahvapäraseid külajutte, mida ei saa nimetada veel kriitilis-realistlikeks. Uue sajandi alguses alustasid loomingulist teed A. H. Tammsaare, novellikirjanik Jaan Lintrop jt.

Ernst Peterson-Särgava elukäigust

Kaaluvam tähtsus on sajandivahetuse kirjanduses

Ernst Peterson-Särgava (1868—1958)

jutustustel ja novellidel.

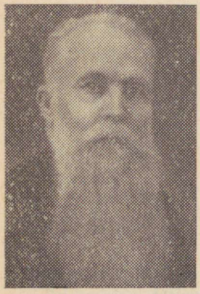

Särgava sündis 29. aprillil 1868 Vändras kooliõpetaja perekonnas. Õppis isa juures kodukoolis, siis Vändra ja Tori kihelkonnakoolis ning 1886. aastast alates Tartu õpetajate seminaris, kus alustas loomingulist tegevust.

1889. aastal algas Särgava pedagoogitöö, mis kestis ligemale kuuskümmend aastat. Töötas Vändras, Sindis, Põltsamaal, Kose-Uuemõisas ja Tallinnas. Õpetajatöö kõrval valmisid ka kirjanduslikud teosed. Nõukogude valitsus andis Särgavale rahvakirjaniku aunimetuse. Kirjanik suri 12. aprillil 1958 ja maeti Tallinna Metsakalmistule.

Särgava loomingu kaalukama osa moodustavad novellid ja jutustused, mis on avaldatud **«Paisete»**-nimelises sarjas. Esimene *Paisete*-raamat ilmus 1899. aastal ning sisaldab novellid *Ühe härja elulugu* ja *Marjad silmas,* järgmisel aastal ilmus jutustus *Issanda kiituseks* ja 1901. aastal lõppes sari novelliga *Tulge appi!.*

«Paised»

Särgava neile teoseile on iseloomulik publitsistlik otsekohesus ja ühiskondlike väärnähtuste karmisõnaline hukkamõistmine. *Paisete*-sari ongi sündinud kehvtalurahva hädapõlve vahetu nägemise ajel. Tähelepandav on, et Särgava osutab ka vaesema maarahva viltsuse põhjustele — sotsiaalsele ebaõiglusele, kehvtalurahva ekspluateerimisele mõisnike ja külarikaste poolt. Nimetatud sarja mõni tegelane avaldab väga julgeid mõtteid, mis ulatuvad ühiskondliku korra muutmise nõudeni.

«Ühe härja elulugu»

Novell kujutab renditalupoja eluraskusi. Süžee jälgib härja kasvukäiku ja sellega seotud sündmusi; teosesse on põimitud Kirjukannu pererahva lootused parandada härja müügirahaga rasket elujärge. Lootuste nurjumine juhib järelduse juurde: renditalupoja elu püsib nagu nõiaringis, millest ei aita välja ei töö ega pingutamine.

Härg sünnib — tal on rohutükk jumala käest valmis kasvanud, aga minu Jukul ei ole rohtu, ei midagi! Ja tükk rohtu, mis ta saab, selle eest müüb oma naha veel odavamalt kui Punu.

Novellile annab südamliku tundetooni Kirjakannu inimeste kiindumine Punusse, keda koheldakse otsekui pere liiget. Kirjaniku humanism kõlab tähendusrikkas võrdluspildis: hädapõlves talupojal jätkus rohkem elavat tunnet härjavärsi kui mõisnikul inimese vastu. Punu elulugu sümboliseeribki renditalupoja elu viletsust, mis on kokku võetud allegoorilises lõpupildis — Kirjukannu Jaani unenäos.

Korraga peetakse kinni ja keegi ütleb: «Kuhu sa, härg, jooksed!» Võetakse kinni ja viiakse laadale: Eeva istub vankris, karjane ajab takka — ei pääse kuhugi. Korraga tuleb lihunik ja hakkab teda lõikama, lõikab ja lõikab, ikka sügavamale, ikka sügavamale. Jaan tunneb hirmsat valu, ta hakkab karjuma: «O-o-oo!»

«Mis sa lõugad!» hüüab korraga Eeva ja raputab Jaani üles. «Vist jälle luupainaja!»

Pead väristades, vihaselt tõuseb Jaan.
«Mis sul viga?» küsib Eeva.
«Mind müüdi härja pähe ära!»
«Oh sa jumal,» ohkab Eeva, «Mis sa kõik kokku ei soni! On ometi hea, et see ilmsi ei sündinud!» püüab naine naljatada.
«Jah, eks ta ole,» vastab Jaan. «Niisugune on ühe härja elulugu!»

«Tulge appi!»

Maaühiskonna kriitikas jõudis Särgava kõige kaugemale novellis **«Tulge appi!»**. Miljöö poolest sarnaneb teos Ed. Vilde romaaniga *Külmale maale:* mõlemas teoses toimub sündmustik vaheldumisi jõukas päristalus ja saunas; palju ühisjoonelist on kahes külarikkas — Oheliku Madises ja Virgu Andreses; masendavad pildid Kiisa Tooma saunast meenutavad Väljaotsa saunikupere viltsust, kaasa arvatud viina võimusse langemise motiiv.

Novelli huvitavamateks tegelasteks on pärisperemees Oheliku Madis ja sulane Anton. Need tegelased on ellusuhtumises teadlikult vastandatud. Antonis on märgata klassiteadliku maaproletaarlase jooni. Mõlema tegelase väärtust hindab kirjanik nende suhtumisega saunikupere elumuredesse.

«Oheliku-onu jõulunägemine»

Samade tegelaste juurde pöördus Särgava veel tagasi novellis *Oheliku-onu jõulunägemine*, mis ilmus 1901. aastal väljaspool *Paisete*-sarja. Autor viib selles lõpule *Tulge appi!* tegelaste iseloomustuse.

Oheliku Madis on Kiisa pere oma saunast kohtu abiga välja tõstnud. Kui saunarahvas vabatahtlikult ei läinud, käskis Madis Antonil sauna maha lõhkuda. Et sulane keeldus, lõhkus Madis sauna ise. Sellegi novelli puänteerib Särgava unenäoga. Madis näeb unes, et Kiisa Toomale, kelle perekonna ta saunast välja kihutas, kingitakse hobune, regi ja kasukas. Alles unenäos tärkab korraks Madise heldus ning ta kingib saunikule tühja piibu. Ärgates on tal hea meel, et piip on siiski alles. Stseen on kujundatud satiiriliselt, mis toonitab Oheliku Madise ahnust ja julma hinge.

«Rahvavalgustaja»

Üheks Särgava populaarsemaks teoseks on satiirilise põhikoega romaan **«Rahvavalgustaja»** (1904), milles kujutatakse aleviku eluolu möödunud saj. 90-ndail aastail.

Mudila alevi vaimselt manduvasse keskkonda saabub noor kooliõpetaja Heinrich Madaras, kes loodab rahva kultuuritaset tõsta seltside asutamisega. Ometi ei suuda Madaras loodud karskusseltsi suunata tõelise kultuuritöö poole. Ta ei

leia Mudila «suurnikelt» toetust ning osutub ka ise jõuetuks ja egoistlikuks inimeseks. Romaani lõpus lahkub Madaras Mudilast, kus kõik jääb vana viisi. Vastandtegelaseks Madarasele on romaanis kooliõpetaja Jürisson, kes arvab, et kaasaegset ühiskonda saab paremaks muuta mitte seltside tegevuse, vaid kogu ühiskondliku süsteemi ümberkujundamise teel. Teos on rikas eluliste ja huvitavalt maalitud alevitüüpide poolest, nagu kaupmees Annemann, köster Arnikas, vallakirjutaja Kivi, mõisavalitseja Kurg jt. Kogu see seltskond on autori poolt asetatud satiirivalgusse. Mudila aleviku «suurnikud» on ilma vaimsete huvideta, täielikult eraldunud aleviku töötavast lihtrahvast; nende maailm on piiratud kaardimängu, joomingute ja seltskondliku klatšiga.

Rahvavalgustaja väärtus on vaimselt ja moraalselt sumbunud elumiljöö ilmekas kujutamises. Mudila ongi saanud väikekodanliku, vegeteeriva elulaadi sünonüümiks.

Pärast *Rahvavalgustaja* avaldamist kirjutas Särgava jutustusi ja näidendeid, kuid need ei ulatunud enam *Paisete* tasemeni.

«Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama!»

Vanaduspäevil nõudis kirjanikult palju tööd ulatuslik romaan *Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama!,* mis ilmus postuumselt alles Särgava 100. sünniaastapäeva puhul 1968. aastal. Romaan toetub süžeearenduses Vändra ajaloole ning Särgava perekonnakroonikale; tähtsal kohal on ajalooliste isikute (K. Körber, J. V. Jannsen jt.) tegevuse jälgimine. Teose põhiväärtus on aga avaras ülevaates XIX saj. keskpaiga sotsiaalsetest oludest ning teoorjusest väljapääsu otsiva talurahva eluolust.

E. Peterson-Särgava loomingu tähtsus

Peterson-Särgava loomingu tähtsus on teravate ühiskondlike probleemide käsitlemises ja maakehvistu elu tõepärases kujutamises. Külaolustiku ja rahvaelu stseenide kirjeldamises oli Särgava meister; tema teoste sõnastus on realistlikult asjalik; jutustuste ja novellide peamised karakterid on selgepiirilised, ent üheplaanilised.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Miks eelistavad kriitilised realistid proosažanre? Nimetage kriitilise realismi tähtteoseid maailmakirjandusest.
2. Missuguste teostega tõusis romaan eesti kirjanduses juhtivale kohale? Võrrelge neid teoseid ainestiku ja probleemiasetuse poolest rahvusliku liikumise perioodi kirjandusega.
3. Millal ilmus E. Särgava novellisari «P a i s e d»? Millistest

jutustustest sari koosneb? Meenutage 8-klassilises koolis tundmaõpitud novelli «Ühe härja elulugu». Milles seisneb novelli allegooriline kujundus? Millisele ideelisele järeldusele see viib?
4. Lugege läbi novell «Tulge appi!». Millist analoogiat võite täheldada Ed. Vilde romaaniga «Külmale maale»? (Pidage silmas ainestikku, tegelasi ja motiive.) Kuidas kasutab kirjanik allegooriat ja kontrasti printsiipi? Iseloomustage Oheliku Madist ja Antonit. Jälgige tegelaste otsest kõnet.
5. Lugege võimaluse korral läbi romaan «Rahvavalgustaja.» Jälgige Mudila aleviku kirjeldust. Võrrelge ja hinnake kaht õpetajat — Madarast ja Jürissoni. Milles seisneb selle teose peamine väärtus?
6. Meenutage J. Liivi jutustust «Vari». Millised episoodid on eriti meelde sööbinud? Võrrelge jutustust E. Särgava novelliga «Tulge appi!». Mida ühist ja erinevat võite täheldada? Milliseid romantismi jooni leiate J. Liivi jutustusest?

LUULE

90-ndail aastail on märgata uusi suundi ka arengus, kuigi uudsed perspektiivid ei avane siin nii kiiresti kui proosas. Vana, sentimentaalse värsiheietuse kõrval hakkas tekkima teist laadi lüürikat, mis köitis lugejat tundeehtsuse ja tõelise poeetilise elamusega.

Juhan Liiv uue luulelaadi kuulutajana

Ajajärgu kõige silmapaistvamaks luuletajaks oli **Juhan Liiv;** tema värsid annavad uue, eesti luules seni tundmata laadi. Ühtlasi on ilmne ka Liivi lähedus realistlikule elutunnetusele: ta ei ilustanud kodumaa loodust ega looritanud rahva viletsat elujärge, vaid kinnitas oma lauludes armastust vaesele ja rõhutud rahvale.

Liivi lüürika paremik jõudis kogudena lugeja kätte alles pärast 1905. aasta revolutsiooni; 90-ndail aastail rändas luuletaja kodukoha ümbruses vaimuhaigena ja kirjandusliku avalikkuse poolt peaaegu unustatuna.

Uute ja sügavamate tundetoonide toomisel luulesse on 90-ndail aastail ja 1905. aasta revolutsiooni eel teeneid K. E. Söödil ja A. Haaval.

Karl Eduard Sööt (1862—1950)

K. E. Söödi elukäigust

sündis 26. detsembril 1862 Tartu lähedal Tuki tuuleveski renditalus, lapsepõlve veetis aga Ilmatsalus. Hariduse omandas Tartus, töötas mõnd aega kodukohas vallakirjutajana ja asus siis tööle Tartus

Oleviku toimetuses, kus andus püsivamalt luuleloomingule. Aastal 1893 loobus ajakirjanikutööst ning asutas kirjastuse ja trükikoja. Võttis agaralt osa Tartu ühiskondlikust elust, olles muu hulgas Eesti Kirjanduse Seltsi liige ja Eesti Rahva Muuseumi asutajaid. Esimese maailmasõja alguses loobus Sööt kirjastustegevusest ning elas vabakirjanikuna Tartus. Ta suri 87 aasta vanuselt 1. sept. 1950. aastal ja maeti Tartu Raadi kalmistule.

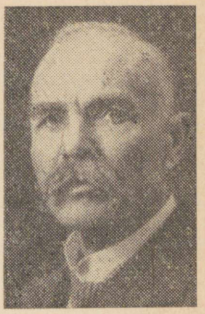

K. E. Söödi luule lähtekohti

K. E. Söödi luule on lahutamatult seotud taluolustikuga. Isakodust on päritud austus töö ja lihtsa eluviisi vastu, tööl põhinev õnneideaal ning kokkukuuluvus loodusega, talupoeglik mõttelaad. Söödi luules korduvad sageli külaelu motiivid ja Eesti looduse lihtsad pildid. Omapärasel kombel ühinevad Söödis romantik ja realist: ajuti on taluolustikku ja loodust nähtud päris realistipilguga, valdavam on aga külaelu idealiseerimine, milles ilmneb rahvusliku ärkamisaja järelmõju. Rahvusliku ärkamise ideaalide kokkuvarisemine ja tsarismi rõhumispoliitika mõjusid luuletajale rusuvalt, mida väljendavad kurvatoonilised, romantilised eleegiad. Söödi hilisemas loomingus on märgata ka ühiskonnakriitilisi motiive. Tema tähtsamad luulekogud on *Rõõm ja mure* (1894), *Saatus* (1899) ning *Mälestused ja lootused* (1903).

Kunstiväärtuslikemaiks tuleb aga pidada kodu- ja loodusluulet, romantilisi eleegiaid ja ballaade.

Kodu, looduse ja armastuse motiivid

Kodutalu ja loodus on Söödi luules lahutamatud; teda tiivustab usk töösse ja viljakandvasse mullasse:

Imeline muinaslugu
heljub sala üle maa:
põllumullas peitub vara
hõbet-kulda hulgana.

Juhan uskus, et seal kulda
tõesti peab olema,
ja ta kündis vara, hilja,
kündis suure hoolega.
(Kuld.)

Taoti märkame kiindumuslikes luulepiltides ilustamise varjundit:

Vaimu ette õrnalt tõuseb
kauge aja mälestus —
lapsepõlve kallim vara,
paleus ja igatsus:

need on lihtsad lood ja laulud,
ennemuistsed jutud sääl,
vanaeide lahke nägu,
tema armas, mahe hääl.

Need on — lillerikas vainu,
mängumuru, karjatee,
kauge õnn, mis läbi udu
virvendab veel hingesse.

(Mälestus.)

Sööt on meie põhjamaise looduse harras imetleja, kelles loodus on äratanud ilumeele; tema poeetilise pildistiku kujundavad mäekünkad, metsasalud, põlluteed ja käänulised ojad:

Me kaasiku ääres on mägi,
ja mäe rinnaku all,
seal niriseb allik nii selge
ja puhas kui helkiv kristall.

(Allik.)

Söödi armastuslüürikat iseloomustab humoristlik-mänglev laad ja tundmuse peitmine. Niisugust lembeluulet oli viljelnud varem M. Veske. Tuntumad Söödi armastusluuletused on *Malemäng, Varas, Nõel* jt.

Eleegiad Alates luuletuskogust *Rõõm ja mure* (1894) on Söödi loomingus väljapaistval kohal romantilise tooniga eleegiad. Neid ajendas kirjutama ühelt poolt tsarismi survepoiitika, teiselt poolt on nukra põhiheliga lüürika Söödile juba loomuldasa omane. Romantiline tunne Söödi luules on nukrutseva ja kurva alatooniga. Luuletus *Minu lein* vihjab leinatunde varasele ärkamisele:

Sellest ajast lein mu hingevara,
ohkamine mulle omane —
ja kui ohkan leinalisest rinnast
oma valuleegid laulusse.

Söödi tuntumad eleegiad on *Must lind,* milles romantikute lemmiksümbol must lind kuulutab poeedile õnnetut saatust, ja *Metsateel.* Viimane on nukker mõtisklus kadunud noorusest ja armastusest. Poeetilise elamuse sügavuselt on eleegiad Söödi luules kõige esileküündivamad.

Ballaadid Omaette tsükli Söödi luules moodustavad ballaadid, mis on loodud kas rahvaluule ainetel või siis tuginevad reaalsetele sündmustele. Ballaadide jutustavat elementi püüab Sööt edasi anda napilt ja täpselt, kuid sündmusi saatev pildistik on siiski meel-

desõõbiv. Rahvaluules tuntud libahundimotiivile (libahunt vabaneb nõidusest alles siis, kui saab inimeselt leiba) toetub ballaad *Soend. Katk* on sünge lugu musta surma saabumisest Pakri saarele. Ballaadis *Jaak Kajak* esitatakse üksikepisood Saaremaa töörahva ülestõusust ja selle mahasurumisest.

K. E. Söödi luule tähtsus

K. E. Söödi luule peamised väärtused on tundeehtsates värssides Eesti loodusest ja talupoja tööst. Tsaristlik surverežiim ajendas Sööti kirjutama eleegiaid rahva raskest saatusest; laialt tuntud on tema südamlikud lastelaulud. Söödi looming aitas ületada rahvuslikule liikumisele järgnenud epigonismiperioodi meie luules. Söödi luuletuste vorm on lihtne, isegi ühetooniline; värsside valdav enamus on kirjutatud ristriimilises nelikus. Paljud luuletused on viisistatud, eriti tuntud on A. Kapi soololaul *Metsateel,* koorilauludena on saanud populaarseks *Malemäng, Põlismetsa järv, Allik* jt.

Teiseks sajandivahetuse väljapaistvaks luuletajaks oli

Anna Haava (1864—1957).

Anna Haava elukäigust

Luuletajanna sündis 15. oktoobril 1864 Kodaveres Haavakivi talus, kus elati vanade talurahvakommete järgi, kuid tunti huvi ka kultuurielu vastu. A. Haava sai Tartu Kõrgemas Tütarlastekoolis saksakeelse hariduse. Pärast kooli lõpetamist töötas koduõpetajana ning halastajaõena Tartus ja mitmes paigas Venemaal. Alates 1906. aastast elas kuni elu lõpuni pidevalt Tartus. A. Haava suri 13. märtsil 1957. aastal ja on maetud Tartu Raadi kalmistule.

Haava luuletajaisiksus

Anna Haava oli romantilise põhitooniga lüürik, kes pidas luule väärtuseks poeetilise tundmuse ehtsust. Revolutsioonilisest liikumisest ja ajastu eesrindlikust sotsiaalsest mõttest eemale jäänud luuletaja tunnetas ometi, kuidas inimväärikus kodanlikus ühiskonnas sageli ohverdatakse omakasule. Ta tajus kodanliku ühiskonna vastuolusid ja püüdles oma paremais värssides vabaduse ja võrdsuse ideaalide poole.

Haava luules on kolm teemade tsüklit, mille juurde ta ikka ja jälle pöördub. Püsivamalt kui keegi teine meie luules on ta värsistanud armastuse õnne, muret ja kurbust. Tähtsal kohal on ka looduslüürika ning mõtteluule inimese ja ühiskonna

suhetest. Haava loominguline tööpäev kujunes pikaks, see kestis peaaaegu 70 aastat. Tema varasemad värsikogud *Luuletused* (1888), *Luuletused II* (1890) ja *Luuletused III* (1897) sisaldavad ülekaalukalt armastuslaule, mis said ilmumisel väga populaarseks. Temaatiliselt mitmekesisemad on luulekogud *Lained* (1906), *Ristlained* (1910) ja *Põhjamaa lapsed* (1913). Hilisemate kogudega ei suutnud Haava püsida enam meie luule arengu esirinnas, kuigi ta jätkas üksikute värsside kirjutamist veel nõukogude perioodilgi. Nõukogude ajal on ilmunud Haava sulest ulatuslik valikkogu *Luuletused* (1954) ja *Nõmmelill* (1964).

Armastuslüürika

A. Haava paremais armastuslauludes kõlab lembeelamuste ehtsus ja nüansirikkus, armastuse õnnetunne ja kaotuse valu. Lembetunne ühineb igatsusega headuse ja ilu järele — armastus õilistab inimest. Sõnastuselt on lembelaulud lihtsad, sügav tunne on peidetud, luuletaja ei taha sellest otsesõnal rääkidagi. Parimad sellest luulevarast on saanud peaaegu rahvalauludeks; niisugused on *Ei saa mitte vaiki olla, Kui sa tuled, too mull' lilli, Küll oli ilus mu õieke, Kõik kallile* jt.

Looduslüürika

Haava looduslüürikas on romantismi tunnusjooni. Loodus on hingestatud ja sulab inimesega ühte: lill võib und näha, ööbik oma laulust õnne ja leina tunda. Iseloomulikumaid selles laadis on *Nõmmelill:*

Kanarbikus kasvasin,
sambla süles sirgusin,
kaste külm mind kaisutas,
pilve puhkel paisutas:
olen nõmmelill.

Tuli päike, tulisilm,
teiseks, teiseks läks kõik ilm:
laasi hakkas hiilgama,
õhud õrnad õõtsuma,
ilutsema ma.

Poeetiliste loodusmaalingutega köidavad veel *Järv leegib eha paistel, Kesk sügavat Venemaa metsa* jt. Luuletus *Ööbiku surm* on tänapäeval kujunenud leinalauluks.

Mõtteluule

Alates kogust *Lained* on Haava lüürikas tähtsal kohal mõtteluule, järjest valjemini kõlavad ühiskonnakriitilised seisukohavõtud. Vastuseks tsaarivõimu survele kirjutas Haava luuletuse *Meie,* mis lühidusest hoolimata mõjub rõhutud rahva deklaratsiooni ja tulevikulootusena:

Meie ei taha olla, ei ole
vaikiv, ununev lehekülg
aegade-raamatus:
meie otsaette on kirjutatud
elusõna!

Luuletus *Me oleme Põhjamaa lapsed* on mõtisklus põhjamaise inimese ja looduse ühtekuuluvusest. Ühiskondlik ülekohus, mida Haava koges ise või nägi enese ümber, ajendas looma ühiskonnakriitilisi värsse, näiteks *Kui puhus mu katusekambri tuul.* Haava ei suutnud näidata väljapääsuteed ühiskondlikust ummikust, kuid sõnastas poeetiliselt kannatajate hädad. Mõnes luuletuses on Haava jõudnud ka sotsiaalse pöörde aimamiseni, nagu *«Sabas-»seisja visioonides.*

Säält ta tõuseb!... kasvab idast!
Pilkne saatus! — läheneb!
Pühib maa päält selle hukke!

A. Haava luule tähtsus

A. Haava lüürika poeetilise sugestiivsuse aluseks on tundesiirus ja paremate värsside rahvaluuleline lihtsus, mis loob isikupärase luulelaadi. Vormilt jääb Haava keskpärasele tasemele; ta pidas spontaanset eneseväljendust luuletaja esmaseks ülesandeks ega taotlenudki vormi erilist meisterlikkust. Haava oli üks nendest, kes möödunud sajandi lõpul andis luulele uue tundesisu. Paljud tema luuletused *(Ei saa mitte vaiki olla, Ööbiku surm, Kalamehe mõrsja, Lenda, lepatriinuke, Me oleme Põhjamaa lapsed* jt.) on viisistatud ja kuuluvad üldrahvaliku lauluvara hulka.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Nimetage 90-ndate aastate esileküündivamaid luuletajaid. Milliseid nende luuletusi tunnete?
2. Mis on K. E. Söödi luule peamiseks ainealaks? Iseloomustage tema loodus- ja koduluulet. Mida peate realistlikuks Söödi loodus- ja kodulüürikas? Kuidas on Söödi eleegiad seotud 90-ndate aastate ajalooliste tingimustega? Kuidas mõista luuletust «Must lind»? Millised kujundid Söödi eleegiates korduvad? Millistesse kirjanduse põhiliikidesse kuuluvad eleegia ja ballaad? Mis neid iseloomustab? Esitage mõlema kohta näiteid.
3. Nimetage A. Haava tähtsamad luuletuskogud. Millised on A. Haava luule põhiteemad? Võrrelge A. Haava ja K. E. Söödi loodus- ja armastusluulet. Mis on iseloomulik A. Haava loodus-

lüürikale? Mida peate selles romantiliseks? Milliseid ühiseid motiive on luuletusel «On püha mulle mu kodumaa muld» L. Koidula isamaalüürikaga? Kuidas mõista luuletust «Me oleme Põhjamaa lapsed»?

4. Määrake omal valikul ühe Sööd i ja ühe Haava luuletuse värsimõõt. Missugused Sööd i ja Haava luuletused on viisistatud? Kelle poolt?

1905. aasta revolutsiooni eel ja ajal ühiskonnas levinud vabadusideed jätsid sügava jälje Venemaa rahvaste kultuuriellu ja kirjandusse. Revolutsiooniideed tungisid järjekindlalt kirjanike loomingusse ning ajajärgu võitlusvaimustuse edasiandmiseks otsiti uusi kunstilisi vahendeid. Revolutsiooniline võitlus lähendas kirjandusi, vene eesrindliku kirjanduse (eriti Maksim Gorki) mõju eesti kirjandusele oli sellal suurem kui kunagi varem.

Seda kõike arvestades võime pealkirjastada järgneva alapeatüki —

kirjandus ja 1905. aasta revolutsioon.

Eesti kirjanikud ja revolutsioon

Mitmed juhtivad eesti kirjanikud (Ed. Vilde, H. Pöögelmann, Fr. Tuglas) olid otseselt seotud 1905. a. revolutsiooniga. H. Pöögelmann oli Tallinnas üks revolutsioonilise liikumise juhte. Ed. Vilde toimetas pärast reaktsiooni esialgset võitu poliitilist pilkeajakirja *Kaak;* Fr. Tuglas tegutses agitaatorina ning sidemehena Tallinna ja Tartu revolutsionääride vahel. Vilde ja Tuglas pidid 1905. aasta revolutsiooni mahasurumise järel lahkuma Eestist, kus neid oleks oodanud vanglakaristus. Revolutsioonilise võitlusega oli otsesemalt või kaudsemalt seotud enamik tolleaegseid kirjanikke.

Revolutsiooniideede tungimine kirjandusse

Revolutsiooniline meeleolu ja võitlustemaatika tungis eesti kirjanike teoseisse juba enne ülestõusu algust. G. Suits väljendas oma luules kõige selgemini tõusva revolutsiooni ootust ja rahva võitlusvaimustust. Tema esikkogu *Elu tuli,* mis ilmus revolutsiooni künnisel, kujunes tähtteoseks eesti luule arengus. Revolutsioonilised teemad on tollal valdaval kohal Fr. Tuglase loomingus. H. Pöögelmannist kujunes revolutsioonilaulude tõlkija, hiljem proletariaadi võitluslaulik. A. H. Tammsaare avaldas 1905. aastal tööliste streigi-

võitlust kujutava jutustuse *Päästmisel* ning hiljem revolutsiooni mahasurumise jõhkrust kajastava *Raha-augu*. Tähtsal kohal on revolutsioonisündmuste kujutamine Vilde loomingus. Novellides *(Tooma tohter, Nimekiri, Seadusemees, Griša kummaline unelm)*, millest mõned on kirjutatud saksa keeles, viis Vilde tsarismi kuriteod ka Lääne-Euroopa lugejate teadvusse. Hiljem on 1905. aasta revolutsioonisündmuste juurde pöördunud mitmed väljapaistvamad kirjanikud (näit. A. Kalda *Bernhard Riives)*.

Revolutsioonilise romantismi tekkimine

Uue nähtusena tekkis võitluspäevadel meie kirjandusse revolutsiooniline romantism, mille peamisteks kandjateks kujunesid G. Suits ja Fr. Tuglas. Realismi printsiibid jäid ajajärgu võitlusvaimustuse ja -paatose väljendamisel kitsaks; romantism oma emotsionaalse kujundlikkuse ja pateetikaga väljendas võitluse meeleolu ja hoogu jõulisemalt. See oli uus, revolutsiooniliselt meelestatud romantism, mille küpsemaks näiteks on G. Suitsu luuletuskogu *Elu tuli.*

Kas tunnete: väriseb maa!
Kas kuulete: kisendab veri!
Nüüd tuleb kas ei või jaa!
Nüüd on kallastest tõusnud meri.
Olge valmis!

Fr. Tuglase luuletus *Meri* on kujundilise rikkuse, rütmi ja võimsa meeleolulise tõusuga revolutsioonilise võitlussekutse sugestiivsemaid näiteid. Revolutsioonilise romantismi kujunemisaeg jäi aga üürikeseks, tema hoog rauges reaktsiooniaja saabudes.

Tööliskirjanduse tekkimine

Uueks nähtuseks revolutsiooniaja kirjanduses oli ka proletariaadi elutunnet kajastava tööliskirjanduse algmete tekkimine. Tööliskassist pärit autorid suutsid paremini mõista ja kujutada proletaarset elutunnet ja võitluse eesmärke, kui oli tehtud varem. Eesti tööliskirjandus jäi oma kunstitasemelt küll esialgu madalale, kuid täiendas siiski kirjanduse üldpilti. Revolutsiooni ajal levis peamiselt agiteeriva sisuga võitlus- ja pilkeluule, mille peamisteks autoriteks olid H. Pöögelmann, J. Lilienbach ja V. Mõlder.

Tööliskirjanduse levitamisel on kõige rohkem teeneid Juhan Lilienbachil (1870—1928), kes kirjutas ka ise proletaarset võitlusluulet. Revolutsioonile järgnenud aastail andis ta välja töölisalbu-

mite seeriaid; neist väljaandeist on tuntumad albumite seeria *Edasi* ja *Tapper* ning ajakiri *Tiiu Tasane.*

Kõige väljapaistvamateks revolutsioonilisteks kirjanikeks kujunesid järgnevail aastakümneil Hans Pöögelmann ja Eessaare Aadu (Jaan Anvelt).

H. Pöögelmanni elukäigust

Hans Pöögelmann (1875—1938) sündis 30. detsembril 1875. aastal Paistus väiketalupidaja perekonnas. Hariduse omandas Paistu kihelkonnakoolis ja Põltsamaal Aleksandrikoolis, kus tegi ka esimesi luulekatsetusi. Pöögelmann oli juba noorukina väga vastuvõtlik uute teaduslike ja ühiskondlike ideede suhtes. Õpilasena kiindus darvinismisse, hiljem kooliõpetajana tegi agaralt ateistlikku kasvatustööd, mida tollal peeti karistusväärseks. Kooliõpetaja ametit ei pidanud Pöögelmann kaua. Ta töötas Viljandis postiametnikuna, seejärel ajakirjanikuna *Postimehe* ja *Teataja* toimetuses.

1903 a. siirdus Pöögelmann Saksamaale Leipzigi ülikooli majandusteadust õppima. Siin tutvus ta marksismiga ning kujunes tulihingeliseks revolutsionääriks. 1905. aasta oktoobris tuli tagasi Eestisse ning lülitus aktiivselt võitlusse. Pärast revolutsiooni mahasurumist algas Pöögelmannil poliitilise põgeniku rahutu elu: ta viibis Londonis ja Pariisis, tuli siis salaja Eestisse, kus 1909. aasta aprillis areteeriti. Samal aastal põgenes Siberist Ameerikasse, kus toimetas eesti progressiivset ajalehte *Uus ilm.*

Pärast 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni saabus Pöögelmann Eestisse, kodusõja päevil siirdus ta Nõukogudemaale, kus töötas juhtivatel kohtadel uue korra ülesehitamisel. Pöögelmann hukkus 1938. aastal isikukultuse ohvrina.

H. Pöögelmann luuletajana

Poliitilise tegevuse ja revolutsioonilise võitluse kõrval on Pöögelmann tegelnud luuletamisega, millesse kiindus juba kooliõpilasena. Marksismiga tutvumisest alates domineerib Pöögelmanni luules revolutsioonilise võitluse teema. Ta avaldas luuletusi ajalehtedes ja ajakirjades ning oli Lilienbachi proletaarsete väljaannete kaastööline. Leningradis ilmusid luuletuskogu *Kevadetuuled* (1926) ja poeem *Neile, kes «langesid võitluses vendade eest»* (1936). 1957. aastal ilmus Nõukogude Eestis Pöögelmanni valikkogu *Luuletused.*

Revolutsiooniline luule

H. Pöögelmann on esimesi eesti luuletajaid, kelle looming on kantud revolutsiooniideedest. Revolut-

siooni tõusulaine hoogsat meeleolu on luuletaja tabanud nii 1905. kui ka 1917. a. revolutsiooni eel, millal tema värssides kajastub nende päevade võitlusind. Niisugused luuletused on *Kevadetuuled, Lipu alla, Edasi!* jt. Kõige haaravamalt kujutab seda *Laul revolutsioonile,* milles luuletaja 1919. aastal hüüdis:

Mühise maruna edasi,
taeva ja põrgu suudluse sünnilaps —
Revolutsioon!
Sulle jalgade ette kannan
viimse veeringu võitluses puretud elust:
oled sa andnud,
oled sa võtnud, —
kiidetud olgu su
— võitluses kõrgete aadete pärast —
verega pühitsetud nimi!

Pöögelmanni luule on seotud revolutsiooni ajaloo sündmustega. Poeem *Neile, kes «langesid võitluses vendade eest»* kujutab kolme kommunisti võitlust ja langemist Iru lahingus pärast 1. detsembri ülestõusu 1924. aastal. See on kangelaspoeem, milles traagilisi sündmusi mõistetakse optimistlikult, töörahva lõpliku võidu usus. Saaremaa 1919. a. ülestõusu ainetel on Pöögelmann kirjutanud poeemi *Saaremaa ülestõusu kangelaste mälestuseks.*

Tähtsal kohal Pöögelmanni luules on revolutsiooniliste laulude — *Internatsionaali, Varšavjanka, Marseljeesi* ja *Leinamarsi* — tõlked. Paljud tema luuletused on loodud teiste luuletajate motiividel.

Eessaare Aadu (kodanikunimega Jaan Anvelt) sündis 18. aprillil 1884. aastal Viljandimaal Võisiku vallas talupoja perekonnas. Pärast alghariduse omandamist õppis Tartu õpetajate seminaris. Võttis osa illegaalsest tegevusest ja sattus vastuollu kooli juhtkonnaga, mistõttu kool jäi lõpetamata. 1902. aastal siirdus Peterburi, kus tutvus marksistliku õpetusega. 1907. aastal astus Peterburi ülikooli õigusteadust õppima, kuid saadeti revolutsioonilise tegevuse pärast linnast välja. 1912. aastal oli Narvas töölisajalehe *Kiir* toimetaja. Väsimatult töötas Anvelt revolutsiooni huvides 1917. aastal. Kui 1918. a. novembris kuulutati välja Eesti nõukogude vabariik, oli Anvelt Eesti Töörahva Kommuuni esimeheks. Pärast sõja lõppemist töötas illegaalselt Eestis, juhtides kommunistlikku liikumist. Ta oli

Eessaare Aadu elukäigust

1924. a. 1. dets. ülestõusu üldjuht; hiljem töötas Nõukogude Liidus paljudel vastutavatel töökohtadel. Anvelt hukkus 1937. aastal traagiliselt vaenuliku laimu ohvrina.

Novellilooming

Eessaare Aadu kirjanduslik looming ei ole ulatuslik, kuid see on kantud revolutsioonilisest vaimust ning kuulub meie proletaarse kirjanduse kõige väljapaistvamate saavutuste hulka. Temalt on ilmunud novellikogu *Räästaalused* (1916) ja novell *Alasti* (1917). Hiljem avaldas Eessaare Aadu novelle Nõukogude Liidus ilmuvais eestikeelseis ajakirjades; Leningradis ilmusid *Valitud teosed* kahes köites (1934, 1935). Nõukogude Eestis väljaantud valikkogu *Jutustusi* (1957) koondab suurema osa Eessaare Aadu loomingust.

Eessaare Aadu loomingu põhiteemaks on klassivõitlus: igast tema novellist kõlab protest kodanliku süsteemi ja eraomandi vastu. Seejuures ei kirjeldata mitte ainult võitluse välist käiku, vaid valgustatakse ka tegelaste sisemaailma, kangelaste revolutsioonilise teadvuse arengut. Rikkalikust ainest valib kirjanik kujutamisobjektiks dramaatilised üksikepisoodid, mida novelli žanr eeldabki. Tema paremad novellid — *Alasti, Metsa serval, Välgu valgel, Teel, Raudtee ääres* — kuuluvad meie novelliklassikasse.

«Linnupriid»

Eessaare Aadu ulatuslikumaks teoseks on pooleli jäänud romaan **«Linnupriid»**, mis käsitleb kommunistide põrandaalust võitlust kodanlikus Eestis.

Kirjaniku isiklikele kogemustele toetuv romaan annab tõetruu pildi kommunistide põrandaaluse töö raskusest. Kandvamateks tegelasteks on veendunud kommunistid, kes organiseerivad ja juhivad töölisklassi võitlust. Ulatuslikumalt on nendest välja maalitud võitleja hüüdnimega Papp, suurte kogemustega revolutsionäär. Romaanis kujutatakse tema tegevust konspiratiivkorterites ülemaalise salajase nõupidamise organiseerimisel. Kõiges on tunda revolutsioonilise võitluse olukordi 20-ndate aastate alguses. Romaani tegelaskond on mitmekesine. Siin leidub neid, kes võitluse raskusele vastu ei pea ning reetureiks saavad. Huvitavaks tegelaseks on naisarst Meeri Ilmar, kes hüigab karjääri ja astub põrandaaluste revolutsionääride ridadesse.

Eessaare Aadu on revolutsioonilise proosakirjanike hulgas kunstiliste võimete poolest kõige väljapaistvam.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Missugune laadimuutus toimub kirjanduses ühenduses ajalooliste pöördesündmustega (revolutsioonid, rahvuslik vabadusvõitlus)? (Meenutage romantismi tekkimist prantsuse kirjanduses, Petõfi ja Mickiewiczi luule õitselepuhkemist.)
2. Mida uut tõi Eesti kirjandusse 1905. aasta revolutsioon? Nimetage kirjanikke, kes võtsid revolutsioonist osa. Millistes teostes leiavad revolutsioonisündmused käsitlemist?
3. Põhjendage revolutsioonilise romantismi tekkimist. Kes olid selle tähtsamad esindajad? Nimetage revolutsioonilise romantismi tähtteoseid. Meenutage Fr. Tuglase luuletust «Meri». Milliste kujutlusvahenditega annab autor edasi revolutsioonilist meeleolu? Esitage 8. kl. õpitud katkend peast. Meenutage G. Suitsu luuletusi. Esitage mõni neist peast.
4. Põhjendage tööliskirjanduse tekkimist revolutsioonisündmustes. Missugune tähtsus sel oli? Nimetage tööliskirjanduse tähtsamad esindajad ja väljaanded.
5. Andke lühiülevaade H. Pöögelmanni revolutsioonilisest ja kirjanduslikust tegevusest. Meenutage luuletust «Puid pillun küdevasse ahju». Milles seisneb luuletuse allegooriline kujundlikkus ja filosoofiline mõte? Mõtestage luuletuse «Las paukuda vasarad!» kujundeid. Leidke revolutsioonilist võitlust sümboliseerivaid kujundeid luuletusest «Laul revolutsioonile». Millised ajaloosündmused on Pöögelmannile luuleainet andnud? Millised tööliskassi võitluslaulud on Pöögelmann tõlkinud?
6. Iseloomustage J. Anveldi (Eessaare Aadu) revolutsioonilist tegevust. Lugege läbi novell «Alasti». Mida arvate Mihkel Tammesaare käitumisest?

Tsaarivalitsusel õnnestus 1905. a. revolutsioon maha suruda. Töölisliikumine elas üle ajutise mõõnaperioodi. Sotsiaalsed ja demokraatlikud ideed, mis revolutsioonieelses ühiskondlikus mõttes olid juurdunud, sunniti taanduma. Kohutatuna revolutsiooni lüüasaamisest eemaldus revolutsioonilisest liikumisest teatav osa haritlaskonnast. Kõik see avaldas mõju kultuurielule ja

KIRJANDUSE ARENGULE PÄRAST 1905. A. REVOLUTSIOONI.

Kultuurielu saavutusi

Eesti kultuuri arengule oli juba enne 1905. a. revolutsiooni tugev alus pandud ja edenemine jätkus hoolimata poliitilisest survest ja revolutsioonilise mõtte ajutisest taandumisest. 1906. aastal jõuti nii

Tallinnas kui ka Tartus kutselise teatri rajamiseni. 1907. aastal asutati Eesti Kirjanduse Selts, mis tegeles kirjanduse ja rahvaluule uurimistööga ning kirjastas ilu- ja koolikirjandust. 1906. aastal alustas ilmumist ajakiri *Eesti kirjandus*. 1909. aastal asutati Eesti Rahva Muuseum, mis hakkas koguma ainelist vanavara. Jätkus rahvaluule kogumine. Nii ei suutnud demokraatlikke kultuuritraditsioone lämmatada ka poliitiline reaktsioon.

Kriitilise realismi edasiarenemine

Kirjanduses jäi ka pärast 1905. a. revolutsiooni tooni andma kriitiline realism. Juhtivaks proosakirjanikuks jäi Ed. Vilde, kuigi ta elas emigrandina välismaal. Vilde areng kulges realistliku kujutusviisi süvendamise ja mitmekesistamise, tegelaste sügavama psühholoogilise läbivalgustuse suunas. Kirjanduse üldpildis hakkas suurenema nooremate realistide osatähtsus. Loomingulist teed alustasid M. Metsanurk ja O. Luts, kelle *Kevade* (1912) sai kiiresti populaarseks. Temaatiliselt rikastasid realistlikku kirjandust veel J. Mändmets ja J. Lintrop.

Jakob Mändmets (1871—1930) on tuntud maa- ja rannarahva eluolu kujutajana. Tema realismil puudub küll sotsiaalne probleemiasetus, kuid elutunnetus on lähedane töötavale inimesele. Jutuloomingus käsitles Mändmets peamiselt Saaremaa ja Loode-Eesti rannarahva eluolu, kus vanad kombed ja arusaamad elust hakkavad taanduma. Mändmetsa jutuloomingu paremik on ilmunud kogudes *Isatalus* (1913), *Meri* (1914), *Hiilid karil* (1921) ja *Läbi rädi* (1927).

Jaan Lintrop (1885—1962) oli realistliku novelli meister, kes leidis ainestikku kõige tavalisematest argisündmustest (novellikogu *Igapäevane elu,* 1909).

Kriitiline realism näitekirjanduses

Kui proosakirjandusse tungis kriitiline realism möödunud sajandi lõpul, siis näitekirjandusse jõudis uus meetod alles Esimese maailmasõja eelõhtul. Ka draamažanris viis kriitilise realismi võidule Ed. Vilde, kes 1912. aastal avaldas näidendi *Tabamata ime* ja kohe seejärel komöödia *Pisuhänd.* Samal ajal jõudis loomingu kõrgperioodi ka A. Kitzberg, kelle draamas *Libahunt* (1912) põimuvad romantismi ja realismi jooned; *Kauka jumal* (1915) on aga teravalt ühiskonnakriitiline näidend. Realistliku näitekirjanduse arengusse andis neil aastail tunnustusväärset lisa veel O. Luts näidenditega *Paunvere* (1913) ja *Kap-*

sapea (1913). Nii rikastus meie draamaklassika paari-kolme aasta jooksul küpsete lavateostega, mis omakorda virgutasid rahvuslikku teatrikunsti.

Impressionismi ja sümbolismi mõjusid eesti kirjanduses

Kriitilise realismi kõrval tekkisid pärast 1905. aasta revolutsiooni ka teised kirjanduslikud voolud, mis mitmekesistasid kirjanduse üldpilti. Nendest vooludest, mis teiste rahvaste kirjanduses olid levinud juba varem, tuleb kõigepealt nimetada impressionismi ja sümbolismi..

Impressionism (nimetus tuleb prantsuskeelsest sõnast *impression* = mulje) tekkis möödunud sajandi 60-ndail aastail prantsuse maalikunstis ja kandus üle ka muusikasse, teatrikunsti ja kirjandusse. Maalikunstis on uue voolu saavutused kõige tähelepandavamad; sel kunstialal lõid impressionistid koolkonna.

Prantsusmaal hakkas impressionism peatselt levima ka kirjandusse, toetudes osalt nendelesamadele põhimõtetele, millel rajanes impressionistlik maalikunst. Impressionismi levikut kirjanduses soodustas asjaolu, et see vool oli mingil määral vastandnähtuseks ühekülgsele naturalismile, mis enne impressionismi tekkimist oli prantsuse kirjanduses valdaval kohal. Impressionistid rõhutasid inimest ümbritsevast miljööst, eriti loodusest saadud aistinguid ja muljeid. Vahetud muljed seostasid nad inimese hingeeluga, rõhutades inimese meeleolu ja tundeelu sõltuvust välismaailma mõjutustest. Erilisel kohal on impressionistide loomingus meeleolupiltide, tundevarjundite ja -virvenduste kirjeldused. Nii jõudsid impressionistid meeleolurikka, värviküllase ja tundeerga proosa ning luuleni.

Impressionismi nõrgaks küljeks on üldistusjõulise karakteri puudumine ning kirjanduse filosoofilise külje loidus. Impressionistlikust teosest võib kujuneda kirevate detailide, muljete ja elamuste kaootiline rida, millel puudub üldistusjõud. Sellepärast ei saanud impressionism kirjanduses kujuneda valdavaks vooluks. Ta levis küll teistegi Euroopa rahvaste kirjandusse, kuid hääbus Esimese Maailmasõja ajal. Impressionistlikku detaili- ja meeleolurikkust, nn. «impressionistliku stiili» elemente kohtame aga hilisemaski kirjanduses.

Eesti kirjandusse jõuavad esimesed impressionistlikud mõjustused 1908. aastal, mil ilmus Fr. Tuglase

novellikogu *Kahekesi* ja A. H. Tammsaare jutustus *Pikad sammud*. Ka eesti kirjanduses moodustab impressionism irdharu, mis ei tõusnud juhtivale kohale. Kõige järjekindlamalt on impressionismist mõjustatud Fr. Tuglase romaan *Felix Ormusson* ja A. H. Tammsaare jutustus *Varjundid*. Impressionism tõi eesti kirjandusse uusi värve ja meeleolusid, mõnel määral on impressionismi tundeerksus mõjustanud ka hilisemaid realiste.

Impressionistliku stiili laad peaks selguma järgnevatest looduskirjeldustest võrdluses realistliku looduspildiga; mõlemad näited on võetud A. H. Tammsaare loomingust.

Teisel pool viljamäge on kõrge raba, kus kasvavad harvad rässakad männid, millest ükski ei julge oma latva taeva poole tõsta. Siin ja seal on suured musta veega laukad, mis lahutavad norgus mände üksteisest.

Kevadel tulevad siia kured endile asupaika otsima, kõnnivad oma pikkade koibadega ja karjuvad oma kumeda kurguga; aga männijässe see ei häiri, neid see värskele elule ei ärata. Ei tea, kas viimsepäeva pasungi seda suudaks.

Raba ja põllu vahel on heinamaa-siil. Siin kasvavad terava ladvaga kased ja kuused, mõni lopsakas mänd, toomingad ja pihlakad, kevadel õitsedes, sügisel marju kandes.

(Vanad ja noored.)

Ja istun pingile rahulikult süvenedes iseendasse ja maitstes verevalt punetavate kiirte mängu mereveerel.

Otse vastu päikest, kalda lähedal, nagu sinakas kiilasjää metalliläikes, kaugemal piirlev joon ja joone taga kollakas krobeline pind, mis särgab silmaringini. Eemal hommiku pool saab kollasest violett, mis omandab peagi sinihalli varjundi, ja see kaob tema kohal hõljuvasse, mänglevate valguskiirte sünnitatud tumedasse uttu. Sealt tulevad purjed mustadena, tontlikkudena, nagu muljuks neid mure tuule pärast, ja teda oodates pilluvad sõudvad mõlad kerkimisel elektrisädemeid, kirgavasse vette pillates surtsatavaid tilku, ning pingutavad kollasel ja violetsel pinnal sädelevaid kardkiukesi, mille otsad köidetud päikesesse. Vaadeldes löövad silmad virvendama, sünnitades ikka uusi ja uusi võdisevaid pettevärve,

ja sulgemisel teevad nad palavat valu, nagu poleks ikkagi veel kustunud värvide heitlev mäng. [———] Aga varsti vaibub tuuleiil ja üksikud värvid teisenevad varjunditesse, millele pole antud nime. Ainult meeled uimlevad joobnult ja süda hakkab valjemini pekslema, nagu aimaks ta lähenemas midagi suurt ja kallist.

(Varjundid.)

Prantsusmaal sai möödunud sajandi lõpul alguse veel teine vool — **sümbolism.** See vool ei taotle tegelikkuse tõepärast kunstilist üldistust, vaid peab inimsaatuse kujundamisel tähtsaks tundmatuid jõude. Sümbolistide luule kujunes luuletaja subjektiivsete elamuste ja meeleolude väljenduseks, kusjuures üksikuile kujundeile püüti anda sümboolne tähendus. Värsi sugestiivsuse tõstmiseks pandi eriti rõhku luuletuse musikaalsusele. Sümbolistlik draama püüab välise sündmustiku abil juhtida lugeja või vaataja salapäraste jõudude tajumiseni, mis määravad inimese saatuse. Lavale toodi abstraktseid mõisteid sümboliseerivad tegelased, nagu Surm, Viletsus, Lootus jne. Sümbolistlikesse teostesse suhtumises tuleb arvestada, et sümboli mõõtmeteni viidud tegelaste abil saab kujutada ka tegelikkuse suhteid.

Eesti kirjandusel on sümbolismiga vähe kokkupuuteid. Sümbolismi mõju täheldame Fr. Tuglase novellikogus *Liivakell,* mõnel määral ka kogus *Saatus.* Ent Tuglase sümboltegelased ei seisa müstiliste jõudude teenistuses, vaid kehastavad ka tegelikkuse olukordi. Tunduvaid sümbolismi mõjustusi leidub Ernst Enno luules.

Luuletaja **Ernst Enno** sündis 8. juunil 1875. aastal Valgutas. Lapsepõlv möödus Rõngu kihelkonnas Soosaare talus. Hariduse omandas Tartu Treffneri gümnaasiumis ja reaalkoolis, hiljem Riia Polütehnikumis. Töötas lühikest aega ajakirjanikuna ja seejärel kontoriametnikuna Valgas. Hiljem siirdus Haapsalusse Läänemaa koolinõunikuks. E. Enno suri 7. märtsil 1934. aastal.

Enno omapärasele luuletajaisikule oli mõju avaldanud sümbolism, eriti M. Maeterlincki looming. Teda inspireeris luuletama Eesti loodus, mille pilte maalib sügava armastusega. Tundetoonilt on Enno romantik, kes püüab sõnadesse valada inimhinge

Elukäigu piirjooni

igatsust täiuslikkuse järele. Sümbolistina arvas Enno, et inimese hing on vangistatud kehasse ning areneb korduvate taassündide teel täiuslikkuse poole.

Enno luuletaja-isiksus

Enno esimene luuletuskogu *Uued luuletused* ilmus 1909. aastal, luule paremik on avaldatud kogus *Hallid laulud* (1910). Tähtsal kohal Enno loomingus on lastelaulud.

Kodu- ja loodus-luule

Lapsepõlvekodust saadud elamused on Ennosse jätnud kustumatu jälje; kojuigatsus on tema luuleloomingu püsimotiiviks. Luuletuses *Õhtu kodutalus* loob ta südamliku pildi öisest talumajast, kus puhatakse raskest päevatööst. *Kojuigatsus,* üks Enno kaunimaid lüürilisi lühiluuletusi, väljendab luuletaja leinalist kiindumust kodupaigasse. Lõpuks muutub kodu ja kojuigatsuse motiiv Enno luules täiuslikkuse ja õnne sümboliks. Enno igatseb taga kadunud kodu, ei suuda aga leida tagasiteed koju nagu ka teed täiuslikkuse ja õnne juurde.

Enno looduspiltides kangastuvad meie valged suveööd, sinavad kaugused ja tuule lauluviisid tare taga niinepuul. Looduspildiga seostub alati filosoofiline mõtisklus, värss on musikaalne, näiteks luuletuses *Tuul laulis.*

Tuul, sõber, kas sa ikka laulad tasa veel,
Tuul, tare taga tasa — terve öö?
Veel sinivalge maa su kandle keeles
Ja õine laul kui kroon veel sinu meeles
Kui õnn ja laul — nii tasa terve öö.
. . . . . .
Oo inimese rada, valu lõpmata —
Ja õnn ja laul, sa oled üksi tuul.
Kui tare taga vana niine lehtes —
Ja kuskil sala muinasjutu ehtes
Kui uni kutsub tasa üksi — luul.

Igatsuslaulud

Kõige iseloomulikumad Enno loomingus on igatsuslaulud, milles väljendub luuletaja iha tundmatute kauguste, *tolmuta ranna* või siis täiuslikkuse ja õnne järele.

Tund hiline nüüd, laulab lõpmata –
meel igatseb tolmuta randa, [— — —]

Kuid luuletaja tunnetab võimetust nende paleusteni jõuda. Sellest igatsuslaulude nukker põhiheli. Niisugustest meeleoludest on kantud eriti *Igatsuse laul, Rändaja õhtulaul* ja *Öö valge on õnn.* Vastuseks otsatuile küsimustele on vaid soovitus — igaüks elagu oma südame hääle järgi.

Enno luuleanne avaldub eredalt ka romantilistes ballaadides, millel on märgatav sümbolistlik värving. Ballaadides luuletab Enno nurjunud elusaatustest, inimestest, kelle elu on olnud vaevarikas ja rõõmutu. Ballaadis *Kolm eite* mõtisklevad inimesed, kellel ühelgi pole elus midagi niisugust, mida soovida tagasi.

Ballaadid

Kõik on vaev, ütles teine, kõik muld ja vaev,
ma jääksin magama, —
et randa ei jõua ju ükskord laev,
vaev isegi uinuda.

Veelgi meeldesööbivamalt on sama teemat arendatud ballaadis *Võiks otsast alata* ... See on valus poeetiline eneseväljendus täitumata unistustest — «kuldmõtetest». Sama meeleolu valitseb ballaadis *Vanaisa surm*. Enno ballaadides on inimese saatus sünge, mis johtub autori alistumisest saatusele kui ettemääratud jõule.

Enno luules on haaravaid looduspilte ning inimhinge igatsust täiuslikkuse ja õnne järele. Enno on alistuv romantik, kes näeb elu varjupoolt, rõõmutut olelemist. Vormilt pole Enno luule küll täiuslik, kuid tema värsid on musikaalsed, hingestatud ja kujundilised. Nii esindab Enno luule sümbolistliku luule voorusi ja puudusi.

E. Enno luule tähtsus

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Missuguses olukorras toimus eesti kultuuri areng pärast 1905. a. revolutsiooni? Tooge näiteid kultuuri edasiarenemise kohta pärast 1905. a. revolutsiooni. Iseloomustage kriitilise realismi saavutusi pärast 1905. a. revolutsiooni.
2. Kus ja millal tekkis impressionism? Missugused on impressionismi kui kirjandusvoolu tunnuslikud omadused? Lugege läbi vastav lõik väliskirjanduse õpikust. Võrrelge näiteks toodud realistlikku ja impressionistlikku looduskirjeldust. Loetlege, missuguseid värve pakub impressionistlik looduskirjeldus. Missugustes eesti kirjanduse teostes on impressionismi mõjustusi?
3. Millal ja kus tekkis sümbolism? Mis on selles tunnuslik? Missugune temaatika on E. Enno luules peamisel kohal? Mis iseloomustab E. Enno kodu- ja loodusluulet? Tutvuge Enno igatsuslauludega («Igatsuse laul», «Rändaja õhtulaul», «Õö valge on õnn»). Missuguste kujundite ja motiividega väljendab Enno

igatsusmeeleolu? Missugused sümbolismile omased tunnused on Enno luuletustes «Vanaisa surm» ja «Kolm eite»? Õppige ilmekalt esitama luuletust «Võiks otsast alata...». Missugused Enno luuletused tunduvad kõige musikaalsematena?

1905. a. revolutsiooni eelõhtul alustas Tartus tegevust kirjanike rühmitus

«NOOR-EESTI»,

mis etendas järgnevate aastate kirjandus- ja kultuurielu arengus tähtsat osa.

«Noor-Eesti» tekkimine

«Noor-Eesti» algatajaiks olid noored kirjanikud. 1903. aastal loodi Tartu keskkooliõpilaste koolidevaheline kirjanduslik-poliitiline ring «Ühisus», mille eesmärgiks oli uutest sotsiaalsetest ideedest küllastatud õhustikus avardada kultuurielu ja mitmekesistada kirjandust. Tehti eeltöid kirjanduslike almanahhide väljaandmiseks ja kirjastuse asutamiseks. 1905. a. suvel ilmuski G. Suitsu algatusel mahukas kirjanduslik koguteos, mis kandis pealkirja *Noor-Eesti.* Albumi ümber koondunud noori kirjanikke ja kultuuritegelasi hakati nimetama nooreestlasteks ja nende kirjastust «Noor-Eesti» kirjastuseks. Ametliku organisatsiooni õigused sai «Noor-Eesti» alles 1912. aastal.

«Noor-Eesti» vaimseteks juhtideks ja väljapaistvamateks kirjanikeks olid G. Suits ja Fr. Tuglas, nende kõrval veel V. Grünthal-Ridala ja keeleteadlane J. Aavik. Vanematest kirjanikest liitus teisigi, sest noor-eestlased avaldasid oma väljaandeis ka rühmitusest eemalseisjate töid.

«Noor-Eesti» väljaanded

Rühmitus andis välja koguteost *Noor-Eesti,* mis sisaldas nii ilukirjandust kui ka kriitilisi töid ja oli rikkalikult illustreeritud. Esimesele albumile (1905) järgnes teine — 1907, kolmas — 1909, neljas — 1912 ja viies — 1915. Sisult kõige revolutsioonilisem oli noor-eestlaste koguteos *Võitluse päevil.* Aastail 1910—1911 ilmus G. Suitsu toimetusel kirjanduslik ajakiri *Noor-Eesti.* Esimese maailmasõja ajal andsid noor-eestlased välja ajakirja *Vaba Sõna.*

Ideelisi ja esteetilisi lähtekohti

Rühmituse tegevuse algus on lahutamatult seotud 1905. a. revolutsiooniga. Esimesed albumid sisaldavad revolutsioonilisi häälestatud teoseid, G. Suits

ja Fr. Tuglas olid peamised revolutsioonilised romantikud meie kirjanduses.

Reaktsiooniperioodil algas «Noor-Eesti» arengus uus etapp. Poliitilise surve mõjul tuhmusid noor-eestlaste loomingus revolutsioonilised ideaalid; rühmituses on märgatav huvi vähenemine sotsiaalsete probleemide vastu. Kolmandast albumist alates pöördub noor-eestlaste peamine huvi lääne-euroopa moodsa kirjanduse poole. Lääne kirjanduse kõrval huvituti ka vene kirjanduse mitmesugustest, sageli vastuolulistest vooludest. «Noor-Eesti» kirjanike eneste arengus oli see etapp rikastav, sest tollase moodsa kirjanduse mõjul kujunesid juhtivaist noor-eestlasist väljapaistvad kirjanikud. Pärast Esimese maailmasõja puhkemist selgines taas noor-eestlaste ühiskondlik hoiak, kuid siis lähenes rühmituse tegevus juba lõpule.

Noor-eestlased tunnetasid, et eesti kultuuri tolleaegne tase oli Lääne-Euroopa vanemate kultuurrahvaste omast veel tunduvalt maha jäänud. Sellepärast püstitaski rühmituse organisaator G. Suits juba esimeses albumis loosungi:

Enam kultuuri! See olgu kõigi vastavate ideede elemendiks. See tõstab ja kannab olude madalusest, kitsusest. Enam euroopalist kultuuri!
Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!

Niisugune taotlus oli tollal põhjendatud ja õige, sest eurooplaseks saamine tähendas kõigepealt euroopaliku kultuuri omandamist. Noor-eestlaste huvi paeluski kõigepealt prantsuse ja Skandinaavia rahvaste kultuur, nad avaldasid oma väljaannetes

rohkesti Lääne kirjanike teoste tõlkeid. Kirjanduslikku loomingusse suhtusid nad nõudlikult ja tõstsid sisulise vaatevälja avardamise kõrval kirjanduse vormikultuuri; kirjandust ja kultuuri püüti talupoeglikust elumõistmisest avaramale alusele juhtida. Kõigi nende taotluste juures ei mõistnud noor-eestlased kirjanduse ja kunsti klassiiseloomu ning püüdlesid klassidest kõrgemal seisva kirjanduse poole.

Noor-eestlased nimetasid end ise uusromantilise kirjanduse pooldajaiks. Nende romantiline tung avaldus eelkõige eraldumispüüdes vanamoelisest külarealismist. Kuid rühmituse liikmed olid kirjanikena sedavõrd erinevad, et nad ei tahtnud ega saanudki jälgida ühtset voolu. Ainult Tuglase ja Ridala loomingus võib täheldada impressionismi jooni.

«Noor-Eesti» saavutusi

«Noor-Eesti» ilukirjanduslik looming ei kujunenud ulatuslikuks, sest rühmituses oli loovaid kirjanikke tegelikult vähe. Kõige esileküündivam noor-eestlane oli G. Suits, kelle värsikogud *Elu tuli* (1905) ja *Tuulemaa* (1913) kuuluvad meie luule klassikasse. Meie luule üldpilti rikastas ka V. Ridala looduslüürika. Prosaistidest oli tooniandev Fr. Tuglas. Omapäraste, lopsakast naturalismist romantilisse paatosesse küündivate proosapaladega esines «Noor-Eesti» väljaandeis Saaremaalt pärinev kirjanik Jaan Oks (1884—1918).

Tunduvalt tõstsid noor-eestlased, tänu Suitsu ja Tuglase kriitilistele töödele, eesti kriitika taset. Alati ei suutnud nad kriitikas objektiivsed olla ning arvustasid ühekülgselt realistide loomingut. Noor-eestlased toetasid keeleuuendust, mida propageeris keeleteadlane J. Aavik.

Lõppvaatlusi

Esimese maailmasõja puhkemise järel tabas «Noor-Eestit» kriis. Oli imetletud Lääne-Euroopa kõrget kultuuri ning püütud ka ise samade ideaalide poole. Ometi ei suutnud Lääne-Euroopa kultuur ja tsivilisatsioon takistada Esimese maailmasõja puhkemist. Isegi vastupidi: noor-eestlased nägid, kuidas Lääne tsivilisatsioon sõjavankri ette rakendus ja mitmed kultuuritegelasedki sõda õigustavale seisukohale asusid. Pettununa kirjutas G. Suits 1915. aastal:

Oime vaimustatud euroopalisest kultuurist, kuna Euroopa röövrüütlite järeltulijad praegust katastroofi juba järjekindlalt ette valmistasid. Taotlesime

erakondadest kõrgemale tõusmist, kuna aga inimkond oli jagunenud kaheks suureks erakonnaks: kurnajad ja kurnatavad.

Nii tunnistas G. Suits, et noor-eestlased ei suutnud oma tegevuse alguses mõista lääne kultuuri negatiivseid külgi. Noor-eestlased ise jäid sõjavastasele positsioonile. Poliitilistes küsimustes jagunes rühmitus parempoolseks ja vasakuks tiivaks, kelle vahel oli märgatavaid lahkhelisid. Sõja kitsendavates oludes rühmituse tegevus rauges.

«Noor-Eesti» tähtsus

«Noor-Eesti» rühmitus avas meie kultuuri arengule uusi perspektiive, rikastas kirjanduslikke sidemeid ja tõstis üldist kirjanduslikku kultuuri. Noor-eestlaste tegevus ei piirdunud ainult kirjandusega, vaid ulatus ka keeleuuenduseni ja kunstielu organiseerimiseni. «Noor-Eesti» väljaanded on rikkalikult ja heal tasemel illustreeritud ning tõstsid raamatukujunduse taset. Noor-eestlased tundsid huvi meie klassikalise kirjanduse vastu ning tõid uuesti avalikkuse ette Kr. J. Petersoni loomingu. Rühmitus ei jõudnud ühtse loomingumeetodini, kuid selle tähtsamad kirjanikud rikastasid meie kirjandust väljapaistvate teostega.

V. Grünthal-Ridala elukäigust

G. Suitsu ja Fr. Tuglase kõrval, kelle loomingut lähemalt vaadeldakse, oli noor-eestlastest tähelepandavam **Villem Grünthal-Ridala.** Ta sündis Kuivastus 30. mail 1885. aastal. Keskhariduse omandas tulevane luuletaja Kuressaares, ilmutades juba gümnaasiumis erilist andekust võõrkeelte omandamises (õppis keskkoolis kreeka, ladina, saksa, prantsuse, soome ja itaalia keelt). 1905. a. sügisel siirdus V. Grünthal Helsingi ülikooli, kus hakkas õppima soome keelt, kirjandust ja Põhjamaade ajalugu.

Pärast ülikooli lõpetamist töötas V. Grünthal Eestis peamiselt ajakirjanikuna. 1923. aastal sai ta Helsingi ülikoolis eesti keele ja kirjanduse lektori koha, missuguses ametis tegutses surmani. Luuletaja suri Helsingis 16. jaanuaril 1942. aastal.

Ridala luuletajaisiksus

V. Ridala on eelkõige looduslüürik, kes poetiseerib saarte looduse ja mere ilu. Seejuures rahuldub Ridala looduspiltide maalimisega ega püüagi anda pildistikule mingit filosoofilist tagapõhja, nagu seda tegi E. Enno. Nooruspäevade luules olid Ridala looduspildid tundeerksad ja hingestatud, hiljem hakkas ta loodust jälgima kuivasjalikult, ilma sisemise

soojuse ja erutuseta. Ridala värssides puuduvad jõulised tunded, inimese sisemaailm teda peaaegu ei huvita, ta rahuldub tasakaaluka ja kaine loodusvaatlusega. Impressionistide loomingumeetodit järgides lisab ta ühe detaili teisele, kuid ei siirdu looduspildilt inimese siseellu. Vormilt on Ridala luule mitmekesine ja viimistletud. Ta kasutas rohkesti antiikseid värsimõõte ja klassikalisi luulevorme — tertsiini ja sonetti.

Ridala paremad luuletuskogud on *Villem Grünthali Laulud* (1908) ja *Kauged rannad* (1914). Hiljem hakkas luuletaja kirjutama eepilist luulet peamiselt rahvaluule ainestikul. Luuletustesse põimis Ridala rohkesti murdesõnu, nii et pidi kogude lõppu paigutama tundmata sõnade seletuse.

Loodusluule

Ridala luules domineerib saarte ja mere looduse pildistik. Rannaelu hea tundjana ja tähelepaneliku vaatlejana on ta tabanud huvitavaid detaile. Tuntud on luuletused *Kevadetunne* ja *Talvine õhtu* oma sugestiivse loodusetunnetuse ja meeleoluga. Viimases on talveõhtu pilt väga meisterlikult jäädvustatud värssides, seda lugedes vaataksime nagu maali.

Üle hämara, varjudest tume,
õrna ja sinava lume
heidab veerev, kustuv päike
punava läike.

Üle ääreta, lumise välja,
nii tühja ja palja,
viib üksik tee
üle jõe,
kus pruunikad pajud
on unesse vajund.
Mööda lõpmata teed
lähevad reed
kuu kahvatul kumal,
eha punal
kaugele.

Ridala on andnud looduspilte peaaegu kõigist aastaaegadest. Meeldesööbivad on talvepildid, samuti sonetitsükkel kevadest ja suve saabumisest. Olgu näiteks *Südatalve öö* oma talvise vaikuse ja rahuga:

Hõbedalt särab kuu üleval, aeglaselt sõuavad pilved;
tasa huljutab tuul oksasid kõledaid puul.
Sügavas taevas põlevad arvuta leekivad tähed,
kauguses siit ja säält ei kõla ainustki häält.
Eemal nii kaugel, kui ulatub silm, on sätendav lumi:
hääbunud möllune voog, raugenud marude hoog.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Millal tegutses «Noor-Eesti» rühmitus?
2. Kes olid tähtsamad noor-eestlased?
3. Missuguseid arenemisetappe «Noor-Eesti» tegevuses võime täheldada?
4. Kuidas suhtusid noor-eestlased Lääne-Euroopa kultuurisse?
5. Nimetage «Noor-Eesti» tähtsamad väljaanded.
6. Miks lakkas «Noor-Eesti» tegevus?
7. Kuidas suhtusid noor-eestlased Esimesse maailmasõtta?
8. Missugune tähtsus on «Noor-Eesti» liikumisel?
9. Iseloomustage V. Ridala looduslüürikat. Milliseid Ridala luuletusi tunnete viisistatuna? Esitage peast «Talvine õhtu».

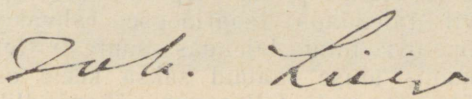

Juhan (Johannes) Liiv pärineb Kirde-Tartumaalt — A l a t s k i v i l t. Ta sündis 30. aprillil 1864. aastal Peipsi-äärses Riidma külas Alatskivi mõisa kantniku lasterikkas perekonnas. Liivide varasem kodu — veskitalu — oli olnud mõisa külje all, kuid maade mõisastamise tõttu tuli siit lahkuda kehva pinnasega kandikohale. Kui Juhan oli paariaastane, asusid Liivid Rupsi külla Oja renditallu. Oma lapsepõlvest ja vanemate sunniviisilistest elukohavahetustest kirjutas Liiv hiljem luuletuses *Emale*.

Lapsepõlveolud

Kehvad elutingimused ei soodustanud põdura Juhani füüsilist arenemist. Mitmesugused terviserikked vaevasid teda juba lapseeas. Rentniku eluoluga võrreldes pakkus rõõmsamat pilti kasvukoha ümbruse loodus, millesse üksindust armastav poiss varakult kiindus. Karjapõlve meenutab Liiv veel mehe-easki oma kõige õnnelikuma ajana.

Erksa loomuga poiss võttis muljeid vastu ka ühiskondlikust elust. Äsja oli teoorjus asendatud rahvarendiga, kuid mõis jäi talurahva elus veel tähtsat osa etendama. Liiv kuulis lapsepõlves jutte möödunud raskest orjaajast, mõisnikest ja mõisasundijatest, väljarändamisest ja väljarännanuist. Muuseas on luuletaja J. Weitzenberg just Alatskivi aineil loonud populaarsed luuletused *Vana opmani nutulaul* ja *Laksi Tõnis*. Liivi noorpõlves ehitati uhket Alatskivi lossi, mille ruumides hakkas aadliseltskond rahva töö viljast lõbutsema.

Haridustee

Isa-ema usklikust meelest hoolimata hinnati Ojal haridust. J. Liivi vanematest vendadest said kaks kooliõpetajateks, nendest Jakob (1859—1938) pealegi veel kirjanikuks. Juh. Liivi hariduskäik piirdus tollal talupojale kättesaadavate võimalustega. Pärast seda, kui poiss oli vanematelt vendadelt lugemise selgeks õppinud, pandi ta umbes 10-aastasena Naelavere külakooli, kus õppeaeg oli 3 aastat. Poja haridusihale vastu tulles saatsid vanemad Juhani 1879. aastal K o d a v e r e kihelkonnakooli, kus tema õpingud kestsid vaheaegadega 1884. a. sügiseni. See vähenõudlik ettevalmistus kandis siiski väärtuslikku vilja. Juba lapsena tärganud lugemishuvi aitas Liivil täiendada tsaariaegse rahvakooli ühekülgset õpetust ning laiendas suuresti tema silmaringi; koolis aluse saanud saksa keele oskus võimaldas ületada eesti tolleaegse vähenõudliku lugemisvara piirid. Pealegi langes Liivi koolipõlv eesti rahvusliku liikumise kõrgaega ning temast sai juba kihelkonnakoolis C. R. Jakobsoni pooldaja.

Väike-Maarjas

Juhan Liivi maailmavaatelist ja kirjanduslikku silmaringi avardas ka ajutine töötamine (1882—1883) kirjanikust venna Jakobi asetäitjana Avispea koolis V ä i k e-M a a r j a s. Siin mõjustasid tulevast luuletajat Eesti Aleksandrikooli kohalikus komitees töötavad eesrindlikud inimesed. Väike-Maarjas sai Juh. Liiv teada ka C. R. Jakobsoni surmast, mispuhul 17-aastane noormees olevat nutnud nagu laps. Avispeal puutus Juh. Liiv kokku teiste noorte luuletajatega (Jakob Liivi ja Peeter Jakobsoniga) ning hakkas tegema esimesi värsikatsetusi.

Väike-Maarjas venna juures viibis Juh. Liiv korduvalt ka hiljem. 1885. a. suvel tutvus ta Pandiveres Liisa Goldinguga, mõisakutsari tütrega, kellesse luuletaja kiindus ja kes on inspireerinud mõnegi tema varasema armastusluuletuse.

Oja talu elamu.

Säilinud on üle saja Liivi kirja L. Goldingule, mis pakuvad väärtuslikku materjali kirjaniku elu ja vaimse arenemise tundmaõppimiseks.

Töö mitme ajalehe toimetuses

1885. aastal pääses trükki Liivi luuletus *Mai kuu öö*. Selle avaldas Tallinna ajaleht *Virulane*, mille toimetuse liikmena Liiv tegi sama aasta sügisel katset alustada iseseisvat elu. *Virulase* juures puutus ta kokku Eduard Vildega. 1886. a. alguses kohtame Liivi juba Tartus H. Treffneri eragümnaasiumi õpilasena. 21-aastane Liiv, nagu mitmed teised pärastised eesti kultuuritegelased, püüdis selles õppeasutuses oma puudulike eelteadmiste juures keskharidust omandada. Kuid õppimine tundus kuiva tuupimisena ja kool ise vanglana ning Liiv lahkus siit juba samal kevadel. Järgneva aasta-poolteist elas Liiv vanemate või vend Jakobi juures, tegi aja-

lehtedele kaastööd ja üritas välja anda oma esimest luuletuskogu, mis aga luhtumisega lõppes.

1887. a. lõpul asub Liiv tööle Viljandisse *Sakala* toimetusse. See omaaegne C. R. Jakobsoni häälekandja oli nüüd muutunud tähtsusetuks provintsileheks. Siin olid kirjaniku töö- ja elutingimused rasked: lehe toimetamine lasus valdavas osas J. Liivi õlul; pealegi oli korter niiske, mis ohustas niigi nõrka tervist. Kui veel tekkisid vastuolud tsaaritruu toimetajaga lehe poliitilise suuna pärast, küpses mõte *Sakala* juurest lahkuda. Rohkest tööst hoolimata leidis Liiv *Sakala* toimetuses ometi mahti loominguga tegelda; luuletuste kõrval esineb ta nüüd ka juttudega.

Üürike loominguline süvenemine

1890. aasta alguses siirdus Liiv Tartusse *Oleviku* juurde, mida andis välja A. Grenzstein. *Oleviku* toimetuses töötas rohkem ajakirjanikke, kellest enamik tegeles ka ilukirjandusliku loominguga. Liiv sai nüüd enam pühenduda ilukirjandusele, sest just tema ülesannete hulka kuulus jutunurga eest hoolitsemine. Ta kirjutas sel perioodil rea õnnestunud jutte, vesteid ja luuletusi ning esines tõlkijana ja kirjandusarvustajana. Kuid ka *Oleviku* toimetuses oli töö väsitav ja elutingimused nigelad. Seepärast mõlgutas kirjanik mõtteid ajutisest loomistööle asumisest.

1892. a. septembris lahkuski Liiv *Oleviku* toimetusest ja üüris sama aasta oktoobris Tartu Hezeli (praegusse Juhan Liivi) tänavasse korteri, et selgusele jõuda, *kas saan ma kätte kirjaniku loorberi sel mõõdul, kuidas mu süda igatseb, ehk jääb see elukutse minust teistele.* Linnaäärses vaikses aiamajakeses lõi J. Liiv palavikulises tööhoos *Varju*, kirjutas ja seadis trükivalmis oma jutukogu *Kümme lugu* ja luuletuskogu uue käsikirja. Kirjanik ei leidnud aga otsekohe kirjastajat, mistõttu loominguline õhin langes. (*Kümme lugu* ilmus 1893, *Vari* aga alles 1894. aastal, luuletuskogu ei näinud kunagi trükimusta.) Liivi meeleolud *Varju* lõpetamisel ja kirjastaja otsimisel kajastuvad ta vestes *Esimesed kirjaniku tundmused.*

Vaimse tervise halvenemine

Pingeline töö mõjus kaasa, et Liivi juures hakkasid ilmnema tõsised vaimse korratuse tunnused: ta kuuleb salapäraseid hääli, kannatab jälitamis- ja tagakiusamiskujutelmade all. Sellises olukorras andis kirjanik Tartu korteri käest ning asus 1893. a. veebruaris Alatskivile vanemate juurde, leides siin

veel jõudu jutustuse *Käkimäe kägu* lõpetamiseks (ilm. 1893) ja *Nõia tütre* loomiseks (ilm. 1895). Vaimsed häired muutusid aga järjest ilmsemaks. 1894. a. alguses põletas Liiv oma käsikirjad; sama aasta märtsis toodi kirjanik Tartu närvikliinikusse, kus ta viibis ligi kolm ja pool kuud ning elas läbi oma vaimuhaiguse (skisofreenia) kõige raskema järgu. Haiglast vabanes ta rahulikumana, kuid parandamatuna.

Järgnevail aastail elas J. Liiv algul vanemate talus, hiljem vaheldumisi mitmel pool sugulastetuttavate juures. Rahutuna, viletsas riietuses ja mistahes ilmaga rändas ta pikki vahemaid. Hingelisi kannatusi süvendas võimetus ennast ise elatada, eriti aga teadmine, et vanemad olid poja ülalpidamiseks valla toetust hankinud. Kõige enam meeldis haigele kirjanikule elada Kavastu vallas Koosa külas lellepoja talus, kus ta tegi vahetevahel talutööd. Neiski oludes ei lakanud J. Liivi vaimne tegevus: ta võttis vastu muljeid ümbritsevast elust, luges kättesaadavaid raamatuid ja ajalehti ning kirjutas ka ise.

Kirjandusliku tegevuse elavnemine

Pärast haigestumist kadus J. Liivi nimi esialgu eesti kirjanduslikust avalikkusest. Temalt ei ilmunud peaaegu midagi trükis. Siiski lõi kirjanik haigusaastatel oma parimad, eesti kirjandusklassikasse kuuluvad luuletused. 1903. aastal hakatakse Liivi uusi luuletusi ajalehtedes avaldama. 1904. aastal ilmus tema *Kirjatööde kogu*, millesse on koondatud suur osa 1895. aastani ajalehtedes ja eri raamatutena ilmunud proosateostest ja luuletustest. Kogu leidis rahva hulgas sooja vastuvõtu. Samal ajal liikus ka J. Liiv ise laiemalt ringi, puutudes kokku kirjanduslike ringkondadega. Nii elas ta a. 1904—1905 Tartus, kus talle hangiti elamisvõimalus närvikliinikus, aeg-ajalt peatus ta Tallinnas, Laiusel, Raplas jm. «Noor-Eesti», kes oli juba varem kirjanikku püüdnud majanduslikult toetada, andis 1909. aastal välja tema *Luuletused*, kuhu oli võetud 45 laulu. Kr. Raua poolt illustreerituna on see luuletuskogu üks meie raamatukujunduse tähtteoseid. Mitmel põhjusel ei lastud selle esimest väljaannet müügile. 1910. aastal ilmus *Luuletused* uuesti autori poolt läbivaadatult ning osaliselt erinevas redaktsioonis; 1909. aastal ilmus ka miniatuuride kogu *Elu sügavusest*.

Samal ajal halvenes kirjaniku tervis. Lisaks vai-

muhaigusele lõi välja kopsutiisikus, millesse Liiv surigi 1. detsembril 1913. Kirjanik maeti Alatskivi kalmistule. Tartu põllutööriistade tehase «Tegur» töölised ja juhatus püstitasid 1924. aastal ta hauale obeliskikujulise monumendi, millelt leiame Liivi bareljeefi ja luuletuse *Kui tume veel kauaks ka sinu maa.*

*

Aastail 1893—1895 ilmunud raamatute tõttu sai J. Liiv tuntuks kõigepealt jutukirjanikuna; tema **varasema loominguperioodi** põhiosa moodustabki

proosa.

Varasema luule laadist

Kirjanduslikku tegevust alustas Liiv siiski luulekatsetustega ajakirjanduses. Kirjanik oli üles kasvanud rahvusliku liikumise aja ideede ja romantilise luule vahetu mõju all; ühtlasi luges ta saksa luulet, eriti H. Heinet. Seesugune vaimne atmosfäär kujundas varasemate värsside idealistlik-romantilise laadi; nende hulgas on valdav armastus- ja mõtteluule; leidub ka intiimseid pihtimusi ja hingevalu avaldusi. Kunstiliselt väärtuselt on Liivi varased luuletused väheütlevad. Nende ained ja pildistik on lähedased 1880—1890-ndail aastail lokanud jäljendavale luulestiilile. Pealegi on Liivi sõnastus sageli konarlik ning ebatäpne. Ainult üksikjuhtudel õnnestub tal terves luuletuses rahuldavat taset välja pidada. Tartu perioodil muutus luuletaja värss sujuvamaks, traagilis-romantilist maneeri asendas kohati humoristlik ainele lähenemine. Nüüdki sõnastab Liiv eleegilisi tundmusi, kuid juba kõrgemal kunstilisel tasemel (*Arm tuli...*, *Varakult* jt.).

Realistliku elukujutuse poole

Kõrvuti loominguliste kogemuste kasvamisega soodustas Liivi kunstimeisterlikkuse tõusu ka kirjanduslike tõekspidamiste muutumine. Algul oli Liiv järelromantilise kirjanduskäsituse kammitsais, mistõttu ta kritiseeris teravalt Vilde loomingut, kes juba 80-ndail aastail suundus stiihiliselt realismi poole. Tõötades *Oleviku* juures, mis tutvustas Zola'd, Sudermanni jt. uuemaid realiste, võttis Liiv omaks elu tõepärase kujutamise põhimõtte ja hakkas iroonilisselt suhtuma elukaugesse romantikasse. Vestes *Esimesed kirjaniku tundmused* seab Liiv oma *Varju* argiolustiku ja hallikuuelised tegelased vastu pseudoromantikast rikutud maitsele.

Elule lähenemine kajastub ka Liivi esimese loominguperioodi proosas. Tema varasemates ajalehejuttudes valitseb veel väikekodanlik mentaliteet, puuduvad avaramad humanistlikud ideaalid. Selle naljatlev-magusas toonis kirjutatud lugemismaterjali sündmustik keerleb sageli armastuse ning abielu ümber, jõudes pärast tühiste takistuste ületamist õnneliku lõpplahenduseni. Seda laadi jutukesi on Liiv loonud või võõrastel eeskujudel mugandanud ka 1890-ndate aastate alguses. Kuid uue joonena ilmub nüüd kirjaniku jutuloomingusse igapäevane inimene, kelle saatust kaasaelamisega kujutatakse. Sellise realistliku külajutu poole näitab teed juba *Pahased naabrid,* samuti Kodavere murrakus kirju-

Lühiproosa

tatud naljandid *Pildikene Peipsi rannalt* ja *Juak.* Rahvaelu parimateks kujutusteks on jutud *Muldmäe Mats* (1890), *Peipsi peal* (1893) ja *Igapäevane lugu* (1893). Viimane neist on realistlik pilt maanaise raskest elust. Liiv oskab siin kõige napimate vahenditega lugejale lähedale tuua Punasoo Mari ohvriterohke saatuse, tema töökuse, elujõu ja visaduse.

Peipsi peal ja *Igapäevane lugu* nägid trükimusta Liivi esimeses raamatus *Kümme lugu* (1893), millesse kriitika tunnustavalt suhtus. Et kirjanik oli raamatusse mahutanud ka oma varasemaid ajalehejutte, annab see teos teatava ülevaate Liivi tolleaegsest lühiproosast.

Jutustus «Vari»

Lühijuttudega võrreldes tähendas **«Varju»** (1894) juurde asumine tunduvalt nõudlikuma loomingulise ülesande püstitamist. Pealegi polnud tegu kaasaja kujutamisega; autor asus käsitlema XIX sajandi teise veerandi, nn. teoorjuseaja elu, mille kohta tal puudusid isiklikud tähelepanekud. Aine ammutas ta peamiselt kodukandi rahvalt kuuldud mälestustest. Jutustuses on äratuntavad mitmed Alatskivi kohad. Kuigi *Vari* lähtub Kukulinna (tegelikkuses: Kitselinna) vaesteküla üksikasjalikust kirjeldusest, pole põhieesmärgiks miljöö maalimine: autori tähelepanu on koondunud peategelasele Villule, kelle unistajaloomuses ja igatsustes on palju autobiograafilist. Teose ideeline paatos on siiski sotsiaalse suunaga: tundelise hingeeluga peategelase püüdluste luhtumine ning vaimne kokkuvarisemine on tingitud enneköike feodaalsest rõhumisest, reaktsioonilise aadli vaenust «alaväärtuslike» talupoegade vastu. Nende ebainimlike suhete sümboliks on teoses vari, mida tõlgendatakse nii seisusevaheliste vastuolude kui ka rahva vaimupimeduse mõttes. *Varju* humanistlike ideaalide teenistuses on ka progressiivsete vaadetega aadlikud ja jutustuse utopistlik-idülliline lõpplahendus, kuid konkreetse elulise aluse puudumise tõttu jäävad need motiivid ebaveenvaiks. Seevastu kisuvad lugejat kaasa rahvaelu pildid, eriti aga autorile südamelähedase peategelase traagiline saatus, milles kehastub püüdlus õnnelikuma elu poole.

Nagu näitab Kukulinna üksikasjalik kirjeldus, asus kirjanik töö juurde realistliku teose loomise kavatsusega. Tervikuna pole aga jutustus oma meetodilt kaugeltki ühtlane. Peale idealiseeritud tegelaste esineb ka otseseid romantilisi lehekülgi.

Vastupidi Villu elutraagikale on mõnda kõrvaltegelast valgustatud humoristlikult. Jutustus on tihedam algupoolel, kuna lõpposas on märgata kiirustavat ülelibisemist. *Vari* on kirjutatud emotsionaalses rahvalikus keeles, mis paelub lugejat mitte ainult jutustatavates osades, vaid ka kirjeldustes. Selle J. Liivi peateose populaarsus on võrreldav Bornhöhe *Tasujaga*.

«Käkimäe kägu»

Veel enne *Varju* jõudis lugejate kätte kirjaniku teine pikem jutustus **«Käkimäe kägu»** (1893). Kuigi teos on kaasajateemaline, seovad teda *Varjuga* mitmed niidid. Ilmselt jäi eelmise jutustuse kirjutamisel elulist materjali üle, mida kirjanik püüdis kasutada uues teoses.

Ka *Käkimäe käos* on peategelaseks vaesteküla laps rõõmsameelne karjane Hans Remmelgas, kes võetakse tallu ja hiljem mõisasse, kus tema õnnelootused hävivad Palupera tühise noorhärra süü tõttu. Hans Remmelgas pole Villu-taoline unistaja, vaid hoopis lihtsakoelisem maapoiss. Ka aadlit on kujutatud elulähedasemalt, kuid samal ajal puudub jutustuses autori kirglik hukkamõist mõisa suhtes. Selle asemel on kasutatud vestelist esitusviisi. Kui maha arvata karjaseelu värvikas kujutus, on nii sotsiaalse olustiku kui ka tegelaste hingeelu jälgimine *Käkimäe käos* suhteliselt pinnaline. Seda põhjustab ka valitud raamjutustuse vorm: faabula edasiandjaks on mõisa maamõõtja, kes registreerib peamiselt sündmuste välist käiku.

«Nõia tütar»

Viimases ulatuslikumas jutustuses **«Nõia tütar»** (1895) piirdus Liiv külaelu vaatlemisega, nagu varem *Pahastes naabrites*. Teos on suunatud ebausu ja kadeduse vastu, käsitledes sedasama teemat, mida mõni aasta varem ilmunud Kitzbergi jutustus *Libahuntki*.

Nagu teistes rahvalikes jutustustes, on kirjanik ka *Nõia tütres* alandatute ja solvatute poolel, mõistes hukka peategelase — Aia talu kasutütre Leena — tagakiusamise. *Nõia tütres* on Liivi realistlik elukujutus tihenenud. Ta näeb külaühiskonda diferentseeritult, tegelased mõtlevad ja toimivad oma sotsiaalsele asendile vastavalt. Iseloomulik on jõukate peretütarde aktiivsus Leena-vastase laimu sepitsemisel. Ka jutustuse kõige ilmekam kuju — küla keelekandja Plärälärä Leenu — seab oma suu selle järgi, kuidas talle toidupoolist põlle langeb. *Nõia tütres* on süvenenud tegelaste psüühilise elu kujutamine, eriti Leena puhul. Eelnenud pikemate jutustustega võrreldes on *Nõia tütar* ka kompositsiooniliselt tihedam. Sündmustik areneb esimesest lausest peale hoogsalt. Sõnastus on ühtlaselt elav ja rahvapärane, kohati rütmiline. Suure dialoogisisalduse tõttu on *Nõia tütar* leidnud varakult dramatiseerimist. Jutustuse peaintriig laheneb õnnelikult nõiakahtlustuste eest linna põgenenud Leena pöördub Aiale tagasi ning abiellub oma kasuvenna Mihkliga.

Nõia tütar on küll kunstiliselt ühtlasem, kuid olustikulise laadi tõttu puudub tal *Varjule* iseloomulik ideearenduse kaasakiskuvus, mistõttu ta pole ka nii populaarseks saanud.

Miniatuurid

Nõia tütar jäi Liivi viimaseks ulatuslikumaks jutustuseks. Alanud haigus ei võimaldanud enam pikemaajalist loomingulist keskendumist. Sellest hoolimata on kirjanik ka pärast 1894. aastat oma mõtteid ja elamusi proosavormiks sõnastanud. Nii lõi Liiv lühikesi laaste (miniatuure), millest teatav osa ilmus 1909. a. pealkirja all *Elu sügavusest.* Esteetilise elamuse kõrval pakuvad Liivi laastud materjali kirjaniku maailmavaate ja lüürika mõistmiseks. Mõneski miniatuuris saame andmeid luuletaja nooruse ja hilisema elu kohta (*Hiiglane, Ilus suvepäev oli* jt.). Liiv mõtleb heldimusega tagasi rahvusliku liikumise aja vaimustatud tööle, vastandades seda sajandilõpu venestusaastate väljavaatetusele. Teises laastude rühmas käsitleb kirjanik allegoorilises vormis mitmesuguseid eetika küsimusi. Neis ei puudu ka ühiskonna arvustus; kritiseeritakse näiteks «kuldse kesktee» eelistamist, mis hävitab noortes tungi kõrgete ideaalide poole (*Nõunik, Keskmine*); eriti hindab kirjanik töö tähtsust inimelus (*Töö*).

Esituslaadilt on Liivi laastud osalt arutlevad, enamasti aga kehastatakse ideesisu kujudes ja sündmustes. Üksikuid neist iseloomustab üldistusjõud ning viimistletud kunstiline vorm, teised on aga katkendlikud visandid.

Prosaistina on Liivil märkimisväärne koht realistliku meetodi viljelemises, tema paremad jutud ja jutustused kuuluvad eesti proosa raudvarasse. Oma juttudega andis ta eeskuju realistide teisele põlvkonnale (A. H. Tammsaare, J. Mändmets jt.).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Lugege õpiku lisast läbi luuletus «Emale». Milliseid autobiograafilisi aineid luuletaja on kasutanud? Leidke stroofid, milles luuletaja seob omaenda vaesuse ja raske saatuse oma rahva hädapõlvega. Meenutage teisi luuletusi, mis käsitlevad emaarmastuse motiivi.

2. Lugege õpiku lisast läbi luuletus «Varakult». Kuidas selles peegeldub Liivi luuletajasaatus?

3. Millised oma aja maaelu iseloomulikud jooned on leidnud kajastamist J. Liivi rahvalikes lühijuttudes?
4. Nimetage humoristlikke tegelasi ja olukordi Liivi a) lühijuttudes, b) jutustustes.
5. Määrake «Varju» sündmustiku ajalised piirid, toetudes 9. peatükis leiduvale märkusele: «praegu kirjutatakse 1850».
6. Iseloomustage «Varju» ideestiku tugevaid ja nõrku külgi. Rühmitage maailmavaate seisukohalt «Varju» aadlikest tegelased. Meenutage ajaloost, mis oli XIX sajandi keskpaiga agraarreformide põhjuseks.
7. Leidke kohad, kus Liiv räägib sümboolses mõttes varjust. Kuidas rakendatakse varjukujutelma Villu suhtes? Mis seoses on sellega jutu lõpplause?
8. Nimetage Villu karakteri iseloomulikke jooni. Millised psüühilise katastroofi eeldused peituvad temas endas? Võrrelge Villut teiste peksukaristuse ohvritega.
9. Millised kokkulangevad jooned esinevad Villu ja kirjaniku saatuses?
10. Nimetage «Varju» ilmekaid kõrvaltegelasi rahva hulgast ning jälgige, kuidas kirjanik neid iseloomustab?
11. Tooge näiteid rahvaluule-ainete kasutamise kohta Liivi proosas, eriti «Varjus».
12. Võrrelge saunakirjeldust J. Liivi «Varjus» ja Ed. Vilde romaanis «Külmale maale».
13. Kas «Varju» 6. peatüki alguses toodud kirjeldus on lähemal realistlikule või romantilisele kujutusviisile? Põhjendage oma arvamust.
14. Milles peitub «Varju» kaasakiskuvus? Kas jutustus suudab haarata tänapäeva ja tuleviku noori?
15. Leidke «Varju» ja «Käkimäe käo» ühiseid ja erinevaid jooni.
16. Iseloomustage Aia Mihkli ja tema vanemate mõtteviisi ning osa Leena saatuse kujunemisel.

Haigusest hoolimata oli Juhan Liiv ajuti töövõimeline ja lõi kaasasündinud talendile ning eelnevatele kogemustele toetudes kõrgeväärtuslikku lüürikat. Tema loomingu **teise perioodi** valdava ja väärtusliku osa moodustabki

luule.

Liivi luuletaiasiksusest ja luulepärandist

Esialgu jäi Liivi luule valdavas osas käsikirjaliseks Pärast kontakti saamist kirjanduslike ringkondadega hakkasid mõned tema värsid ka trükki

pääsema. Esimesena ilmus 1903. a. lõpul luuletus *Nõmm* (hilisema pealkirjaga *Sügis*). Liivi eluajal avaldati üle saja laulu, kaasa arvatud ka *Luuletustes* (1909, 1910) ilmunud värsid. Avaldatud palad moodustavad siiski väiksema osa Liivi luuleloomingust. Pealegi põletas ja ilmselt ka kaotas ringirändav luuletaja oma käsikirju, mistõttu teatav hulk tema luuletusi on kaduma läinud. Teiselt poolt sisaldavad säilinud lauluvihikud, mis pärinevad kirjaniku viimasest 10—15 eluaastast, ka niisuguseid katsetusi, milles haige luuletaja pole oma mõtetele ega tundmustele suutnud arvestatavat kunstilist väljendust leida. Käsikirjadest nähtub, et Liiv on oma luuletusi korduvalt ümber töötanud. Haiguse ning esteetilise otsustusvõime ebastabiilsuse tõttu on aga parandused vahel varasemast redaktsioonist nõrgemad; samuti võivad ühes ja samas luuletuses esineda väga erineva kunstilise tasemega salmid.

Mõistagi ei saa Liivilt teisel loominguperioodil oodata kindlat esteetiliste vaadete süsteemi. Ometi on ta oma suhtumist luulesse ja kaasaegsesse kirjandusse sõnastada püüdnud. Tema kunstipõhimõtteks

on elu tõetruu kujutamine, elu ja looduse piltlik edasiandmine humanismiideaalide valguses. Kirjanik vaidleb naturalistliku hingeelukujutuse ja müstilise loodusekäsitluse vastu ning kritiseerib ka mõningate nooremate luuletajate raskepärast sõnastust. Nendest põhimõtetest on Liiv püüdnud lähtuda ka oma tolleaegses kirjanduslikus tegevuses.

Liivi hilisem luule on küll põhiliselt lüüriline, kuid mitmes tema luuletuses kohtame ka süžee elemente *(Kerjaja, Juhtumine, Rändaja)*, nagu oli iseloomulik selle perioodi teistelegi poeetidele (vrd. J. Tamme lühikesed lugulaulud). Samuti on Liivil saavutusi sententsi ehk mõttesalmi vormis, mis oli XIX sajandi lõpul populaarne. Tema mõttesalmid omandavad mõnigi kord epigrammile omase ühiskonnakriitilise teravuse.

Liivi värsitoodangu süstematiseerimist raskendab asjaolu, et autor pole seda jaganud eri kogudesse, sageli ei tea me ka luuletuste täpseid loomisaegu. Temaatiliselt leiame Liivil loodus-, armastus- ja isamaaluulet, ühiskonnakriitilisi luuletusi, elu- ja kunstinähtuste üle arutlevat mõtteluulet ja oma raskest saatusest inspireeritud autobiograafilisi eleegiaid. Mõnikord pole sellise jaotuse piirid selged; näiteks võib loodusluuletus lõppeda patriootilise, filosoofilise või autobiograafilise puändiga; ühiskondliku temaatikaga on tihedasti seotud mõtteluule.

Looduslüürika

Teisel loominguperioodil kõige rohkem viljeldud liigiks on looduslüürika, mis kuulub ka kvaliteedilt eesti loodusluule paremikku. J. Liiv on andnud pilte Eesti loodusest, täpsemalt — oma kodukoha Alatskivi maastikest. Vahetu keskkonda süvenemise tõttu pole Liivi maastikupildid loodusmotiivide kuivaks loetluseks jäänud; kirjanik tunnetab looduse elurütmi ning aastaaegade iseloomulikku ilu; ta luuletused räägivad sügava tundeeluga inimese kiindumusest loodusesse ja looduse äratavast mõjust inimesele.

Kevadeluuletusi

Omapärase liigi J. Liivi loodusluules moodustavad kevadeainelised luuletused *(Tume vaikus karjametsas, Tulen, tulen!, Mis ju vahib vainu pealta, Kevade lähenemine* jt.), kus jälgitakse kevade eelaimusi ja tulekut. Endelisi ootusmeeleolusid vahendavad märtsilooduse pildid oma kargete õhtute, sumeda öö, vaikuses hauduva hommiku, poriste teede ning puudelt langeva lobjakaga. Aga kui tal-

veriiv kord on eest murtud, puhkeb kõikjal vabanemisrõõm, algab looduse pillerkaar — noor kevade kihutab läbi väljade ja metsade (*Noor kevade meilt läbi sõitis*).

«Üks suvepäev»

Kõik see, mis kevadel vallale püüdis, saavutab täie eluhoo suvel (*Üks suvepäev, Suine tuul, Rukkivihud rehe all* jt.). Poeetilise läbilõike suvepäevast annab mitmeosaline luuletus *Üks suvepäev*. Kompositsioonilt koosneb tsükkel viiest luuletusest, mis on pühendatud päeva eri osadele. Detailirikkalt on välja joonistatud *Päikese tõus* ja *Hommik*. Puhteaja ja hommiku heliderikkust annab hästi edasi laialt kasutatud onomatopöa. Kõrvuti kõlajäljendusega on rikkalik ka valgusefekte märkiv sõnavara. Romantiliselt eredate kujundite kõrval annavad kirjeldusele realistlikku täpsust ja värskust niisugused tol ajal luule jaoks «proosalised» mõisted nagu *kaalikas, porgand, sõnnik*, jt. Olemasolevatel andmetel on luuletus loodud 1896. aastal. Sellisena kujutab *Üks suvepäev* omapärast paralleeli samal ajal ilmunud Ed. Vilde romaanile *Külmale maale*.

Sügise motiive

Palju on Liiv luuletanud sügisest. Juba 1891. aastal ütles kirjanik: «Ilus septembri-ilm on mulle alati kõige armsam olnud.» Oma iseloomult jagunevad Liivi sügisluuletused kahte rühma. Ühed nendest (*Pühapäeva hommik, Sügisene kodu, Sööt, Sügispäike* jt.) on meeleolult optimistlikud, näidates sügismaastikke veel rõõmsailmeliste ning päikesepaistelistena. Sügisluuletuste teises rühmas (*Tuul rabistab lehti maha!, Pilved sõudvad, kasekohin, Sügisene rand* jt.) on valdav nukrusmeeleolu. Üks parematest selleteemalistest luuletustest on *Sügis*, mis lihtsate, ent mõjuvate kujunditega tekitab erilise tundeelevuse.

Luuletused talvest (*Talv, Talveöö, Talveõhtul, Külm, Tuisk* jt.) maalivad Eesti talvemaastikku selle iseloomulikes joontes. Selle rühma iseloomulikke luuletusi on *Talv* oma malbe põhitooniga. Hoopis teiselaadilise meeleolu loob *Tuisk*. Luuletus *Külm* on kontuurierk maaling metsast pakasel talvehommikul.

Sügava kaasaelamisega kirjeldab Liiv loomade ja lindude elu talvekülmas. Luuletuses *Talvine tihane* on talvepilt ühendatud luuletaja mõtisklusega.

Kunstiliselt väljatöötluselt kuuluvad loodusluuletused Liivi parimate ning viimistletumate laulude hulka.

J. Liivi patriootilised luuletused tähistavad uut tõusu eesti isamaaluule arengus. Tema laulude põhitooni määrasid muutunud ajaloolised olud ning luuletaja vahetu kaasaelamine isamaa hädadele. Langes ju Liivi maailmavaateline ning kirjanduslik kujunemine 1880—1890-ndate aastate reaktsiooniaega, mis oli eriti raske Venemaa väikerahvastele. Järgneval imperialismiperioodil omandas rahva rõhumine veelgi laiema ulatuse, kuigi Baltikumis venestussurve hakkas lõtvuma.

Haige luuletaja suhtumine isamaasse on niivõrd vahetu, et ta samastab oma saatuse selle raske olukorraga, elab nagu ühte elu oma sünnimaaga, mille kannatused on ka luuletaja isiklikud piinad (*Isamaale*). Nii kujuneb Liivi isamaalüürika sügavatundeliseks pihtimuseks, kus traagilised noodid vahelduvad tulevikku pööratud lootustega. Seejuures tunduvad nii luuletaja ahastused kui ka väljapääsuotsingud siirastena ning mõjuvad luuletuste vormilisest heitlikkusest hoolimata sugestiivsetena.

Juba Liivi lüürika isamaapilt erineb tunduvalt eelnevate aastakümnete käsitusest: kirjanik ei laula mingist ebamaisest Kunglast, mis oma lapsi hellalt kätel kannab, vaid realistlikult tajutud Eestimaast, kus autor näeb ennekõike lagunenud majakesi, ilmetuid väljasid, võsa, kiviaunu, vaimuelu suikumist (*Eile nägin ma Eestimaad!*).

Kirjanik on teadlik oma kodumaa-armastuse sügavusest, nagu ilmneb luuletusest *Mitte igaühele*:

Mitte igale õnneks ei antud
selgesti näha,
mitte kõigile õnneks ei antud
selgesti kuulda,
armastada palavalt
isamaad,
kannatada temaga...

Kirgliku lennukuse omandab Liivi mõttekujutus siis, kui südant vaevab *valude isamaa* häda (*Sinuga ja sinuta*).

Isamaa!
Sinuga olen õnnetu ma,
õnnetum ilma sinuta!

Tsaristliku surve alla painutatud isamaad näeb luuletaja valupilvedest kaetuna, võrdleb teda tormis võitleva laevaga, kisendava lõukoeraga, uinuva

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Kalevipojaga (*Kadumata, Kas olete näinud?, Sa oled kui* — jt.). Oma õnnetu rahva ühendamiseks astub kirjanik tuliselt välja laulus *Ma lillesideme võtaks.* Teine sellelaadiline luuletus *Ta lendab mesipuu poole* kujutab tundesügavates toonides tõelise patrioodi truudust oma kodumaale ka selle rasketel aegadel.

Liivi hilisemas loomingus kerkib korduvalt esile eesti rahva hävinemise kartus. See annab tema isamaaluulele kohati pessimistliku kõrvaltooni, mis ei vastanud täiesti eesti rahva arengu väljavaadetele XX sajandil. Ometi ei tähenda see, nagu oleks Liiv langenud täielikku lootusetusse. Vastupidi — ta mõte otsib innukalt vastuvõetavamaid eluvorme. Sellest on sündinud mitmed tulevikku suunatud luuletused, milles tuleb ilmsiks kirjaniku nägemuslik fantaasia. Mõistes hukka rahvaste rõhumise ja hävitamise, unistab ta Venemaa rahvaste sõbralikust kooselust, usub, et eestlased saavad kunagi vabaks, näeb tuleviku-Eestit rikka, õnneliku maana (*Küsimine, Kas ma Eestit unes nägin?, Kas näitad?*).

Luuletus *Kui tume veel kauaks ka sinu maa* on omapärane poeetiline testament, milles Liiv seob oma loomingu eesmärgid rahva parema tulevikuga. See tunnetus väljendab varast (luuletus on loodud 1894. aastal) demokraatlikku hoiakut. Luuletus koosneb ühest lauseperioodist, mis suudab sinna põimitud troopide abil anda ilmekalt edasi kirjaniku mõtet, valdavalt daktüliline rütm nagu kehastaks aja voolamist pikkades perioodides.

Ühiskonnakriitilised motiivid

Patriootilise teema kõrval on Liiv oma luules käsitlenud ka teisi k a a s a j a ü h i s k o n n a valusaid küsimusi. Enamasti käib sellega kaasas küllalt terav sotsiaalsete pahede hukkamõist. Oma hinnangutes lähtub luuletaja rikkuse ja vaesuse vastuolu tunnetamisest, milles peegeldub ebavõrdsuse kasvamine XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse ühiskonnas. Elu vaeslaste kaitseks välja astudes mõistab luuletaja hukka surveühiskonna pahenähtusi (*Sugulased, Omakasu, Juhtumine* jt.).

Kapitalistliku elulaadi pahesid kritiseerides kasutab Liiv sageli koomika vahendeid — irooniat ja satiiri. Seda on tehtud ka luuletuses *Omakasu.* Luuletuse esimene pool on üles ehitatud ulatuslikule gradatsioonile, teises osas rakendatakse aga satiirilist dialoogi inimese parema mina ja personifitseeritud kasuhimu vahel.

Ühiskondliku elu küsimused on tahtsat kohal ka

Liivi lühiluules, mis tema värsikogudes ühendatakse harilikult *Kildude* nimetuse all. Üldtuntud on epigramm *Kuub*. Tauniv on Liivi suhtumine koloniaalsesse rõhumisse.

Liivi kriitika rahamaailma aadressil sulab ühte tema enda kerjuslikust olukorrast sugenenud kibedate kogemustega. See on eriti märgatav epigrammides ja luuletustes, kus ta puudutab oma aja seltskonna ning kultuurielu pahesid.

Kõrkusele ja silmakirjatsemisele vastanduvad Liivi luules siirad suhted, lihtne ja seltsimehelik elulaad, mis valitsevad kehvikute ning tööinimeste keskel *(Kerjaja)*. Pealkirjad, nagu *Sandipoisi laul, Mustlase tütar, Töömehe laul,* räägivad selget keelt kirjaniku sümpaatiast. Kõige tihedamini on Liiv seotud talurahva eluga *(Must lagi on meie toal)*. Sooja, hingestatud pildi kehvikuperest ja seal valitsevast külalislahkusest annab jutustav luuletus *Rändaja.*

Autobiograafilised eleegiad

On võimalik, et luuletuses *Rändaja* väljendab kirjanik omaenese üksindustundmusi. Igal juhul leidub terve hulk laule, mille teemaks on juba sõnaselgelt kirjaniku enda traagiline saatus *(Helin, Kangas,*

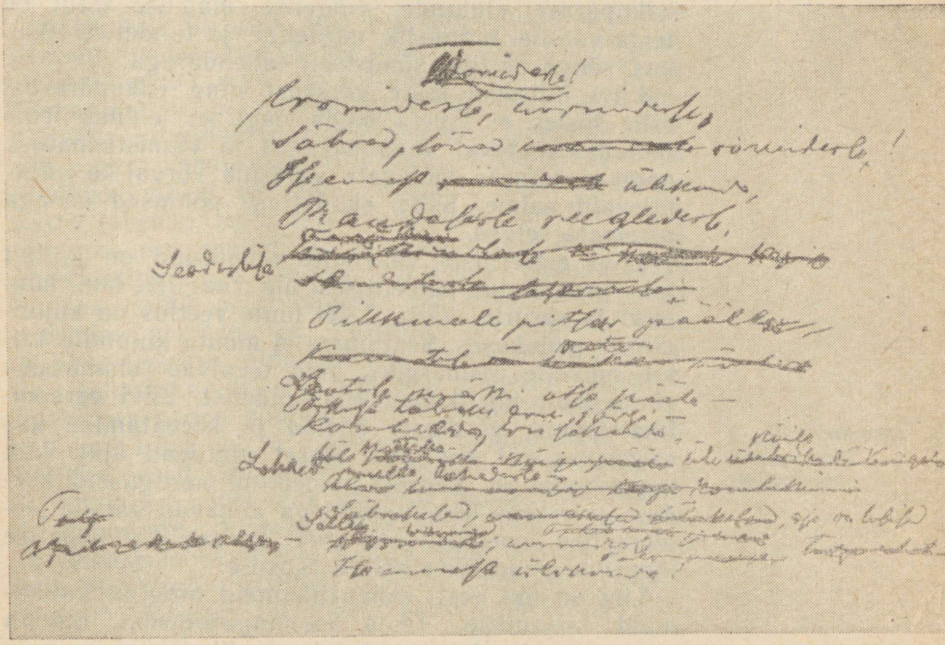

Minu luule, Mure jt.). Need autobiograafilised eleegiad kujutavad kirjaniku loomingulise arengu katkemist ja kannatusi, mida on toonud tervise ja eluplaanide purunemine. Liivile teeb haiget isegi talle osutatud austus *(Noor-Eestile)*. Autobiograafiliselt on mõtestatud ka luuletused *Emale* ja *Üks suu.*

Armastus- ja mõtteluule

Nii tasemelt kui ka mahult on väiksema tähtsusega Liivi armastus- ja mõtteluule. Liiv on kogu loomingulise tegevuse kestel sõnastanud mõtisklusi looduse, elu, ühiskonna ja kunsti kohta. Mõtteluuletustes ja sententsides (mõttesalmides) arutleb ta tihti kirjanduse ja kunsti olemuse ning eesmärkide üle. Luuletajalt nõuab Liiv elu täisverelist kujutamist — ilu ja valu väljendamist (*Laulikutele*); ta asetab rõhu tundeküllasele sisule ja taunib kivinenud vormiskeemi. Liivi armastusluule paremaid näiteid on *Üle vee.*

Lõppvaatlusi Liivi luuletajaisiksusest ja luule laadist

Liivi paremate luuletuste taga seisab kirgas ning intensiivne luuleelamus; tundub, et see on poeedi vallanud jäägitult ning keeb tema katkikäristatud hingest üles omapäraste, kordumatute kunstiteostena. Välismaailma nähtusi valgustab luuletaja läbi oma isikupärase elutunde; pingelise elamuse tõttu on tema värsile tunnuslik mõtteline ja tundeline sisukus, sõnad on tihti sümboolse tähendusega.

Liivi hilisema luule värskust ning isikupärasust esile tõstes ei taheta öelda, nagu ei leiduks tema lauludes teatavat vanamoelisust ja viimistlematust, nagu ei esineks mõjuvate värsside kõrval ka väheütlevaid salme. Selle ebaühtluse põhjused on aga pikemata selged.

Liivi esteetiliste vahendite amplituud on küllalt lai — see ulatub pateetilisest üle traagilise kuni huumori ja satiirini välja. Liivi luule veetlus on kujundilises mõjukuses. Sealjuures ei muutu kujundid Liivil omaette eesmärgiks, vaid teenivad elamussisu võimalikult täielikumat edasiandmist. Liivi personifikatsioonid, võrdluste ahelad ja kõrvutamine kas sarnasuse või kontrasti alusel ulatuvad ajuti läbi kogu luuletuse. Ohtralt esineb mitmesuguseid kordusi, mis koos kõlakujunditega annavad värsile iseloomuliku musikaalsuse. See korvab ka kohatise lõppriimi puudumise või ebatäpsuse.

Liiv on üks eesti rahvuslikumaid ning rahvalikumaid kirjanikke. Tema loominguprotsess tundub mitmes suhtes lähenevat rahvalaulikute omale; side

J. Liivi venekeelse luulevalimiku kaaneillustratsioon, 1962.

nii vanema kui ka uuema rahvalauluga ongi ilmne. Kohati leidub rahvalauluga väga lähedast vormi; enamasti on aga rakendatud üksikuid regivärsi stiilivõtteid. Värsimõõduks on peamiselt trohheus (sageli rõhuta eelsilbiga), mõnikord ka daktül. Sealjuures pole Liivi värss alati puhtalt silprõhuline — mõningatel juhtudel kasutab luuletaja loomulikuma eneseväljenduse huvides ka rõhulist värsisüsteemi.

Kuigi Liiv kirjutas oma parimad laulud kriitilise realismi valitsusajal, ei saa oodata, et ta luuletajana oleks järginud oma aja valitsevat meetodit. Tema isamaalaulude ja autobiograafiliste luuletuste ere pildistik ja palavikuliselt katkendlik sõnastus jätavad pigem romantilise stiili mulje. Loodusluuletused ja ühiskondlikel teemadel kirjutatud värsid on seevastu lähemal realismile. Sellisena leiab Liivi loomingus aset realistlike ja romantiliste elementide ühendamine kõrge emotsionaalsusega isikupäraseks luuleks, mille põhitunnuseks on lihtsus, siirus ja seesmine paratamatus. Luuletaja on suutnud oma eetilis-esteetilise mina niivõrd kaemuslikult värssides kehastada, et see lugejatki vahetult nakatab, hoolimata nende puhtvormilisest ebaühtlusest.

J. Liivi loomingu tähtsus eesti kirjanduses

Juhan Liivi elu ja looming on omapäraseks leheküljeks eesti kirjanduse arengus. Varasematest luuletajatest võiks teda võrrelda Kr. J. Petersoni ja L. Koidulaga. Kirjandusajalooliselt oli Liiv eesti realismiperioodi ettevalmistaja, kuid temast ei saanud järjekindlat kriitilist realisti. Oma hilisema loominguga kujunes Liiv üheks suurematest eesti luuleklassikutest.

Prosaistina leidis kirjanik tunnustamist juba esimeste raamatute ilmudes. Hoopis aeglasemalt saadi teadlikuks Liivi luuletajasuurusest. Et kirjaniku eluajal ainult väike osa tema lauludest lugejateni ulatus, tegid alles postuumsed väljaanded (*Luuletused* 1919; 1926; *Teosed* 1954) kirjaniku luuleloomingu paremiku trükis kättesaadavaks.

Liivi loomingu populariseerimisel on suured teened Fr. Tuglasel, kes aastail 1921—1935 andis välja tema *Kogutud teosed,* mis tutvustas laiemalt ka paljusid ajalehtedes ilmunud ning käsikirjades säilinud proosateoseid. Liivi elu ja tööd lähendas lugejatele Tuglase põhjalik monograafia *Juhan Liiv* (1927).

Suurtes tiraažides on Liivi looming levinud nõukogude perioodil (*Valitud jutud* — 1945; *Teosed* — 1954; 1956; *Rukkivihud rehe all* — 1964). *Kooli Kirjavara* sarjas on ilmunud *Valik jutustusi* (1959) ja *Vari* (1966). Ühtlasi on Liivi värsse järjest rohkem tõlgitud teistesse keeltesse, nii et tema luule on leidnud austajaid juba niisugustelgi kaugetel maadel nagu Armeenia ja Jaapan. Sellisena pole Liivi loomingul ainult kirjandusloolise tähtsus, vaid selle paremik püsib kindlalt eesti elava klassika hulgas, võites samal ajal endale pinda ka rahvusvahelises ulatuses.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Meenutage J. Liivi luuletusi, mida olete õppinud 8-klassilises koolis. Milliseid neist võite esitada peast? Millised eriti meeldisid?

2. Millised põhiteemad on J. Liivi luules esindatud? Kuidas Liivi l o o d u s l ü ü r i k a on seotud luuletaja isiku ja tema saatusega? Kes teistest eesti kirjanikest on kodupaiga loodust poeetiliselt elustanud? Lugege õpiku lisast läbi luuletus «Ü k s s u v e p ä e v». Millisel põhimõttel on luuletus üles ehitatud? Leidke kujundeid, mis rõhutavad päikesetõusu ilu, ülevust ja sellest nakatatud meeleolu («Päikese tõus»). Jälgige personifikatsiooni erilist osa. Milliste lausekujundite esinemist märkate? Millist meeleolu sisendab tsükli esimene osa?

Leidke kujundeid, mis ilmestavad hommikust looduspilti («Hommik»). Leidke erinevaid valgusefekte märkivaid väljendeid.

Leidke luuletusest töömotiivid. Millistes värssides on töö kujutus eriti ilmekas? Jälgige sõnavara kasutamist ühenduses töö kujutamisega.

Leidke luuletusest onomatopoeetilisi väljendeid. Mis otstarve neil on?

Luuletustsükli elamuslikule sisule on leitud õnnestunud väljendusvahendid: tunderõhulised hüüd- ja küsilaused, kordused, võrdlused, personifikatsioonid ja metafoorid. Tõestage öeldut näidetega luuletusest. Põhjendage, et luuletuses pääseb mõjule realistlik elutunne.

3. Nimetage Liivilt optimistliku põhitooniga sügiseluuletusi. Leidke neist kujundeid, mis rõhutavad sügismaastiku iseloomulikke detaile ja ilu. Milliseid nukratoonilisi Liivi sügiseluuletusi tunnete? Kuidas on meeleolu edasi antud? Meenutage varem õpitud luuletust «S ü g i s». Esitage see peast. Millega seletate luuletuse erakordset mõju? Millise meeleolu luuletus loob?

4. Lugege õpiku lisast läbi luuletus «T a l v». Jälgige detaile ja kujundeid, mis ilmestavad talvist loodust. Mida rõhutab üksiku pedaku kujund luuletuse teises osas? Milline on luuletuse põhimeeleolu?

5. Õppige pähe luuletus «K ü l m». Jälgige kujutusvahendite rakendamist ühe mulje süvendamiseks. Loetlege kuulmis- ja nägemismeele muljeid. Võrrelge seda luuletust põhimeeleolu poolest «Talvega».

6. Millise meeleolu loob «T u i s k»? Jälgige luuletaja tundeilma ühtesulamist looduspildiga. Millise meeleolu luuletus teis tekitab? Meenutage luuletust «T a l v i n e t i h a n e». Jälgige tihasepaari poeetilist kirjeldust. Kuidas mõista viimast stroofi?

7. Meenutage eesti varasemate kirjanike looduslüürikat ning võrrelge seda Liivi lauludega.

8. Nimetage i s a m a a l ü ü r i k a viljelejaid enne Liivi ja võrrelge nende luulelaadi J. Liivi luuletustega.

9. Õppige pähe luuletus «K u i t u m e v e e l k a u a k s k a s i n u m a a». Millistes toonides kujutab Liiv rahva olukorda 1. stroofis? Milliseid aegu ta silmas peab? Kuidas mõista värsse: «ja sinu mõte ja sinu meel / kord tuksub su rahva rinnast»? Millise meeleoluga luuletus lõpeb? Leidke kujundeid, mis seda väljendavad. Mida iseäralikku täheldate luuletuse ülesehituses? Analüüsige luuletuse värsimõõtu. Milles seisneb vahe silprõhulise ja rõhulise värsisüsteemi vahel?

10. Mis alusel võrdleb Liiv rahvast taru poole lendavate mesilastega («Ta lendab mesipuu poole»)? Leidke ning esitage luuletuses esinevaid luulekujundeid. Leidke põhikujund luuletuses «Ma lillesideme võtaks». Põhjendage selle mõjukust.

11. Nimetage ü h i s k o n n a k r i i t i l i s i m o t i i v e Liivi luules ja vastavaid luuletusi. Jälgige luuletuse «Omakasu» ülesehitust. Mis selles on iseloomulikku? Milliseid elunähtusi on käsitletud «Kildudes»? Mis alusel kuulub ühiskonnakriitilisse luulesse «Must lagi on meie toal»? Jälgige poeetilisi vahendeid mõtte edasiandmisel.

12. Tooge näiteid koomilise kohta Liivi luules. Millisel kujul (huumor, iroonia, satiir) see ühel või teisel juhul esineb? Jälgige eri liiki korduste esinemist. Püüdke mõista nende kunstilist eesmärki. Jälgige riimi kasutamist Liivi luules. Millised vahendid korvavad riimi puudumist ja ebatäielikkust? Tooge näiteid.

13. Nimetage Liivi autobiograafilisi eleegiaid. Milliseid luuletaja isikliku elu peegeldusi neis näete? Millist meeleolu need sisendavad? Süvenege eriti luuletusse «Minu luule». Milliseid võrdkujusid leiab luuletaja oma loomingule? Mis alusel kuuluvad autobiograafiliste eleegiate hulka luuletused emast («Emale», «Üks suu»)? Meenutage G. Suitsu luuletust «Käkimäe kägu» (1902). Milliseid jooni Liivi poeedisaatusest on toonitatud? Kuidas mõista stroofi:

Unustanud käo on koguni
need, kellel' korra ta kukkus.
Kas siis kõik tänugi täiesti
kukkuja vastu hukkus?

14. Kas Teile meeldib Liivi luule? Milles Teie arvates peitub selle võlu? Koostage kirjand — «Mis mind paelub Juhan Liivi luules». Kuidas me kaasajal Liivi hindame? Mis tema luules püsivalt edasi elab? Tooge näiteid Liivi luulepärandi austamise ja edasielamise kohta.

Eduard Vilde

80-ndail aastail alustas loomingulist teed Eduard Vilde, kellest peagi kujunes meie kirjanduse juhtiv prosaist ning eesti realistliku romaani rajaja. Loomupärase talendi tõttu tõusis Vilde juba esimeste jutustustega kaasaegse proosa esirinda. Ent Vilde otsis järjekindlalt kontakti ajastu eesrindliku ühiskondliku ja esteetilise mõttega. Temast kujunes kriitilise realismi meetodi pioneer ja tähtsaim esindaja.

Eduard Vilde looming jaguneb kolme perioodi. E s i m e s e p e r i o o d i teostes on kergesisulistesse ajaviite- ja naljajuttudesse põimitud realistlikud sugemed. T e i n e p e r i o o d algas 90-ndate aastate keskel, mil kirjanik jõudis kriitilise realismini, ja lõppes ajaloolise triloogia viimase osa, *Prohvet Maltsveti* ilmumisega 1908. aastal. Paguluses algas Vilde k o l m a s l o o m i n g u p e r i o o d, mida ise-

loomustab psühholoogilise kandvuse süvenemine realismis. Vilde kirjanduslik looming on ulatuslik ja tema paremad teosed kuuluvad maailmakirjanduse tasemega kunstiloomingu hulka.

Lapsepõlv ja haridustee

Eduard Vilde sündis 4. märtsil 1865. aastal Virumaal Pudivere mõisas (Rakvere rajoonis) kupja perekonnas. Varsti pärast poja sündi asus perekond Muuga mõisa, kus kirjaniku isa leidis aidamehe tulutoovama teenistuskoha. Kümneaastase poisina saadeti Eduard Tallinna kooli. Lõpetanud õpingud elementaarkoolis, siirdus ta 1878. aastal kolmeklassilisse kreiskooli, kust lahkus 1882. aasta kevadel kursust lõpetamata. Sellega lõppeski tulevase kirjaniku hariduskäik, mille väärtuslikuks tulemuseks oli saksa keele täielik omandamine.

Koolipäevil hakkas kujunema noore Vilde maailmavaade. *Kalevipoja,* Koidula luule ja *Sakala* lugemine äratas poisis rahvusliku teadvuse. Seda süvendas kreiskoolis valitsev saksameelsus ja halvustav suhtumine eestlastesse. Samal ajal hakkas nooruk kahtlema ka usulistes tõekspidamistes. Koolist lahkudes polnud ta küll veel ateist, aga suhtus religioonisse skeptiliselt. Vilde koolieast pälvib märkimist suur teatrihuvi. Linnateatri etendustelt saadud elamusi hindas kirjanik hiljem kõrgemateks samal ajal lugemise varal omandatuist.

Esimesed suleproovid

1882. aasta kevadel siirdus noor Vilde Karjaküla mõisa Keila lähedal, kuhu tema vanemad vahepeal olid asunud. Seal pani ta samal suvel kirja oma esikteose — jutustuse *Kurjal teel.* Ja et üks Tallinna raamatukaupleja käsikirja trükkida lubas, sai algaja kirjamees hoogu suletöö jätkamiseks. 1883. aastal valmis tal uus jutustus — *Musta mantliga mees.* Jutustuse käsikiri sattus *Virulase* toimetaja Jaak Järve kätte, kellele autori suleosavus seevõrra meeldis, et ta kutsus nooruki oma ajalehe toimetuse liikmeks. Nii algas Vilde **ajakirjanikupõli.**

Ajakirjanikutöö algus

Virulase juures tuli ajakirjanikuõpilasel kirjutada *kriipsu peale ja alla,* lugeda korrektuuri ja kliisterdada lehtedele aadresse. Ajalehetöö tundus Vildele igavana ja 1886. aasta suvel asus ta taas Karjaküla, et katsetada vabakirjanikuna ning teha kaastööd K. A. Hermanni *Postimehele.* Järgmise aasta sügisel plaanitses noor ajakirjanik *Postimehe* omandamist. Ta asus Tartu, töötas ajalehe toimetuses,

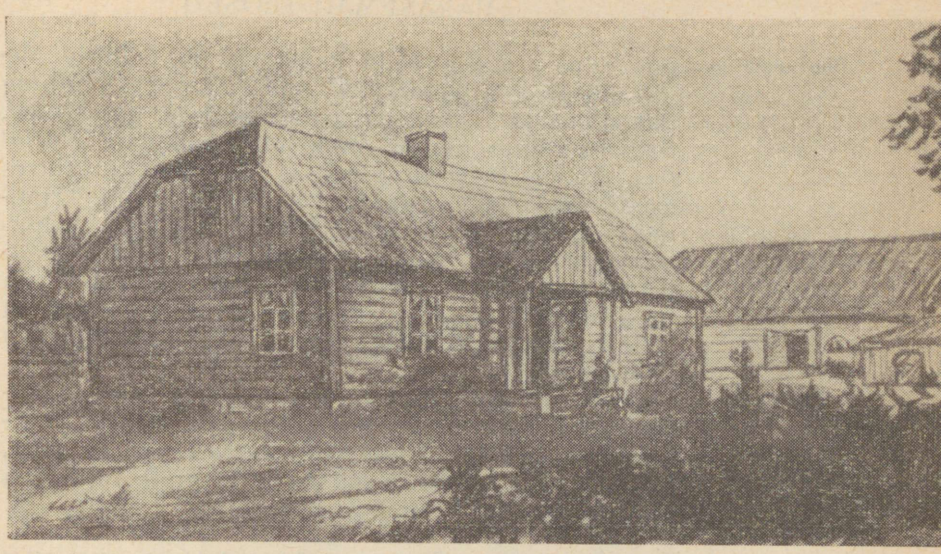

Muuga «alttuba».

kuid selle omandamisest tuli loobuda — võimud ei kinnitanud noormeest toimetajaks.

Rahutud rännuaastad

Järgnevad aastad olid rahutuim ajajärk Vilde elus. Ta tegutses ajakirjanikuna Tartus; peatus lühikest aega Tallinnas, kus muuhulgas oli mõned kuud teatriõpilaseks; viibis vahepeal Karjakülas ja siis Tallinnas *Revalsche Zeitungi* toimetuses. 1889. aasta suvest 1890. a. sügiseni töötas Vilde Riias ajalehe *Zeitung für Stadt und Land* toimetuses ja sealtpeale kuni 1892. aasta kevadeni ajakirjanikuna Berliinis. Berliini-aastatel on pöördeline tähtsus Vilde kunstilises ning poliitilises arengukäigus. Ta sai seal lugeda Lääne-Euroopa uusimaid realistlikke autoreid ja pääses taas lähedale oma lemmikalale — teatrile. Veel enam pakkusid Vildele sealne pingeline poliitiline elu, parteide koosolekud, Riigipäeva istungid, teaduslikud kõneõhtud jm., millest kirjanik innukalt osa võttis. Berliinis innustus Vilde sotsiaaldemokraatliku partei esindajate kõnedest ja luges sotsialistlikku kirjandust. Selle mõjul hakkas ta loobuma kodanlikest arusaamadest, kuigi sotsialismi tõed jäid talle teoreetiliste aluste puudulikkuse tõttu veel ähmasteks.

Põnevusjutud

on Vilde ise liigitanud kahte rühma, millest ühe moodustavad *silmatorkavalt põneva tegevustiku ning kahvatute iseloomudega perekonnalehe jutustused.* Sellesse rühma asetab autor oma esikteose *Kurjal teel.* Tolles Peterburi-ainelises kriminaaljutustuses esineb rohkesti vastava žanri tüüpilisi jooni: kriminaalsete karakterite äärmuslikkus, tegelaste kohtumine saatuslikul hetkel, mõrvaüritus, roimari kõlbeline taassünd ja õnnelik lõpplahendus. Tuleb aga tunnustada 17-aastase autori head jutustamisoskust ja leidlikkust kaasakiskuva ning põneva sündmustiku kujundamisel.

Teise liigi moodustavad autori järgi teosed, *milles kerkib primitiivselt nähtavale juba midagi probleemitaolist.* Siia kuulub näit. *Musta mantliga mees,* kus konflikt sugeneb õilsameelse eesti rahvusest arsti ja pahelise aristokraadi vahel.

Jutustus on küllastatud dramaatilistest kokkupõrgetest, kired on viimseni üles kruvitud ja peategelane mähitud romantilisse salapärasusse. Sellega on saavutatud põnevus, mille taotlus on iseloomustavaks jooneks noore Vilde laadile üldse. Kuid tuleb arvestada ka jutustuse tugevat feodaalaadlivastast tendentsi. Vilde annab kõrgile ning alatule aadlikule pihta hoolimatumalt, kui seni oli nähtud: jutustuses esinev krahv Palmer on eesti kirjanduses esimene mõisnikust mõrvar ja hüsteeriline mõisaproua esimene karikatuurne aadlidaam. Lisaks on kirjanikul olnud mahti heita põgus pilk külakehviku viletsasse sauna.

Sotsiaalsed lähtekohad osutavad ühiskonnakriitilise hoiaku sugenemisele Vilde loomingus juba algusest peale. Ajaviitekirjandusest üleulatuva väärtusega, kuid ilma teravama sotsiaalse tendentsita töödest nimetagem varasemast toodangust veel romaani *Teravad nooled* (1885) ja jutustust *Lina-Mai* (1886).

Kirjandusliku meetodi otsinguil

80-ndad aastad on Vilde loomingus suunavõtmise ja kirjandusliku meetodi otsingute periood. See kulgeb väheste kõikumistega teadliku realismi suunas. Ajalehepoleemikas (1887) ütleb kirjanik end seisvat *realilisel seisupaigal,* kusjuures ta püüdvat *aega, elu ja inimesi kirjeldada, nagu nad tõesti on.* Oma loomingulises praktikas Vilde neil aastail siiski nii järjekindel realist ei olnud. Tema teostes põimuvad tõelusse mõneti romantilised elemendid (*Töömehe tütar,* 1887, *Salasidemed,* 1888). Autori suur fabuleerimisvõime ning leidlikkus konf-

liktsete situatsioonide loomisel hukutasid teda põnevusromaane looma. Sellele teele tõukasid Vildet ka ajalehtede tellimused ja juttude seninägematu menu lugejaskonnas. Pahatihti toimus see teoste kunstiliste ja sotsiaalsete väärtuste arvel.

Ent Vilde ei unustanud realismi printsiipi siiski terves ulatuses. Ta taunib seisuse- ja rikkuseuhkust ning vägivalda vaeste ja alamal seisvate kallal *(Salasidemed)*, teisal kritiseerib rikaste klassi kõlbelisi väärtusi (*Mustad leegid,* 1889) jm. Mõnedes lühijuttudes jõuab autor juba väljapeetuma realismini (*Jumala tahe*, 1889). Sammu realismile lähemale astus Vilde ka külaainelise romaaniga *Kaks sõrme* (1887).

Naljajutud

Võrratu populaarsuse rahva seas võitsid noore autori naljajutud. Lugejad nõudsid nalja — ja seda Vilde aastakümnete vältel ka jagas ajalehe joonealustes, kalendrisabades ja eri raamatutes. Poliitilist ja ühiskondlikku pilget tsensor läbi ei lasknud. Naljajutt võis pilgata riiakat ämma, tõlpi külamatsi, kerglast rätsepat, vanapiigasid ja -poisse ning muud seesugust. See seletab niisuguste naljajuttude nagu *Ärapõletatud peigmehed* (1885), *Pill pinu taga, toru toa taga* (1888) sündi. Vilde kirjanikunatuuris peitus eeldusi lopsakate koomiliste situatsioonide kujutamiseks. Ta pilkas niisuguseid argipäevast tuntud veidrikke, keda naeruvääristatakse nii rahvanaljandites kui ka käibel olevates anekdootides, mistõttu ta nali saigi rahvalikuks. Seejuures ei kippunud kirjanik kedagi kasvatama ega õpetama, see oli puhtal kujul nali nalja pärast.

Vilde naljanditesse hakkavad peatselt sugenema ühiskondlikud motiivid. Pilgatava isiku naeruväärsuse määrab mitte niivõrd tõlplus, edevus või muud iseloomu puudujäägid, kui tema sotsiaalne asend ning suhted, nagu irvitamine mulgi noormeeste rahaülbuse üle *Vigastes pruutides* (1888). Nii arenevad ka Vilde naljandid realismi suunas.

Vilde naljanditesse hakkavad peatselt sugenema teostest on kõige laiema ühiskondliku kandepinnaga jutustus *Suguvend Johannes* (1891), milles on rünnatud imala epigoonliku luule harrastamist. Jutustuse ilmumine põhjustas terava reageeringu Juhan Liivi poolt, kes luges teost enda vastu sihitud pamfletiks. Liivi vasturünnak vestes *Ühe kirjaniku päevaraamatust* sai nagu avataktiks klaperjahile, mis puhkes kriitikas Vilde vastu 90-ndail aastail. Poleemika

kujunes põhiliselt vaidluseks realistliku meetodi poolt ja vastu, tasandades kaudselt teed tõsielulisele suunale eesti kirjanduses.

Oma kirjandusliku tegevuse esimesel kümnendil saavutas Vilde eesti kirjanduses juhtiva koha. Ta oli ajastu viljakaim kirjanik, kes otse tormiga võitis lugejate poolehoiu; ta heitis vaenukinda tundetsemisele, ilutsevale romantikale ning paljastas ajalooliste vaenlaste — balti aadlike pahelisust, millega pälvis hulkade tunnustuse. Vilde ei peljanud laiendada ilukirjanduslikku ainevalda ühiskondlikele ebakohtadele osutamise ja inimlike kirgede julge avamisega. Väline menu teatud määral isegi kahjustas Vilde kujunemist kaalukaks sõnakunstnikuks, tema kergelt sujuv jutustamislaad soodustas pinnalisust, autor ei süvenenud karakteritesse. Aga kogusummas olid tulemused edukad. Vilde tõi tolle aja kirjandusellu elevust ja arenes ise, vaatamata kõikumistele, nõudliku sõnakunsti suunas.

Jätkuv ajakirjanikutegevus (1892—1905)

Pöördunud 1892. aasta kevadel kodumaale tagasi, asus Vilde pärast peatumisi Karjakülas ja Tallinnas sügisel 1893 taas Tartusse *Postimehe* toimetusse, kuhu jäi 1896. a. hilissuveni. Tartu-aastad olid Vilde vaimses arenemises eriti viljakad. Sugenes läbikäimine läti ja eesti progressiivsete üliõpilasringidega, kus innustuti sotsiaalseid probleeme käsitlevast kirjandusest. Vilde kodanlik vabameelsus kasvas üle sotsialistlikuks maailmavaateks ja sellest ajast peale on alust kõnelda kirjanikust kui sotsiaaldemokraadist. Pälvib märkimist ka autori suur tootlikkus aastail 1892—1896.

1896—1897 viibis Vilde ligikaudu kolmveerand aastat Moskvas. Seal veedetud kuud on loominguliselt viljatud. Kirjanikul ei tekkinud ka läbikäimist vene ringkondadega, küll aga suhtles ta sealsete marksistlike läti üliõpilastega. 1897. aasta kevadest järgmise aasta märtsini elas Vilde Narvas, kus toimetas ajalehte *Virmaline*. Sattunud vastutava toimetajaga tülli seoses oma töölisainelise romaani *Raudsed käed* avaldamisega ajalehes, lahkus Vilde Tallinna, kus töötas *Eesti Postimehe* (1898—1901) ja *Teataja* (1901—1904) toimetuses. *Teataja* päevil osutas kirjanik tohutut loomisvõimet. Temalt ilmus ajalehes kaks suurt ajaloolist romaani — *Mahtra sõda* (1902) ja *Kui Anija mehed Tallinnas käisid* (1903), lisaks valmis veel suur hulk lühiproosat ja vesteid. Aga ränk töökoorem ja vastuolud toimetaja

K. Pätsiga sundisid Vildet taas töökohta vahetama. Ta asus 1904. aasta suvel jälle Tartu, seekord tolle aja kõige pahempoolsema eesti ajalehe *Uudised* toimetusse.

Arenemine kriitilise realismi suunas

90-ndail aastail algas uus etapp Vilde kirjanikuteel. Tema maailmavaade polnud kujunenud küll veel järjekindlalt sotsialistlikuks, kuid kirjanduslikus loomingus kerkisid tal ühiskondlikud probleemid üha selgemalt päevakorda. Muutub teoste temaatika, tegelaste vahekorrad määrab tavaliselt raha, mis on harutihti ka tekkivate konfliktide peamiseks ajendiks. Ehkki raha ja kapital pole enamasti antud kõikemäärava sotsiaalse jõuna, on see ometi tegelaste isiklikku moraali mõjutavaks teguriks. Suur osa Vilde nende aastate toodangust pole veel temaatiliselt sotsiaalne, kuid areng — mõnetiste tagasilangustega — toimub ometi selles suunas. Tema tolleaegses loomingus kajastub ilmekaimalt realismi läbimurd eesti kirjanduses.

90-ndail aastail on Vildel esikohal linnakodanluse elu ja kapitaliseeruva küla nähtused. Järjekindlale realismile lähenedes maalis Vilde oma teostes tõepärasemalt tegevuse tausta ja miljöö, realistlikult tüüpiliste tegelasteni ei jõudnud kirjanik nii kiiresti. Sageli meenutab ajaviitejuttude perioodi ka intriigi arendamine ebatavaliste juhuste ja väheusutavate kokkusattumiste varal ning sündmustiku põnevuse taotlemine.

Ühiskondlikest pahedest on 90-ndate aastate alguses Vilde tähelepanu paelunud ebaausa rikastumise probleem, mis on aluseks jutustustele ja romaanidele *Röövitud tiivad* (1892), *Karikas kihvti* (1893) jt. Viimane saabki tema kirjanduslike tõekspidamiste arenemisteed tähistavaks teoseks, osutades kriitilise realismi joonte süvenemisele Vilde loomingus.

Autor kujutab rahakodanluse keskkonda, kus valitseb täielik moraalitus nii varanduslikes kui ka sugupooltevahelistes suhetes. Ausate inimeste saatus romaanis on rikastunud sulist ärimehe ning liiderdaja kätes. Antud pilt on ülimalt sünge, sest võimutsema jääb pahe. Roimad ei leia ka juhuslikku karistust, hukkunutele ei ole mingit lohutust antud, kõnelemata õnnelikust lõpplahendusest.

Teos oli pessimistlikem nii Vilde loomingus kui ka terves eesti senises kirjanduses. Ent romaanis esitatud pahed olid elust võetud. Vildel ei olnud vaja

liialdada — kujutatavad nähtused ja tegelased olid tüüpilised. Romaan pakub peale järjekindla ühiskonnakriitika uudset ka kunstilises teostuses. Autor on loobunud kriminaalsete elementide kasutamisest sündmustiku ülesehitamisel, süžee pinge johtub ühiskondlikest tegureist.

Romaani arvustuses kerkisid taas päevakorrale realismi küsimused. Autorit süüdistati küll liigses pessimismis ning tegelikkuse moonutamises, kuid ometi tunnustati tema teeneid uue kunstimeetodi juurutamisel; konstateeriti, et kirjaniku saavutused ületavad kõik senise eesti kirjanduses. Sõnavõtud kujunesid realistliku kirjandusmeetodi sõelumiseks ja vaidlustes lausuti seisukohti, mis said hiljem eesti proosas suunavaks. Tekkinud sulesõjas pani uus kirjandusvool ennast maksma ka kriitikas.

Vilde peamine huvisuund on aga 90-ndate aastate algupoolel koondunud külatemaatikale. Mainimist pälvivad sellised jutustused ja romaanid nagu *Peiu käsiraha* (1892), *Kippari unerohi* (1893), *Kännud ja käbid* (1892), *«Linda» aktsiad* (1894) ja *Külmale maale* (1896).

Ed. Vilde loomingu järkjärguline küpsemine realismi suunas andis **1896.** aastal kriitilise realismi esimese tähelepandava teose eesti kirjanduses — romaani

«KÜLMALE MAALE».

1. Määrake romaani tegevusaeg ja kestus.
2. Selgitage (näidetega põhjendades), missuguse pildi annab romaan tolleaegsest külaühiskonnast: 1. talurahvas, 2. saunikud, 3. nendevahelised suhted, 4. usuline liikumine, 5. kuritegevus.
3. Selgitage näidetele toetudes kirjaniku suhtumist kõigisse neisse nähtustesse.
4. Võrrelge Väljaotsa ja Kukulinna sauna ja eluolu. Jälgige kirjelduse kujundlikkust ja määrake selle ühiskondlik mõjukus.
5. Tooge näiteid kehvikute kannatustest ja alandustest.
6. Iseloomustage näidete varal Virgu peres valitsevat mentaliteeti.
7. Tõlgendage lõpupildi ühiskondlikku sümboolikat.
8. Iseloomustage tegelasi.
Jaan: 1. vaimne tase; 2. moraalne pale; 3. suh-

tumine a) kodustesse, b) Annisse; 4. järeleandmine kurjategijatele; 5. küla ühiskondlike vastuolude mõjutus tema kujunemisel; 6. moraalne taassünd. Määrake Jaani langemiskäiku põhjustavad seigad ja analüüsige vastupanujõu järkjärgulist nõrgenemist. Selgitage peategelase kui külakehviku saatuse tüüpilisust.

Anni: 1. väline portree; 2. vaimne ja kõlbeline tase; 3. suhtumine a) Jaanisse, b) Väljaotsa peresse, c) omastesse; 4. tema kuju idealiseerituse küsimus. Milline osa on Annil romaanis?

Väljaotsa Kai kui elule allajäänud kuju.

Virgu Andres: 1. jõukate kihi eneseteadlik liige; 2. tema käitumine a) vallaametnikuna, b) perekonnapeana, c) palvevennana, d) suhetes kehvikutega. 9. Tooge näiteid romaani sõnastuse rahvalikkusest, ilmekusest ja kujundlikkusest.

10. Kas ja kus võib autorile ette heita kohatist liialdamist? värvide paksendamist? idealiseerimist? kõrvalepõikeid tõsielust? olukordade ja suhete mahendamist?

11. Missugused episoodid jätavad eriti tugeva mulje ja miks?

12. Andke hinnang teose ühiskondlikule kaalukusele ja kunstilisele tasemele. Milliste vahenditega need on saavutatud?

Sotsiaalseid lähtekohti

Romaani olemuse lahtimõtestamiseks on Vilde hiljem korduvalt sõna võtnud, iseloomustades teost kui esimest katset eesti kirjanduses käsitleda järjekindlalt sotsiaalseid probleeme ja proletaarset miljööd. Autor viis oma teoses omandivastase kuritegevuse põhjuslikku seosesse majandusliku viletsusega, mida meie kirjanduses varem poldud tehtud.

Autor pole romaanis kavatsenudki anda külaelust tervikläbilõiget, ta vaatleb ainult üht iseloomulikku nähtust — kuritegevust, mis tol ajal otse vohas. Vilde oli korduvalt kujutanud külaelu — nii talunike kodusid kui ka viletsaid vabadikusaunu, jõukaid peremehi ja vargapoisse. Ent varasemates jutustustes ei käsitlenud ta küla kui klassivastuolude avaldumispaika. Lehtsoo vallas aga ei asetse jõukas Virgu talu ja Väljaotsa maaproletaarlase saun lihtsalt kõrvuti, vaid nende asukad esindavad kummagi klassi tüüpilisi jooni. Virgu Andrese ja Mari põlguses popside vastu ei väljendu ainult rikkuse ülbus, vaid ka ebateadlik klassiviha. Jaan ja teised kehvikud tunne-

vad selgesti, kuidas rikkam kiht neid halastamatult ekspluateerib, ning näevad külakodanluses oma viletsuse süüdlasi. Suurtaluniku ja popsi vastuolu süvendab Jaani ning Anni vaheline armastus: on otse sotsiaalne roim, kui kehvik söandab tõsta silmad taluneiu poole. Kasutades teose ülesehituses leidlikult vastandamisvõtet, annab Vilde ülimalt selge ning usutava pildi sajandi lõpu külast. Tähelepanu keskuses on kehvikud, rikaste klassi olustikul peatutakse põgusamalt — kontrastina maaproletariaadi elule.

Külakehvikute viletsust kehastab juba sündmustiku alguses hädade taaga all kokkuvarisev Mädasoo Mihkel, sedasama näitab ahastamapanev pilt Võsu saunast ja selle elanikest. Romaani süžee keskseks vaatlusjooneks on aga Väljaotsa Jaani kõlbeline allakäik. Hädade kuhjumine ning täielik väljavaadete puudumine murravad noormehe tugeva vooruslikkuse, ta hakkab pahedele järele andma, kuni saabki kurjategijaks. Romaan lõpeb küll peategelase karistamisega, kuid noormehe käitumine vanglas ja abiellumine lasevad oletada tema tagasipöördumist kõlblale pinnale. Kasvavat ahistust, milles isiklik kõlblus murdub ühiskondliku õiglusetuse survel, on teoses antud aste-astmelt üha rängemaks muutuvates situatsioonides.

Sotsiaalse ja kõlbelise seos

Romaani alguses on Jaani eetika veel mingil määral seotud usuga. Kodus kavatseb ta lapsi karistada varguse pärast, aga tema tingimusteta õiglustundesse lööb mõra arusaam, et õde-venda sundis toitu näppama talumatult piinav nälg. Järgnevalt nõrgestavad noormehe kõlbelisi veendumusi moraalsed hoobid, nagu läbiotsimine ja alandav kohtlemine pastori poolt. Alkohol teeb oma osa, ja Jaanist saab varguse varjaja, selle realiseerija ning viimaks ka varas. Jõudnud niikaugele, on ta pälvinud karistuse. Jaan on tüüpiline maaproletaarlane XIX sajandi lõpu külast. Tema saatus kuni kuritegevusele laskumiseni oli enamal või vähemal määral omane paljudele kehviknoortele.

Teisi tegelasi

Niisama tüüpiline on ka Virgu Andres. Tolleaegses või seda ajastut käsitlevas kirjanduses on säärane perekonda türanniseeriv, kehvikuid põlgav hallparun väga sagedane kuju. Ent Vilde on andnud Andrese nii sotsiaalse tüübina kui üksiktegelasena täiesti omapärasena. Jaani ja Andrese karakteritesse on koondatud rohkesti tolleaegse külaühiskonna

vastashuviliste klasside tüüpilisi jooni. Niivõrd elulisi ja veenva üldistusjõuga tegelaskujusid polnud Vilde varem loonud.

Küsitavam karakter on Virgu Anni, kuigi ka tema hüvelisus ei ületa usutavuse piire. Kirjaniku iseloomustuse järgi peab Anni oma vooruslikkusega olema vastukaaluks Jaani kõlbelisele allakäigule. Sündmustiku käigus on ta Jaani ainsaks, kahjuks piisamatuks toeks. Teose konfliktis on Annil täita aga veelgi kaalukam ülesanne: ta toob romaani lehekülgedele demokraatliku inimlikkuse idee, avaldades nii oma olemuse kui ka käitumisega protesti külakodanluse jõhkra omavoli vastu.

Romaani teine keskne naistegelane Väljaotsa Kai on muserdavate olude alistunud ohver. Talunud inimvõimeid ületava vaevadetulva, on ta kokku varisemas nii kehaliselt kui ka vaimselt. Kai äratab lugejas kaastunnet, mitte hukkamõistu, kuigi rängad katsumused ja mõrud elukogemused on ta viinud kahetsetavate tegudeni.

Olustikukujutus

Vilde meisterlikkus avaldub kõige ilmekamalt popside eluolu kirjeldustes ja külaühiskonna piltide maalimises. Klassikaline on Väljaotsa sauna ja selles peituva vaesuse personifitseeritud kirjeldus. Kirjanik on isikustanud hädad ja viletsused nagu mingiks rahvajuttudes esinevaks kurjaks olevuseks, kelle nime võiks täie õigusega suure tähega kirjutada. Isikustatud on ka hurtsik, mis on samuti kokku varisemas, nagu on kokkuvarisemiseni jõudnud ka selle elanike — *putukate* olemine. Kirjeldusse põimitud kaasatundev huumor süvendab viletsuse drastilisust. Sauna sise- ja välispilt ning elanike viletsus on äge süüdistus ühiskonnale: säärastesse oludesse inimest asetada ei tohi. Kui aga nii tehakse, siis ei ole alust süüdistada seda õnnetut, kui ta väljarabelemiseks kasutab ükskõik millist teed, ka säärast, mida ühiskond taunib kuritegelikuna. Nii kasvatab kodanlik kord endale allkihti. Säärast vaatekohta tõestab autor romaani sündmustiku arengus järjekindla loogikaga. Küla klassivastuolude taustal areneb ausameelse kehviku kõlbeline langemine ühiskondlik-majanduslike tingimuste paratamatu tagajärjena.

Üldist olustikulist tausta täiendavad pildid usulise liikumise nähtustest, pakkudes ühtlasi lisa Virgu Andrese karakteristikale. Tolleaegse külaelu pahedena olid (90-ndail aastail) levinud vargus ja ula-

elu kõrtsides. Aidalõhkuja või hobusevaras oli kardetud ja põlatud, ent sagedane kuju. Kohi-Kaarel ja Kõverkaela-Juku on kaks säärast küla allmaailma tüüpi. Kirjanik teeb vahet nendesuguste paadunud kurjategijate ja olude tõttu halvale teele viidud kehviku vahel.

Kokkuvõtvaid vaatlusi

Romaani kõlbelised ning ühiskondlikud probleemid on antud kunstiliselt hinnatavas kujunduses. Sündmustiku areng on vaba otsitud kokkusattumistest ja väheusutavatest juhustest. Tegevustik areneb igapäevaste elusündmuste raames, neist kasvavad välja inimeste saatust määravad sõlmitused ning kokkupõrked, mis arenevad peategelasele hukatuslikeks, taltuvad aga lõpuks lootustandvaiks tulevikuväljavaateiks. Sümboolne lõpupilt kirikuhoone ja rikka maja hävimisest piksetules viitaks nagu selle maailmakorra püsimatusele, mis lõi teoses taunitud ühiskondliku ebaõigluse. Kujuneva sotsialistina ei uskunud Vilde enam ühiskondlike pahede lahendamisvõimalusse kodanliku korra raames.

Külmale maale on kirjaniku 90-ndate aastate väärtuslikem teos, romaani on õigusega nimetatud eesti varasema kriitilise realismi tippsaavutuseks.

Uus ainevald

Vilde teiseks loominguliseks saavutuseks neil aastail on töölisromaan

«Raudsed käed».

Selle teosega laiendas Vilde olulisel määral realistliku romaani aineringi, sest töölistemaatika oli eesti kirjanduses seni veel viljelemata ala. Romaanis on küll ainult möödaminnes näidatud töölisi nende kurnavalt raskes kutsetegevuses. Vilde sai vaid põgusalt tutvuda Narva vabrikute töökäiguga, mistõttu teoses pole esikohal mitte käitiseelu, vaid *raudsete käte* hävitav toime töölistele. Teos kujutab tööliste vaimset ja füüsilist väljakurnamist kapitalismi armutu surve all. Et romaan tsensori tõketest läbi pääseks, tuli sellest eemal hoida kõik, mida võidi tõlgendada töölissõbralikuks tendentsiks, kõnelemata klassivõitluse ja töölisliikumise küsimustest. Vabrikuelu taustal areneb keeruka intriigiga sündmustik, mille aluseks on tegelaste vahel tekkivad armusuhted, mis kujunevad asjaosalistele aga piinavateks. Tegelastevahelised hingelised konfliktid kipuvad mõneti varjutama *raudsete käte* osatähtsust

nende saatuses. Ometi kuulub romaan püsiva väärtusega teoste hulka. Selles on antud usutav pilt linnaproletariaadi ühest eluetapist, nähtuna kirjaniku poolt, kes ise asus töölisklassi seisukohtadel ning suutis mõista kehvistu hädasid.

Eetika probleemid

Sajandite vahetusel saab Vilde loomingus uueks tähelepandavaks teemaks naiste sõltumatus ja sugupooltevaheline moraal seltskonnas. Neile on pühendatud jutustused *Astla vastu* (1898) ja *Koidu ajal* (1904). Esimese peategelane, vallaslapsena üleskasvanud neiu Hedvig, ei tunnista seltskondliku hukkamõistu pädevust ja ka abielus tahaks ta olla iseseisev, vaba mõtlemistes ja otsustamistes. Teises jutustuses katkestab rikka vabrikandi tütar Stella sidemed oma väikekodanlikult meelestatud perekonnaga, et astuda ellu iseseisva naisena. Ta pole küll mingi ühiskondlik võitleja, kuid iseseisva töötava naisena valib ta sotsiaalselt väärtuslikuma tee.

90-ndail aastail oli Vilde saavutanud juhtiva koha eesti kirjanduses. Ta oli tol ajal ainuke kirjanik, kes rakendas oma loomingus teadlikult kriitilise realismi printsiipe. Kirjaniku tolleaegsete teoste ideestikus ja probleemide asetuses ilmneb Vilde sotsialistlik maailmavaade, mis avaldub kõige selgemini romaanides *Külmale maale* ja *Raudsed käed.* Seda klassiteadlikku hoiakut kodanlus autorile ei andestanud ja kriitikas rünnati teda mitte ainult kui kirjanikku, vaid ka kui sotsialisti.

Lühikese ajaga valmis romaan

«MAHTRA SÕDA».

Ainestik ja saamislugu

Uue sajandi künnisel oli Vilde kujunenud küpseks sõnameistriks, kes suutis asuda täitma suuremaid ülesandeid kui ükski varasem eesti proosakirjanik. Juba aastaid oli talle lugejate poolt soovitatud kirjutada romaan talupoegade ja sõjaväe vahel toimunud kokkupõrkest Mahtra mõisas 1858. aastal, mis oli rahva seas laialt tuntud Mahtra sõja nime all. Ajaloolise temaatika vastu oli kirjanik tundnud huvi juba varemgi ja 1901. aasta lõpul, *Teataja* toimetuses töötades, asus ta kavatsuse teostamisele.

1. Leidke kaardilt teose tegevuspaik ja määrake Vaitla mõisa ligikaudne asend.

2. Määrake ajalooliste sündmuste ja nendega seostatud süžeeliste episoodide järgi romaani tegevusaeg ja kestus.

3. Tehke Tohvri jutustuse, mõisnike kõneluste, seaduste viidete ja tegevustikus esinevate andmete järgi ligikaudne kokkuvõte talurahva teokoormistest ning õiguslikust olukorrast.

4. Missuguseid andmeid talurahva olukorrast pakub sissejuhatav peatükk (ebainimlik töökoormus, kaitsetus sundijate ees...)? Milliste kujunduslike vahenditega on saavutatud sügav emotsionaalsus?

5. Jälgige näidete varal talurahva püüdu kaitsta oma õigusi seadusele toetudes (seaduse lugemine, seletuste otsimine pastorilt ja preestrilt...) ja selle nurjumisel — võitluse teel.

6. Märkige ära episoodid, mis näitavad rahva alistamatust ja sügavat õiglustunnet, iseloomustades ühtlasi neis esinevaid tegelasi.

7. Missugused on «sõja» eredamad episoodid? Missuguste kunstiliste vahenditega ja faktiliste detailide varal on saavutatud tugev mõjukus?

8. Selgitage, missuguste kunstiliste vahenditega ja tegevusmotiividega on saavutatud karistuspildi emotsionaalsus ning ideeline mõjukus (looduspilt, pastori võlts kaasaelamine, omaste ahastus...).

9. Iseloomustage tegelasi.

Ants Tertsius kui rahvajuht. Määrake tema osa romaanis.

Võllamäe Päärn: 1. käitumine a) kokkupuutes mõisnikega, b) seoses «sõjaga», c) suhetes Miina ja emaga, d) teol, e) karistuse puhul; 2. härraste antud iseloomustus; 3. kõnetava; 4. autoripoolne informatsioon.

Huntaugu Miina: 1. suhted a) Päärnaga, b) kodustega, c) Pritsuga; 2. käitumine a) Winteri majas, b) karistuse puhul, c) «sõjas». Võrrelge Miinat ja Virgu Annit.

Mõisasundijad Winter, Kupja-Prits, rehepapp. Jälgige igaühe käitumist ametikohuste täitmisel, nende suhtumist talurahvasse ja iseloomujooni.

10. Missugused ülesanded romaanis on Juliette Marchand'il?

11. Selgitage aadlike vaateid mõisnike ja talupoegade suhete kohta.

12. Vaadelge romaani keelt. Tooge näiteid selle rahvalikkusest, murdelisusest, paatoslikkusest. Jäl-

gige, kuidas sõnastus varieerub vastavalt episoodide meeleoludele.
13. Selgitage, milles avaldub autori kriitiline suhtumine oludesse (julmusi ning õiglusetust iseloomustavad episoodid . . .) ja sügav inimlikkus.
14. Milles seisneb «Mahtra sõja» püsiv ideeline mõjukus, populaarsus ning kunstiline väärtus?

Ajalooline tagapõhi

Mahtra sõda käsitleb üht juhtu talupoegade massilistest vastuhakkudest Põhja-Eesti mõisates. Talupojad ootasid uuest seadusest teokoormiste vähendamist, eriti aga teorendi ühe rängema vormi, abiteo kaotamist. Seadus abitegu ette ei näinudki, pealegi ei seletatud talupoegadele seaduses määratud renditingimuste kehtivuse korda ja tähtaega, seepärast keeldusid paljude mõisate talupojad abiteost. Vastuhakuliikumine oli laialdane, ent suruti maha, tõsisematel juhtudel sõjaväe abiga. Mahtras leidsid traagilised sündmused aset mais-juunis 1858. kohtuprotsess ja süüdimõistetute karistamine sündis veebruaris 1859. Romaanis on Vilde üksikasjalikult valgustanud selle kohturoima eellugu ning andnud sügava käsitluse talurahva olustikulistest tingimustest. Ühiskondlikult teravdatud episoodide taustal areneb teoses kaks rööbiti armastusromaani, üks külas, teine mõisas.

Eeltööd

Laiahaardelise maalingu kujundamine vajas põhjalikku eeltööd 50—60-ndate aastate olustiku ning ajalooliste sündmuste tundmaõppimiseks. Peamise materjalina sai kirjanik kasutada kubermanguvalitsuse arhiivis säilitatavaid ülestõusu juurdlus- ja kohtuprotokolle. Väärtuslikku lisamaterjali pakkus ka ülestõusuaegse Mahtra talitaja Ants Tertsiuse mälestuste käsikiri. Agraarolude kohta leidus andmeid balti ajaloolaste teostes, kuigi neis oli nähtusi valgustatud mõisnike seisukohalt. Vilde käis kohapeal tutvumas sündmuspaikadega ning teateid kogumas vanadelt inimestelt, kes Mahtra rahutusi veel mäletasid. Hangitud andmestik on aidanud romaanis tabada ajastu hõngu, mis lugejat eriti paelub. Vilde ei taotlenudki pakkuda ilukirjanduslikus kujunduses ajalugu, vaid on loonud andmestikust lähtudes ajaloolise süžeega kunstiteose. Üksikud detailid *Mahtra sõjas* erinevad kohtuprotokollide andmetest, ka ülestõusu käigus on lahkuminekuid. Kuid olulisem on, et Vilde suutis elavdada kunagise võitlusliku õhkkonna, seostada üksiksündmustega vastuhaku ideoloogilise olemuse ja kujundada ühtse kunstilise terviku.

Ideestik ja juhtprobleemid

Teoses on kõne all rahutused, mille olid esile kutsunud maarahva õiglusetus ja raske majanduslik

SIIN ASUB SEPA TALU,
KUS ELAS MAHTRA
VALLATALITAJA
HANS TERTSIUS

seisund; romaani peaprobleemiks on seetõttu viletsuse tekitaja ja selle all kannataja suhted. Näidanud olukorra talumatust, teeb autor ainsa lahendusvõimalusena järelduse: talupoeg peab ennast võitluse läbi ise aitama. Mõlema vastashuvilise klassi suhete lähem vaatlus süvendab pilti talurahva olukorrast, millest tulenevad järeldused otse sunnivad talupoega oma õiguste eest võitlusse astuma. Klassisuhete ühise nimetaja alla käib aga terve rida üksikteemasid, nagu talupoeg ja aadel, talupoeg ja kirik, talupoeg ja riigivõim jm. Romaani sündmustikus on kõik need vaatlusliinid tihedalt põimunud.

Talupoegade vastasjõuna on esikohal feodaal-aadel. Romaanis on rida peatükke pühendatud Vaitla mõisa härraste eluolu valgustamisele, mõisamiljöös kulgeb ka teine faabulaliin — Herbert Heideggi ja Juliette'i romaan. Mõisa eluolu põimub talupoegade ja aadli vahekordadega. Aadlimehe tüüpilist hoiakut esindab vana Heidegg. Liberaalse aadli seisukohti väljendavad mõisnik Seydlitz ja Vaitla noorparun Herbert. Viimane hakkab edaspidises sündmustiku käigus tegelikkusega kokku põrgates aga järgima oma klassi huvisid.

Aadlike kõrval etendasid rahva kurnajatena suurt osa nende käsilased — mõisasundijad. Talupoegade õigustatud viha nende vastu on Vilde kujutanud realisti psühholoogilise meisterlikkusega, tuues ühtlasi näiteid mõisameeste alatusest ja jõhkrusest. Kupja-Prits ja opman Winter on klassikalised, meie kirjanduses ületamatud julmade sundijate kujud, kes on saanud selle rahva vaevajateks, kelle seast nad on võrsunud. Kupja iseloomustamine on Vilde karakteriseerimiskunsti hiigelsaavutusi, opman on lisaks ilge naisteahistaja.

Talurahva eluolu kujutades on kirjanik pööranud ulatuslikumalt tähelepanu nähtustele, mis on valusaimalt lõiganud rahva hingesse — see on ihunuhtlus. Mälestusi häbistavast, aga sageli ka karistatavate tervist hävitavast ihunuhtlusest oli vanematel inimestel teose kirjutamise ajal veel säilinud ja Mahtra veresaun püsis koletisliku ülekohtuna rahva teadvuses.

Omaette probleemiks on triloogias talupoegade vahekord kirikuga. Juuru pastoris Bergis on kirjanik näidanud tema kui kiriku esindaja alatut osa ülestõusu käigus. Teeseldes rahva ees soosivat

hingekarjast, on ta tegelikult aadli seisukohtade kaitsja. Oma kaksipidiste seletustega viib ta talupojad veelgi enam segadusse. Kibeda irooniaga näitab Vilde ka pastori võltsilt haletsevat jutlust veresauna eel.

Rahvale vaenulike sotsiaalsete jõudude taga seisab talupojale nähtamatuna tsaristlik r i i g i v õ i m, mis soosib kohutavat ülekohut, vägivalda, rahva tahtlikku hoidmist majanduslikus viletsuses ja vaimupimeduses. Rünnates ja paljastades ühiskondliku olustiku väärnähtusi, riigi poolt õigustatud vägivalda, kritiseerib autor kaudselt Vene impeeriumi rahvavaenulikku sisepoliitikat, eriti Baltimaade osas, kus kehtis aadli huve kaitsev eriseadus. Talupojal, kellest oli «jumal kõrgel, keiser kaugel», tekkis pettekujutlus, et mõisnike vägivald toimub riigivõimu ja keisri teadmata, et viimane oleks valmis kaitsma rahvast aadli vastu, kui ta ainult teaks, mis tema alamatega sünnib. Sealt siis ka talupoegade keisritruudus seaduse lugemisel. Romaani ridade vahelt võib aga välja lugeda võimude süüpinki asetamist. Selle ülekohtu näitamine revolutsiooni eel oli agiteeriv.

Põhilisemaks kokkupuutepunktiks valitsusvõimudega on talupoegadel k o h u s. Romaan näitab uskumatut irvitamist talupoja kõige algelisemagi õigusliku kaitse üle. Mõisnike ja talupoegade vahelisi asju lahendab haagikohtunik, kusjuures asja arutamist tegelikult ei toimunudki. Kaebealune talupoeg ilmus sinna ainult rängemat karistust vastu võtma, kui seda mõisa tallis oleks saanud anda. Seda teed tuli käia Võllamäe Päärna isal, seda käis Päärn ise ja mitmel puhul on romaanis juttu ka teiste talupoegade kohtulikest kannatustest.

Talurahvas romaanis

Mahtra sõjas asub r a h v a s pidevalt võitlusposition, mistõttu valgustatakse peamiselt tema suhteid klassivaenlastega. Külaühiskonna sisemisele elule on omistatud vähem tähelepanu. Peremeeste ja teenijate-sulaste vahel esinevad vastuolud romaanis kõnesse ei tule. Teoorjuse tingimustes oli peavastaseks ikka mõis, külasisesed vastuolud jäid selle varju. Kokkupõrkes sõjaväega võitlevad nii peremehed kui ka sulased, kusjuures viimased on hakkajamadki. Võllamäe saun ja Huntaugu talu pole sotsiaalselt teineteisele vastandatud.

Talupoegade juhina kerkib romaanis esile talu-

peremees Ants Tertsius, väljapaistva õiglustundega nõukas rahvatribuun. Selle seaduslikkust nõudva mehe karistamine on karjuv näide võimude sõgedast omavolist. Romaani kandvaim kuju on aga Võllamäe Päärn, alistumatu võitleja, kes omandatud kibedate elukogemuste tõttu ei usu ametlikku õiglusse ja asub seda kätte võitlema jõuga. Romaani sündmustikus on tähtsamaid tegelasi tema, sest Päärna tõttu sõlmub konflikt mõisavõimu ja talurahva vahel alates teose esimesest episoodist. Päärna on mõisnike lepitamatuks vihkajaks kasvatanud ülekohus, mida on tulnud taluda nii ta isal kui ka tal endal. Päärna karakteri abil on kirjanik suure emotsionaalse jõu ja psühholoogilise veenvusega näidanud teomehe vaimset ning kõlblat üleolekut vaenuliku klassi esindajatest. Autor ei kirjelda ainult teomehe imetledavat mehisust, vaid osutab ka tema jõulisuse ühiskondlikele lätetele.

Üldiselt iseloomustab talurahvast tugev õiglustunne ning otse kangelaslik valmidus pigemini surra kui alistuda. Selline sangarlik kuju on Poe Jaan, kes asetub sotsiaalse karakterina otse esirinda, kuigi ta on õieti kõrvaline tegelane, kes sündmustikus ei esinegi, vaid kelle kangelaslikust käitumisest ainult kõneldakse. Säärased on ka episoodilised mehed ja naised kõrtsistseenis, kes pastori keelitamisele vastavad uhke alistamatusega. Õiglustunde solvamist talub rahvas äärmise kannatlikkusega: Tertsius otsib visalt uue seaduse arusaadavat tõlgendust; mehed kavatsevad abiteost alles siis loobuda, kui avastavad, et seda ei nõua seadus.

Naispeategelane Huntaugu Miina on hellalt inimlik, suure kõlbla väärtusega neiu, temas leidub terast vastupanuks isale ja mõisavõimudele, tema selga ei painuta häbistav peksukaristus ja tal jätkub südidust Päärna päästmiseks «sõjamöllust». Sellisena omandab Miina romaanis sotsiaalse kuju väärtuse.

«Mahtra sõja» kujunduslikust küljest

Mahtra sõda ületas kirjaniku varasemad teosed nii probleemide rikkuselt kui ka sündmustiku haardeulatuselt. See eeldas nõudlikumat kompositsioonilist kujundamist kui senised romaanid. Teos algab nii kunstiliselt kui ka sotsiaalselt mõjuva rehepeksupildiga. Selles on ühe tavalise orjatöö episoodi varal antud sügavalt tunnetuslik ning tüüpiline pilt tööorja igapäevast. Siit selguvad mõisnikust orjaperemehe ja ta käsilaste ebainimlikkus, tööinimese alandamine kõneleva tööriista tasemele, aga samuti

rõhutute murdumatus ning alistamatus (Võllamäe Päärna väljaastumise episoodis). Kirjaniku juuresolu avaldub valguse ja varju paigutuses, suhtumises nähtustesse, humoristlikus (rehepapp), iroonilises (kubjas), heroilises (Päärn) ja humaanselt kaasatundvas (Kai ja nimetu reheliste mass) karakteristikas. Kirjelduses kõlab rahva alistamatuse paatost ja summutatud, kuid talumatut viha, aga ka orjaelu masendust. Pilt talurahva igapäevasest tööelust on lohutamatu ja seesama morn. toon püsib rahva elu kujutuses terve sündmustiku ulatuses. Naeru kuuldub romaanis haruharva ja seegi on enamikus pilkeliselt kibe. Rahvaliku irooniaga nuhtleb Vilde puhuti sundijaid nii nende tegudes kui iseloomustamisel, pihta saab ka hingekarjane Berg, aga enam kui naeruvääristamist pälvivad nad vihast hukkamõistu. Kaasatundvat huumorit vilksatab korraks seaduse lugemise episoodis.

Õnnelik lõpplahendus viimases peatükis *Kuus kirja* ei ole kooskõlas teose põhihäälestusega ega ka kujutatava ajastu õhkkonnaga. Erinedes romaani üldisest häälestusest ning käsitletud probleemide ränkusest, ei leevenda kergelt antud lahendus romaani tõsist, sünget tooni. See vaid lõpetab sündmuste käigu.

Pälvib väljatõstmist nii romaani ideeline kui ka kujunduslik rahvalikkus, mis ei piirdu ainult tegelaste murdekõnega ja tollele ajale tüüpiliste kujudega. Sügavaimalt avaldub see nähtuste ja olukordade käsitamises XIX sajandi keskaastate talurahva seisukohalt. Märkimisväärne on kollektiivsuse printsiibi rakendamine tegelaskonna kujutamisel. Esimese peatüki rehelised ei esine ilmetu orjadehulgana, nimetute tööinimeste seast kerkivad esile individualiseeritud kujud, kes jäävad esindama sotsiaalset keskkonda. Kannatades ihunuhtlust või karistades opmani nurjatust on Päärn ikkagi *üks nendest,* nagu ka kõigi ühine vaenlane Prits jääb *üheks nende vastastest.* Nii on üksiktegelaste võitlusel isikliku õnne ning õigluse eest sotsiaalne kvaliteet, mida autor kunagi silmist ei lase.

Sündmustiku talupoja- ja mõisaliinid arenevad rööbiti pidevas konfliktide ahelas, kusjuures vahetud kokkupõrked toimuvad peamiselt sundijate ja külaasukate vahel. Ent autor ei lase kunagi silmist mõisniku osa, sundijad saavad vägivallatseda ikkagi ainult aadli kõikvõimsusele toetudes.

Mõlema sündmustikuliini konfliktsust teravdavad armusuhted: nende kokkupõrgetes põimuvad ühtede tegelaste lembetunded või teiste madalad kired ühiskondlike vastuoludega, nende areng on lahutamatult seotud sotsiaalsete probleemidega. Ka mõisaliinis põhjustab Herberti ja Juliette'i romaan vastuolusid seisusevahede pinnal, ent need lahenevad ilma kannatusteta.

«Sõja» eellugudeni viiakse lugeja Tohvri jutustusega agraaroludest enne 1856. aasta talurahvaseadust, mis on nagu sissejuhatuseks ühiskondlikule tragöödiale. Sellele järgnevad sotsiaalse plahvatuse astmestatud etapid: kuulujutud seaduse väljaandmisest, selle jõudmine talurahva kätte, õiguste kättevõitlemise rahulik faas, rahva pettumine valitsuse-, kiriku- ja mõisavõimudes, viimaste poolt rakendatavad vastuabinõud, mis viivad konflikti talupoegade ülestõusuni. Kulminatsiooniks on arveteõiendamine võimude poolt, mis lõpeb veresaunaga. Kõike seda on autor pakkunud väga erinevates esituslaadides: puhuti refereerib ta ametlikku teksti, annab ilukirjanduslikke stseene seaduse lugemisest ning tõlgendamisest, esitab dramaatilise, võitluspaatost tulvil «sõja» maalingu, jutustab siis asjalikus laadis ülestõusnute jälitamiskäiku ja lõpetab selle humaanses häälestuses antud karistustragöödiaga. «Sõja» ja veresauna pildid on pateetilisemaid, mis Vilde üldse on loonud. Esimeses kõlab seni mahasurutud vabaduseiha vallandumise hoogsus, teises jääb see helisema vägistatud inimsuse ning õigluse kurbmängus.

Ajaloolisi sündmusi käsitlevad episoodid on esitatud massistseenidena, mille peategelaseks on kollektiiv. Siin esinevad nii tegelikkusest võetud isikud kui ka süžee pea- ja kõrvaltegelased. Päärn kutsub mehi võitlusse, kaob siis üldises möllus vaatepiirilt ja satub tähelepanusfääri haavatasaamisel; sel teel juhitakse ta taas ajalooliste sündmuste raamest süžee kulgu.

Mahtra sõja loomistingimused sundisid Vildele peale suure töökoormuse: tal tuli tavalise toimetustöö kõrval iga päev kirjutada pidevalt ajalehe jooneealune osa. Sellisest tõtlikkusest tingitult leidub romaanis kõrgetasemeliste üksikosade kõrval ka ilmetuid lõike ja peatükke, mida autor hilisemal redigeerimisel on püüdnud siluda. Romaani keel on rahvalik; talupojad kõnelevad murdekeelt; sõnavara piirdub nende eluringiga, kuid see on värvikas ning

leidlik. Sõnavara rahvapärasust ei väljenda ainult dialoog, see on omane ka autoritekstile, eriti kui on tegemist külamiljööga. Sõnastuslikult on jõulisemad traagilised massistseenid, võrreldes varasema proosaga on kirjanik andnud vähem uudset mõisnike elu käsitlevates lõikudes.

Romaani sotsiaalne tendents kiirgab läbi kogu sündmustiku. Ajaloolist ainestikku on kujutatud nii, et sellest kajab lakkamatu üleskutse tasuda mineviku ülekohus. See agiteeriv element on teose kujundusest lahutamatu, sest sotsiaalne eesmärk liidab endaga romaanis kõik kunstilised taotlused.

Ajalooline triloogia.

Kui Vilde 1901. aasta lõpul asus Mahtra ülestõusust romaani kirjutama, ei olnud tal kujutlustki, et sellest üritusest kasvab välja kolmest osast koosnev suurteos, epopöa eesti talurahva klassivõitlusest 1850—60-ndail aastail. Kolmikromaani idee kujunes tööprotsessis. Lõpetanud *Mahtra sõja,* selgus Vildele, et kasutamata oli jäänud hulk materjali, mis otse ootas ilukirjanduslikku kujundamist. Samuti tiivustas teda romaani seninägematu menu. Ta jätkas tööd ja nii valmis tal *Kui Anija mehed Tallinnas käisid* — romaan eestlaste visast võitlusest eluruumi ja -õiguste eest linnas XIX sajandi teisel poolel.

Romaani keskne episood, Anija ja Kurisoo talupoegade ebainimlik peksmine Tallinna turuplatsil 21. juulil 1858, oli põhjustatud samuti abiteost keeldumisest nagu Mahtra ülestõuski. Valdade saadikutest, kes olid tulnud kubermanguvalitsusse mõisniku peale kaebama, karistati ilma igasuguse kohtuta 51 meest ränga peksuga. Vägivallaakt pandi toime aadli poolt hoiatusena, et talupojad ei taotleks ametivõimudelt kaitset. See ajalooline sündmus seostab romaani triloogia esimese osaga. Kuid romaani ülesandeks on näidata ka eestlaste linna pürgimist neil aastail ning nende alamuslikku asendit võrreldes saksa linnakodanlusega. Romaan pakub ulatuslikke iseloomustavaid pilte Tallinna tolleaegsest elulaadist, eriti käsitööliste keskkonnast. Sündmustiku aluseks on maalt linna pääsenud noormehe Mait Lutsu elukäik.

Hiljem asus Vilde *Uudiste* juures töötades samade aastate ajaloolise ainestiku põhjal kirjutama romaani *Prohvet Maltsvet.* Selles on leidnud käsitlemist talurahvarahutuste teised vormid — ümberasumine ja usuline liikumine.

Järvamaal omandas puht agraaroludest tingitud ümberasumine usulise varjundi, sest sealsed agaramad väljarändajad olid nn. maltsvetlased, Järvamaa talumehe Juhan Leinbergi (keda rahva seas tunti prohvet Maltsvetina) rajatud usulahu liikmed. Maltsvet jutlustas piibli kirjasõnale toetudes keeldumist maailmalõbudest ja toretsemisest, ent avaldas oma kõnedes ka vaeseid inimesi kaitsvaid vaatekohti, millega omandas rahva seas suure populaarsuse. Leinberg oli algul väljarändamise vastane, kuid nähes, et tema järelkäijad siiski ümberasumist visalt kavatsevad, muutis ta oma seisukohta ja hakkas jutlustama rahva väljaviimist «tõotatud maale». Selleks pidi olema Krimmi poolsaar, kuhu 60-ndate aastate alguses rändas Järvamaalt sadu maltsvetlasi.

Romaan pakub traagilisi pilte maltsvetlaste väljarändamisest ja selle eellugudest, nagu «tõotatud maale» viiva «valge laeva» ootamine Lasnamäel mais-juunis 1861 ja maltsvetlaste julm peksukaristus Albu mõisas sama aasta oktoobris. Romaani sündmustik kujutab usuhullustusse sattunud küla eluolu ilma erilise keskse peasündmuseta. Teose lõpposa on asjalikku laadi kirjeldus väljarännanute elust Krimmis, mida seostavad hõredad faabulaelemendid. *Uudised* võimaldasid Vildele tutvumisreisi Krimmi ja Kaukaasia eesti asundustesse, kus kirjanik sai tundma õppida ümberasunute olukorda ja hankida materjale ka eellugude kohta.

Romaan hakkas ilmuma 1905. aastal *Uudistes*, kuid katkes sama aasta lõpul ajalehe sulgemise ja Vilde maapakku siirdumise tõttu. Lõpetada sai Vilde teose alles 1908. aastal paguluses.

Ajalooline triloogia tähistas eesti kirjanduses realismi suurt võitu. Esmakordselt küündis eesti romaan epopõalise avaruseni. Otse 1905. aasta revolutsiooni eelõhtul olid rahva hiljutise võitluse episoodid kunstiliselt kujundatult lugejate kätte jõudnud. Tänu kõrgemale kunstilisele tasemele ja võitlusele virgutavale paatosele on triloogia populaarseimaks romaaniks *Mahtra sõda*.

Eduard Vilde ja 1905. aasta revolutsioon

1905. aasta revolutsioonisügisel töötas Vilde Tartus pahempoolse ajalehe *Uudised* juures. Kirjaniku tolleaegseid poliitilisi vaateid iseloomustab *Uudistes* avaldatud artikkel *Kodanlus, proletariaat ja revolutsioon*, milles Vilde käsitleb väike- ja suurkodanlust kui proletariaadi vaenlasi ning annab kummalegi kihile marksistliku iseloomustuse. Vilde kirjutas:

Ainus lipp, mille ümber proletariaat ka meil ilmatumal enamusel saab kogunema... on sotsiaaldemokraatia lipp... Kodumaa töölised, astuge võitluses kapitali vägivalla vastu radadele, mida töörahvad terves ilmas õigeteks on tunnis-

Linda Jürman ja Ed. Vilde 1905. a.

tanud... Kõigi maade proletaarlased, ühinege!

See loosung kõlas eesti ajakirjanduses sel puhul esmakordselt.

Aga Vilde võttis osa ka tänavademonstratsioonidest, esines kõnelejana ja novembrikuus peetud ülemaalisel rahvaasemikkude kongressil kuulus ta pahempoolse enamuse juhtkonda. Revolutsiooniliste sündmuste arenedes võttis *Uudised* terava hoiaku kodanluse, balti aadli ja võimude vastu. Detsembris kehtestati Baltimail sõjaseadus, suleti ajaleht ja toimetuse liikmeid ähvardas vangistamine. Sellest pääsemiseks põgenes Vilde välismaale. Hilisematest kohtuaktidest nähtub, et Vildet süüdistati kuulumises sotsiaaldemokraatlikku organisatsiooni, aktiivses

kihutustöös, juhtiva tegelasena salakoosolekutest osavõtus ja eespool nimetatud kongressi revolutsiooniliste resolutsioonide levitamises. Need süüteod oleksid võinud tuua kirjanikule aastaid kestva sunnitöökaristuse.

Välismaal peatus Vilde esialgu mõned kuud Šveitsis Zürichis, tuli siis 1906. aasta suvel Helsingisse, kus asus toimetama poliitilist pilkeajakirja *Kaak*. Areteerimisohu tõttu põgenes kirjanik sügisel taas välismaale, kavatsusega paigale jääda Kopenhaagenis.

Revolutsioonile kõigest hingest kaasaelava kirjanikuna ei saanud Vilde mööduda 1905.—1906. a. dramaatiliste võitluste kujutamisest. Esimeseks reageeringuks sellele olid saksa ajakirjanduses avaldatud artiklid, milles informeeriti Lääne-Euroopa lugejaid kodumaal toimuvatest hirmutegudest ja ülestõusu põhjustest. Samal eesmärgil kirjutas Vilde ka karistussalkade julmusi hukkamõistvad novellid *Seadusemees* ja *Griša kummaline unelm* (mõlemad 1906). Kodumaal toimuvatele sündmustele reageeris aga kirjanik vahetult poliitilise ajakirja *Kaak* veergudel. Ajakirja sai ilmuda kolm numbrit, 1906. aasta juulist oktoobrini. Siis oli aga Vilde sunnitud Helsingist lahkuma, pealegi takistasid võimud ajakirja levitamist.

Kaak on Vilde kõige silmapaistvam panus 1905.—1907. aasta revolutsioonilises liikumises. Ajakirja rünnakute teravik oli mustasajalaste terrori paljastamisele suunatud. Kuid Vilde naeruvääristab ka riigi sisepoliitilisi reforme, riigiduumat ja kõike muud, mis toetas riigivõimu. Keskseks pilkeobjektiks oli balti mõisnike julm arveteõiendamine rahvaga (novellid *Nimekiri, Liha*). Pilkelauludes ja proosapalades saab sarjata eesti kodanlik ajakirjandus oma poliitilise selgrootuse pärast (*Pudruretsept* jm.), pilgatakse kodanluse klassikultuuri («Vanemuise» avamisele pühendatud laul *Rahvale* jm.) ja duumasaadikute lõmitavat truualamlust (*«Meie» esimene «rahvasaadik»*). Novelli *Minu pommid* satiir on suunatud revolutsiooniga ajutiselt liitunud kaasajooksikute pihta. *Kaak* oli revolutsiooniaastate kõige teravam valitsusevastane eestikeelne ajakiri. Selle numbreid konfiskeeriti politsei poolt ja kolmanda numbri levitamine keelustati sootuks.

Vildet kui poliitilise satiiri viljelejat aga *Kaagi* sulgemine vaikima ei pannud. 1907. aastal tegi ta

agaralt kaastööd J. Lilienbachi revolutsioonilisele *Lendlehtede* sarjale. Kirjaniku pilge on suunatud peamiselt duuma *(Varietee-teater «Tauria»* jm.) ja eesti kodanluse pihta *(Südamlik palve* jm.). Tuleb sedastada, et Vildest kujunes neil aastail poliitilise satiiri meisterlik viljeleja, kelle hävitav pilge tabas teravalt revolutsiooni vaenlasi.

Pagulaspäevil lisandusid eespool nimetatud novellidele veel *Tooma tohter* (1908) ja novellett *Viaburi* (1909). Viimane, Sveaborgi garnisoni ülestõusu ja selle mahasurumist käsitlev lühipala, on Vilde ainuke teos, mille aineks on otsene revolutsiooniline võitlus.

Ideoloogiliselt kaalukaimad ning kunstiliselt viimistletumaid on novellid *Seadusemees* ja *Tooma tohter.*

Novell «Seadusemees»

Seadusemees käsitleb ebainimlikku arveteõiendamist võidetud revolutsionääride ja mõisnike viha alla sattunud süütute külainimeste kallal. Reaktsioonileeri kuuluvaiks tegelasteks on novellis julmunud aadlik, vagatsev-alatu hingekarjane, verest, alkoholist ja piiramatust omavolist hullunud ohvitserid ja metsikult toored kasakad. *Seadusemehes* esineb teemat kandva tegelasrühmana rahvas, sest keskne on karistatavate mõtete, elamuste ja käitumise jälgimine.

Peategelane, riigivõimu õiglusse sügavasti uskunud truualamlik Kadaka Jaan, peab valusalt veenduma, et pole loota ei õiglust ega halastust. Ta hakkab aru saama, et õigemini talitavad need veendunud ülestõusnud, kes, endil surm suu ääres, mõrtsukatele kadu hüüavad. Nüüd ärkab vastuhakule ka senine seadusemees ja kutsub võitlusele teisigi. Tema suu kaudu lausub Vilde oma kaugeimale ulatuva revolutsioonilise tunnuslause: *Vabaduse peate endile kätte võitlema, õigused peate endale valluta ma!*

Seadusemees on otseselt revolutsiooni käsitlevaist teoseist kunstiliselt viimistletuim. Kuigi selles antud karistuspilt on tugevasti agiteeriv, asetub novelli ideeline pearaskus psühholoogilisele protsessile: autor kujutab passiivse, vabadusvõitlust eitava riigitruu talumehe ümbersündi revolutsionääriks. Ülekohtune riigivõim teeb inimestest revolutsionäärid, jõhkrus sunnib vaguramaidki relva haarama ja võitlusele kutsuma. Olgu vastuhakk võimudele ka lootusetu, oli see tee õige ja ainus. Kõik ajendid

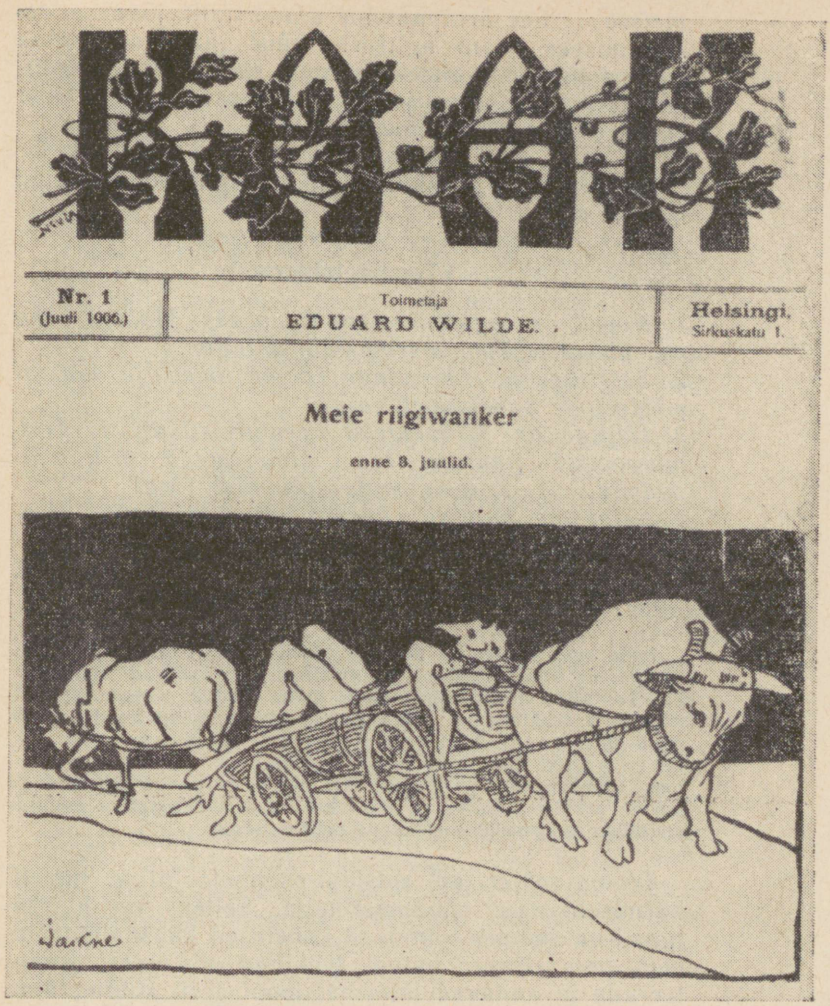

kokku — ülekohus, karistajate toorus, asjatud katsed vaenlasele südamele koputada, revolutsionääride mehine surmaminek — panevad peategelase *paksus, hämaras unikolbas* uue idee idanema. Ta tunneb ära *murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi, kes ei tunne armu ega halastust...*

Ja kuna uinusid teisedki minutaolised, sai murdja võitjaks ja nüüd murrab ta ärksad ning tahab uinujaile ajada verise ähvarduse, igavese hirmu liik-

meisse ... See äratundmine annab talle jõudu endaületamiseks. Jaani agiteeriv hüüe jääb loosungina kõlama tulevaste klassilahingute sõduritele ja novellist järeldatav idee juhatab paratamatult jätkuva võitluse vajaduse tunnetamisele.

Kunstiliselt terviklikumaid revolutsiooniainelisi novelle on

«Tooma tohter».

1. Novell on jagatud seitsmeks osaks. Määrake iga osa ülesanne Tooma tragöödia arengus.
2. Selgitage ja põhjendage Tooma tõusu- ja mõõnameeleolude vahelduvat kulgu.
3. Jälgige dr. Grauenfelsi karakteristikat: 1. Tooma-poolset (murdja pea, inimesesööja pea, elupäästja ...), 2. tema enda käitumise järgi.
4. Selgitage, kuivõrd «Tooma tohtri» süžeeline ülesehitus vastab novelli tunnustele.

Novell on teemalt lähedane eelmisele.

Selle aine ammendas kirjanik ajaleheteatest, milles kirjeldati omapärast kohtuprotsessi revolutsioonist osavõtnud noormehe üle, kes oli karistussalga poolt maha lastud. Omaksed olid väheste elumärkidega noormehe haiglasse toimetanud — ja nüüd oli mees taas kohtu ees. Kabealusele määrati poolteist aastat vangistust, kusjuures kohus algatas mehe vabastamise taotlust. Viimane osa prototüübi saatusest ei pakkunud midagi novelli probleemi jaoks ja autor katkestab sündmustiku mõjuka puändiga, noormehe masendava pettumusega.

Tooma tohter on sotsiaal-psühholoogiline novell äärmiselt napi sündmustikuga. Selleks on haigla igapäeva raames toimuvad kõnelused kaashaigete ja õega, mis aitavad haigel tekkinud olukorras orienteeruda ja annavad informatsiooni arsti kohta, tänu kellele ta on pääsenud surmast. Jälginud raskesti haavatud noormehe toibumisprotsessi, alates palavikulistest viirastuslikest nägemustest teadvusele jõudmiseni, annab kirjanik haige virguvale mõttekäigule sotsiaalse põhitooni. Ta on võimude käsituse järgi hukkamisele määratud mässaja, kel ei ole õigustki ellu jääda. Noormeest hakkab ängistama ahastuslik ohutunne. Peene psühholoogilise vaatlusoskusega kujutab autor haige üha tugevnevaid enesekaitseimpulsse, mis suunavad teda vahest liialdatudki ettevaatusele, ja siis nende järkjärgulist lõtvumist, seda-

mööda kuidas üllastub arsti isik tema kujutluses. Tänulikuna elupäästmise ja hoolitsuse eest tunneb ta nagu omapoolset kohustust olla siiras oma heategijate vastu. Näilise inimsuse mõju all vaibub noormehe enesekaitsetung ja see saabki talle hukatuslikuks.

Teoses on esikohal Tooma elamused. Teiste tegelaste roll piirdub sellega, et lasta mitmekülgselt pilku heita noormehe tunnete ja mõtete voolule. Ent novelli käigus esineb kogu aja nähtamatu, kuid aktiivse vastastegelasena dr. Grauenfels, kes sekkub sündmustikku vaid episoodiliselt. Ometi on just tema teemat kandev kuju, peategelasel Toomal on aga täita teenindav osa, nagu ütleb teose pealkirigi. Vilde ei seadnud endale ülesandeks siirameelse talunooruki ettevaatamatuse tagajärgede näitamist, tema taotluseks oli luua klassivaenlase kuju. Tooma viirastuslikud kujutelmad murdjast ja inimsööjast ning järgnevad kõnelused loovad dr. Grauenfelsi karakterkuju, millele annab sotsiaalse kvaliteedi lõpupilt arstikabinetis.

Tooma tohtris on säästlike vahenditega saavutatud haarav kunstiline mõjukus. Peategelase psüühika vaatluse tagant avanevad lugejale ajastu teravad sotsiaalsed vastuolud. Suhteid teravdab vastandamine, sest ühe poole käitumist ajendab iseloomu siirus, teise oma aga kutseline inimlikkus, millest siiski on tugevam ühiskondlik ühtekuuluvustunne revolutsiooni vaenlasega. See teebki arsti mõrvarite käsilaseks. *Tooma tohter* on nii sügava sotsiaal-psühholoogilise käsitluse kui ka kunstilise teostuse ning stiili poolest küpsemaid meistriteoseid mitte üksi Vilde loomingus, vaid sajandi alguse eesti kirjanduses üldse.

Vilde novellid on kunstiliselt viimistletumaid ja ideelt teravamaid proosateoseid, mis tollane eesti kirjandus revolutsiooni kujutamisel suutis anda. Jõulises kunstilises üldistuses on kirjanik jäädvustanud ülestõusu traagilisi üksikepisoode. Nende loomisel on autor väga lähedale jõudnud sotsialistliku realismi põhitõdedele. Seepärast jäävad Vilde revolutsiooninovellid omapäraste suursaavutustena meie lühiproosa ajalukku. Vilde edasine areng pagulaspäevil suundus aga taas kriitilise realismi voolusängi.

Kirjanik paguluses

Revolutsiooniliikumisest osavõtnute jälitamine jätkus Venemaal kuni tsaarivõimu kukutamiseni märtsis 1917. Nii oli Vilde sunnitud veetma 11 aastat rahutut ja majanduslikult ränka maapagulase elu. Pärast ligi aastapikkust peatumist Kopenhaagenis asus Vilde Saksamaale, kus vahetas sageli elukohti, peatudes püsivamalt Stuttgardis (1908—1910). 1911. aasta märtsis reisis Vilde New Yorki, kuhu kirjaniku abikaasa Linda Jürman oli siirdunud eesti progressiivse ajalehe *Uus Ilm* toimetajaks. Saabumisel ootas kirjanikku ebameeldiv üllatus: sealsete eesti kiriklaste kaebuste tõttu tuli tal viibida mõni aeg sisserändajate vanglas, Vilde ei kohanenudki ameerika elulaadiga, vaid pöödus samal suvel tagasi Euroopasse, kus püsivaks elukohaks valiti Kopenhaagen. Kodumaale tagasipöördumine sai võimalikuks alles pärast Veebruarirevolutsiooni — mais 1917.

Maapao algus oli kirjanikule äärmiselt raske. Aegamööda elutingimused siiski paranesid, eriti pärast *Prohvet Maltsveti* lõpetamist (1908) ja lepingu sõlmimist oma varasemate teoste väljaandmiseks, mis kindlustas väikese, ent pideva honorari. Vajadus teha raha pärast ridu — kaastööd eesti ja saksa ajakirjandusele — küll püsis, ent ilukirjanduslikule loomingule võis juba tõsisemalt keskenduda, Vilde pagulasaegset loomingut iseloomustabki hoolikam viimistlus ja suurema kujunduslikkuse taotlus. Nende aastate toodangu kandvama osa moodustavad novellikogud *Jutustused* (1913), *Asta ohver* (1914), satiirivalimik *Muiged* (1914), romaanid *Lunastus* (1909) ja *Mäeküla piimamees* (1916) ning draamad *Tabamata ime* (1912), *Pisuhänd* (1913) ja *Side* (ilm. 1922).

Vilde lühiproosakogudes avaldatud teosed olid enamikus kõik varem ilmunud ajakirjanduses, kalendrites või mujal. *Jutustused* sisaldab ka varem mainitud revolutsiooniainelised novellid *Tooma tohter* ja *Viaburi*. Selle kogu teistes novellides ja laastudes käsitleb autor kodanluse ja kunsti vahekordi *(Surnute pidu)*, teenistuja sõltuvust peremehest *(Leib)*, aadlike hoolimatust töövõimetuks jäänud mõisateenija vastu *(Kupja-Kaarli adjustaadid)*, maapaguluses virelevate kirjanike saatust *(Looja k, Sõber)* jm. Kirjaniku isiklikku traagikat tõlgendab laast *Sõber*. See on meeleheitele viidud kirjaniku karje, kes on sunnitud oma talenti raiskama väärtu-

setule leivatööle ja tunneb ahastusega loominguliste võimete kärbumist, ilma väljavaadeteta luua midagi üle aegade ulatuvat.

Muiete kandvama osa moodustavad satiir **«Uuel teel»** ja Ameerika-ainelised pilkelood. *Uuel teel* taunib noor-eestlaste modernitsemist. Vilde ise kirjutas:

«Uuel teel» on pilge neile, kes tahtsid vaest lugejat jalust rabada uudsuse ja sügavuse kartetšidega. Neile, kes ladusid virna tundmatuid sõnu, et demonstreerida eneste ületavat modernsust... Seda edvistamist ja ebeldamist — aga üksnes seda — naerab heasüdamlikult minu satiiriline tööke.

«Noor-Eesti» liikumist aga Vilde tol ajal terves ulatuses ei tauninud, näiteks Gustav Suitsu loomingut hindas ta kõrgelt. Suhted teravnesid pärast Fr. Tuglase essee *Eduard Vilde* ja *Ernst Peterson* avaldamist «Noor-Eesti» kolmandas albumis (1909), mida kirjanik pidas endale solvavaks. Tema kriitiline suhtumine «Noor-Eestisse» püsis elu lõpuni. *Uuel teel* on vaimukas, peenkoomiline paroodia. Satiiri haardeulatus ei piirdu ainult üksiknähtustega, vaid taunib igasugust modernitsemist kirjanduse alal üldse.

Följetonistlikud satiirid *Jack Brown* ja *Minu esimene business* väljendavad kirjaniku pettumust ameerika elulaadis. Mõlemad need on karakterivisandid — esimene väikesest «ameerikalikust» seiklejast, teine — dollaripatriotismist laetud rahajõmmist. Irooniaga joonistatud kujud omandavad põgususest hoolimata sotsiaalse tüübi väärtuse ja iseloomustavad keskkonda, mis neid tekitanud.

Romaan «Lunastus»

Töölisliikumise küsimust käsitleb Vilde romaanis *Lunastus*, mis on ühtlasi ulatuslikumaks Taani-aineliseks teoseks tema loomingus. Proletaarset miljööd kirjeldava kujunemisromaanina tõi *Lunastus* eesti kirjandusse esmakordselt töölise klassiteadvuse ärkamise teema, mis kannab teoses kogu tegevustikku.

Romaani sündmustik hõlmab töölisnoore Jens Nielseni lapsepõlve ja arengukäiku noormehena. Lapseea alanduselamused ja sotsiaalse ebaõigluse talumine noorukina kujundavad Jensist klassiteadliku töölise. Elu vaeslaps leiab endale kaks «isa» — Darwini ja Marxi. Ja kuigi teda varitseb paljude kehviknoorte vaenlane — tuberkuloos, toob surmale vastuminevale töölisele rahulduse teadmine, et oma osavõtuga klassivõitlusest on ta andnud panuse rahva parema tuleviku kujundamiseks. Ühtlasi annab see motiiv masendavale teosele pisut optimistlikuma lõppkõla.

Romaan «Mäeküla piimamees»

Mõisniku ja talupoja suhetele pühendas Vilde oma pagulasaja kandvaima proosateose, romaani *Mäeküla piimamees*. Teos käsitleb Vildel korduvalt esinevat probleemi — naise au pilamist mõisniku poolt. Inetu vahekord sõlmub aga siin ärilise tehinguna, mis annab loole halva kõrvalmaigu ega lase tekkida kaastunnet asjaosaliste kannatuste suhtes. Kujunenud konfliktil on oma ühiskondlikud juured. Sajandi lõpul toimuvas küla kapitaliseerumisprotsessis levinud rikastumiskihk nakatab ka kehva sauniku, summutab autunde ja kõlblusehääle ning tõukab ta häbiväärsele tehingule. Rikastumishimust põhjustatud kõlbelise nüristumise nähe polnud aga omane ainult kantnik Prillupile, mistõttu romaanis käsitletud üksikisikute suhete kriitika omandab sotsiaalse väärtuse.

Teose väline sündmustik on napp. Kirjanik on keskendunud tegelaste sisemaailma valgustamisele, jälgides arenevaid vastuolusid ja pettumusi kavatsustes ning lootustes. Tekkinud vahekordades pole midagi tavalise elu raamest väljaulatuvat. Ent selle eimillegi all sugeneb isikuvahelistesse suhetesse üha keerukamaks muutuvaid hingeelulisi olukordi. Kantnik Prillupil on valusaid elamusi, mille mõjul virguvad tema uinutatud kõlbelised tõekspidamised. Tema hingelise draama esitamiseks on rakendatud sündmustiku areng, teiste tegelaste käitumismotiivid, aga ka laiemad olustikupildid. Piimamehe tragöödia võrsub ühiskondlikest oludest: kui kõik püüavad rikastumisele, miks ei peaks siis virelev kandimees sedasama taotlema. Ent Prillup teeb valearvestuse. Ta ei aima, et jõukusele viivale teele pääsemine ei tähenda veel selle lõpuni käimist. Lõpuks aitab viin kiirendada mehe hingelist ja majanduslikku kokkuvarisemist. Prillup kui ebaõnnestunud edasitrügija on kapitaliseeruva küla majandussuhete produkt ning ohver.

Mõisahärra Kremer pole romaanis minevikust tuntud kardetav võimumees, vaid kentsakas vananev härra, kes esindab hääbuvat aadlit. Niisugusena kannab ta romaanis iseseisva väärtusega probleemi, aadli mandumise alateemat, mida tuleb arvestada romaani ühiskondlikku kaalu hinnates. Kremeri isikus on kirjanik välja naernud ühiskondliku arengu tõttu minevikku hääbuva mõisnikkonna ajast ja arust läinud seisusekõrkust ning vaimset mandumist.

Intriigi kandvaks ning konflikti põhjustavaks tegelaseks on aga Mari, kes on romaanis kõige keerukama hingeeluga kuju. Kirjanik on jätnud selle juhtiva tegelase poolvalgusse, tema tegutsemismotiive saab ainult aimata. Mari puhul on olulisim selgust saada tema kõlbelistes tõekspidamistes, mis ei takistanud teda nõustumast lepingukohustustega. Ent selles asjas on naine kaasamineja, mitte algataja. Mari käsituse järgi ei sidunud teda Prillupiga mingid muud kohustused peale vajaduse hooldada surnud õe lapsi. Ja kui ta mehe pealekäimisele visalt vastu pani, siis ainult lugupidamisest iseenda vastu. Naine andis aga mehe piinlemist nähes järele, tegi halva mängu kaasa, aga lõpetas selle kohe, kui see ainuüksi tema asjaks jäi.

Mari suhtes on *Mäeküla piimamees* kujunemisromaan. Naine asub siin allakäiguteele, ent ei lange lõplikult. Teose finaal tõotab, et Mari raputab endast maha kõik räpase ja läheb vastu tõelisele inimväärilisele elule.

Mäeküla piimamehe kunstilisele viimistlemisele osutas autor hoolikat tähelepanu. Romaanis on kasutatud ohtralt rahvakeelele omaseid väljendeid, samuti juba keelepruugist kadunud sõnu ja uusmoodustisi, millest osa on autori enda loodud. Keelerikkus annab sõnastusele värskust, mahlakust ja tõstab selle ilmekust. Kujundlikkus teeb stiili kunstiliselt nauditavaks, ent teiselt poolt on autor romaanis minetanud mõndagi oma varasema aja paremate teoste rahvalikkusest, mis oli ta laias lugejaskonnas populaarseks teinud.

Ed. Vilde lähenes viiekümnele, kui ta sai asuda oma noorpõlve unistuse juurde — kirjutada midagi

DRAAMA ŽANRIS.

«Tabamata ime»

Vilde esiknäidendiks on draama **«Tabamata ime»** (1912). Teos käsitleb sajandi algukümnendil avalikkuses sageli kõne all olnud nn. Eesti Euroopasse jõudmise küsimust, s. o. kodanliku haritlaskonna soovi jõuda kultuuri alal rahvusvahelist tunnustust pälvivate saavutusteni. Arvestades eesti kultuuri noorust, oli säärane taotlus teostamatu soovunelm. Ajakirjanduses reklaamiti aga ebakriitiliselt üksikute eesti kunstnike tagasihoidlikke esinemisi välismaal imeteldavate saavutustena. Vilde draama esitab klaverikunstnik Leo Saalepi tragöödia: kesk-

pärane kunstnik, kes seltskonna tellimuse tõttu enda on üle pingutanud, variseb kokku nii vaimselt kui ka füüsiliselt.

Jõudnud draamakirjandusse pärast suuri võite proosas, andis Vilde oma esiknäidendiga küpse teose. Ta käsitles teravaid, kodanlikule kultuurielule iseloomulikke probleeme. Kui *Tabamata ime* kodanliku Eesti teatris lavastamisele tuli, oli hindajatel põhjust märkida, et draama ütles ka veel tol ajal seltskonnale valusat tõtt.

Paraku tõi aga teos kirjanikule oodatud tunnustuse asemel palju sekeldust ja meelehärmi. Näidendi ümber tekkis kirjanduslik skandaal. *Tabamata ime* esitati 1913. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi auhindamisele. Tooniandva seltskonna võltse kultuuripüüdlusi kritiseerivat draamat autasustada muidugi ei tahetud, teiselt poolt oleks aga Vilde kõrgetasemelise teose kõrvalejätmine olnud sobimatu. Seetõttu määras auhinnakomisjon Vildele teost nimetamata 150 rubla toetusraha, mis vastas väljaantavale kõrgeimale auhinnale. Vilde, kes nägi säärases talitusviisis enda kui kirjaniku alandamist, keeldus raha vastu võtmast ja esines avaliku protestiga. Tekkis äge poleemika ajakirjanduses, kuid Vilde protest jäi rahuldamata.

Kõnesolev skandaal osutus kirjanduslikult viljakaks, sest see pakkus autorile ainet uue lavateose,

KOMÖÖDIA «PISUHÄND» (1913)

kirjutamiseks.

1. Iseloomustage kõneluste andmeil (näiteid tuues!) XX sajandi alguse jõuka kodanluse elulaadi ja kultuurilist taset.
2. Missugused tolle aja kirjanduselu nähtused selguvad Sandri ja Piibelehe kõnelustes? Andke selle alusel üldistav iseloomustus.
3. Määrake autori pooldav või eitav suhtumine üksikutesse tegelastesse. Milles see avaldub?
4. Vaadelge, kuidas autor on kasutanud remarke tegelaste iseloomustamiseks.
5. Iseloomustage tegelasi.
V e s t m a n n: 1. kõnelaad; 2. Sandri informatsioon; 3. käitumine; 4. viis, kuidas ta kohtleb a) Sandrit, b) Piibelehte.
S a n d e r: 1. Vestmanni ja Matilde suhtumine temasse; 2. Sandri enda pihtimus; 3. käitumine «kirjanikuna»; 4. Piibelehe hinnangud.
P i i b e l e h t: 1. välimus; 2. käitumine; 3. kõnelaad; 4. suhtumine a) Sandrisse, b) Laurasse, c) Vestmannisse.
M a t i l d e: 1. Sandri ja Piibelehe kõnelus (I v.); 2. käitumine a) Piibelehe, b) Sandri, c) Lauraga.
L a u r a: 1. välimus; 2. vaimne tase; 3. tema ja Piibelehe suhted; 4. teiste suhtumine temasse.
6. Millest sugeneb tegelastevaheline konflikt näidendis? Milline osa on selles igal tegelasel?
7. Määrake etteastete ja vaatuste järgi näidendi ekspositsioon, intriigi sõlmitus ja kulminatsioon. Kuidas mõista ja hinnata lõpplahendust?

8. Tooge näiteid karakteri-, situatsiooni- ja sõnakoomikast.
9. Mida teate «Pisuhänna» lavalisest saatusest ja näidendi populaarsusest?

Kultuurilisi ja olustikulisi lähtekohti

Komöödias käsitles Vilde taas kunsti ja kodanliku seltskonna vahekordi, mille kõrval on kõne all ka majandusliku spekulatsiooni nähtused. *Pisuhänna* peamine probleem sugeneb tõusikkodanluse ihast ümbritseda end iga hinna eest kultuursuse aupaistega, mida näitab komöödias Matilde huvi kirjanduse vastu. Näidend valgustab kunstielu suunamist ja mõjutamist kodanluse poolt. Seltskonna ideoloogid tõstavad kilbile kapitaliseeruva küla ülistamise nõude. Kirjanikule on see kohutav, kui ta soovib mingit tunnustust saavutada. Kriitika pole iseseisev, vaid püüab tabada seltskondlikku tellimust ning jagab tunnustust mitte kirjandusteoste väärtuste, vaid autori positsiooni järgi seltskonnas. Need küsimused seostas Vilde poleemikaga *Tabamata ime* auhindamise ümber. Sandri kirjanduslikud vaated on väljendatud otse Eesti Kirjanduse Seltsi auhindamiskomisjoni protokolli sõnadega.

Tegelaste süsteem

Piibelehe ja Laura liin, mis sõlmib komöödia keerukad konfliktid, kannab tõusikkodanlusele võõrast meelsust. Mõlemad tegelased seisavad maailmavaatelt ja elukäsitluselt väljaspool rahakat ringkonda. Teistest tegelastest on nad peajao kõrgemad. Nii Laura kui Piibeleht on sisimalt opositsioonis tõusikkodanluse mõtteviisi ning elulaadiga, kujunemata ometi sotsiaalseteks võitlejateks. Lauras on hinnatav püüd vabadusele ning endamääramisele, kuigi ta seda taotleb ainult oma isikliku elu raames. Ka Piibeleht tunnetab selgesti kultuurielus valitsevat korruptsiooni, kuid ei avalda selle vastu protesti. (Sandri arusaamade järgi on ta iriseja, s. o. rahulolematu.) Piibeleht ei ole võitleja, ta on ühiskondliku kujuna arvestatav kui loov sõnakunstnik, aga ka sellena jääb tema sotsiaalne kaal selgitamata, sest Vilde teeb ainult paari sõnaga juttu tema kunstilistest tõekspidamistest. Olgugi boheemlane, on Piibeleht siiski praktiliselt mõtlev ning tegelikke olusid arvestav inimene. Rikkus ja selle abil saavutatavad elumõnud ei näi teda veetlevat. Ent siis muutub praktilises elus enam kui

Theodor Altermann — Piibelehe osataitja.

«Pisuhänna» esilavastus «Estonias».

tagasihoidlik sulemees leidlikult kombineerivaks, *lihvitud, poleeritud, rahvineeritud ärivaimuks*, kes vana ärihai Vestmanni ninapidi veab. Tegelikult piirdus Piibelehe «ärivaim» leidlikkusega rakendada *Pisuhänd* oma kosjavankri ette. Ta kavatses vaid tagada oma tulevasele naisele laheda elu, millega too oli harjunud ja mida tema sulemehena pakkuda ei oleks suutnud. Piibeleht avab sõnaselgelt oma tulevikuplaanid: ta jääb kirjanikuks ja lubab iroonililiselt ka tulevikus kälimeest aidata, kui tol *mõni töö sule all jälle nõnda kujuneb, et seda auhind ähvardab*. Teisiti saab asjast aru Vestmann, kes ei taipa, et Piibeleht püüdis kruntide abil Laurat, mitte Laura abil krunte. Nii pole põhjust näha Piibelehes ärimeheks ümbersündivat luuletajat, vaid kõigepealt leidlikku kosilast. Sellest lähtudes tuleks mõista Piibelehe eetikat ja ärimehelikkust.

Sotsiaalselt väga selgejooneline kuju on Vestmann. Temas on autor kujutanud esimese põlve kapitalisti, kes kehvast mehest on jõudnud Vestman-

niks Vestmanni uulitsast. Ta on ammendamatu energiaga mees, kes spekulatsiooni otse spordina harrastab ja naudib, kuid eelkõige on ta siiski tahumatu mammonateener. Komöödia sündmustiku edasises käigus osutub tüssatud ja löödud meheks just tema, sest mäng toimub tema arvel. Kuid autor suhtub temasse leebelt, peamiseks pilkealuseks on komöödias Sander.

Matilde - Sandri liin illustreerib tabavalt peateemat. Matildes ja Sandris annab Vilde vastavas keskonnas levinud tüübid: naine on väiklane, tõusiklik ning auahne seltskonnadaam, Sander — veelgi eetikalagedam, kõikvõimalikke vahendeid kasutav ülestrügija, vaimselt võimetu ja ühiskondlikult väärtusetu kuju.

Kokkupõrked komöödias ei toimu klassivastuolude pinnal ning tegelaskond ei jagune sotsiaalselt vastashuvilisteks rühmadeks. Sündmustik areneb tõusikkodanlikus perekonnas, kuhu tungib võõrelemendina Piibelehe boheemlasekuju. Kuigi kultuurialased väärnähtused ilmnevad komöödias puhtisiklike vahekordade lahendamisel, ei vähenda see satiiri sotsiaalset jõudu.

Kokkuvõtvaid hinnanguid

Pisuhänd on Vilde draamaloomingu tippsaavutus ja eesti komöödiakirjanduses tänini ületamatu. Teose tugevus seisab kõigepealt tegelastes, kelle kaudu esitatakse ning lahendatakse komöödia probleemistik. Näidend on vaba eepilisest ballastist. Konflikt sugeneb ja lahendatakse tegevuse käigus, ilma kõrvalepõigete ja pidurdavate arutlusteta. Lavapildid on dramaatiliselt hoogsad, tegelastevahelised suhted arenevad teravaiks ilma ülepingutavate võteteta, dialoog on vaimukas. Kirjanik on hästi tabanud kujutatava sotsiaalse rühmituse kõnetava, mis ilmestab tugevasti tegelaste karakteristikat. Hinnatav on ka teose ideoloogiline külg. Kultuuriliste väärnähtuste soosimine oma klassi huvides on alati olnud kodanluse pärispatuks. Selle esitamine vaatajaskonnale hukkamõistmiseks on Vilde teeneks võitluses kodanliku vaimulaadi vastu.

Pisuhänna lavaline karjäär on olnud algusest peale menukas. Komöödia esilavastus 1914. aastal teatris «Estonia» on jäänud teatriajalukku tolleaegse eesti lavakunsti hiilgesaavutusena. *Pisuhänna* lavastuste arv eesti teatrites poole sajandi vältel ületab viiekümne, kõnelemata loendamatutest ettekannetest asjaarmastajate näiteringides.

Draama «Side»

Vilde viimase tööna paguluses valmis draama **«Side»** (ilm. 1922). Näidend käsitleb ärilist võitlust isa ja poja vahel. Esimene esindab kaubanduslikku saagitsemist, teine soliidset ning korrektset ärimenetlust. Draama lahendus näitab esimese võitu. Ja kui isa lõpuks siiski lööduks osutub, siis ainult seetõttu, et poeg loobus oma senisest ärimoraalist ja hakkas võistleja vastu tema enda relvi kasutama. Draama ei küüni ei ideeliselt haardelt ega kunstiliselt teostuselt Vilde teiste näidendite tasemeni, kuid sellel on siiski ka tõsiseid ühiskonnakriitilisi väärtusi. *Side* naelutab kinni otse kuritegevuse mõõtmeteni küündivad ärielu pahesid ja taunib rahavõimu kui jõuka klassi kõlblusenorme määravat tegurit nii majanduslikes kui ka perekondlikes suhetes.

1917. aastal saabus Ed. Vilde pikka aega kestnud emigratsioonist

taas kodumaale,

Elu ja tegevus pärast 1917. aastat

kus teda kui suurt kirjanikku ning 1905. aasta revolutsioonitegelast avasüli vastu võeti. Vilde lülitus avalikku ellu ajakirjanikuna ning poliitikategelasena. Ent ta ei naasnud revolutsiooniliste ideede kandjana, vaid liitus eesti sotsiaaldemokraatide parteiga, oli partei häälekandja *Sotsiaaldemokraat* ilmumisest alates selle kandvaks kaastööliseks ja pidas mõneti poleemikat bolševistliku *Kiirega.* Okupatsiooni ajal oli Vilde vaikima sunnitud nagu enamik progressiivselt mõtlevaid inimesi. Kirjanik tegutses lühemat aega «Estonia» dramaturgina ja oli okupatsiooni lõppedes kodanliku valitsuse diplomaatilises teenistuses (1919—1920). Pärast seda viibis Vilde paar aastat välismaal (kuni 1923) ja elas pärastpoole tagasitõmbunult Tallinnas, tegeldes peamiselt oma teoste redigeerimisega. Teda vaevasid pidevalt tervisehäired, eeskätt silmahaigus, mille vastu abi otsides ta paaril korral välismaal ravil viibis (1927 ja 1931). Kirjaniku viimaseks avalikuks väljaastumiseks oli vapslusevastase läkituse avaldamine 1933. aastal, mis leidis vaimustatud vastukõla rahva hulgas. Kuigi demokraatiat kaitsev läkitus ei pääsenud käimasolevas võitluses mõjule, on sellel kirjaniku poliitilise testamendina püsiv ideoloogiline väärtus. Sama aasta lõpul, 26. detsembril Vilde suri. Tema matused kujunesid suureks austusavalduseks eesti rahva teenekale pojale.

Vilde hilislooming

Vilde ilukirjanduslik looming pärast kodumaale naasmist on napp. Revolutsiooniaastast on märkimist pälviv novellett *Kui tuli tähendus*. See on masendav pilt töötingimuste tõttu invaliidistunud vabrikutöölisest, kelle elu lõpp annab sügava sotsiaalse tunnetuse — revolutsiooni viljana on tööline omandanud ühiskondliku tähtsuse. Kodanliku vabariigi aastail avaldas Vilde vaid kolm novelli ja alustas romaani *Rahva sulased* kirjutamist. Nende väheste teoste hulgas on temaatikalt ja käsitluslaadilt kaalukaim *Asunik Woltershausen* (1925), millega nagu päädiks Vilde loomingut läbiv mõisniku ja talurahva suhete teema. Maareformi tagajärjel asunikuks muutunud aadlik on talurahvast kurnanud feodaalhärraste mandunud järglane, selle sotsiaalse jõu lõpp-produkt ajaloolises arengukäigus. Too aadlik on Mäeküla «rüütliga» võrreldes veelgi haleveidram kuju. *Mäeküla piimamehe* satiirilist joont jätkates tegi kirjanik lõpparve mõisnike võimutsemise probleemiga.

Romaanis *Rahva sulased* kavatses Vilde käsitleda vohama kippuvat korruptsiooni noore vabariigi ametkonnas. Sotsiaalse teema kõrval pidid teoses kõnesse tulema ka seltskondlikud ja perekondlikud suhted. Kahjuks lõppes sõnameistri elutee enne romaani valmimist.

Eduard Vilde pärand

Eduard Vilde tegutses sulemehena pisut üle poole sajandi. Poliitilis-sotsiaalselt hõlmab see aeg möödunud sajandi kolmanda veerandi rahvuslikule liikumisele järgnenud mõõna-aastaid kuni kodanliku vabariigi sügava kriisini. Vilde on nimetatud perioodi kaasa teinud aktiivse ühiskonnategelasena, nihkudes puhuti esirinda, nagu sajandi alguses *Mahtra sõja* autorina, revolutsioonivõitlejana 1905.—1906. aastal ja demokraatia kaitsjana vapside liikumise vastu. Tema elutöös on sotsiaalse võitleja demokraatlikud ideed tihedalt läbi põimunud loova sõnameistri kunstitaotlustega.

Oma pika tegevuse vältel on Vilde olnud aina otsiv, uue poole pürgiv. Ajakirjanikuna püüdis ta juba algusest peale tuua tolleaegsesse trükisõnasse enam hoogu, mõtete värskust, tabada lugeja huve ning õpetada teda sotsiaalselt mõtlema. Revolutsiooni ajal arenes Vildest järjekindel ühiskondlik võitleja. Tema kirjutused *Uudistes* on kõige revolutsioonilisemad, mis eesti ajakirjanduses tol ajal üldse ilmusid. Vilde poliitiline satiir *Kaagis* ja

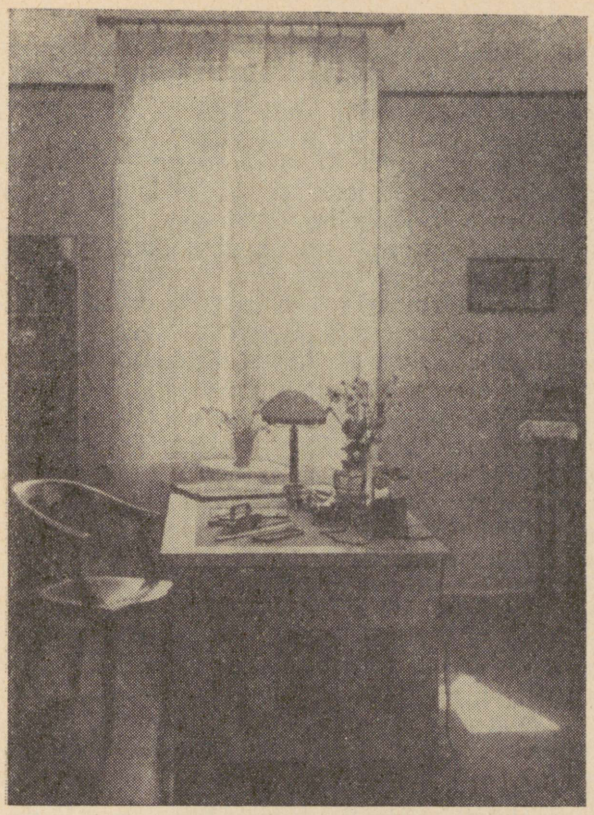

Ed. Vilde töötuba.

J. Lilienbachi *Lendlehtedes* on hiilgavamaid eesti proletaarse ajakirjanduse ajaloos. Demokraatlikult häälestatud on ka kirjaniku pagulusaegne ajalehekaastöö.

Vilde tõeline suurus nähtub siiski sellest, missugusel määral ta suutis oma loominguga edasi viia eesti proosakirjandust ja draamat. Oma ajaviitejuttudega purustas kirjanik saksa tõlkekirjanduse röövlilugude ja sentimentaalse perekonnaromaani traditsiooni tolleaegses eesti trükisõnas. Vilde naljajutud, vürtsitatud kaasaja elu pilava satiiri ning huumoriga, võõrutasid lugeja pseudoromantika paelust; tema ilmumine kirjandusse tõi elulähedasema puhangu sajandi lõpuveerandi uinlevasse kirjandusellu. 90-ndate aastate alguses jõudis ta kriitilise realismi teele ning kujunes selle voolu kandvaimaks

autoriks. Novaatorina sai Vilde ägeda rünnaku osaliseks ja sulesõda tema loomingu ümber oli tegelikult võitlus realismi eest. Et uus kirjanduslik meetod sajandi lõpul juba üldiselt tunnustuse oli saavutanud, selles olid etendanud peamist osa Vilde ühiskonnakriitilised romaanid *Külmale maale* ja *Raudsed käed*. Esmakordselt osutati eesti kirjanduses inimeste viletsuse ja kõlbelise laostumise ühikondlikele põhjustele. Sealtpeale on alust kõnelda Vilde püsiva väärtusega toodangust.

Vilde teoste kandvaimaks teemaringiks on aadli ja talupoja sotsiaalsete suhete jälgimine. Need suhted on kõne all juba esimeses trükis ilmunud teoses, jutustuses *Musta mantliga mees*, need jätkuvad vastuolude utoopilise lahendamise katses *(Kännud ja käbid)*, omandavad kriitilisele realismile omase ühiskondliku süüdistuse väärtuse ajaloolises triloogias, kujunevad revolutsiooniliseks protestiks 1905. aasta sündmusi käsitlevates novellides, taltuvad aadli mandumise psühholoogiliseks eriteluks *Mäeküla piimamehes* ja jõuavad välja igipõliste vaenlaste lõpliku hääbumise sedastamiseni *Asunik Woltershausenis*. Erineva kunstilise teostuse juures väljendab kirjanik selgelt antifeodaalset positsiooni.

Ajaloolises triloogias, mis kuulub meie jutustava proosa raudvarra, elustas Vilde lähima mineviku klassivõitluse rängemaid episoode, virgutades rahvast võitlusele feodaalsete säilmete vastu.

Vilde revolutsiooniainelised novellid on löögivõimsaimad eesti tolleaegses ülestõusuainelises kirjanduses. Sama kehtib ka tema imperialismivastaste teoste kohta, milles ta paljastab «uue maailma» korruptsiooni ning demokraatiavastast ideoloogiat. Kirjaniku pagulusaegsel proosal puudub revolutsiooniaegse loomingu ühiskondlik kõla, ent tema *Jutustused* ja ka *Mäeküla piimamees* on kõrge kunstilise tasemega ning kuuluvad eesti kriitilise realismi paremikku, tähistades kunstilise viimistluse ning sügavama psühholoogilise vaatluse kehtimapääsu eesti realismi arengus.

Näitekirjanduses sai Vildest eesti kunstiväärtusliku komöödia rajaja, komöödiat *Pisuhänd* võib pidada maailmakirjanduse tasemega lavateoseks. Näidend on saavutanud eesti draamakirjanduse klassikast kõige laialdasema leviku väljaspool keelepiire. Nõukogude ajal on *Pisuhända* ette kantud mitme vabariigi üle poolesajas teatris. Välismaal

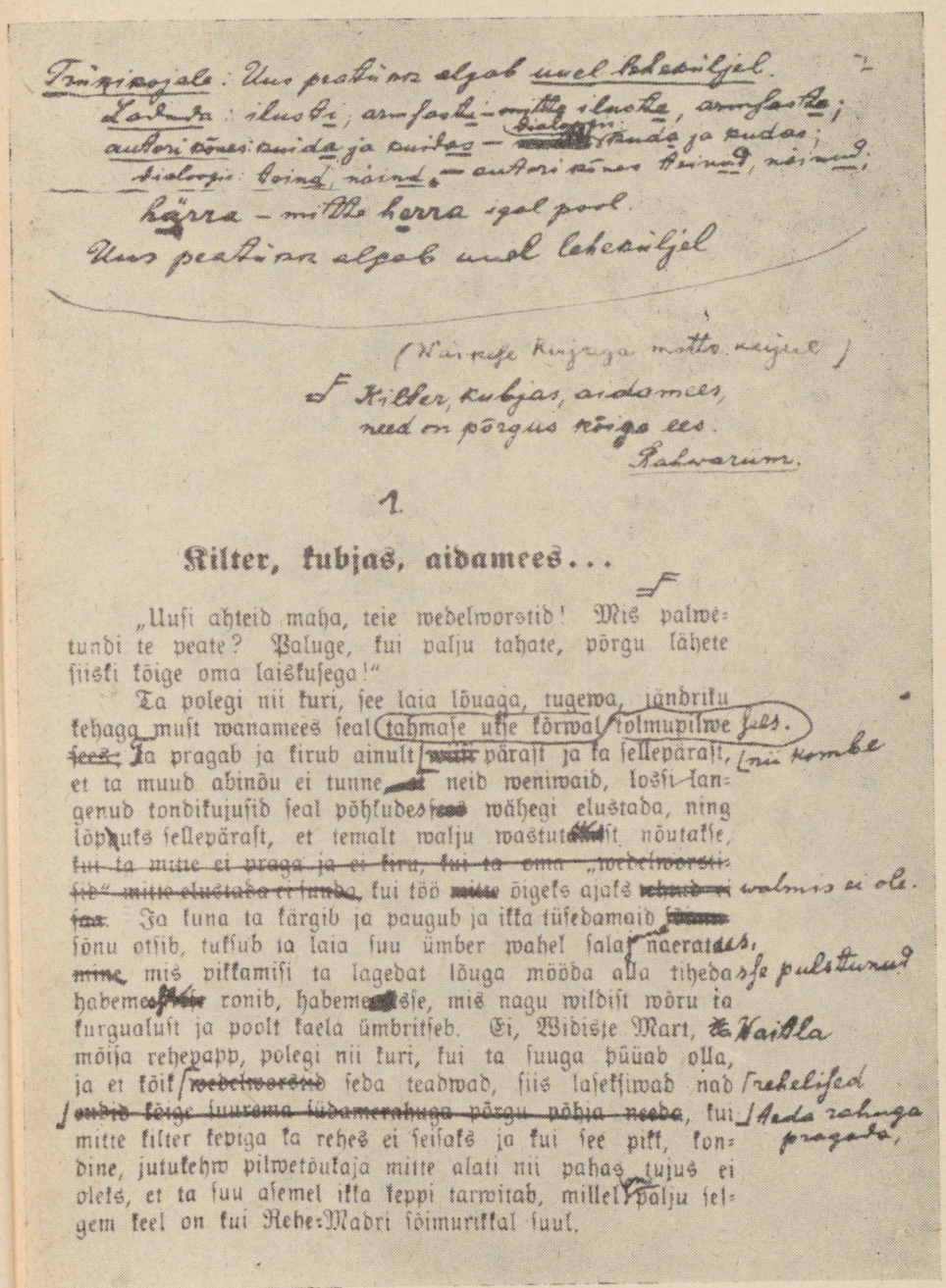

Trükipoojale: Uus peatükk algab uuel leheküljel.
Lahendus: ilus-e, arm-sa-hu-mitte ilus-ta, arm-sas-ta;
autori õnnis-tu-da ja ru-ta — õnnis-tu-da ja ru-da;
dialoogis: koin, näin — autori õnnes koin, näin;
kõrra — mitte korra igal pool.
Uus peatükk algab uuel leheküljel

(Vaimse kujuga mõttes neiule.)

Kilter, kubjas, aidamees,
need on põrgus kõige ees.
Rahvaluule.

1.

Kilter, kubjas, aidamees...

„Uusi ahteid maha, teie wedelwoorstid! Mis palwetundi te peate? Paluge, kui palju tahate, põrgu lähete siiski kõige oma laiskusega!“

Ta polegi nii kuri, see laia lõuaga, tugewa, jändriku kehaga, must wanameeš seal tahmase ukse kõrwal tolmupilwe juures. Ta pragab ja kirub ainult pärašt ja ta sellepärašt, et ta muud abinõu ei tunne neid weniwaid, lossi-langenud tondikujusid seal põhjudes wähegi elustada, ning lõpuks sellepärašt, et temalt palju wastutust nõutakše, kui ta mitte ei praga ja ei kiru, kui ta oma „wedelwoorstid“ mitte elustada ei tunne, kui töö õigeks ajaks valmis ei ole. Ja kuna ta kärgib ja paugub ja ikka tüsedamaid sõnu otsib, tuksub ta laia suu ümber wahel salaja naeratades, mis pikkamisi ta lagedat lõuga mööda alla tiheda higi pulsturuid habemeotsa ronib, habemeotsše, mis nagu wildist wõru ta kurgualust ja poolt kaela ümbritseb. Ei, Widiste Mart, ta Vaibla mõisa rehepapp, polegi nii kuri, kui ta suuga püüab olla, ja et kõik wedelwoorstid seda teadwad, siis laseksiwad nad rahelised sundida kõige suurema südamerahuga põrgu põhja needa, kui mitte kilter kepiga ka reheš ei seisaks ja kui see pikk, kondine, jutukehw pilwetõukaja mitte alati nii pahas tujus ei oleks, et ta suu asemel ikka keppi tarwitab, millel palju selgem keel on kui Rehe-Madri sõimurikkal suul.

«Kogutud teoste» tarvis redigeeritud lehekülg «Mahtra sõjast».

on komöödia 18 lavastusega saavutanud suurima kõlapinna Soomes. Vilde osa eesti kunstipärase draama arendajana pole väiksem kirjaniku tähtsusest proosas.

Vilde kirjanduslik pärand on suur. Autori valikul tehtud 33-köitelise *Kogutud teoste* (1923—1935) üldmaht ulatub 7500 lk-ni, kusjuures see ei haara Vilde loomingut tervikuna. Juba eluajal oli Vilde kõige rohkem tõlgitud eesti kirjanik.

Uue kõlajõu saavutas Vilde looming nõukogude korra tingimustes. Tema teoste üldtiraaž on ületanud 700 000 eksemplari, on ilmunud *Teoste* sari, mis koosneb 14 tüsedast köitest. Enneolematul määral on Vilde looming tunginud üle eesti keele piiri. Vennasrahvaste keeltesse tõlgituna on Vilde teoseid avaldatud üle 1 300 000 eksemplari ulatuvas tiraažis, sellest vene keeles üle miljoni. Üksikuid Vilde teoseid on ilmunud sotsialismimaades.

Meie kandvaima kriitilise realisti loomingu väärtus ei piirdu ainult tema teostega; mitte väiksem mõju pole tema loomingul olnud eesti kirjanduse arenemises tänapäevaseks sotsialismimaa ideeküllaseks kirjanduseks. Vilde kõrgetasemeline, sügava sotsiaalse ideestikuga toodang on üheks nurgakiviks, millele toetudes eesti kirjanikud jõudsid sotsialistliku realismini.

Vilde on andnud rahvale palju ja saaja on selle tänu ning tunnustusega vastu võtnud. Seda näitasid kirjaniku sajanda sünniaastapäeva pidustused, Vilde-nädal 1965. aasta märtsis. Selliste mõõtmetega austusavaldusi pole osaks saanud ühelegi teisele eesti vaimutegelasele. Kui sõnakunstnikul ja demokraatlikul võitlejal on Vildel meie mineviku suurmeeste seas väärikas koht.

KORDAVAID KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Küsitlege vanema põlve lugejaid Vilde populaarsuse kohta. Missuguseid teoseid mäletatakse? Mida neis eriti hinnati? Mida mäletatakse Vilde näidenditest teatrilaval?
2. Koostage õpikus mainitud Vilde teoste nimestik jaotatuna kirjaniku kolme loomisperioodi järgi. Iseloomustage iga perioodi loomingut teoste temaatika, kunstilise kujundamise ja autori sotsiaalse hoiaku järgi.
3. Märkige õpiku andmeil, missugused arvestatavamad teosed ilmusid vastavatel perioodidel teistelt autoritelt. Katsuge määrata, kuivõrd silmapaistev sai Vilde olla oma loominguga ühe või teise ajajärgu kirjanduselus.
4. Koostage lühikokkuvõtted autori enda antud iseloomustustest oma teoste kohta: a) «Külmale maale» (Ed. Vilde, «Artikleid ja kirju», lk-d 261 ja 458); «Raudsed käed» (seals., lk-d 258—260, 459); «Mahtra sõda» (seals., lk-d 268—270, 458).
5. Koostage referaat «Vilde maailmavaateline areng», kasutades autori kirjutisi [Art. ja kirju]«Kodanlus, proletariaat ja revolutsioon» (lk. 146 jj.), «Kolm vaimuinimest fašismi vastu» (lk. 229 jj.), «Iseenesest» (lk. 239 jj.), «Katked minu elust» (lk. 418 jj.) ja «Minu vaimlise arenemise käik» (lk. 446 jj.).

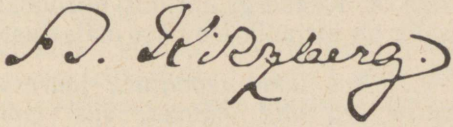

August Kitzberg kuulub meie realistide vanemasse põlvkonda. Teistega võrreldes on tema areng kulgenud aeglasemalt: alles viiekümnendais eluaastais lõi ta oma tippteosed — eesti kirjanduse klassikalised draamad.

Vanemad ja kodupaik

August Kitzberg sündis 29. dets. 1855 Pärnumaal Laatre vallas Puldre talu saunikuperes. Kirjaniku esivanemad olid Laatres olnud rätsepateks. Isa Peeter Kits (1863. a. Kitzberg) aga loobus perekonna traditsioonilisest ametist ja hakkas kandikohapidajaks. Sellele vaatamata oli ta ümbruskonnas väheseid kirjatundjaid mehi, kes muretses koju raamatuid ning rääkis ladusalt läti, pisut saksa ja mõned laused ka vene keelt.

Koolis ja elukoolis

Augusti kasvatajaks ja vaimseks suunajaks sai koolmeistrist vend Jaan, kelle juurde Niitsaadu koo-

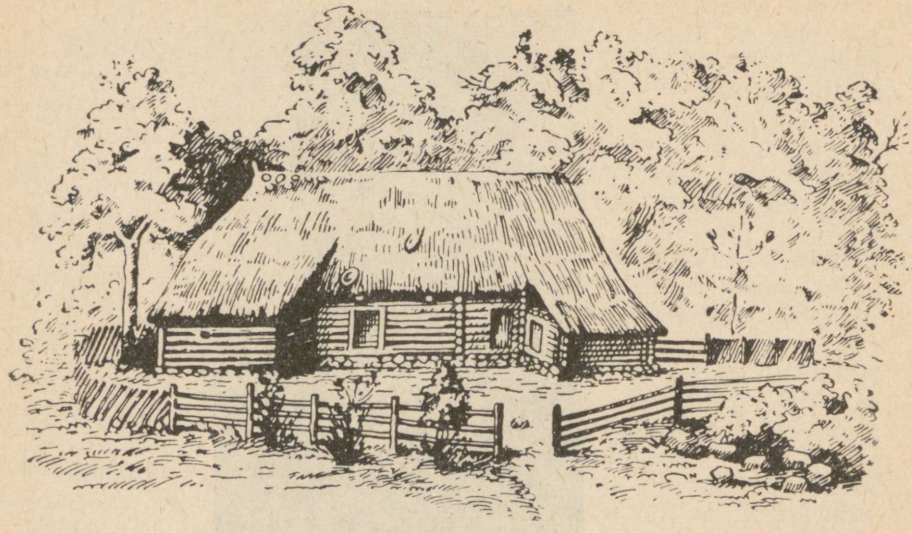

A. Kitzbergi sünnimaja, Puldre alatare, a. 1858.

likohale kogu pere elama asus. Niitsaadu vallakooliga A. Kitzbergi haridus piirdubki. Mida see andis, selle on kirjanik ise oma mälestustes kokku võtnud:

... kui ikka «koolitare juures» oma kolm, neli talve ära olid käinud, siis mõistsid mõistusega lugeda ja oma mõtteid ka üles kirjutada. Ka võisid neli rehkenduse pääjagu «nimega numbritega» tarvitada, teadsid natuke «geograhvijat» ja — katekismus ja piiblilugu olid eluajaks pääs. Teretada, jumalaga jätta ja ülepää natuke viisakas olla mõistsid kah.

Hilisem õppimine «käis elukoolis»; isa ja venna juhatusel süvenes raamatuhuvi ning kujunes saksa keele oskus. Saksakeelne lektüür ongi tähtsal kohal Kitzbergi innukas, ent süsteemitus lugemises. Õige varakult tärkas teatrihuvi. Vend Jaan oli näinud Koidula teatri esimest etendust ja muretses endalegi näidendeid. Nende lugejaks oli ka August. Äratus ulatus nii kaugele, et nooruk dramatiseeris J. V. Jannseni jutukese ja tõlkis saksa keelest jantliku lavatüki, mis paar aastat hiljem koguni trükis ilmus ja külalavadel mängitavaks sai.

Iseseisva elutee hakul

1871. aastal siirdus Jaan Kitzberg Pööglesse, kus töötas ühtaegu kooliõpetajana ja vallakirjutajana.

August oli siin suviti karja- ja veidi vanemana ka tööpoisiks; talvel abistas aga venda koolis ja kirjutajatöös. Need varased teadmised ja kogemused kantseleitöös määravad Kitzbergi kutseala: järgnevail aastail on ta mitmetes Mulgimaa valdades (Karksis, Pöögles, Pollis) ametnikuna tegev. Ametitalitused viisid A. Kitzbergi algusest peale tihedaisse kokkupuuteisse nii talu- kui mõisamiljööga. Liiati polnud ta kõrk ametnik vaid rahvamees, kes tundis inimeste elu- ja mõttelaadi ning traditsioone. Kitzbergi teoste ainevalda ongi rikastanud eelkõige tema varasemad elukohad, eriti Karksi ümbrus. Neis paigus oli ta agar seltskonnategelane: laulis kooris, võttis Karksis osa karskusseltsi asutamisest, oli tegev Viljandi Põllumeeste Seltsis ja Eesti Kirjameeste Seltsis, levitas *Sakalat*.

Vaimseid huvisid ja äratusi

Kitzberg polnud loomuldasa hoopiski võitlejanatuur, ometi kujundasid mitmed asjaolud temast C. R. Jakobsoni vaadete pooldaja. Kõigepealt isiklikud kokkupuuted C. R. Jakobsoniga, *Sakala* ideede propageerimine ja omapoolne kaastöö ajalehele. Muidugi oli Kitzbergil häid võimalusi Jakobsoni vaadete ja isiku populaarsuse jälgimiseks. Sellessamas vaimus mõjus kaasa ka Kreutzwaldi, Koidula, Reinvaldi, Kuhlbarsi tööde lugemine.

Kitzbergi huvivalda kuulub noorpõlvest peale rahvaluule- ja muinsuseharrastus. Karksis olid rahvaluule kogumise traditsioonid õige varakult loodud. J. Hurda ülemaaline kogumisüleskutse leidis siin elavat vastukaja. Kaasalööjaks on ka noor Kitzberg, kes läkitab Hurdale soendijuttude üleskirjutisi. (Ilmselt mõjustasid teda ka kokkupuuted Mihkel Veskega.) Kitzbergi on paelunud varakult ka koduloolised ained. Selle huvi esimeseks viljaks on raamatuke *Kodu-kurukesest* (1878), milles antakse mitmesuguseid kirjeldusi kodukohast. Seda laadi ainete kasutamine on tunnuslik ka Kitzbergi hilisemale kunstiküpsele loomingule.

Rahutud rännuaastad

80-ndate aastate lõpul toimusid Baltimail reformid, mille alusel määrati asjaajamiskeeleks senise saksa keele asemel vene keel. Kitzbergil tuli vene keele oskamatuse tõttu ametist lahkuda. Järgnevad kümmekond aastat (1892—1901) märgivad püsitut ametnikuelu Viljandis, Daugavpilsi lähedal Lätimaal ja lõpuks Riias. Kirjaniku arengu seisukohalt on Riia-aastad omajagu tähtsad. Selles linnas elas tol ajal üle paarikümne tuhande eestlase. Eesti

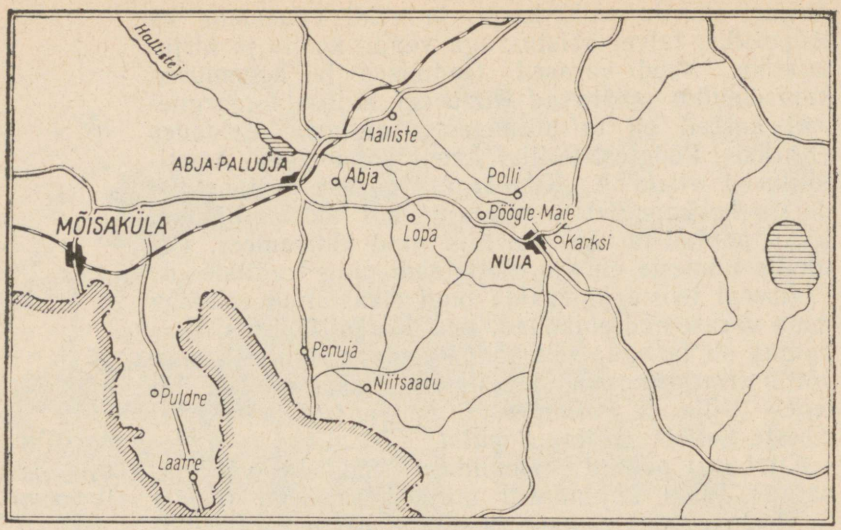

Halliste-Karksi ümbruskonna skeem.

lauluseltsi «Imanta» tegevusest võttis Kitzberg agaralt osa. Peatähtis oli aga tutvumine Riia sootuks arenenuma teatrieluga. Teatrihuvi oli suur ja sellel on tulevase draamakirjaniku kujunemises olnud äratav osa. Kõnesolev ajajärk ei pakkunud kuigi soodsaid võimalusi isikliku elu korraldamiseks, ometi kirjutas Kitzberg just neil aastail suurema osa oma proosatöödest, mida ta ise külajuttudeks on nimetanud.

Asumine Tartu

1901. aastal kutsuti Kitzberg Tartusse *Postimehe* ärijuhiks, millega kirjanik meeleldi soostus. Ärijuhi ülesannete kõrval tegi ta ajalehele kaastööd ning toimetas ajakirju *Linda* ja *Lasteleht*. *Postimehe* ümber olid koondunud kodanlik-rahvuslikult meelestatud haritlased, kelle tegevuses andsid tooni kodanluse klassihuvid. Kitzberg läks *Postimehe* mõtteviisiga põhijoontes kaasa (nagu ilmneb tema tolleaegsetest juttudest ja vestetest), ent säilitas ometi teatud kriitilise suhtumise. 1904. aastal valiti Kitzberg Liivimaa Hüpoteegi Seltsi panga kantseleiametnikuks.

Sekkumine kirjandusellu

Tähelepandav on juba eaka kirjaniku kaasaminek Tartu noorte kirjandusringlastega, kelle kirjandussepürgimisest kasvas välja «Noor-Eesti» rühmitus. Noortesse suhtus Kitzberg mõistvalt ja

oli neile abiks kirjastusasjade korraldamises, kuid noorte mõtteviisi, kirjanduslikke püüdlusi ja otsinguid ta ei mõistnud. Omaenda loomingus andis ta järgnevail aastail eesti draama klassikasse kuuluvad tippteosed. Selle perioodi kirjanduskriitilistes sõnavõttudes rõhutab Kitzberg elutõe printsiipi ja hindab rahvalike ainete kasutamist. Loomingulised pingutused tõid vaheldust ühetoonilisse ametitöösse. Kosutavalt mõjusid suvised puhkenädalad Peipsi ääres, Pühajärvel, Pärnus, Kuressaares. Harva õnnestub Tartust kaugemale pääseda — mõned korrad Tallinnasse, korra Peterburi (1906) ja Soome (1912).

Viimased eluaastad

Kitzberg töötas kantseleiametnikuna 1920. aastani, mil talle määrati valitsuse poolt pension. Kõrge vanus ja halvenenud tervis ei soodustanud enam loometööd, ehkki kirjanik ise lootusrikkalt märgib: *Mõte, et surmavast kantseleitööst lahti pean saama, valab juba nüüd minu soontesse värskust ja jõudu ...*

1927. aastal haigestus A. Kitzberg paratüüfusesse, millele seltsis veel kopsupõletik. Kahe tõve hävitustööle ei suutnud kurnatud organism enam vastu panna; kirjanik suri 10. okt. 1927 ja maeti Tartu Raadi kalmistule.

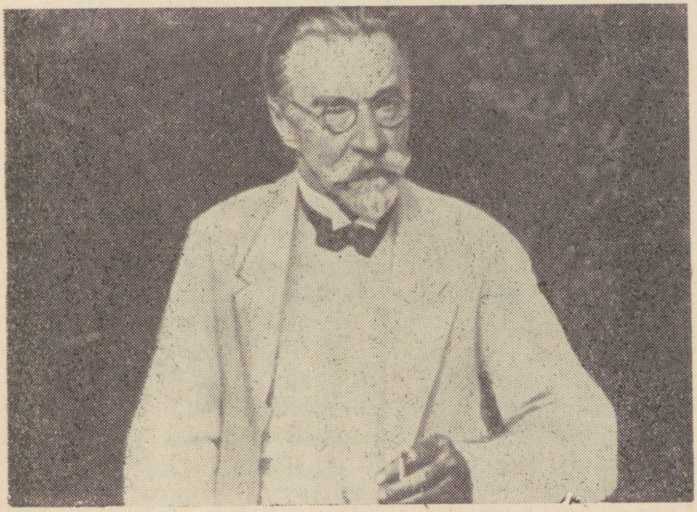

A. Kitzberg 1927. aastal. (Viimane foto kirjanikust.)

jaguneb nii žanriliselt kui ka ajaliselt kaheks järguks. Loomingu esimesel poolel ilmuvad põhiliselt proosapalad, mida kirjanik ise on nimetanud külajuttudeks. Alates 1905. a. on A. Kitzberg kirjutanud peamiselt näidendeid ja selle kõrval rohkesti ka vesteid ajalehtedele.

A. Kitzbergi

PROOSALOOMINGU

Loomingu algusjärk

esimesteks tähisteks on *rahva suust ärakirjutatud* ennemuistne jutt *Kuida Õisu ja Kariste järved sündinud* (1874) ja muinsuseharrastusest sündinud raamatuke *Kodu-kurukesest*. Esimeseks ulatuslikumaks ilukirjanduslikuks tööks on jutustus *Maimu* ning seegi põhineb koduloolisel ja folkloristlikul materjalil. Laadilt on *Maimu* A. Kitzbergi kõige romantilisem teos, milles on ka tugevaid sentimentalismi jooni. Sellega tabas kirjanik tolle aja lugejate maitset. Menule aitas eriti kaasa tauniv suhtumine kirikusse. Jutustuse kirjanduslik väärtus on küll kesine, eriti Bornhöhe võitlusvaimust kantud *Tasuja* kõrval, kuid ta tähistab Kitzbergi pideva loomingutee algust.

Rahvaluuleainete kasutamist jätkas Kitzberg raamjutustuses *Libahunt* (1891—92), mille motiive hiljem leiame ka samanimelises tragöödias.

Külajutud

Möödunud sajandi 80-ndate aastate lõpust alates köidavad üha enam üldsuse tähelepanu külas toimuvad sotsiaalsed protsessid. Nagu teada realismi tekkimis- ja kujunemiskäigust, leiavad need nähtused käsitlemist ka kirjanduses (eriti Ed. Vilde loomingus). A. Kitzberg tundis tööolude tõttu külaühiskonda hästi, kuid suhtus sotsiaalsetesse vastuoludesse temale omases leplikus toonis. Nii ei kohtagi me A. Kitzbergi külaainelises proosas Ed. Vildele ja E. Särgavale omast probleemiteravust ja sotsiaalsete vastuolude sügavamat nägemist. Kitzbergi elupildid on pigem idüllilised ja humoristlikud, milles elu pahekohti vaid riivatakse.

Külajuttudest tuntumad on *Rätsep Õhk ja tema õnneloos* (1892), *Sauna-Antsu «oma» hobune* (1894), *Püve Peetri «riukad»* (1897), *Räime-Reeda 10 kopikat* (1903) ja kaksikjutustus *Veli Henn*

(1901) ning *Hennu veli* (1904). Tähelepanu väärivad ka olupildid *Koopavana* (1893) ja *Kui lokku löödi* (1903).

Kitzbergi realistliku käsitluslaadi tugevamaks näiteks on *Räime-Reeda 10 kopikat*. Selle mõnevõrra anekdootliku loo väärtuseks on tabavad karakterid ja autori kriitiline suhtumine kujutatavasse.

«Veli Henn»

Oma jutuloomingust on A. Kitzberg ise kõige enam hinnanud kaksikjutustuse *Veli Henn* ja *Hennu veli* esimest osa. Küllap on kirjaniku arvamust mõjustanud lähedane aine — kodukandi loodus ja inimesed.

Jutustuses jälgitakse kahe taluperemehest venna abiellumist, mis pärast koomiliselt mõjuvate takistuste ületamist teoks saab. Kirjanik vaatab mööda külaelu põhivastuoludest; tema käsituses on kandvaks jõuks pärisperemees, mis seletab ka soosivat suhtumist vennastesse. Küll aga on tähelepandav

«Maimu» käsikiri.

oma aja pahenähtuse — kadakasaksluse — taunimine (Kniks-Mariihen, madam Muru) ja kriitiline hoiak mõisa esindajate suhtes.

Jutustuse tegelastele võib tegelikkusest prototüüpe leida, ja siiski mõjuvad nad omamoodi koondportreedena. Kompositsioon on hajuv, kuid üksikpildid (pardijaht, kalapüük, Murude elutoa kirjeldus jm.) on nauditavad mõnusa huumori, tabava miljöökujutuse ja looduspildilise värskuse poolest.

Hilisemas proosaloomingus on A. Kitzberg loonud teisigi pilte Mulgimaa elust, kuid need on jäänud lõpuni viimistlemata. Hiljem koondas kirjanik oma proosapalad kogumikku *Külajutud* (I—V, 1915 — 1921).

Esimese maailmasõja ajal hakkas A. Kitzberg kirjutama memuaare — *Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused* (I — 1924, II — 1925). Nende faktiline külg pole alati täpne, sest kirjanik on usaldanud ainult oma mälu; samuti puudub kindlapiirilisem kompositsioon. Hinnatavad on aga mitmed olustikukujutused, nagu pilt 1860-ndate aastate koolielust, mälestused C. R. Jakobsonist, meenutused kohtute tegevusest jms. Mälestusteraamatud rõhutavad A. Kitzbergi ilukirjandusliku loomingu pärinemist kodukohast.

A. Kitzbergi proosa põhiväärtustena täheldagem mitmeid tabavalt nähtud tegelasi (Räime-Reet, Sauna-Ants, Kniks-Mariihen), muhedat huumorit ja olustikupilte.

Püsivamad väärtused on A. Kitzberg eesti kirjandusse andnud oma

DRAAMALOOMINGUS.

Ta on Ed. Vilde kõrval eesti kunstiväärtusliku draama rajaja.

Näitekirjanikuks kujunemine

Draamakirjanikuks kujunemine kestis A. Kitzbergil üsna pikka aega. Huviäratajaks olid Koidula teater ja saksakeelsed näidendid.

Pärast ostis vend Reclami näitemängu raamatukesi, mis mind väga huvitasid. Ma võisin enesele elavalt ette kujutada, mis näitemäng oli: kehastatud jutt... Et näitemäng midagi muud peab olema kui jutt, sellele tõeteadmisele tulin ma alles hoopis hiljem.

A. Kitzberg elas ju eemal meie kultuurikeskustest, loetu ei andnud aga küllaldasi teadmisi näidendi spetsiifikast; tõelist teatrit polnud ta näinud. Maal aga mängiti näitemängu — küünides või suurematest tubades, kus *paar kokkuõmmeldud voodilina eesriideks ja näiteseinteks — ka ikka midagi.* On siis ka mõistetav, miks kirjanik pikka aega uskus: draama polegi muud kui eepiline teos, mille sisu antakse edasi tegelaste kõne abil; näidendi ülesandeks on anda pilt olustikust, mitte aga kujutada karakterite võitlust.

A. Kitzbergi draamalooming jaguneb kolme järku: varasem looming (kuni 1905), kõrgperiood (1905—1914), hilisem looming.

Varasemad näidendid

Kitzbergi esimeseks draamakooliks oli tegelemine Kotzebue jantidega, nende tõlkimine ja ümbertegemine.

1878. a. ilmus trükist lavatükk «Virr-varr», mille ta, nagu ise märgib, oli «Kotzebue järele ümber teinud (mitte ümber pannud)». Maal kasvav teatrihuvi ja näidendite põud aitasid jantliku tüki levikule kaasa ja seda mängiti veel käesolevalgi sajandil.

Huvi folkloristliku materjali vastu ahvatleb kirjanikku järgnevail aastail koduloolisi proosapalasid kirjutama ja näitekirjanduse juurde jõuab ta taas kümmekond aastat hiljem.

A. Kitzbergi varasemaist näidendeist on nimetamisväärsemad *Pila-Peetri testament* (1887—1893, trükis 1897), *Punga-Mart ja Uba-Kaarel* (1892—1894) ning *Rätsep Õhk* (1901—1903). Viimasele kirjutas helilooja E. Oja 1943. a. kohase muusika ning laulumänguna (*Rätsep Õhk ja tema õnneloos*) on see menukas tänapäevalgi.

«Punga-Mart ja Uba-Kaarel»

Varasema draamaloomingu paremaid töid on **«Punga-Mart ja Uba-Kaarel»**, mille kohta A. Kitzberg ise 1909. a. kirjutas:

Mida ei olnud tüki kirjutamise juures kõik vaja silmas pidada! Et karskus kõrgele kohale saaks ja joomine hästi vitsu. Et ühed mustad oleksid kui tondid ja teised valged kui inglid.

Karskusseltsi de eesmärkide eelisarvestamine pole näidendi kunstitasemele küll kasuks tulnud, ometi on teosel arvestatavaid külgi, mis tõstavad ta tolle

aja kesisest näidenditasemest esile. Näidendi põhiväärtuseks on tabavad olustikupildid ja nende kaudu ilmnevad ühiskonnakriitilised torked. Punga-Mardi näol on Kitzberg andnud külarikka usutava kuju, kes tuletab mõneti meelde tulevast monumentaalset Mogri Märti. Punga-Mardi pahelisusele vastuseatud Uba-Kaarel ja tema perekond — autori positiivne ideaal — on aga psühholoogiliselt ebausutavad ja verevaesed. Kordaminekuks on vaese lesknaise Pibu-Kadri lopsakas tegelaskuju. Näidendi keel tabab kohati hästi rahva kõnepruuki.

A. Kitzbergi varasemad näidendid levisid kiiresti ja laialdaselt. Kirjanik tabas mahlaka olustikukujutuse, mitmete tüüpide ja muheda huumoriga just külalavade maitset. Ühteaegu pidurdas tema arengut tõelise teatri ja asjatundliku kriitika puudumine. Kummatigi olid need kasvuraskused paratamatud, nende ületamine viis kutselise teatri loomiseni, millega Kitzbergi kirjanikutee on lahutamatult seotud.

Loomingulise kõrgperioodi algul

Intensiivsem loometegevus algas Kitzbergil pärast Tartusse asumist. Hoolimata juba soliidsest east ja pangaametniku töökoormast leidis ta aega ja energiat loominguliseks pingutuseks. Kirjaniku abikaasa mälestuste järgi olnud Kitzbergi päev tollal väga pingsalt jaotatud.

Töö, mis temast jäänud püsiva väärtusena, on puhketundide vili. Puhketundide selles mõttes, et päev kulus leivateenistuses, pangas. Kirjanduslikuks loominguks jäi öö. Õhtul paar tundi hädavajalikku puhkust saanud, tõusis ta kella ühe paiku öösiti sängist, riietus piinliku hoolega — noil aastail ta ei võinud töötada lohakamalt riietatuna, paar klaasi kanget kohvi väsimuse peletamiseks. Siis istus ta kirjutuslaua taga hommikuni ja tuli siis sageli ette lugema, mida loonud öö jooksul. Eriti tegi ta seda siis, kui kahtles milleski oma kirjutatust.

Küllap virgutas loometööle ka kirjanduselu elavnemine sajandi algul, eriti noorte kirjanike põlvkonna (G. Suits, Fr. Tuglas jt.) esilekerkimine, kellega Kitzberg hea kontakti leidis. Eriline tähtsus on aga eesti kutselise teatri tekkimisel, millega kirjanikul kujunes väga tihe side: originaalteostele lisaks tõlkis ta «Vanemuisele» jt. teatritele saksa keelest näidendeid (sealhulgas Hauptmanni teoseid).

Möödunud sajandi lõpul oli juba mitmel pool üle maa elujõulisi asjaarmastajate näiteringe. Eriti tuleb esile tõsta «Taara» seltsi näiteringi Tartus, mis oma tegevusega oli peamiseks eeltöötegijaks kutselisele «Vanemuise» teatrile.

Jooni eesti kutselise teatri tekkimisest

1903. a. südasuvel põles Tartus Jaama tänavas maha esimene eesti teatrikunsti keskus. Järgmisel aastal hakkasid kerkima uue «Vanemuise» müürid. «Vanemuise» selts saatis Saksamaale teatrikunsti õppima Karl Menningu, kes pastoriametile selja pööras ja eesti esimese kutselise teatri direktori koha vastu võttis. K. Menning pani aluse kutselisele kunstiteatrile, mis tugines realistlikule ansamblimängule; tema rajatud teatrikollektiivist sirgus palju tugevaid näitlejaid (Anna Tamm, Leopold Hansen, Liina Reiman, Aleksander Teetsov jt.).

A. Kitzberg puutub K. Menninguga kokku 1904. aastast. Järgneva kümmekonna aasta jooksul (kuni Menningu lahkumiseni «Vanemuisest») on nad lähedalt seotud: Menning vajas teatrile algupärast repertuaari, Kitzberg aga loomingulist nõuandjat ning asjatundlikku hindajat.

Enam-vähem üheaegselt «Vanemuise» uue hoone ehitamisega hakkas A. Kitzberg kirjutama uut näidendit. K. Menningu ettepanekul kuulutatakse välja näidendite võistlus, et saada teatri avamiseks heatasemeline algupärane draama. Võistlusele esitatud teoste hulgast tõsteti välja ainult Kitzbergi näidend *Tuulte pöörises,* millega 13. aug. 1906 avatigi meie kutseline teater.

Nimetatud teosega algab Kitzbergi draamaloomingu kõrgperiood, mille küpsemateks saavutusteks on *Libahunt* ja *Kauka jumal.*

«Tuulte pöörises»

Tuulte pöörises oli laias laastus valminud juba 1905. aastal. Lõpliku kuju sai draama 1905. a. sündmuste taustal. Pärast auhindamist soovitati kirjanikul teos ümber töötada. Töötlust on mõjustanud revolutsioonisündmused, mille tõelist olemust kirjanik küll ei mõistnud, ning eriti lõpplahendust suunanud nõuandjad (Menning, Jürgenstein).

Draama põhiprobleemid on pärit kaasaja külaühiskonnast. Soosaare talu perepoeg Jaan on isamajast lahkuma sunnitud — talu omandas ostu teel võhivõõras. Jaani salasooviks sai isakodu kord tagasi võita. Näidendi tegevuse alguseks on ta Soosaarele sulaseks tulnud. Seesuguse arendusega on rõhutatud pärisperemeeste ja rentnike vastuolu.

Jaani vastasmängijaks on naabertalu noorperemees Kaarel, agar seltskonnategelane ja ühistegevuse algataja. Näidendi intriigi seisukohast on olulisim Jaani ja Kaarli võitlus Soosaare peretütre Leena pärast: Jaani seob Leenaga lapsepõlvekiindumus, Leena endalevõitmine tähendaks ühtaegu talu tagasivõitmist; Kaarel on Leena ametlik peigmees, nende abiellumine tähendaks kahe talu ühendamist. Konflikti lahenduse seob kir-

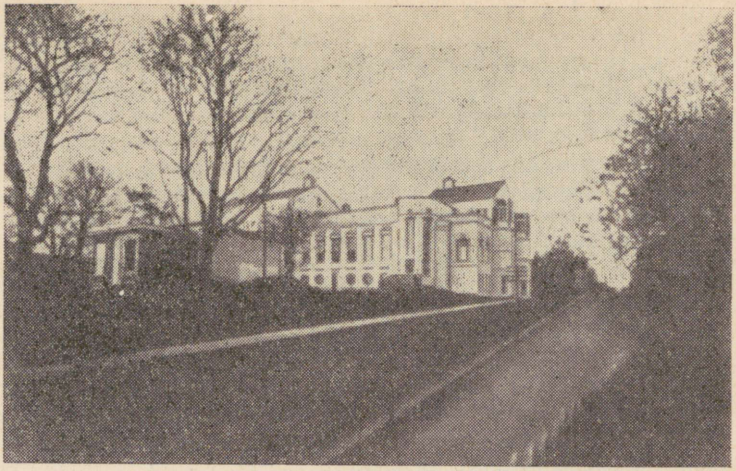

«Vanemuise» teater

janik revolutsioonisündmustega. Jaan, kes ei saavutanud õigusega eesmärki — armastatud naist ja isatalu, pöördub revolutsioonipäevil Soosaarele tagasi verise arveteõiendajana. Traagilises lõpplahenduses hukkuvad kõik kolm peategelast.

Omaaegses kriitikas süüdistati autorit vasakult ja paremalt: ühelt poolt revolutsionääri moonutamises Jaani näol, teiselt poolt — klassivõitluse propagandas. Tegelikult pole Kitzberg taotlenud üht ega teist. Jaani on ta püüdnud kujutada isiksusena, kes kirjaniku enda sõnade järgi *sotsiaaldemokraatia õpetusest küll kuulnud on, aga ise selle järele ei ela.* Sulane Jaan ja peremees Kaarel ei ole klassivastased, nende kokkupõrge johtub isiklikest vastuoludest, mille kujundavad eraomandlikud suhted ja armastuse motiiv. Näidendi algul kuulub kirjaniku poolehoid pigem Jaanile, kes köidab oma keevalise temperamendi ja ülekohtu väljaelamisega. Järk-järgult kaldub autor õigustama tolle aja maakodanluse vaimus tegutsevat Kaarlit, kellel laseb ka moraalseks võitjaks jääda.

Tuulte pöörises on kirjutatud tähelepandava dramaturgilise oskusega. Näidend areneb tõusva pingega dramaatilises võitluses; ainult viimast vaatust kahjustavad rohked arutlused ja lavaliste efektide kuhjamine. Karakteritest on meeldejäävaim Leena oma psühholoogilise veenvuse ja terviklikkusega.

Kõige populaarsem ja hinnatavam teos A. Kitzbergi loomingust on draama.

«Libahunt».

Saamisloost

Selle teose kirjutamisega tegeles Kitzberg pikka aega (1908—1911). Kavatsus dramatiseerida jutustus *Libahunt* tekkis õieti juba möödunud sajandi lõpul, ent kohase teatri puudumise tõttu jäi see teostamata. Draamast on säilinud viis käsikirja, millest nähtub, et kirjaniku loometöö on olnud pingelisem kui kunagi varem. Nõuandjaks ja kriitikuks oli selgi puhul K. Menning.

Libahundi esietendusega avati 1911. aastal kolmas eesti kutseline teater — Pärnu «Endla». Ometi ei leidnud draama tookord soodsat vastuvõttu. Teose kunstiväärtusi hakatakse siiski peatselt nägema. 1912. aastal saab teos Eesti Kirjanduse Seltsi esimese auhinna, millele järgneb ka lavaline edu meil ja mujal.

Tiina draama idee kandjana

Draama külgetõmbejõud kätkeb eelkõige Tiina karakteris. Tiina olemuse kujundab ülekohut tunda saanud inimese kirglik viha orjuse ja alandlikkuse vastu, kustumatu vabadusearmastus. See määrab ka Tiina nõuded inimesele; sellelt pinnalt tekib konflikt Tiina ja tammarulaste vahel. Draama intriig areneb seega eelkõige kahe erineva mõttelaadi ja ellusuhtumise vahel. Tiina mõjul lööb tammarulaste tões kõhklema ka M a r g u s, suutmata ometi mõista seda uut, mida Tiina endas ja endaga kannab. Ta püüab oma sisekõhklusi võita, ent kodust ja vanematelt päritud elutunne osutus tugevamaks. Tiina ei ole vastandatud kogu rahvale, vaid neile, kes jagavad tammarulaste eluvaadet. Suhtumise kahenemist märkame eriti jaanituleliste repliikides.

Tiina hingepuhtust ja -avarust, tema armastust, tahtekindlust, temperamenti — kogu loomuse ilu ei suuda mõista ei tammarulased ega keegi teinegi tema ümbruskonnast. Juba selleski asjaolus kätkeb traagika. Uhkena ja alistamatuna hukkub Tiina orjuse ja vaimupimeduse ohvrina, kuid tema lühike traagiline elu, tema mõtted ja unistused inimväärikusest ja vabadusest kõlavad üle aegade.

Kompositsioonist

Libahundi ülesehitus on sümmeetriline: I ja V vaatus vastavad oma laadilt pro- ja epiloogile ning kattuvad välistes situatsioonides. Iga vaatus eraldi on kompositsiooniline tervik oma ekspositsiooni, sõl-

«Libahunt» Draamateatris 1954.

mituse ja kulminatsiooniga. Otsustavatele konfliktidele eelneb psühholoogiline ettevalmistus (näiteks enne Mari vihapurset lastakse tal pealt kuulata Tiina ja Marguse vestlust). Kooskõlas karakterite ja intriigi arendamisega rõhutatakse keskkonna ja ajastu koloriiti. Lüürilised massistseenid on allutatud põhiprobleemi mitmekülgsemale avamisele. Draamat kandev konflikt areneb gradatsiooni- ja kontrastiprintsiibil, ainult kohati pidurdavad pinge tõusu staatilised ning olustikulise laadiga stseenid. *Libahundis* puuduvad liigsed tegelased; põhikarakterid on otseselt seotud intriigi arenemisse.

Keelest ja stiilist

Libahundis on A. Kitzberg loobunud pikkadest monoloogidest. Sellelaadilised kõnelused on enamasti liigendatud partnerite repliikidega. Vanaema ja Tiina monoloogidel on tähtis funktsioon põhiprobleemi käsitlemises. Kohati võime märgata ainult informatiivset kõnelust (näit. jaanituleliste

askelduste puhul jm.). Kõiges peamises on kirjanik kasutanud väga mitmekülgselt dialoogi.

Ladusamini kui rahvas ei oska keegi keelt, on A. Kitzbergi enda põhimõte ja seda on ta püüdnud arvestada ka oma loomingus. Kirjanik ei liialda murdega, vaid kasutab seda kunstikavatsuslikult. A. Kitzbergi töö sõnaga avaldub hästi Tiina kõnes: näiteks II vaatuse algul on Tiina kõne poeetiline, vestluses Margusega (samast vaatusest) mänglev, IV vaatuses aga jõuline, võitlev, paatoslik. Tiina sõnavara ja väljenduslaadi täpsem töötlus on seatud vastukaaluks tammarulaste kõnepruugile. Mari räägib aga hoopis sõnavaravaeselt, monotoonselt.

Libahunt on põhiliselt realistlik teos. Hinnatav on folkloristliku materjali ehtsus, eriti aga selle kasutamisviis: rahvaluule pole domineerivalt esiplaanil, vaid tugevdab alati stseeni kunstilist mõjukust. Tiina võitluses ilmnevad progressiivsele romantismile omased jooned; see laad annab tugeva tundetooni ja rõhutab keskset vabadusideed.

Kokkuvõtvaid hinnanguid

Libahunt on A. Kitzbergi parim näidend ning kuulub meie näitekirjanduse raudvarasse. Teose väärtust rõhutab tema lavaline käekäik: ta on olnud Kitzbergi näidendeist kõige enam mängitav ka väljaspool eesti keele piire (korduvalt Lätis, siis Leedus, Ungaris, Ukrainas, Moldaavias ja Soomes). *Libahunt* on tõlgitud veel vene, saksa ja itaalia keelde.

Väga iseloomulikud on hinnangud, mida teose kohta on avaldanud meie kirjanikud ja näitlejad. Mait Metsanurk rõhutas korduvalt, et *Tiina on iluduse ja vabaduse luulelik sümbol;* A. H. Tammsaare märkis, et *«Libahunt» äratab mõtteid, sellepärast on ta väärt, et tema üle mõteldakse;* eesti vanema põlve näitleja Liina Reiman kirjutas: *See julge, jõuline, orjaaja miljöös kasvanud ja õitsenud ning ka närtsinud, tähelennuna sädelenud Eesti vabaduse sümbol on üht näitlejapõlvkonda teise järel innustanud pakkuma oma parimat.*

1. Sõnastage «Libahundi» teema ja põhiidee.
2. Iseloomustage tekstinäidete põhjal tammarulaste elulaadi. Millised on nende veendumused, huvid, tahe, temperament? Kirjeldage tammarulaste tundemaailma.

3. Iseloomustage Mari käitumise motiive. Millist osa etendab Mari näidendis konflikti seisukohalt?
4. Iseloomustage Margust, leidke tema karakterit kujundanud ja arengut mõjustanud tegurid. Millises stseenis Marguse sisekõhklused tipnevad? Mida võime järeldada näidendi idee kohta viimase vaatuse põhjal, lähtudes Margusest? Kas Margus mõjub sümpaatsena või antipaatsena?
5. Analüüsige vanaema mõttemaailma. Selgitage tema osa näidendis. Kas vanaema mõistab oma süüd Tiina traagikas?
6. Millised Tiina loomuomadused näidendis ilmnevad? Mis määrab Tiina nõuded inimesele? Millised need olid? Leidke tekstinäiteid Tiina kõne eri varjundite kohta (võitlev, jõuline, kirglik, paatoslik, unistav-lüüriline, mänglev). Milliseid teisi kirjanduslikke tegelasi Tiina meenutab? Võrrelge Tiina, Mari ja kasuvanemate taotlusi. Milliste vahendite abil nad loodavad neid saavutada? Millised on tagajärjed?
7. Iseloomustage kõrvaltegelasi ja põhjendage nende vajalikkust näidendis.
8. Koostage «Libahundi» kompositsiooni graafik. Märkige sellesse ekspositsiooni piirid, intriigi sõlmitus ja teised kompositsiooni elemendid. Leidke iga vaatuse kandev motiiv, pinge tõstmise ajendid, konflikti kandjad. Koostage vastav tabel. Määrake iga vaatuse meeleolu. Milles seisneb «Libahundi» ülesehituse sümmeetria? Loetlege I ja V vaatuse korduvad elemendid ja motiivid. Mille alusel võime väita, et I ja V vaatuse korduspilt on v ä l i n e? Leidke näidendist sümboolset kujunduslikkust. Õpikus on väidetud: «... kohati pidurdavad pinge tõusu staatilised ning olustikulise laadiga stseenid»; leidke vastavaid näiteid.
9. Võrrelge Tiina ja Mari kõnet sõnavara, emotsionaalsuse, väljenduslaadi jm. seisukohalt. Tooge tekstinäiteid. Põhjendage vanaema väljendusviisi varieerumist.
10. Määrake realistlikke ja romantilisi jooni «Libahundis».
11. Koostage lühireferaat «Traagiline draamas «Libahunt»».
12. Õppige pähe kõige enam meeldinud lõik näidendist.

A. Kitzbergi järgmine draama

«Kauka jumal»

valmis 1912 ja esietendus «Vanemuises» samal aastal (ilm. 1915).

Ainestik

Draama põhimotiivid on kirjanik võtnud tegelikust elust. Ühel suvepuhkusel sugulaste talus Abja lähedal paelusid ta tähelepanu naabertalu Lopa inimesed ja sündmused. Kõigepealt peremees Märt Erg — rämeda häälega, võimuahne ja seisuseuhke külarikas, kes küll ka ise kõvasti tööd teinud, ent veel enam teenijaid taga sundinud. Suurt meelehärmi oli Lopa peremehel lastega: poeg kosis Märdi arvates ebakohase naise, tütar abiellus isa tahte vastaselt kaupmehega. Lisaks sellele tabas talu tuleõnnetus. Nende sekelduste tõttu jäi Lopa peremees nõdrameelseks.

Kitzberg on neid sündmusi kunstikavatsuslikult kasutanud ja draamanõuetele vastavalt kontsentreerinud.

Üle pikema aja kodukandis viibimine värskendas kirjaniku elupilti maaoludest. Ta nägi jõukate taluperemeeste võimutsemist, kehvemate talude laostumist ning teenijate ränka ekspluateerimist. Seetõttu vaatleb ta Mulgimaa olusid mitte enam sõbraliklepitava, vaid kriitilise realisti pilguga.

Probleemid ja tegelased

Rahavõimu probleemi oli A. Kitzberg käsitlenud juba oma eelmistes teostes. Siis keskendus autori tähelepanu üksikjuhtumile; vaadeldavas teoses leiab probleem hoopis ulatuslikumat ja sügavamat käsitlemist. Mammonakultuse hukatuslikke tagajärgi jälgitakse külaühiskonnas ja eraelulistes suhetes. Kaupmees Pärna kaudu on sotsiaalset haardeulatust veelgi laiendatud. Kogu näidend lähtub rahavõimu probleemist.

Peategelase monumentaalsus

Draamat keskendab Mogri Märdi monumentaalne tegelaskuju. Saanud noorena mõisnikult piitsahoobi näkku, tõotas Mogri Märt kätte maksta — raha koguda ja selle kõikvõimsusega vastane üle mängida. Märdi järgnev elu ongi kulgenud selle sundidee nimel. Rahakirg täidab kogu ta elu, määrab suhted teiste inimestega, asendab tundeid ja südametunnistuse. Mogri Märt pole lihtsalt kitsipung, ta näeb selgesti rahas peituvat võimu: *Mida rikkam keegi on, seda enam on ta — jumal!*

Mogri Märt mõjub kodanliku rahavõimu koondportreena ja on sellisena A. Kitzbergi kriitilis-realistliku käsitlusviisi suurim saavutus. Iga stseen

«Kauka jumal» Draamateatris 1944.

lisab sellele portreele uusi jooni. Seejuures lastakse Märdil ennast ise iseloomustada, oma sisemaailma avada. Sellist eneseanalüüsi juhib kirjanik täpsete remarkidega.

Kirjanik on kõrvale jätnud Mogri Märdi kujunemisloo (piirdudes ainult ratsapiitsa motiivi möödaminnes märkimisega); ta koondab kujutamisjõu ja -vahendid ühes suunas ja arendab peategelase välja otse hüperboolsete mõõtmeteni.

Kõrvaltegelaste lähem iseloomustus on jäänud pealiskaudseks. Märdi varjust kerkivad enam esile need, kes julgevad temale vastu astuda — Anu ja kaupmees Pärn; esimene kujutab endast moraalset jõudu, mida Märt oma jumalaga alistada ei suuda; teine kuulub tegelikult Märdiga ühte leeri. Pärna apetiidid ulatuvad kaugemalegi, kuid arvestused ei taba märki. Viimases vaatuses jääb Pärn psühholoogiliselt väheveenvaks.

Noort Märti näeme tegevuse käigus sümpaatse, kuid loiuvõitu tegelasena. Otsustava sammu asemel otsib ta lepitust. Hoopis järjekindlama ja temperamendikama karakterina esineb tütar Miili. Meeldejäävalt on kujutatud Masa Antsu, kes oma seisundile vaatamata esineb väärikalt. Autori sooja suhtumist tunnetame ka perenaise, Marjapuu ja Leena puhul, kes on usutavalt kujutatud tagasihoidlikud isiksused.

Kompositsioonist

Kauka jumala tegevuse areng on dünaamiline. Näidendi ekspositsioon on lühike. Konflikti lähe on juba esimeses vaatuses (isa ja poja vaheline kõnelus). Mogri Märdi olemus selgineb gradatsioonis, kontrastiprintsiibi rakendamisega. Pinevus tõuseb sellele vaatamata, et Märdil tuleb mitmetes kokkupõrgetes kaotajaks jääda (näit. suhete kujunemine lastega, Pärnaga). Neljandas vaatuses on vahekorrad jõudnud ülima teravuseni; Mogri Märdi iseloomustus on siin antud väga jõuliselt, kuid kompositsiooni seisukohalt on vaatusesse kuhjatud liiga palju põhjuslikke tegureid. Lahendus sünnib IV vaatuses *deus ex machina* abil. Viimane vaatus osutub pehmendavaks järellooks, epiloogiks, millel on aga ka rahavõimu lõppresultaati iseloomustav funktsioon; vaatusel puudub siiski kandev telg ja pinge. Kõik viib kompromissi ja taandub lüroeepiliseks vaatepildiks. *Kauka jumala* kompositsiooni erijooneks tuleb pidada asjaolu, et näidendis on selgesti eraldatavad üksikstseenid, mis pole alati ühtseks ahelaks liitunud

(eriti stseenid perekonnaliikmetega). Dramaatilise pinge arengut suunab kirjanik meisterlikult remarkide kaudu.

Keelest ja stiilist

Sõnastuslikult on *Kauka jumal* A. Kitzbergi loomingu silmapaistev saavutus. Dialoogides leiame tegelaste ühiskondlikule positsioonile vastavat ja hästi individualiseeritud kõnepruuki. Tegelastevahelised kõnelused on konflikti arengut arvestavalt teravad ja tihedad, ainult paaril üksikjuhul (näit. I vaatuse algul jm.) taandub dialoog informatiivseks; põhiosa tasemel pole viies vaatus. Mogri Märdist tulenevalt on näidendi sõnastuse üldlaad jõhker, laskumata seejuures äärmustesse. Märdi kõnes kohtame harva vägisõnu, küll aga vastaspoolt pilkavat ja ironiseerivat ütlemismaneeri.

Kauka jumalas analüüsib Kitzberg kriitilise realistina kapitalismiga kaasnevaid nähtusi külas. Rahavõimu hukkamõistev käsitlus on andnud karakterdraama. Mogri Märt on monumentaalsemaid karaktereid eesti kirjanduses.

1. Milliseid siduvaid jooni leidub näidendis «Punga-Mart ja Uba-Kaarel» ning «Kauka jumal»?
2. Millised motiivid rahavõimu probleemi kõrval on «Kauka jumalas» käsitlemist leidnud?
3. Iseloomustage Mogri Märdi hinnanguid ja arvamusi inimeste kohta. Leidke sellekohaseid tsitaate. Iseloomustage vana Märdi kõnemaneeri ja keelt ning võrrelge seda teiste tegelaste (noor Märt, Anu, Marjapuu, Masa Ants) kõnepruugiga. Jälgige tähelepanelikult Märdi ja kaupmees Pärna sõnaduelli. Kuidas see iseloomustab üht ja teist? Millises stseenis võime täheldada inimliku virvenduse helki Märdi käitumises? Kuidas kirjanik olukorra lahendab? Iseloomustage Mogri Märti viimases vaatuses eelnevatega võrreldes. Mida järeldate? Milline tähtsus on piitsahoobi motiivil?
4. Iseloomustage peategelase ja kõrvaltegelaste suhteid. Mida järeldate? Kes kõrvaltegelastest ilmekamatena meelde jäävad?
5. Seletage draama pealkirja tähendust.
6. Kuidas tuleb mõista väidet, et Kitzberg lahendab draama konflikti IV vaatuses deus ex machina võtte abil? Kust on väljend pärit?

7. Mis on draamas ülekaalus — huumor või satiir? Põhjendage.
8. Leidke draamast lõike, milles dialoog on eriti ilmekas. Jälgige, kuidas kirjanik remarkide kaudu orienteerib Mogri Märdi hoiakut ja suhtumist. Tooge näiteid.
9. Milliseid puudujääke olete draamat lugedes märganud? Põhjendage oma arvamusi.

Vaatamata draama *Tuulte pöörises* kriitilisele vastuvõtule on A. Kitzberg 1906. aastast peale loominguliselt õige viljakas olnud, esijoones draamažanris. Kahe lähemalt käsitletud näidendi kõrval on meil põhjust lühiülevaates iseloomustada veel A. Kitzbergi

teisi näidendeid.

«Püve talus» Komöödia põhineb varasemal külajutul. Kirjanik ise on väitnud, et *Püve talus* (1910) on *selleks jäänud, mis ta oli — uudisjutuks,* hiljem on ta aga seda teost oma loomingust esile tõstnud.

Taluperemees Püve Peeter on ootamatult raskustesse sattunud: mõis nõuab sisse talu ostuvõla, millega kaasneb vallavanema-ametist tagandamine. Ühtaegu on tarvis mehele panna kolm tütart, aga raha kohaseks kaasavaraks pole kusagilt võtta. Selles olukorras ilmneb Peetri nutikus. Vanema tütre kosijaks valib Peeter hoolika ja koguja sulase Jalaka Jaani. Läbinisti aus, ent pika taibuga Jaan ei mõista Peetri «riukaid», millest johtub rida koomiliselt varjutatud stseene. Lavaliselt ladusas sündmustikus leitakse kohased peigmehed ka noorematele tütardele.

Komöödial on läbi aegade olnud menu nii külalavadel kui ka kutselises teatris. Ehkki tükk pole dramaturgiliste puudusteta, on vaatajaid köitnud ilmekad karakterid, mitmed õnnestunud situatsioonid ning muhe huumor.

«Kosjasõit» A. Kitzbergi loominguline aktiivsus jätkub ka pärast *Kauka jumalat,* ent tulemused ei küüni enam paremate teosteni. Uudseks vahepalaks on helilooja J. Simmiga koostöös valminud laulumäng *Kosjasõit,* mis tuli 1915. aastal «Vanemuises» lavale. Kirjanik ei seadnud tükile suuri nõudmisi. See on eelkõige jant, mis aitas hajutada sõjaaja muremõtteid. Ometi võime töös täheldada ka kriitilist suhtumist rahamaiastesse ja isamaalusega edvistavatesse ajalehemeestesse.

Seegi näidend ei kuulu A. Kitzbergi paremate tööde hulka, ent tal on olnud feodalismivastase idee tõttu kaalukas sõna murrangulistel ajaloomomentidel. Esietendus toimus 1918. a. — vahetult pärast Saksa okupatsiooni; 1944. a. sügisel, pärast okupantide väljakihutamist Eestist, lavastati näidend taas. «Enne kukke ja koitu»

Draama tegevus toimub pärisorjuse ajal XVIII saj. lõpul ning taunib feodaalide julmust ja omavoli. Neid jooni kehastavad mõisaproua Helene Chlopitzky ja tema vend Karl Fabian, kes on ka õnnestunumad tegelased. Nõrgemad on tegelased talurahva hulgast. Vabadusideed kandev Vaida Ants on episoodiline ning üksildane talurahva hulgas. Nii jääb eitav suhtumine feodaalidesse mõjuva kunstilise rõhutamiseta.

Linnaainelises draamas *Laurits* (1919) lähtus A. Kitzberg tollal aktuaalsest probleemist — eesti linnakodanluse võitlusest sakslastega linna omavalitsuse pärast. Kodanluse rahaahnust iseloomustab kujukalt tulekahjude abil rikastumise motiiv. (Vanad hooned kindlustati võimalikult kõrgemalt nende tegelikust väärtusest ja esimesel soodsal võimalusel põletati nad maha.) Kodanluse ahnetesse apetiitidesse suhtub kirjanik kriitika ja satiiriga. A. Kitzbergi tüüpide hulgast väärib tõsist tähelepanu hangeldaja, tulesüütaja ja lipitseja Küüslauk. A. Kitzberg on veendunud, et kuritegevusega seotud kodanlus ei tohi võimul püsida. Kaalukatele sotsiaalsetele probleemidele pole eakas kirjanik suutnud anda kõiges kompaktset kunstilist lahendust. «Laurits»

Viimases näidendis *Neetud talu* (1923) käsitleb A. Kitzberg haritud laste võõrdumist talutööst ja sellega seoses põlistalude laostumist. Näidendi ideeliseks taotluseks on ausa töö suurimaks väärtuseks tunnistamine, parasiteeriva elulaadi taunimine ja kodanliku hariduspoliitika arvustamine. Ometi jääb näidend kunstiliselt väheütlevaks. Näidendi peategelane, inkognito koju tagasitulnud perepoeg Julius, paneb üsna kerge vaevaga logelevad õed ja venna tööle ning päästab talu paratamatuna näivast hukkumisest. Lahendus ei anna oodatavat dramaatilist pinget. «Neetud talu»

A. Kitzbergi loominguline tegevus kestis enam kui viiskümmend aastat. Selle aja jooksul lõi ta põhitöö kõrval ja puhkuste ajal kolmteist algupärast näidendit, tõlkis ja mugandas teatritele saksa kee- Kokkuvõtvaid vaatlusi

lest repertuaari, kirjutas mõnikümmend külajuttu, arvukalt vesteid, följetone ja artikleid.

A. Kitzbergi loominguline tegevus on kulgenud aeglaselt. Alustanud rahvaluulelise materjali publitseerimisega ja tõlkijana-mugandajana, jõuab ta realismi positsioonidele. Kirjaniku varasemas loomingus leiame idealistlikke tõekspidamisi, mida ta lugejale-vaatajale ometi tungivalt peale ei suru. A. Kitzbergi olustikulis-realistlike tööde väärtuseks on rahvalik huumor ja mitmesuguste pahenähtuste arvustamine.

Kriitilise realismi positsioonidelt kirjutatud teostes käsitleb kirjanik aktuaalseid ja teravaid sotsiaalseid probleeme; ta mõistab hukka klassiühiskonnale tüüpilisi pahesid, rõhutab kõlbelisi väärtusi inimestes. Isegi seal, kus Kitzberg ei suuda asetada või lahendada kaalukaid ühiskondlikke probleeme, jääb ta humanistiks. Tähelepandav on Kitzberg olustiku kujutajana; ta oskab fakte ja detaile kõnelema panna, ise tagaplaanile jäädes. A. Kitzberg kuulub eesti kirjanduse klassikasse oma paremate näidenditega, mis on saavutanud ka rahvusvahelise tunnustuse.

KORDAVAID KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

I

1. Iseloomustage kokkuvõtvalt A. Kitzbergi loomingutee peamisi etappe.
2. Milliseid kriitilise realismi jooni leiate Kitzbergi loomingust?
3. Millist Kitzbergi näidendit enim hindate? Põhjendage. Millist neist olete näinud teatrilaval?
4. Kes Kitzbergi tegelastest on teile kõige südamelähedasem?
5. Milliseid A. Kitzbergi elu ja loominguga seotud paiku olete külastanud?

II

1. Töötage väliskirjanduse õpikust läbi peatükk «Vanakreeka tragöödia».
2. Mis ajast arvatakse tragöödia, komöödia ja draama kui kirjanduslike žanride sündi? Nimetage nende žanride silmapaistvamaid esindajaid maailma- ja eesti kirjanduses.

3. Nimetage tragöödia, komöödia ja draama olulised tunnused. Milliseid erinevusi täheldate?
4. Selgitage mõisteid konflikt, intriig ja dramatism. Milline on nende funktsioon draamateoses?
5. Andke mõne tuntud draama alusel seletus järgmiste mõistete kohta: ekspositsioon, sõlmitus, gradatsioon, kulminatsioon. Milline on nende funktsioon draama ülesehituses? Milles avaldub tegevusühtsus draamas?
6. Selgitage mõisteid dialoog, monoloog, repliik, remark ja stseen. Milline on nende funktsioon draamateoses?

Märkus: 2.—6. punkti läbitöötamisel kasutage B. Söödi «Kirjandusteooria lühikursuse» abi.

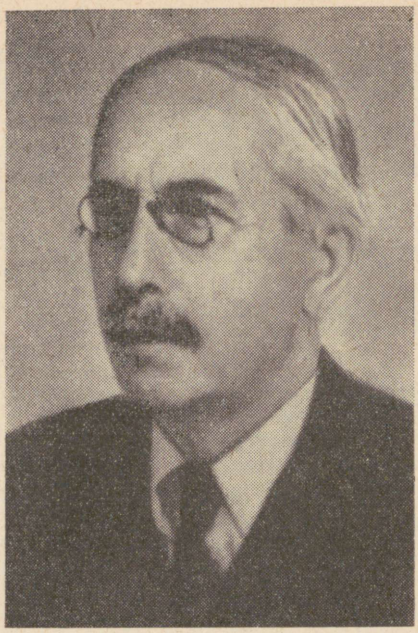

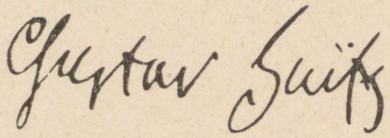

Gustav Suitsu eelsest eesti lüürikast tunneme kolme säravat talenti: Kristjan Jaak Petersoni aega ennetavad värsid läinud sajandi algusest jäid kauaks unustusse; Lydia Koidula patriootiline luule vaimustas ta kaasaegseid ja mõjustas järelpõlvi; traagilise saatusega Juhan Liivi tundesügavaid luuletusi tunti G. Suitsu luuletee algul alles vähe. XX sajandi alguse eesti lüürika suurimad saavutused võlgneme G. Suitsu mehisele ja rikkale andele.

Kodupaik ja lapsepõlv

G. Suits sündis 30. novembril 1883. aastal T a r t u m a a l Võnnu vallas (praegune Tartu raj.) külakoolmeistri perekonnas. Rõõmsameelne isa Henrik ja kinnise loomuga ema Liis olid mõlemad jumalakartlikud inimesed. Kuueaastaselt kaotas Gustav isa ning jäi lell Jaani — külakoolmeistri ja puusepa, pärastise kellamehe — hoolde. Hiljem hakkas pere eest muretsema tulevase luuletaja õemees.

Gustav Suitsu koduküla lauskmaastikku rõhutasid lähedal asuvad suured sood. Kaugel taevarannal sinas aga Vooremägi, öiti võis üle selle aimata Tartu tulede kauget kuma. Teiste lastega vähe seltsiv Gustav õppis varakult lugema ja kiindus nii vaimulikku kui ka seikluskirjandusse, eriti tugevasti mõjus temasse J. Liivi *Vari*.

Koolipõlv

Saanud kodukoha külakoolis hariduse algmed, pääses G. Suits majandusliku kitsikuse kiuste Tartusse. Pärast teadmiste täiendamist algkoolis võeti ta 1896. a. kroonugümnaasiumi õpilaseks. Siin sai ta hea humanitaarse ettevalmistuse: vanade keelte kõrval oli võimalus õppida veel vene, saksa ja prantsuse keelt. G. Suits oli esimesi õpilasi klassis.

Gümnaasiumiaastad olid G. Suitsu vaimses arengus viljakad. Avarate huvidega nooruki lugemus ulatus antiigist kuni kõige moodsamate vooludeni. Ta tutvus Marxi ja Darwini õpetusega; teiselt poolt erutas teda ka saksa idealistlik filosoof, individualismi ja üliinimese prohvet Nietzsche; Lääne-Euroopa vaba vaimuga kirjandusse ja esteetilisse mõttesse juhatasid taani suure kirjandusloolase Georg Brandese teosed.

Kirjandusliku tegevuse algus

Avar lugemus, *Venemaa vabadusliikumise punased eelrefleksid* ja kokkupuutumine marksistliku mõttega tõmbasid G. Suitsu eemale *Postimehe* rahvuslik-alalhoidlikest ringkondadest. 1901. a. viibis G. Suits esmakordselt Soomes, kust teatas, et pastorit, nagu loodeti, temast ei saa. Gümnaasiumiõpilasena alustas G. Suits ka ühiskondlikku tegevust. Ta organiseeris kirjandushuviliste noorte poolillegaalseid ühisettevõtteid ning seisis *Kiirte* albumite eesotsas. Eesti koolinoorsoo ühisüritustest osavõtmise pärast heideti G. Suits 1903. aastal kroonugümnaasiumist välja. Järgmisel aastal õnnestus tal mõne õpetaja eestkostel kool siiski lõpetada ning Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilaseks astuda. Samal ajal koondas G. Suits kirjandusliku nooruse «Noor-Eesti» rühmituseks. Peatselt läks noor üliõpilane üle Helsingi ülikooli, kaasas peaaegu lõpetatud *Elu tule* käsikiri.

Olin vist 15-aastane, kui mind hakkas kiusama vastupanematu tung katsuda luuletamist. Õppisin siis Tartu kroonugümnaasiumi neljandas klassis, ütles G. Suits hiljem. Ta esimene luuletus *Vesiroosid* avaldati 1899. aastal; sestpeale ilmus ta noorusvärsse *Kiirte* albumites, *Postimehes* ja *Lindas*.

«Elu tuli»

Romantilised võitlusmotiivid

sisaldab luuletusi aastaist 1900—1904 ja ilmus Helsingis 1905. a. lõpul. Romantilise põhihoiakuga värsiraamatu juhatab jõuliselt sisse kogu nimiluuletus. Juhtmotiivina esineb püha tule sümboolika, mis rõhutab võitlust ja loomingut elu väärtuse ja mõttena. Eluvõitlusest on lahutamatu kaduvus ja surm, mis paratamatult saabub heitluste lõppedes, ent laseb end aimata võitlusägeduseski: *elu tuli sähvib pilvist kui äikene /———/ ja kaduvikku siis kustub;* ihalduste lõkendades otsivad noored *muinasjutu Kunglat, / kuni kord seisavad Toonela väraval,* või:

> Elu tuli helgib ja sähvab ja lööb,
> võitluses põlevaid südameid sööb.
> Loomises loidab, kumades kustub,
> küll tuleasegi viimati mustub —
> jääb järele peotäis tuhka.

Sellele romantilisele antiteesile on üles ehitatud niihästi nimiluuletus kui ka kogu tervikuna. Kuid eluvõitluses kadumine ja kustumine pole asjatu:

> Püha on elu tule tuha-ase.
> Elu tuli punane püham on ise.

Nagu rahvusliku liikumise laulikud, nii ei väljenda ka *Elu tule* aegne G. Suits seevõrra üksikisiku meeleolusid ja mõtteid kui rahva kollektiivseid tundeid. Ta tahab luua laulu, mis tõuseks südamest vägeva merelainena, *veereks üle maa, / kohaks läbi rahva hingest,* virgutaks mehemeelt ning õhutaks suurtele tegudele *(Ühte laulu tahaks laulda).* Teisteski luuletustes osutab G. Suits, et tööd ja võitlust mõistab ta kõigepealt vaimse tegevusena, vaimumõõkade välkumisena. Ülevat, kõikevõitvat jõudu ja mõõtmatut sügavust sümboliseeriva mere palge ees annab mäslev poeet laulikuvande:

> Kui ma unustaksin
> iialgi ära,
> põue mis heitnud
> mere müha —
> — — — — — —
> et ma siis kuivaksin
> ära kui kõrbe —
> või nagu pilve,
> mis vihmata sõuab
> kodumaa põuaste põldude kohal.
>
> *(Meri.)*

G. Suits ülistab mehist kindlust, murdumatut tugevust ja aatetruudust *(Mehed)*, vaimustub noorusest ja seda sümboliseerivast kevadest *(Kevade laul)*, õhutab ustavale tööle kodumaa heaks *(Noored sepad, Nooruse unenägu)*. Lauliku ideaalid on kõrged ja kauged: uue, kauni ja vaba elu poole püüeldes unistab ta Alpidest ning muistse vägevuse, päikesepaiste ja kunstide maast Itaaliast *(Tulevik, Raudlaul* — hilisema pealkirjaga *On kallis iga hingetõmbus)*. Ideaalid jäävad, nagu romantismis tavaline, täpsemalt määratlemata; tunneme üksnes luuletaja igatsust ja oma unelmate otsimise kirge *(Oma saar)*.

Heledaid unistusi suudavad G. Suitsu arvates teoks teha vaid noored. Nende kasvuindu ja rünnukirge poetiseerib luuletus *Noorte laul*, mis lõpeb uhkete ja ähvardavate, võidus veendunud värssidega:

Siis aga tõuseme kui rahesadu,
mis sõuab rängalt taeva all,
ja tulikirjal välkuval
maas viletsaile kuulutame kadu.

G. Suits
1908. aastal.

1905. a. revolutsiooni eelses õhkkonnas aimas G. Suits vana korra ja sellele omase mõtlemisviisi lähenevat hävinemist ning uue, vabaduse- ja valguseriigi sündi. Aktsentueeriva värsi võimaluste julge kasutamisega annab selle mõtte edasi luuletus **«Lõpp ja algus»:**

Kas tunnete: väriseb maa!
Kas kuulete: kisendab veri!
Nüüd tuleb kas e i või j a a!
Nüüd on kallastest tõusnud meri.
Olge valmis!

Me seisame kahe riigi väraval:
see üks on pimedus ja teine valgus.
Me, noored, ootame pilgul säraval
nüüd see ligineb: l õ p p j a a l g u s!
Viimaks ometi!

Luuletus algab ootusärevate retooriliste hüüatustega. Romantilist tundeteravust rõhutavad tsesuurid ja jõulised metafoorid. Nooruslikku kompromissitust väljendavad kategoorilised vastandid *(ei — jaa, pimedus — valgus, lõpp — algus)*. Esimene stroof lõpeb üleskutsega olla valmis, teine

seob vana lõpu ja uue alguse noorusega, kelle suhtumist märgib täpne epiteet *pilgul säraval,* ning puänteerib luuletuse kergendus- ja rõõmuhõiskega. Lakoonilise kujundlikkusega luuletus väljendab ajajärgu meeleolu, samas jääb poeet romantiliselt ebamääraseks: sümbolid kahest riigist on üldsõnalised, täpsemalt piiritlemata.

Kõike, mis ühiskondlikus elus ei vasta noore ideaaliotsija tõekspidamistele, eitatakse kategooriliselt (raske *Needmine,* sarkastiline *Pöörase laul*). Juba kostab ka raskemeelseid toone *(Käe naale viimaks toetasin pää, Muremõtted käivad rinnas, Ma küdevasse ahju heitsin lehed).*

Lembemotiive

Tähelepandav osa on *Elu tules* lembemotiividel. Siingi märkame kaht tendentsi.

Ühelt poolt on noorusvärsket armuelamust võrreldud tormise mere, äikese ja kevademaruga *(Noor armastus).* Noorusaeg pole selleks, et *paastuda, ei ole see paluda, / ei vaimu närides närtsida: / see aeg on õitseda, aeg õnne maitseda — ja armsa kaela ümber hakata (Nooruse aeg). Mistarvis piinad, mistarvis paast? / Näe, küpsed viinamarjad ju (Aeg juua joobnuks armastusest).* Armurõõmude kujutamine lõi eesti lüürikas kümmekond aastat hiljem uute luuletajate värssides taas lõkendama.

Teine osa *Elu tule* armastuslüürikast *(Ei tea, kas oli muinasjutt, Suvi Põhjalas* jt.) on pidurdatum, kuid ka traditsioonipärasem. Sellest tõuseb esile luuletus *Minul on üks raamat,* nukker mälestus kunagistest poolikuiks jäänud kohtumistest, mida meenutab üksnes koltunud õis raamatu vahel.

Looduspilte

Elu tule vähesed looduspildid ei ole tavaliselt iseseisva tähendusega, vaid pigem luuletuse meeleoluliseks fooniks või võrdkujuks mõnele muule motiivile. Võimalikuks erandiks on vaid vahelduvate rütmide ja muutuvate meeleoludega luuletus *Äike.*

Pühendusluuletusi

Elu tules leidub kaks kaunist pühendusluuletust. Fr. R. Kreutzwaldi 100. sünnipäevaks kirjutatud *Üks ennemuistne jutt* väljendab tõsist lugupidamist Lauluisa vastu, kelle tegevust ja loomingut ta küpses eas hoolikalt uuris; ühtaegu on luuletus G. Suitsu varasemaid katseid rahvaluule laadis. Lihtsuse ja südamlikkusega haarab Juhan Liivile pühendatud *Käkimäe kägu,* mille elamuslikkust süvendab luuletaja traagilise saatuse vaatlemine

läbi ta proosaloomingu autobiograafiliste kujundite prisma.

«Elu tule» mõjust

G. Suitsu esikkogu *Elu tuli* mõjus eesti lüürikas värske puhanguna nii sisult kui ka vormilt. Kümmekond aastat hiljem pihtis luuletaja: *Ma ei tea, kas tormijooksu rõõm minu esimestes kirjanduslikkudes katsetustes kodanlik oli või proletaarlik. Ma ei tea seda tõesti mitte.* Ometi väljendas G. Suitsu julge ja mehine noorusluule revolutsioonilisi võitlusmeeleolusid. Autor sai korrapealt noorsoo lemmikpoeediks, kelle värsiraamatut hoiti kui aaret, õpiti pähe ja deklameeriti vaimustatult. Üllatasid *Elu tule* romantiline paatos, rütmirikkus, värsimõõdu ja stroofika mitmekesisus, riimide kõlavus, mis igakord ei olnudki veel meistrikäega vormitud. Mõndagi oli noor Suits õppinud soome luuletajalt Eino Leinolt.

G. Suitsu teine luuletuskogu

«Tuulemaa»

Uute aegade ja elutunde luule

ilmus 1913. a. hoopis muutunud oludes. 1905. a. revolutsioonile järgnenud reaktsiooni ajal õppis G. Suits Helsingi ülikoolis, kus süvenes maailmakirjandusse, esteetikasse ja rahvaluulesse. Ülikooli lõpetas luuletaja 1910. a. kandidaadikraadiga ning jäi esialgu tööle Helsingi ülikooli raamatukogusse.

Samal ajal jätkus G. Suitsu tegevus «Noor-Eesti» väljaannete organiseerijana ja rühmituse vaimse juhina. Teisenevad ta esteetilised vaated. Järjest enam nõuab poeet luulelt kunstilist täiust ja puhtust. Ta looming saavutab eesti luules senitundmatu vormiküpsuse ja on ühiskondlikult väga tundlik.

Kodumaiste sündmuste jälgimine ja noorusele omaste idealistlike lootuste kokkuvarisemine tõsielus sisendasid luuletajale kahtlusi, süvendasid skepsist ning põhjustasid traagilisi meeleolusid. Nende kunstiks tihenemist mõjustas ka autori suur väliskirjanduslik lugemus.

Tuulemaa nelja tsükli luuletused on paigutatud aastaaegade raami — alustatakse sügisest ja lõpetatakse suvega. Ideeline ja poeetiline maailmapilt on *Elu tulega* võrreldes põhjalikult muutunud. Sissejuhatavas, värsikogu iseloomustada taotlevas luuletuses *Tuulehaud* tunnistab G. Suits:

«Tuulemaa» esitrükk.

Ma laulan muutunud laulu
vaatepiiri varjutuste all.

Ma laulan muutlikku laulu
aja tuulte, ummikute all.

Luuletaja pole enam noorusvaimustuses võitlusse kutsuja, vaid nukrameelne mõtiskleja. Teda rusub ühiskondlikult umbne õhustik, ta on *poris näinud vabaduse vaod ja tundnud võimetuse võikust.* Noorust, kellele oli määratud G. Suitsu *Elu tule* õhutusluule, on rabanud reaktsioon:

Siin põhikirde iilid noorust niitvad,
ei pärjaks ole iial valminud
su pööripäevad, päikest, tormi liitvad.
(Tuulemaa I.)

Luuletaja ei usalda enam unistada kaunist tulevikust ega loo vaimustatud kujutluspilte Alpidest ja Itaaliast, ta tunneb, kuidas *Koorma all kummargil õhkab elu / veel aga Hädaoru küla kohal (Laul Eestist).* Kodukandi soomaastik kasvab luuletuses *Soolaugastel* masendavaks sümboolseks kujutuseks ilma vähimagi lootusevärinata:

Täis laukaid sügavaid on soode süli.
Kas on neis roostevesi, nii tume, keeletu
või vaatab maa alt valu, nii mustav, meeletu?

Täis laukaid sügavaid on soode süli.

Kordusvärssidega süvendatud meeleolu, aeglane, raskelt lohisev rütm, umbsed kõlad maastikudetailides suretavad igatsused ja soovid, hajutavad ilusad unenäod. Nii loob G. Suits lohutamatult nukra tunde. *Sügise laulus* piisab autorile selle sisendamiseks kahest algusvärsistki:

Hall on taevas ja must on maa.
Sajab ja sajab lõpmata.

Ometi kumab kurvast põhikoest läbi valguseiha:

Ah, kui nüüd taevatähtigi oleks,
kui veel see öögi nii otsatu poleks?

Kontrastina ilmub tulevikuusk ka luuletuse *Laul Eestist* ängistavaisse värssidesse:

Oudne kui needmine ajalugu,
mahatallatud jõuetu sugu,
kõverad, küürakad vaevakased,
juurtega, juurteta mädasoo mülkas.
See on Eesti.

Ei söanda luuletaja enam loota õnneaegu oma põlvkonnale, kuid lõpetab lepitavalt: *Millest aga unistame, surmalapsed? / Paremast teistele elupäevast.* Mõnikord segunevad pilges tagasivaade ja varjatud kahjutunne varasemate ideaalide varisemise pärast *(Vanad noored)*. Alatasa kerkib kiuslikke kahtlusi oma osa kohta elus: on ta talitanud halvasti või hästi, on olnud vägev või nõrk, on ta tõekspidamised osutunud õigeks või mitte? Ei usalda luuletaja otsustada: *kas tuli ma või suits?*

Välistest asjaoludest (kodumaast võõrutav reaktsiooniaeg) ja sisemistest kahtlustest tekkis pagulasetunne. See sundis veelgi enam raamatuisse süvenema, et lahendust leida *(Kevade aimus)*, või sulatas kõik värelevasse, impressionistlikult haprasse loodusetundesse vabavärsilises luuletuses *Värisevate haabade all.* Juba üksnes selle rütm sisendab raugust ja melanhooliat: *Päikest kaugete metsapalangute vinesse vajuvat saagapunaselt / näen vaeste palavikuliste silmadega.* Valusalt puudutab laulikut üksin-

dustunne, mis otsib leevendust lähenemises loodusele:

Olge tervitatud, haavad, mu vennad, mu õed!

Ma kõnnin värisevate haabade all,
tumm, tõsine, maapagulase sammudega.

Mind võtke oma värisemisse, haavad!

Armastuslaule

Tuulemaa armastuslüürika on varjunditerikas, isikupärane, pildiliselt konkreetne. *Rendez-vous*, hilisema pealkirjaga *Kohtamine*, algab Helsingi aprillipäeva reipa meeleoluga: mõne joonega on visandatud pilte Tähetorni mäest ja merelõhnalisest pargist. Kargele linnakirjeldusele vastab kevadvärske kohtumismeeleolu: puuduvad tundepaisud, sammutakse koos kevadele vastu, neiuga kõneldakse *kui õega* ning aimatakse, et *on süda imelikult lahtil ja kevade on jälle noor*. Sonetis *Ootamatused* tajume kohtujate südamepõhjas pakitsevat rahuldamatust, kuni *lõkendasid ihad / meil uuteks kallistusteks ootamatult*. Vastu talvist akent tuiskav lumevihur manab noormehele kiusava kujutluse armastatu valgest käest. Nägemus äratab rahutuse, röövib une kuni peletatakse mõtetega ootavast tööst *(Valge käsi)*. Kadunud armastus ei ärka, ja kuigi noored kannatlikult jalutavad oktoobrisajuses hämarduvas pargis, lõpetavad nad tundega: *üksteise kõrval kõndisime veel ja rändasime jalad ainult rakku (Nebuloosa)*. Õrnas *Inspiratsioonis* seevastu suhtutakse armastatusse helluse ja usaldavusega.

Armastusluuletuseks, kuigi hoopis teises mõttes, võime nimetada ka *Ühele lapsele*. Kergeis, lennukat rütmi toonitavate kordustega värssides avaneb nukrameelse luuletaja õnnepuhang, mille põhjustas muretu, puhas lapsenaer. See säratas päikesepaistega lauliku argipäevamõtted:

Las tantsivad su kergemeelsed jalad,
las tantsivad —
oh oleks lahti neil kõik mängu alad
ja päiksemaad!

Kontrasti heledas tundemaailmas loob luuletaja muremeelsus ja teadmine, et kord tuleb lõpp, ka siis, kui *vilistades käia Lethe randa, / kui langeb öö.*

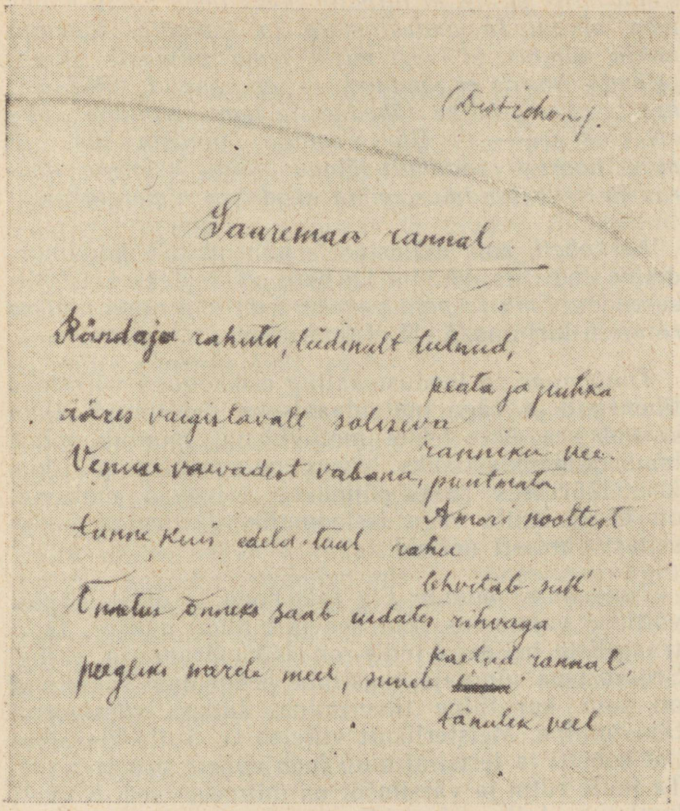

G. Suitsu käekirja näide.

3. märtsil 1912 pihtis G. Suits kirjas oma sõbrale Fr. Tuglasele:

«Kerkokell»

Ühest kõige raskemast hoobist ei ole ma praegugi veel mitte täiesti toibunud: uue aasta esimesel päeval matsin ma oma ema Võnnus maamulda! Mitte ükski sündmus minu eraelus ei ole minu pääle veel nii rõhuvalt mõjunud, mitte kunagi ei ole elu-traagika tundmus minus nii läbitungiv olnud. Ema — kõige lähedam ja kõige armsam olevus /———/ võib surra, ilma et sellest päevast ja tunnist eemalolijail aimu oleks! / G. Suits viibis ema surma ajal Soomes, oli kavatsenud koos abikaasaga haiget ema vaatama sõita, kuid takistas rahapuudus — K. M./ *Sõnum, et teda mitte enam ei ole, valgustas ühe korraga kui öösine välgusähvatus selle koleduse, et*

e m a mitte ei ole, et niipalju oleks tema vastu hääks teha olnud. Ja andestamata ja lõpmata, lõpmata kahju tundus, et isegi mitte tema viimaste silmapilkude juurde ei jõudnud — ei saanud tulla see, kes t e m a l e kõige lähedam ja tema viimane mõte oli elus! /———/ Ühes emaga, tundsin ma, oli minu noorus jäädavalt läinud: Minu esimene noorus ja selle tundmus, mida «koduks» nimetatakse.

Kerkokell, ema mälestusele pühendatud kodumurdeline luuletus, sündis kurbuse värssideks kristalliseerudes. *Ema ja poja vahekord on siin nagu kivisse raiutud,* kirjutas A. H. Tammsaare.

Loodusmotiive

Tuulemaas on loodusmaaling esikkoguga võrreldes tihenenud ja väga individuaalseks muutunud. Ikka kasvab see ühte teiste motiividega, muutub mitut laadi hingemaastikuks. Niisugune poeetiline pilt, kus ühes lüürilises palas põimuvad erinevad motiivid, on G. Suitsule väga iseloomulik. *Tuulemaa* pakub sellest ohtrasti näiteid.

Lõppvaatlusi

Tuulemaas puudub *Elu tule* hoog ja ühiskondliku võitluse vaimustus. Ent see taltunum, nukker, taoti traagiliste helidega luule on isikupärane ja ehtne. See on oma sünniaja kunstiline peegeldus. Toimunud on suur kunstiline tihenemine. Jätkub värsivormi täiustumine. Meisterlikult viljeleb G. Suits klassikalist sonetti ja tertsiini ning loob vabalt stroofivorme. Ta luule rütm ja värsimõõt on mitmekesised. Nõtkelt kuuletub talle värsiehituse süsteem: luuletusega *Värisevate haabade all* annab ta eesti vabavärsi ühe klassikalise näite. Veelgi puhtamaks ja rikkamaks muutub riim, mille hulgas pole harvad ka 3- või isegi 4-silbilised *(ihasid:vihasid, lõhnadega:kõhnadega).* Märgatavalt rikastus sõnavara, mille kohta A. H. Tammsaare tabavalt ütles: *Suits on uue otsimises ja leidmises kõige rohkem kaasa aidanud, kuid sellega, et tarvitab omapäraselt kõigile tuttavaid sõnu.* Sageneb inversiooni kasutamine, mis koos isikupärase sõnatarvituse ja mõttetihedusega muudab G. Suitsu luule paiguti üsna raskepäraseks. See on üks põhjusi, miks *Tuulemaa* peen lürism ei võitnud omal ajal nii laia tunnustust kui *Elu tule* luule.

Elust ja tegevusest 1913—1922

1913. a. sai G. Suits Helsingi vene gümnaasiumis soome ja rootsi keele õpetaja koha, mis ta majanduslikku olukorda märksa kergendas. Helsingi üli-

koolilt saadud stipendium võimaldas talle 1914. a. reisi Pariisi, mis katkes Esimese maailmasõja alates. G. Suits pöördus tagasi Soome, kus töötas 1917. aastani.

1917. a. Veebruarirevolutsiooni järel pöördus G. Suits tagasi kodumaale, kus võttis esialgu aktiivselt osa poliitilisest elust. Ta lootis, et 1918. a. veebruaris väljakuulutatud kodanlik vabariik kindlustab demokraatia, vabaduse ja kaotab ekspluateerimissuhted. Tegelikkus purustas G. Suitsu illusioonid. Ta loobus poliitilisest tegevusest sügavalt pettununa. 1919. a. kutsuti G. Suits Tartu ülikooli õppejõuks eesti ja üldise kirjanduse alal. Valmistanud end selleks tööks ette Helsingi ülikooli juures, asus G. Suits ametisse 1921. aastal.

Viljakad luuleaastad

Aastad 1913—1922 olid G. Suitsule loominguliselt viljakad. Ilmusid kordustrükid *Elu tulest* (1913 ja 1921) ja *Tuulemaast* (1920), esikväljaannetega võrreldes täiendatud ja viimistletud kujul. 1920. a. avaldas G. Suits armastusluule valikkogu *Ohvrisuits*, milles leidus arvukalt uusigi luuletusi, sealhulgas keerukas stroofivormis ja sõnastuses autobiograafiline poeem. 1922. a. trükiti eraldi raamatuna rahvalauluvormiline pikem ballaad *Lapse sünd*. Teos tõendab G. Suitsu suurepärast rahvaluuletundmist ja kasutamiskultuuri, samuti oskust luua regivärsilise rahvalaulu laadis.

G. Suitsu luule kolmas põhikogu

«Kõik on kokku unenägu»

(ilm. 1922) sisaldab luulet aastaist 1913—1921 ja tähistab ta luule kolmandat arenemisperioodi. See on poeetiline isiku- ja ajakroonika: vahetult, puhuti otse päevakajaliselt peegeldub selles loomisaeg, kirjanik ja tema isiklik seisukohavõtt ajas.

Tsükkel «Rohtaed»

Esimene tsükkel *Rohtaed* (aastaist 1913—1914) seisab suhteliselt lähedal *Tuulemaale*. Näiliselt eraldub G. Suitsu muusa kitsasse perekonna- ja sõprusringi maapao suisutavas rohtaias *(Maapagu, Oaas)*. Tegelikult segunevad kõige intiimsemate tundetoonidega maailma hääled: regivärsilistes *Primitiivides* leiab luuletaja, et ei tema ega ta armastatu *sünni suurte hulka, / mahu ei rikaste majasse!* Samas tuntakse:

Ärised on ärtuhärrad,
kõrgistavad kekid prouad,
kui me astume arasti,
käime siiski sirge'esti,
üle välja valge'esti
vaesed vaevariietessa.

Poeedi suhteid maailmaga määravad kvantiteerivas distihhonis luuletused *Eneseteostus* ja *Õnnelikud.* Neis ilmneb tahe eneseteostuseks armastuses, kiindumises loodusesse, soovis harida oma aeda nii, et *ei higi võõra me järgi siruta kurnates kätt ka, / kaasinimeste ei käi õnnede kaudu me tee.* — *Eneseteostuses* ei puudu kahtlusedki. Ometi oli luuletaja teovalmis: 1913. a. varjas ta tsaari mustsaja eest poliitilist põgenikku, kuni sel õnnestus üle piiri pääseda. Seda kujutab luuletus *Viktor.*

Rohtaeda kuulub veel tertsiinide tsükkel *Hamleti proloog,* mille G. Suits kandis ette «Estonia» teatrihoone avamisel 1913. a. Nii selles kui ka luuletuses *Pahupidi ja õieti* leiame iroonilisi märkusi kodumaise kodanluse aadressil. Näeme, et autori armastuses hoitud «rohtaed» on lahti maailma tuultele.

Sõjameeleolud tsüklis «Maailma vari»

Tsükkel *Maailma vari* esitab luuletusi aastaist 1914—1917.

Esimese maailmasõja puhkemine vapustas G. Suitsu rängalt. Lääne-Euroopa kultuuri imetledes polnud ta märganud sealsamas tegutsevaid inimvaenulikke jõude. 1915. a. kirjutas ta «Noor-Eesti» V albumis kibestunult:

Meie illusioonide kokkuvõtteks kujunes tuttav hüüdsõna: «Olgem eestlased, aga saagem ka euroopalasteks!» Olime vaimustatud euroopalisest kultuurist, kuna Euroopa röövrüütlite järeltulijad praegust katastroofi juba järjekindlalt ette valmistasid. Taotlesime erakondadest kõrgemale tõusmist, kuna kogu inimkond oli jagunenud kaheks suureks erakonnaks: kurnajad ja kurnatavad.

Sealsamas on ka seatud ausa kirjaniku ülesanded:

Euroopalise kultuuri aluseid kõigutades ei suuda sõda ometi ümber muuta inimesliku kultuuri üldiseid aluseid. Sellepärast ei tohi ega taha need, kes end kutsutud tunnevad olevat inimsuslippu alal hoidma sõja ajal, ka kirjandust ja kunsti heita verejanuliste huvide teenistusse.

Maailmasõja eelpalang tabas G. Suitsu Pariisi-reisil. Luuletaja on heinelikku vormi meenutavas luuletuses *Krupp* andnud pildi meeletult relvi taguvast Saksamaast ning tunnetanud selles ohtu. Sakslasest kaubareisija aga imetleb relvatööstust ning leiab sellele «rahvusliku» õigustuse:

«Häda meile, kui korraga vaikiks Krupp...»

Humanist G. Suits väljendab oma suhtumist iseloomuliku kujundiga — rahu sümboliseeriva heleda kuuga öös lõõmavate relvavabrikute üle:

Tumesinisel põhjal sääl hele kuu,
ei tea, miks suitsus veel rippus.
Ah, taeva lamp üle põrgu suu!
Meel Pariisi poole mul kippus.

Meeletu ja traagiline tund — nii hindas G. Suits maailmasõja algust, mis tabas teda lillede, laste ja kunstide Pariisis *(Luxembourgi aias)*. Hävituskire pärast kannatav luuletaja näeb *tapaohvriks paisatud* noorte sõdurite võrdkuju sõjasügise looduses:

Surm kui vaatab üle õla, mattub tuulekandle kõla,
tean, kes kannab süü ja võla, nõrk kes aja raudsel suul!
Mühisedes möllab maru, mõttele ei anna aru,
lehed, mehed, puru-paru puistab maha surmakuul.

(Kahekordne sügis.)

Rusuvad sõjamõtted kordusid G. Suitsul eri varjundeis luuletusest luuletusse: kirjanik täitis lakkamatult oma püha kohustust inimlikkuse kaitseks. Selles erines G. Suits teravalt kaasaegsetest poeetidest. Keegi neist ei suutnud sel vastutusrikkal ajal nii mehise visaduse, tundepinge ja mõttekirega seista valvel inimsuse eest.

«Sapine kuu»

Suurima lüürilise kontsentratsiooni saavutas sõjaõuduste tunnetamine nägemuslikus luuletuses **«Sapine kuu».**

Sapine viirastab kuu
lumiste väljade sõrval.
Varjutab teeääri puu.
Haledalt värava kõrval
koer ulub huu, ulub huu!

Kinni löödud elu uksed,
sõitvad, sõitvad surma suksed.

Sapine viirastab kuu,
tinedaks hõbetab õue.
Varjutab teeääri puu,
maailma mure me põue,
koer ulub huu, ulub huu!

Kinni lõödud elu uksed,
sõitvad, sõitvad surma suksed.

Sapine viirastab kuu,
käime kui hukatus-orus.
Varjutab teeääri puu.
Miks on su pää nõnda norus?
koer ulub huu, ulub huu!

Kinni lõödud elu uksed,
sõitvad, sõitvad surma suksed.

Sapine kuu on omas laadis täiuslik lüüriline luuletus, mille põhimeeleolu sisendub juba esimeses stroofis. Loogilise informatsiooni osa selles on tühine. Sõda ja selle koledusi ei mainita otseselt üldse. Ometi mõjuvad need värsid vapustava elamuslikkusega.

Kuidas saavutas G. Suits erakordse sugestiivsuse? Juba pealkirjas esinev epiteet *sapine* annab tugeva tundeimpulsi: sapine kuu ennustab halba ilma, tormi; kuuvalgus on määrdunud, võigas; mõlemat muljet seob ja rõhutab avavärsi terav metafoor *viirastab*. Selles kontekstis toob pilt lumistest väljadest kujutlusse surilina, mille kalk, külm süngus kasvab teeäärse puu peljutavast varjust. Tardunud, kaamel maastikulisel taustal lõikab jahmatavalt kõrvu koera hale ulgumine, mis rahvauskumuses ennustab või märgib surma. Lüürilise kokkuvõttena mõjub eraldi asetamisega väljatõstetud, vana rahvalaulu meenutav kaksikvärss, mis põhjendab eelnenud pilte — surma nimetatakse esmakordselt otsesõnaliselt. Meeleolu süvendav funktsioon on selles algriimil, *sõ*-ühendil, mida toetavad analoogilised kõlad *(õ, u, i)* eelnenud värssideski.

Järgmised kaks salmi lisavad ainult mõne detaili: *maailma mure me põue, käime kui hukatus-orus. Miks on su pää nõnda norus?*. Ometi oleks luuletuse mõju nende stroofideta võrreldamatult väiksem. Küllastavalt rakendatud sõnasõnalised või varieeruvad kordused pääsevad maksvele puhtlüürilise elukujutuse erilise jõuga. *Surmasuksede* sõit kostab kolmanda stroofi ja luuletuse lõpul hoopis teisiti kui esmakordsel esinemisel: nüüd on see kasvanud jubestavaks, mõõdapääsmatult liginevaks hukatus-

ähvarduseks. Sellega on aga ka kogu luuletus kõigi oma üksikmotiividega täiuslikkuseni välja arendatud ja lõpetatud, kategooriliselt eitav emotsionaalne hinnang sõjale antud, valu ja mure inimkonna kannatuste pärast kõrgeima astmeni viidud.

G. Suitsu poeetiline rikkus on hämmastav. Kõrvuti *Sapise kuuga* leiame vabavärsilise, suurt sünteesi taotleva raskepärase *Koduretke* (esmatrükis *Koduhõllaus)*, mõtiskleva *Hämariklased*, irooniliselt lööva *Kelle eest?*, revolutsioonilist kirjandust levitava agitaatori kuju uduähmases linnas ja kirikukellade kõlas *(Udulinikus)*; nende muljete vahele on otsekui hälbinud juhanliivilik *Hiline kannike*.

Rahvalaululine *Viimne päev* märgib põlgavalt neid, kelle huvides mustakuueline papp *püssipoisse* vaenuväljale surema õnnistab:

Järgi jäävad jälgid härrad,
käivad kardased kasukad,
saagitsevad sandid saksad,
koerakoonud kaaberdavad,
sabad kasvavad koledad.

G. Suits pole *Maailma varju* luuletustes mitte üksnes kannataja, vaid ka väljapääsu otsiv mõtleja ning pöördele õhutaja. Sõdurisinelisse sunnitud mehes pole tema kujutuses jälgegi tsaariustavast lahingukärsitusest, pigem käärib tas tahtmine relvad ümber pöörata ja sõdiv imperialism kukutada:

«Suured mõlemad nad uppi
omal püssitikul lööks!
Kroonuleiba, kapsasuppi
ei siis asjata ma sööks!»

(Maakaitseväelane.)

Tsükkel *Rängast ringist* koondab luuletusi aastaist 1917—1921. Tsükkel «Rängast ringist»

Veebruarirevolutsioon vallandab G. Suitsu luules vaimustatud vabadushümne. Luuletus *Täitumine* haarab ahne kaasaelamisega muljeid tänavale tulnud revolutsioonilistest hulkadest:

Musttuhatpäine hõiskab, kannab krooni
uulitsal madrus, sõdur, tööline,
kroon, purpur üle öö saand rahva kätte
Oh, purpur tormis! Puhang sügavustest!
Värv punane! Kõikpaikne! Kõrge! Madal!

Oh, punajuhtidega sööstvad autod!
Oh, proklamatsiooni lehed õhus!
Kõigile! väljas kutse. Kõigile!

Rängast ringist on G. Suitsu kõige heitlikum luuletsükkel. Luuletaja ei söandanud lõpuni minna ja pidi peagi tundma lõhet enda ja *enesejumalaks* saanud revolutsioonilise rahva vahel *(Hüüdja hääl)*. Usust, et verinoor kodanlik Eesti vabariik rajab tõelise demokraatia, kõneleb luuletus *Tõsta lipp!* Tegelikkus hävitas selle illusiooni ruttu ning kirjanik tundis pettunult: *Olen tulnud kui võõra aate varju (Eelkäija jutustus)*. Sedasama kinnitab G. Suits teisteski luuletustes *(Lippude vahetusel, Iseseisev kevadõhtu)* ja vaadeldava luuleraamatu eessõnas: *Olen kaasa elanud ka nobeda vaatuste vahetuse, kus unistus on muutunud hullustuseks, idee ideetuseks. Hauakirjas* häbimärgistas ta valget terrorit ning lausus vägivallatsejate aadressil hoiatavalt:

Veel kohut mõistetud ei, kohus kalk tuleb küll ühel päeval,
meeles oh pea, surelik, lööb ärapääsmatu tund!

Luuletaja ei talunud rikast ja rumalahnet tõusiklust, kes haaras valitsevaid positsioone ühiskonnas. Sellest sünnivad groteskse tõusikumõnitused *Aja laulik* ja *Vana tühi*.

Kogu viimases nimiluuletuses *Kõik on kokku unenägu* jõudis G. Suits kurva, taandumusliku kokkuvõtteni: kirjanik kaotas usu, et revolutsiooniliste pööretega võib luua õiglase, inimsuse nõudeid rahuldava korra.

Kokkuvõtvaid hinnanguid

Kõik on kokku unenägu on G. Suitsu kõige mahukam ja keerukam luuleraamat. See dokumenteerib kirjaniku ausat, jaolt ekslikkugi tõeotsingute teed murrangulistest sündmustest pakil ajas. Missugusele seisukohale G. Suits üksikuid elunähtusi hinnates ka ei asunud, ikka juhindus ta humanistlikust vastutustundest ja oma sisimast veendumusest, mis ei sallinud kompromisse.

Kogu on mitmekesine ka vormiliselt ja lüüriliselt suhtumiselt. Leiame suurimat lihtsust ja rahvalauluprimitiive kõrvuti ränkraskete sajatuste ja keerukate mõttekonstruktsioonidega, klassikaliselt nõudlikke sonette, tertsiine ja kvantiteerivat distihhoni riimitud poolproosa naabruses.

Võib nõustuda nendega, kes kinnitavad, et *Kõik on kokku unenägu* pole kerge lugeda, et G. Suits on selles *Tuulemaaga* võrreldes veelgi raskepärasemaks muutunud. Kuid neile, kes armastavad süveneda ega pea luuleks ainult silmapilkselt tabatavat meeleoluväljendust, pakub selle poeetilise maailmatunnetuse -ning eneseteostuse jälgimine kordumatu ja rikka elamuse.

G. Suitsu elust ja tegevusest aastail 1921—1956

1921. a. asus G. Suits täitma Tartu ülikoolis eesti ja üldise kirjanduse professori kohustusi. Loenguil esitas ta oma mõtteid originaalselt, täpselt, kuid keerukalt sõnastades. Üliõpilaste huvi loengute vastu oli elav ning professori autoriteet suur. Tuntud on G. Suitsu põhjalikkus ja nõudlikkus eksamitel. Professorikohustusi täites töötas G. Suits väsimatult kirjanduse uurimisel ja suunas seda tegema ka üliõpilasi. Tema pedagoogilise töö tulemusena kujunes noori andekaid kirjanduseuurijaid.

Õppetöö ei jätnud G. Suitsule enam aega ilukirjanduslikuks loominguks, mis soikus peaaegu täiesti. Ilmusid vaid varasema loomingu uued väljaanded: valikkogu *Aastate aknal* (1933) ja *Kogutud luuletused* (1938). Neid ette valmistades võttis G. Suits oma luuletustes sageli ette väga ulatuslikke parandusi, püüdes loodut lõpuni viimistleda nii sisuliselt kui ka vormiliselt. Vähe leidub luuletusi, millega meister on algusest peale rahule jäänud ega pole neid hiljem viimistlenud. G. Suitsu luule kaasaegsete austajate suhtumine autori parandustesse on olnud enamasti eitav, kuigi ta värsid on viimistlemise tõttu valdavalt aina võitnud.

Luule tõlkijana avaldas G. Suits katkendi Byroni *Childe Haroldi palverännust* ja suurema valiku hollandi luulet *(Hollandi värsipõimik,* 1937). Kirjandusteadusliku töö viljana ilmus artikleid Kr. J. Petersonist, Fr. R. Kreutzwaldist ja L. Koidulast. Varasemad artiklid kogus G. Suits raamatusse *Noor-Eesti nõlvakult* (1931). 1953. a. ilmus G. Suitsult *Eesti kirjanduslugu I.*

G. Suits armastas reisida. Ta külastas Soomet, Hollandit, Rootsit, Prantsusmaad, käis kaks korda Nõukogude Liidus ja jälgis pidevalt sealset kirjanduselu.

Kodanlikul perioodil tõmbus G. Suits poliitilisest elust täiesti tagasi. Ent vapside tegevuse ajal oli ta nende kirjanike hulgas, kes sellele reaktsioonilisele

liikumisele selgelt eitava hinnangu andsid. Hukkamõistvalt suhtus ta Euroopas laiutama pääsenud fašismisse. Ülikoolis «punaseks professoriks» peetud Suits jäi tegelikult ometi kodanliku demokraatia positsioonidele. 1940. a. juunipöördele järgnenud nõukogulikku ellu ei suutnud ta sisse elada. 1941. a. hävitas sõjatuli G. Suitsu kodu, ta suure raamatukogu ja elutöö — teaduslike uurimuste käsikirjad. Fašistlik okupatsioon ahistas teda. 1944. a. kevadel õnnestus kirjanikul sõita Soome järele perekonnale, kes oli sinna asunud mõnevõrra varem. Algas G. Suitsu emigranditee. Ta elu viimased aastad möödusid Rootsis, kus suri 23. mail 1956.

Pagulaspäevil elavnes taas G. Suitsu lüüriline looming. Sellest koostas ta (vähest kodanlikul ajal ja okupatsiooniaastail ilmunut lisaks võttes) oma viimase, Stokholmis 1950. a. ilmunud luuletuskogu

«Tuli ja tuul».

Olemuselt on ka *Tuli ja tuul* lüüriline aja- ning isikukroonika, jagatud kolme tsüklisse.

Esimeses leiame lapse- ja koolipõlve hellalt meenutava murdelise *Võnnu motiive*, mis juhatatakse sisse tuntud rahvalikku laulu matkivalt:

Minagi muiste karjan käve,
muiste mina käve karjan.
Oi, vellekene, tillukene,
lelluta, lilluta,
minagi käve karjan.

Üldilme annavad sellele tsüklile leebed, kerge nukruse- või huumorivinega varjundatud tagasivaated omaaegsesse Tartusse: linnapildid, Toomemägi ja ülikooli raamatukogu *(Tartu rahu, Isade hiis)*, luuletaja ise üliõpilasnoorsoo ees loengul *(Kateedrist)*.

Teise, osalt kolmandagi tsükli mitmes luuletuses teravdas G. Suits nõukoguliku elu tunaseid varjukülgi, ei suutnud nende kõrval näha midagi edasiviivat ja jõudis sel kombel isegi raevukate vaenuavaldusteni kodumaal kehtiva korra suhtes. Ent sellega osutus elus üle kõige õiglust kalliks pidanud poeet omakorda subjektiivseks ja ülekohtuseks.

Samas aga laulis G. Suits südamevaluga sõjatules kannatanud Tartust ja omaenese tuhaks saanud kodust:

Tulekires punas viirastuslik öö,
ei ta küsind, kelle neelas elutöö.
(Tulekires öö.)

Fašistlikke vallutajaid kujutas G. Suits üleoleva põlgusega (*Oh, Kiuslikke kilde*).

Kolmas tsükkel jagab pagulaspäevade elamusi ja mõtteid. Juurdumata võõras pinnas, igatseb luuletaja koju (*Veab mõte mere taha*). Ikka ja jälle otsib ta tuge armastatud inimeselt (*Miski meist mööda ei lähe, Vahelt variseb meil vahe*).

G. Suitsu viimane luuletuskogu ei toonud ta loomingusse enam palju sisuliselt rikastavat. Vormiliselt muutus G. Suits *Tules ja tuules* lihtsamaks ning säilitas kõrge kunstitaseme.

Kokkuvõtteks

Gustav Suitsu teened eesti kirjandusele on kahesugused. Esiteks oli ta «Noor-Eesti» rühmituse aktiivsemaid juhte ja organiseerijaid. Selles, mis «Noor-Eesti» tegevuses positiivset, oli G. Suitsu osa määrav. Kodanlikul perioodil tegi ta suure tähtsusega tööd eesti kirjanduse uurimisel ja akadeemilise haridusega kirjandusinimeste koolitamisel.

Gustav Suitsu suurimaks teeneks on ta luule, mis ei ärata aukartust mahult, vaid kvaliteedilt. Meie sajandi kahel esimesel aastakümnel oli G. Suits eesti silmapaistvaim värsimeister.

G. Suits on ühiskondlik poeet. Ajastu hingus hoovas ta lüürikast lakkamatult läbi. Nagu meistri puhul ikka, avaldus see isikupärase elumõistmise ja kunstikäsitluse kaudu. Oma kunstilistele põhiveendumustele ja -laadile truuks jäädes ilmutas G. Suits haruldast mitmekesisust, näidates end igas kogus uuest küljest. G. Suitsu luule kütkestab ka lausa ammendamatu vormirikkusega, rütmide küllusega, riimide kõlavusega. Iga pärast G. Suitsu tulnud eesti luuletaja on temalt midagi õppinud.

Huvi G. Suitsu luule vastu püsib elav. 1959. a. anti välja ta mahukas valikkogu *Luuletused,* 1963. a. *Kogutud luuletused* (Rootsis), 1964. a. ilmus *Väikese luuleraamatu* populaarses sarjas G. Suitsu valikkogu.

1. Jutustage kokkuvõtlikult G. Suitsu elust ja tegevusest.
2. Nimetage meeldejäänud ja päheõpitud luuletusi kogust «Elu tuli». Leidke selle kogu iseloomulikke juhtmotiive ja sümboolikat. Leidke «Väikese luuleraamatu» või «Luuletuste» põhjal «Elu tulest» lembe- ja loodusmotiive. Esitage ilmekalt luuletus «Äike». Milliseid motiive J. Liivi elust ja loomingust on G. Suits kasutanud luuletuses «Käkimäe kägu»? Milliseid meeleolusid ja mõtteid see sisendas? Lugege tähelepanelikult P.-E. Rummo luuletust «Ikka Liivist mõeldes» (kogust «Lumevalgus — lumepimedus»). Mida sellega on öelda tahetud? Millised «Elu tule» luuletused on koorilauludena üldtuttavaks saanud? Nimetage heliloojaid. Missugune on selle kogu ühiskondlik tähtsus ja poeetiline väärtus?
3. Tehke luulenäidetele toetudes ülevaade luuletuskogu «Tuulemaa» põhimotiividest, ideelisest ja meeleolulisest sisust. Kuidas see iseloomustab luuletaja arengut (võrdlevalt «Elu tulega»)? Analüüsige lähemalt luuletust «Kerkokell», toetudes ka G. Suitsu kirjakatkendile, milles ta teatab oma ema surmast. Milline on seos kirja ja luuletuse vahel? Kuidas põhjendaksite Tammsaare hinnangut selle luuletuse kohta? Jälgige luuletuse «Soolaugastel» rütmi ja maastikudetaile. Millise meeleolu need kujundavad? Nimetage veel luuletusi emast, mis on sügava mulje jätnud. Jälgige luuletuse «Laul Eestist» kujundlikku külge. Millist meeleolu taotleb kujundite valik? Nimetage põhimeeleolult lähedasi luuletusi eesti luulest. Otsustage «Väikese luuleraamatu» põhjal, milline «Tuulemaa» lembeluuletustest enim meeldis. Mis mõttes võiks armastusluuletus olla «Ühele lapsele»? Milline poeetiline kujund annab sellele luuletusele erilise sugestiivsuse? Mida uudset täheldate luuletuses «Värisevate haabade all»? Õpikus on öeldud: «Niisugune poeetiline pilt, kus ühes lüürilises palas põimuvad erinevad motiivid, on G. Suitsule väga iseloomulik.» — Leidke «Tuulemaast» sellekohaseid näiteid.
4. Missugustest tsüklitest koosneb luuletuskogu «Kõik on kokku unenägu»? Iseloomustage iga tsüklit eraldi, näidake nende suhet ajaga. Nimetage luuletusi, mille sõjavastane meeleolu on eriti tugev. Millega põhjendada väidet, et luuletuses «Krupp» on midagi heinelikku? Iseloomustage selle kogu kunstilist mitmekesisust.
5. Andke lühike iseloomustus ja üldine hinnang G. Suitsu viimasele kogule «Tuli ja tuul».
6. Lugege tähelepanelikult luuletust «Nii tuli õhtu», mis ilmus a. 1952. Missugune on selle põhimeeleolu ja millega seda seletada? Kuidas peegeldub selles luuletuses autori isiksus ja elusaatus? Kas võib seda luuletust pidada kirjaniku poeetiliseks

enesehinnanguks? Kui jah, siis selgitage oma suhtumist sellesse. Kui ei, siis põhjendage sedagi.
7. Õppige pähe vähemalt üks G. Suitsu luuletus ja esitage see klassis ilmekalt.
8. Analüüsige (kirjalikult) võimalikult põhjalikult üht G. Suitsu luuletust. (Mõeldavaks eeskujuks võiks olla luuletuse «Sapine kuu» analüüs.)
9. Võrrelge luuletuse «Raudlaul» (hilisema pealkirjaga «On kallis iga hingetõmbus») eri redaktsioone (vt. ptk. «Tekstinäiteid») ja iseloomustage selle põhjal G. Suitsu tööd oma luule viimistlemisel.
10. Missugune on G. Suitsu luule tähtsus?

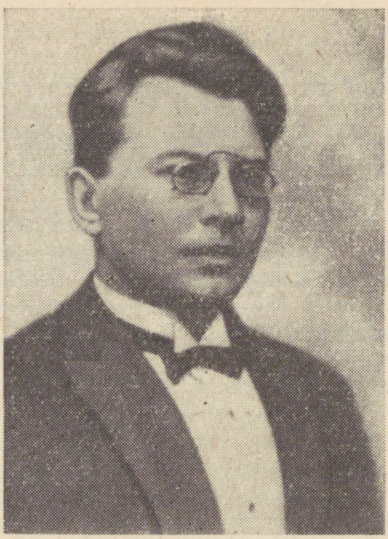

Friedebert Tuglas

Eesti NSV rahvakirjaniku Friedebert Tuglase loominguline tegevus ulatub käesoleva sajandi algaastaisse. Pika tööperioodi jooksul lõi Tuglas püsiväärtusi mitmes kirjanduslikus žanris: tal on suuri teeneid meie novelli arendamises, väljapaistvate saavutuste hulka kuuluvad ka tema romaanid ja reisikirjad. Kõrgetasemeline ja viljakas oli Tuglase töö kirjanduskriitikas ja -teaduses ning kultuurielu organiseerimises; ta oli juhtivate kirjanduslike organisatsioonide esimees ja ajakirjade toimetaja. Kirjanikuna on Tuglas tuntud kaugel väljaspool eesti keele piiri.

Lapsepõlv ja kooliaastad

Fr. Tuglas (varasema perekonnanimega Mihkelson) sündis 2. märtsil 1886. aastal Tartumaal A h j a mõisas (praeguses Põlva rajoonis) puusepa pojana. Ahja ümbruse loodus on kaunis: idas laiub Peipsi-

äärne tasandik, läänes algab mägisem maastik. Tulevase kirjaniku varased lapsepõlveaastad möödusid rahvarohkes ja hästi korrastatud mõisas, kus oli suur park ja uhke härrastemaja, mida majapidamishoonetest ja mõisatööliste elamuist eraldasid kolm tiiki. Ahja mõisa olustik, samuti sealt meeldejäänud juhtumused on kirjanikule hiljem andnud ainet romaani *Väike Illimar* kirjutamiseks.

Friedebert oli 9-aastane, kui Mihkelsonide perekond lahkus Ahja mõisast. Esialgu siirduti Kanepi kihelkonda, seejärel töötas kirjaniku isa Kirepi mõisas. 1901. aastal kolis perekond Tartusse. Neil aastail oli alanud Friedeberdi koolitee. Ta õppis Maaritsa vene kihelkonnakoolis ja seejärel Uderna ministeeriumikoolis, kus hakkas ilmnema huvi kirjanduse vastu. Nagu iseenesest jäi pähe vene poeetide värsilooming, ühtaegu algasid omaenda kirjanduslikud katsetused.

Koolipoisiaastad Tartus

Tartus alustas kultuurihuviline nooruk juba mitmesuunalist tegevust. 1901. aastal jõudis trükki Tuglase esimene lühijutt *Siil*. Õpingud jätkusid Tartu linnakoolis, mille lõpetas eksternina. Aasta-

Sünnikodu — vana puurehi Ahjal.

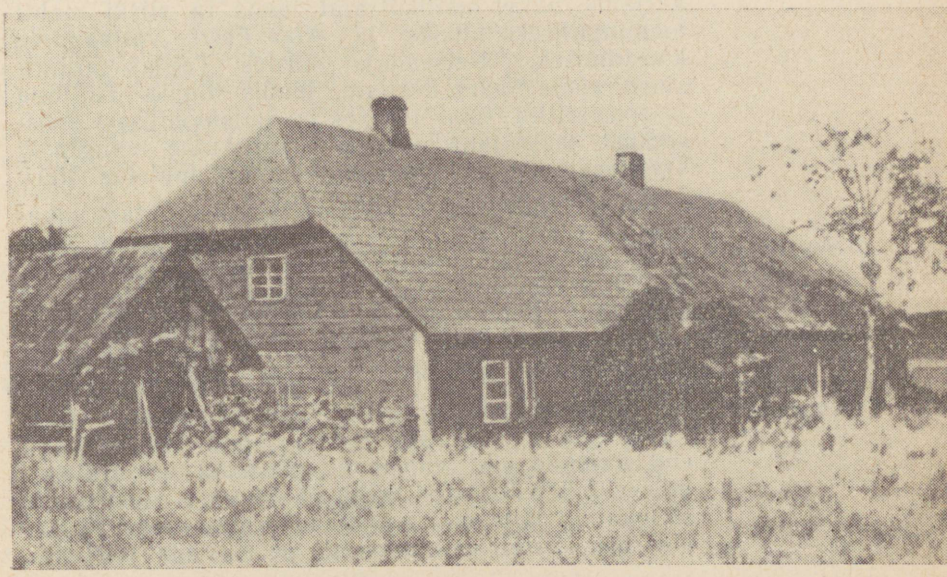

pikkune töö *Postimehe* juures viis kokku A. Kitzbergiga, kelle abiliseks ja lähemaks kaastööliseks ta toimetuses oli.

E. Tuglas 1904. aastal.

1903. a. sügisest alates võttis Tuglas agaralt osa reaalkooli õpilaste salajasest ringist «Ühisus». Ringis plaanitseti uue kirjastusühingu asutamist ja tehti ettevalmistusi *Noor-Eesti* I albumi koostamiseks. 1904/05. aasta talvel õppis Tuglas Treffneri gümnaasiumis, samal ajal algas noore kirjaniku lähenemine revolutsioonilisele liikumisele. Ta võttis osa Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei (VSDTP) Tartu rühma poolt korraldatud propagandistide kursusest, kus sai põgusa ülevaate ajaloolise materialismi õpetusest ja klassivõitluse põhimõtteist. Järgmisel suvel tegi Tuglas pikema reisi: rändas jalgsi Tartust Narva ning siirdus Peterburi kaudu Soome. Sellelt teekonnalt tagasi jõudnud, lülitus Tuglas noorusliku vaimustusega revolutsioonivõitlusse, mis 1905. aasta teisel poolel jõudis haripunktile.

Tegevus 1905.—1907 a. revolutsioonis

Tuglase revolutsioonilises tegevuses on kõige tähtsamad agitatsioonimatkad Lõuna-Eesti valdadesse. Võltshabe ees ja üliõpilasvorm seljas, kõneles ta mitmel pool miitingutel ning võttis Tartus osa demonstratsioonidest. Juba 1905. a. suvel taheti Tuglast vangistada, mistõttu ta pidi end sandarmite eest varjama. Sellel heitlikul ajal leidis ta siiski mahti loominguliseks tööks ja *Noor-Eesti* väljaannete koostamiseks. Detsembris siirdus Tuglas agitatsioonireisile Lääne-Eestisse, jõudis lõpuks Tallinna ja areteeriti «Volta» tehases revolutsioonilisest koosolekust osavõtjana. Järgnes kahekuine vangipõlv Toompea vanglas, kus sündis tuntud luuletus *Meri*.

Kui kirjanik 1906. a. märtsi alguses vanglast vabanes, oli revolutsiooni kõrglaine juba alanemas ning tsaristlik reaktsioon alustas pealetungi. Tuglas püüdis küll revolutsioonilist tegevust jätkata, kuid olukord muutus järjest ohtlikumaks. Lõpuks õnnestus sandarmite käest põgeneda ning Soome siirduda. Algas kümmekond aastat kestnud maapaoperiood.

Pagulasperiood

Pagulasaastad on raske, kuid omapärane etapp Tuglase elus. Vene riigi territooriumil pidi kirjanik end võimude eest varjama; välismaal oli areteerimisoht küll välistatud, pidevalt teistes riikides elada ei lubanud jälle majanduslikud tingimused. Tuglas elas neil aastail vale nime all ja tarvitas piiri üle-

tamisel võõraid passe. Raske ja närvesöövelulaad võimaldas ometi rohkesti reisida, tutvuda mitmete Euroopa maade kultuuri ja kirjandusega, soodustas kirjandusliku silmaringi avardumist. Pagulasperioodil kujunesid Tuglasel peatuspunktid, kuhu ta ikka ja jälle tagasi pöördus varjupaika ja töövõimalusi leidma. Soomes olid seesugusteks paikadeks Helsingi, kus Tuglas veetis kuus pagulastalve, ja Ahvenamaa saared. Helsingi ülikooli raamatukogus täiendas kirjanik oma teadmisi; Soome pealinnas oli tal sõpru, nii eestlasi kui soomlasi, kes teda sageli abistasid.

1909. aastal sõitis Tuglas Pariisi, kus esialgu elas sealsete eesti kunstnike peatuspaigas. Pariisist kujunes Tuglasele pagulasperioodil teine peatuspunkt, siin veetis kirjanik viis talve. Esimestel Pariisi-talvedel olid elutingimused rasked, kuid Prantsusmaa pealinn ahvatles see-eest kunstiaaretega. Tuglas veetis palju päevi muuseumides; teda köitis suurlinna arhitektuur, muusikaelu, kogu prantsuse elu- ja vaimulaad. Pariisist tegi ta rännakuid teistesse Lääne-Euroopa maadesse: 1910. aastal Itaaliasse, kust sai kaasa sügavad muljed lõunamaisest loodusest, renessansikunstist ja muistse Rooma hiilgusest, ning 1913. aastal Hispaaniasse, mis köitis loodusliku ja rahvusliku omapäraga.

Rasked olid kirjanikule Esimese maailmasõja aastad, mil Tuglas elas Soomes. Sõja ajal ei saanud ta enam valepassiga piiri ületada, Soomes aga muutus olukord aina ohtlikumaks. Siiski ei tabanud sandarmid Tuglast. 1917. aasta Veebruarirevolutsioon tegi lõpu ka kirjaniku paosklemisperioodile.

Taas kodumaal

1917. a. kevadest astus Tuglas juba kodumaal täie tarmuga kultuurielluTa oli eesti kirjanduselu peamisi korraldajaid sõjajärgseil aastail, kirjanike rühmituse «Siuru» rajajaid, ajakirjade *Odamees, Ilo* ja *Tarapita* toimetaja ning muidugi ka loovkirjanik. Eesti Kirjanikkude Liidu moodustamisel (1922) valiti Tuglas selle esimeheks, samuti oli ta ajakirja *Looming* esimene toimetaja ning pikka aega Eesti Kirjanduse Seltsi esimeheks. Tema laialdast kultuuritegevust kodanliku riigi aastail kandsid demokraatlikud ja humanistlikud vaated ning püüded. 1928. aastal tegi Tuglas pikema reisi Põhja-Aafrikasse, mille kohta avaldas ulatusliku reisikirja, 1931. aas-

tal reisis Skandinaavias ja Kesk-Euroopas, sagedased olid külaskäigud Soome.

Pärast nõukogude korra taaskehtestamist 1940. aastal oli Tuglas noore vabariigi kultuurielu üks organiseerijaid. Ta sai uuesti *Loomingu* toimetajaks ja valiti Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu organiseerimisosakonna liikmeks. Selle ülesehitava tegevuse katkestas sõja puhkemine ja süngete okupatsiooniaastate saabumine. Sõja ajal hävis kirjaniku kodu Tartus ning ta asus Tallinna, kus jätkas loomingulist tegevust. 1946. aastal anti Tuglasele rahvakirjaniku aunimetus. Ent 40-ndate aastate lõpul, kui süvenes vulgaarne arusaamine kirjandusest, sattus Tuglase looming väärtõlgenduste ohvriks. Negatiivne suhtumine ei kestnud siiski kaua. Kõrge vanuseni jätkas Tuglas loomingulist tegevust. Aastail 1957—1962 ilmus tema *Teoste* 8-köiteline kogu, ulatuslik valimik marginaale ning poeetilise lühiproosa ja luuletuste raamat *Muutlik vikerkaar* (1968). Novelliloomingu paremiku koondas kirjanik *Kogutud novellide* kahte raamatusse (1971). Friedebert Tuglas suri Tallinnas 15. aprillil 1971.

Friedebert Tuglase

LOOMINGULINE TEE

Esteetilisi lähtekohti

algas ajal, mil meie kirjanduses oli valdavale kohale tõusnud kriitiline realism. Realismi märke kannavad ka noore Tuglase varased katsetused; esimesed jutud annavad külaelu stseene ja tüüpe, sageli humoristlikes värvides. Kuid juba loomingutee algusest leiame ka naturalistlikke ja sümbolistlikke jooni. Peatselt ilmneb Tuglase kirjanikuisiksuse romantiline külg — pateetika ja tundeelamuste rõhutamine. Nii iseloomustavad otsingute rohkus ja erinevad stiililaadid juba kirjaniku

ESIMEST LOOMINGUPERIOODI,

mis ulatub loomingu algusest Esimese maailmasõjani.

Revolutsiooni mõju

Tähtsat osa Tuglase kirjanikuisiksuse vormimisel etendas 1905.—1907. a. revolutsioon. Progressiivsete sotsiaalsete ideedega oli Tuglas siis kõige vahetumas kontaktis, seepärast suutiski ta revolutsiooni meeleolusid oma loomingus kõlama panna. Revolutsioon äratas Tuglases romantiku, kes kirjutas paatosliku

ja võitlusvaimust kantud *Mere* ning varjatud mässuihast kantud jutustuse *Jumala saar*. Revolutsiooni mõjul sündisid võitlusluuletused ja eleegilised laastud, mis väljendavad nukrust ja meeleheidet. Peaaegu üheaegselt romantiliste luuletustega valmis ka kriitilis-realistlik novell Hingemaa.

Pärast revolutsiooni mahasurumist on märgatavad muutused ka Tuglase loomingu laadis. Revolutsioonile romantism taandus ja vaibus täielikult, realism kaotas senise kriitilise teravuse, kuid muutus meeleolurikkamaks. Sel ajal hakkasid Tuglasele mõju avaldama tolleaegsed moodsad Lääne kirjanduslikud voolud, eeskätt impressionism. Selle voolu mõjud on eriti märgatavad novellikogus *Õhtu taevas* (1913).

Esimesed teosed

Esimesse loominguperioodi kuuluvad jutustus *Hingemaa* (1906) ning novellikogud *Kahekesi* (1908), *Liivakell* (1913) ja *Õhtu taevas* (1913).

Noore Tuglase esimeste teoste hulgas pälvivad tähelepanu realistlikud külajutud, milles on tabatud huvitavaid tüüpe ja humoristlikke stseene. Kõige silmapaistvam nende hulgas on *Hunt*. Ebaharilik juhtumus — võsavillemi uppumine kaevu — on andnud võimaluse kujundada koomilisi stseene külainimeste ebausu ja kohtlase meelelaadi arvel. Maainimeste mõttelaadi ja kõnepruugi hea tundmine ilmneb ka külajuttudes *Kõhutäis, Mis Silu-Krõõt oma viletsusest rääkis* jt. Realistlike elupiltide loomise etapp oli aga Tuglase loomingus võrdlemisi lühike.

Revolutsiooniline romantism

Revolutsioonipäevil kirjutas Tuglas rea luuletusi, mis väljendavad ajastule omast võitlusvaimustust, aga ka valu ja kurbust revolutsiooni mahasurumise pärast. Revolutsioonilise romantismi kõige esileküündivam teos on «**Meri**». Selle luuletuse algvariandi kirjutas Tuglas Toompea vanglas, 1908. aastal ilmus töö esmakordselt trükis. Hiljem on *Merd* trükitud loendamatuid kordi, sellest on saanud üks Tuglase populaarsemaid teoseid.

Meri on romantiline tundeluuletus, lüürilise kangelase mõtte- ja tundelainetus, milles kätkeb progressiivse inimese suhtumine revolutsioonisse, laiemalt võttes — kogu rahva mõtted ja meeleolud. Meri, mida lüüriline kangelane juba lapsena on ihalenud, sümboliseerib vabadusiha. Luuletuse esimene osa annab kujundliku pildi viletsusest, mis valitses Eestimaal enne revolutsiooni:

Öö hämaras rääkis taat elu kurba juttu,
täis piina, orjade ohkeid ja nuttu.
Öö oli nii vaikne, täis tuska ja leina,
ja kaste kaalus maha värisevat maarjaheina,
kuu kahvatult valgustas sauna seina
ning mustad varjud magasid väljade peal.

Teise osa kujundid väljendavad otseselt 1905. aasta lõpu sündmusi, eriti ahastust, mida põhjustas karistussalkade tegevus. Tormi kirjeldus viimases osas sümboliseerib võitluse jätkumist; võimsad tormipildid leevendavad rahutust:

See on seal meri, mu nooruse paleus!
See on seal meri, mu hinge igatsus!
Veel vägevamaks saa, saa kangeks,
mässa ning ulu, taevani tuiska,
need paerahnud kui sõmerad paiska,
et need müürid kord ümber langeks!
Mürise, meri, väära ning murra!
Kui oled sa tõusnud, siis võitle ka korra!

Mere romantism on sugestiivne; rütmis kuulduks nagu lainete lööki vastu rauda; teose sümboolika on lihtne, ent mõjuv.

Revolutsioonisündmustega on seotud veel teisigi Tuglase luuletusi, nagu *Igavesest ajast igavesti*, *Kätkilaul* ja *Kolgata teel*. Need on kõigepealt pildid revolutsiooni mahasurumise jõhkrusest, ometi ei ole see meeleheitepoeesia, vaid *vihast värisev valulaul*, milles hõõgub tulevaste võitluste säde. Revolutsioonilise meeleolu tunglemist tunnetame ka romantilises jutustuses *Jumala saar*, mille sündmused toimuvad orjaaja päevil.

«Hingemaa»

Revolutsiooniaegset realistlikku loomingut iseloomustab kõigepealt novell **«Hingemaa»**. Süžee osatähtsus selles teoses on vähene: autor kirjeldab koolmeister Juhan Remmelga kaht kohtumist vaese kandimehega, sellega ongi viimase eluviletsus mõistetavaks tehtud. Kandimehe enda suu läbi kõlab see kokkuvõtval kujul:

Seal me elame ses porimeres — kolmteistkümmend kandimehe peret. Igaühel nälg varaks. Täna elad, aga homset päeva ei tea. Vahest võta kott selga ja kepp kätte ning mine. Aga kuhu?»

M. Laarman: Teosed I. 1957.

Kandimehe elu viletsust rõhutab eriti tulevikuloo-tuse puudumine. Poolpime vanamees kordab hääle värisedes üht võlusõna — «hingemaa».

Teist korda kohtab koolmeister Remmelgas kandi-meest vanglas: mõlemad on osa võtnud revolutsioo-nilisest liikumisest. Teose lõppu põimis Tuglas 1905. a. revolutsiooni mahasurumise verise ülekohtu: karistatakse inimesi, kes on nõudnud vaid elamis-väärseid elutingimusi, oma «hingemaad». *Hingemaa* on Tuglase ühiskonnakriitilisemaid teoseid.

Revolutsiooni mahasurumise järel muutus Tuglase teoste ainestik ja laad. Revolutsiooniline romantism

Looming revolutsiooni järelpäevil

taltus, kirjanikku hakkas paeluma tegelaste hingeelu täiuslikum kujutamine. Novellide stiil muutus ühtlasemaks ja viimistletumaks.

Tuglase esimesest loominguperioodist annab ülevaate 1913. aastal ilmunud novellide ja miniatuuride kogu *Liivakell*. Selles leidub näiteid väga erinevatest stiililaadidest — realistlikke külaelupilte, revolutsioonilis-romantilisi luuletusi, aga ka süngetoonilisi laaste ja naturalistlikke lühipalu. Selle kogu kunstiküpsemaid saavutusi on novellid *Toome helbed* ja *Suveöö armastus*.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Meenutage Fr. Tuglase elukäigu põhifaktid.
2. Kuidas oli Tuglas seotud 1905. a. revolutsiooniga?
3. Nimetage maid, mida Tuglas on külastanud. Milliseid tema reisikirjeldusi olete lugenud?
4. Missugune põhimeeleolu valitseb luuletuse «M e r i» erinevates osades? Leidke kujundeid, mis annavad edasi revolutsioonilist meeleolu. Leidke lõik, mis väljendab lüürilise kangelase hingevalu ohvrite pärast, mida nõudis revolutsiooniline võitlus. Leidke alliteratsioone ja assonantse. Kirjeldage lüürilise kangelase erinevaid tundeseisundeid. Pange kirja elamused ja mõtted, mis tekkisid «M e r e» lugemisel. Millega seletada teose erilist populaarsust?
5. Kirjeldage kandimehe eluolu «H i n g e m a a» põhjal. Iseloomustage «H i n g e m a a» stiili.
6. Missugused tunded ja meeleolud on valdavad luuletuses «K ä t k i l a u l»?
7. Missugustes põhisuundades arenes Fr. Tuglase looming varasemal perioodil?

Esimese maailmasõja eel algas Tuglase loomingus

TEINE LOOMINGUPERIOOD.

Romaan «Felix Ormusson»

Kõigepealt valmis kirjanikul romaan **«Felix Ormusson»** (ilm. 1915). Peategelane Ormusson on kirjanik, kelle päevik moodustabki romaani sisu.

Päevik jutustab peategelase ühe suve elamustest Lõuna-Eesti talus keset kaunist loodust. Romaani sisu moodustavad eeskätt kirjaniku elufilosoofia ja mõtisklused, tähelepanekud ja tundevirvendused; sündmustiku osatähtsus on vähene. Ormus-

son kiindub esialgu kavalasse Helenesse, hiljem aga tema õesse Marionisse, tema tunnete püsimatus muudab ta lähemate tuttavate silmis naeruväärseks. Hädavalet appi võttes alustab Ormusson romaani lõpus teekonda Pariisi.

Ormusson on ellusuhtumiselt esteet, kes kõikjalt otsib ilu ning lähtub iluprintsiibist ka loometöös. Ta on XX saj. alguse esteeditseva kirjandusliku suuna õpilane, elulaadilt boheemlane, Lääne-Euroopa suurlinnade kunstiinimeste muretu eluviisi jäljendaja. Nooruses oli Ormusson seotud revolutsioonilise liikumisega; hiljem on ta võõrdunud elust ja ühiskondlikest probleemidest. Boheemlik elukaugus, millele ilunautleja jääb truuks ka talus suvitades, annabki teosele koomilise laadi. Ajuti aimab Ormusson ka ise oma elupidetust; ta jõuab kibestunud mõteteni, suutmata ometi hüljata senist elulaadi. Ormussoniga on pilkevalgusse seatud XX saj. alguse estetism ja boheemlus.

Romaani stiil on viimistletud, mõtteväljendus täpne ja graatsiline, aforismiderohke. Ormusson on tähelepanelik loodusevaatleja ning põimib päevikusse sageli värvirikkaid ja maalilisi looduskirjeldusi, mis jälgivad panoraampildis ka vaevumärgatavaid detaile.

On ajad, mil iga päev on taevas palju pilvi, suuri ja puhtaid — augusti algus.

Õhk on vilu, kuid päike paistab selgelt ja värvid on imepuhtad. Tuul puhub, üle sinise taeva sõuavad pilved — kui purjed, kui loorid, kui valged linnud.

Ma vaatlen neid, ma jälgin nende kuju muutumist, ja nad äratavad minus kurbi ning ilusaid mõtteid.

Nagu valged laevad lähevad seal sinises meres, — kuid kuhu? Keegi on päästnud lahti hulga udusulgi, — tuul kannab neid üle maastiku, — ah, tahaksin olla nende sulgede keskel!

Siis saadavad mu väsinud silmad üht loorõrna kauget pilve. Ta läheneb kord rutemalt, kord aeglasemalt, ta tuleb suure kiirusega, ta õõtsub otse mu pea kohal.

Nüüd näen ma: see on rändav ämblikuvõrk, hõbedane võrk, esimene sügisvõrk.

Uued jooned novellistikas

Tuglase teises loominguperioodis on kesksel kohal novellistika. Kirjanik arendas välja omapärase ja uuelaadse novellisüsteemi, mis erines tunduvalt

varasemast eesti novellistikast. Tegelikkuses esinevate karakterite ja inimsuhete kujutamine ei piirdunud tal ainuüksi realistlike vahenditega, novellidesse sugenes fantastilisi kirjeldusi ning sündmusi. Mõjustatuna sümbolismist koondas Tuglas mõnede novellide tegelastesse inimliku karakterijoone või kire sedavõrd kontsentreeritult, et tegelane kaotab reaalse inimese kontuurid ja muutub sümboliks. Novellis *Merineitsi* on Kaspar ahnuse ja võimuiha, Merineitsi aga ilu ja alistuvuse sümbol. Niisuguseid novelle ei saa mõista kui reaalsuse otsest peegeldust, inimlikke karakteriomadusi on kujutatud rõhutatult ja sugestiivselt, andes vaba voli loovale fantaasiale. Nii põimuvad teise perioodi novellides sümboli mõõtmeteni arendatud tegelased realistlike karakteritega, hämmastavad fantaasiapuhangud realistlike miljööpiltidega.

Uudse joonena paistab silma novellide detailirikkus; kirjeldused pakuvad loendamatul hulgal pisiseiku, mis loob värvidekirevuse. Välise pildistiku kõrval süveneb Tuglas aga ka tegelaste tundeelamustesse, millel novellide kompositsioonis on suur erikaal. Fantastiliste looduskirjelduste ja sündmustiku poolest on eriti rikas novell *Maailma lõpus*, milles kujutatakse laevapoisi ja sümbolistliku hiigelneitsi armastuslugu ebareaalsel saarel. Sõitu saarele kirjeldab Tuglas järgmiselt:

Äkki nägime laeva käila ees midagi musta kerkivat. See lähenes ja kasvas peadpööritava kiirusega, ning enne kui ehmatusest toibusime, oli ta meist ainult veel mõnikümmend sõudu eemal.

See oli veest otsejoones tõusev süsimust sein, mille ülemist äärt meie silmad ei seletanud. See polnud kalju, polnud pilv, see polnud midagi, mida oleksime tundnud.

Enne kui suutsime midagi mõelda ja midagi teha, lendas laev täies purjes vastu seda müüri. Me tardusime surmahirmus, suud avanesid, ja kolmekümnest rinnast tungis meeleheitlik karje.

Kuid oodatud kokkupõrget ei järgnenud. Selle asemel leidsime endid silmapilgu pärast ääretust pimedusest.

Üks seisund järgnes nii äkki teisele, et me ei suutnud lähemaid sündmusi imestada, kui juba uued üllatasid.

Esiteks arvasime igaüks laevalt tühjusse lange-

vat, kuid siis tundsime liikumata samal kohal seisvat, kus silmapilk varem.

Ümber oli pilkane pime ja ääretu vaikus.

Ei mingit häält ega mingit kuma kustki poolt. Ootasime silmapilgu liikumata, — ainult üksteise hingamist kuulsime.

Olime jõudnud tühjuse riiki.

Novellikogu «Saatus»

1917. aastal avaldas Tuglas novellikogu **«Saatus»**, mis sisaldas Esimese maailmasõja ajal loodud novelle. Nende ainestik on süngetooniline, valdaval kohal on hukkumismeeleolud. Novellide tegelased on raske saatuse ohvrid, kuid saatust ei mõista Tuglas kui salapärast jõudu, novellide traagiline lõpp kasvab välja olukordadest, tegelaste mõnest inimlikust kirest või iseloomunõrkusest. Nurjunud saatusega inimeste hukkumisest jutustavad novellid *Kuldne rõngas* ning *Vabadus ja surm*. Esimene neist iseloomustab eriti Tuglase oskust suruda inimsaatus novelli lakoonilisse vormi. Proviisor Jürgens on väiklase ahnitsejana elanud ainult iseendale. Lapsepõlvekodu külastades tunnetab ta korraga teravalt oma elu tühisust ning hukkub mõttetult. Novellis *Vabadus ja surm* teeb hobusevaras Rannus üliinimliku pingutuse, et maa-aluse käigu kaudu vanglast vabadusse pääseda. Kuid kõik osutub asjatuks — vabadus ja surm tabavad põgenikku käsikäes.

«Popi ja Huhuu»

Üheks huvitavamaks novelliks *Saatuses* on **«Popi ja Huhuu»** — lugu koerast ja ahvist, kes jäävad omapead elama inimtühja majja. Nende peremees, kirjanik nimetab teda Isandaks, lahkub ühel hommikul kodunt ega tule enam tagasi. Tuglas on meisterlikult avanud kahe looma käitumise erinevused.

Popi on koeralikult truu, ent alistuva hingega ja vajab käskijat, kellele kuulekas olla. Aegamööda tuhmuvad Popi koeraajus mälestused heast Isandast ning koer hakkab järjest rohkem sattuma Huhuu mõju alla, kuigi ta ahvi kardab ja vihkab. Popi on ahvist intelligentsem, kuid tal puudub iseseisvus. Orjameelsus sunnib teda lõpuks jäägitult alluma kiuslikule ja kurjale ahvile, kes väliselt tuletab mingil määral meelde endist head Isandat. Huhuu on Popi otseseks vastandiks — edev, tige ja egoistlik, kuid käitumises siiski iseseisev. Ta püüab väliselt matkida Isanda kombeid, kuid tema tegevust

M. Laarman: Teosed VI. 1958.

juhivad madalad instinktid — kiuslikkus, ahnus ja naudinguiha.

Novelli sündmustiku taga, mis kujutab koera ning ahvi askeldusi inimtühjas majas, on selgesti aimatav teine plaan. Sellegi novelli tegelasi võime vaadelda kui sümboleid. Isand tähistab kordaloovat inimmõistust ja tarkust. Tema lahkumise järel algab majas võitlus intellıgentse, kuid nõrga ja alistuva ning jõhkra ja egoistliku olevuse vahel. Kui avardame veelgi mõõtmeid, võib Isanda maja tähendada tervet maailma, milles heaolu ja korra on loonud inimlik mõistus.

«Inimese vari»

Tuglase meisternovelle on **«Inimese vari»** kogust *Raskuse vaim* (1920). Novell kujutab Esimese maailmasõja lõpupäevi, millal pikast verisest heitlusest pooleldi metsistunud sõdurid lahkuvad rindelt ning pöörduvad tagasi koju. Sõjas ellujäänud sõdurid on muutunud inimvaremeiks, kelle tulevik on hävinud metsikus heitluses.

Novelli iseloomustab otsustavate süžeekäänakute esitamine kaudsel viisil, lugeja peab ise mõnede detailide kaudu avastama traagilised sündmused, mida autor otseselt ei kirjelda.

Inimese vari on eeskujulikult novellilise kompositsiooniga teos. Tegevus on keskendatud ema Mareti ümber, kelle ootusi, tundmusi ja tegevust autor jälgib. Mareti elu sisuks ja ainsaks tegevusajendiks on poja ootamine, tegelane muutuks nagu emaar-

mastuse sümboliks. Keskendades vaatluse nii tugevasti Mareti emaarmastusele, on saavutatud suur pinge ja sügav tundeelamus. Teisi tegelasi (poja sõber, haavatu, metsavaht, arst) on iseloomustatud õige napilt, ainult nii palju, kui on vaja sündmustiku mõistmiseks. Suure sõja lõpupäevade meeleolu on tungiv. Seda sisendavad Mareti traagika ja kogu novelli kujundus, sealhulgas sugestiivne sõnastus ja keskkonda ilmestavad detailid. *Inimese vari* on mõjukamaid sõjavastaseid teoseid meie kirjanduses.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Millise ajadistantsiga võime piiritleda Tuglase teist loomingu-perioodi? Nimetage selle perioodi tähtsamad teosed.
2. Lugege läbi romaan «Felix Ormusson» Iseloomustage peategelase elufilosoofiat. Miks ta põgeneb Eestist? Meenutage koomilisi stseene romaanist. Kelle pihta koomika on suunatud? Kuidas koomilised olukorrad on kujundatud? Leidke romaanist aforisme. Kuidas need on seotud teose üldlaadiga? Jälgige õpikus toodud katkendi põhjal detailide ja kujundite kasutamist loodus-pildis. Iseloomustage vabalt valitud katkendite põhjal romaani stiili.
3. Millised uued jooned iseloomustavad Tuglase II loomingupe-rioodi novellisüsteemi? Meenutage sümbolismile tunnuslikke jooni.
4. Lugege läbi novell «Popi ja Huhuu». Püüdke seletada novelli esimest plaani. Millised kujutlused tugemisel tekkisid? Võrrelge Popit ja Huhuud. Kirjeldage Popi elamusi. Kuidas ja mis otstarbel on kasutatud sümbolismi vahendeid? Kuidas mõista novelli teist plaani? Mis tähendus võiks olla lõpplahendusel?
5. Lugege läbi novell «Inimese vari» ja selgitage sûžee arengut. Millest selgub, et haavatu polnud ema Mareti poeg? Kirjeldage ema Mareti mõtteid ja tundeid. Mis on iseloomulik novelli kompositsioonile? Iseloomustage «Inimese varju» stiili.

Tagasipöördumine realismi juurde

Pärast novellikogu *Hingede rändamine* avaldamist (1925) tekkis Tuglase ilukirjanduslikus loomingus kümneaastane vaheaeg. Kirjanik pühendus nüüd kirjandusloolise uurimuste kirjutamisele ning oli tegev kirjandusliku elu organiseerijana. Ilukirjanduslikku loomingut jätkas Tuglas 30-ndate aastate

keskel, pöördudes tagasi realistliku kujutluslaadi juurde. Kaovad fantastilised stseenid ja tegelased, väheneb detailide osatähtsus; stiil saavutab väljenduse selguse ja pildirikkuse.

Need peajooned iseloomustavad

KOLMANDAT LOOMINGUPERIOODI,

mille suurimaks teoseks on romaan *Väike Illimar* (1937), kuigi jätkus ka novelli- ja marginaalilooming.

Romaani «Väike Illimar» ainestik

Romaani **«Väike Illimar»** kirjutamisel toetus Tuglas lapsepõlvest meeldejäänud sündmustele ja inimestele, omaaegse Ahja mõisa miljööle ja olustikule. Paljude Illimari ettevõtete ja juhtumuste taga on kirjaniku enese lapsepõlvemälestused. Ometi pole *Väike Illimar* puhtalt memuaariline teos, romaanis ühineb tõelisus luulega nagu ikka ilukirjanduslikes teostes. Kirjaniku enese lähenemisviis romaanis kujutatud sündmustele on kahesugune: ta kirjeldab mõisa eluolu ja Illimari ettevõtmisi kõrvaltvaatajana, otsekui mälestusi meenutades, annab aga paljudele sündmustele hinnangu viie-aastase Illimari arusaamade kohaselt. Elunähtuste hindamine lapsemeelselt vaatepunktilt annab romaanile erilise võlu. Mõisa eluolu avaneb tegelikult Illimari vahendusel, sest tema on autoril alati kujutamise fookuses.

Karakterid ja olustik

Väikese Illimari lehekülgedel maalib kirjanik arvukalt huvitavaid tegelasi. See on mõisatööliste ja -ametnike mitmekesine ja kirev seltskond, kelle elujärg ja arusaamine maailma asjadest ei ole sugugi ühesugune. Illimar ise on ergas ja uudishimulik laps.

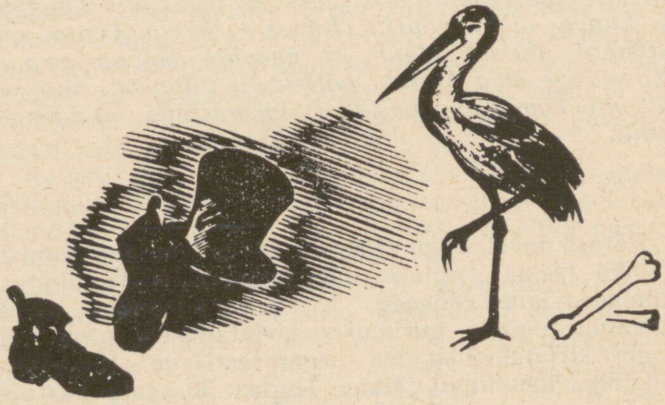

H. Mugasto: «Väike Illimar I». 1937.

Lapsemeelselt mõtestab ta kõike, mida enda ümber näeb. Südamlikus toonis on kujutatud Illimarile kõige lähedasemaid inimesi. Illimari ema on heasüdamlik naine, kellele teisedki käivad oma elumuresid kurtmas, isa aga arukas ja kohusetruu töömees, kelle ausat meelt mõisarahvas hinnata oskab. Lell Märt on tormakam: küttimiskirg asetab ta mõnikord koomilisse valgusesse. Mõisatööliste suurt hulka kirjeldab autor südamlikus valguses, suhtudes mõistvalt inimeste pahedessegi. Vaeste mõisateenijate elust on antud koomilisi stseene, kuid kusagil ei halvusta see koomika tegelast. Romaanis valitseb heatahtlik ja austav suhtumine inimestesse, kelle õlul seisab mõisa uhkus ja rikkus. Siin on rahvapärase huumorisoonega Hirm-Juhan, kes annab Illimarile kosjamineku idee. Võrratu naljamees on kirjutaja Tiilik, kes mõisa ametimehena hoiab siiski töötava rahva poole. Tõetruud on pildid kõige vaesemate tööliste elust, eeskätt Härja-Kaanust ja Pöta-Tõnisest. Mõne iseloomuomaduse rõhutamisega on tehtud köitvateks tegelasteks virtin Sohvi, Hull-Juhan jt. Lõpuks ei tohi unustada koeri, härgi ja kurg Joosepitki.

Realistliku romaanina annab *Väike Illimar* tõsielulisi pilte rahva elulaadist ja tavadest, näiteks rahvapärast kadrikombestikku, jaanipäeva pühitsemist jm. Tööstseene on romaanis vähem; see on ka ootuspärane: Illimar oma lapseea tõttu ei ulatunud mõistma tööde raskust.

Sotsiaalsed probleemid

Väike Illimar ei ole sotsiaalse rõhuasetusega romaan, kuid avarast pildistikust saame ettekujutuse mõisa elu sotsiaalsetest oludest. Mõisaomanikku autor ei kujuta; mõisatöölisest on härrased kaugel, kindlate seisusepiiridega eraldatud maailmas. Mõisnike veidrusi naerdakse, nende elulaadi ei suuda lihtsad inimesed mõista. Mõisatöölised pole lõplikult vabanenud tollest hirmutundest, mida on sisendanud teoorjuse aeg, kuigi praeguse härra üle ei kurdeta.

Mõisaametnike elujärg pole küll halb, ent murelikud mõtted ei puudu ka Illimari peres, kui jüripäeval vaadeldakse teedel rändavaid kolijaid. Illimari isa arutleb: *Ei ole inimesel kuskil kindlamat hakkamist. Katsub siis siin ja katsub seal, aga tihti ei tule targemat ühtigi. Noh, on ju ka logardeid, mis seda rääkida. Kuid ontlik inimene on samuti tuule peal.*

Mõisatööliste varanduslik erinevus on tabatud mõne tähendusrikka joonega. Härja-Kaanu ja Pöta-

Tõnis kui viletsamad mõisatöölised elavad vaeselt. Jahmatamapaneva kontrasti moodustavad mõisniku ja Põta-Tõnise matuse kirjeldused, mis nagu sümboliseerivad sotsiaalset ebavõrdsust.

Huumor

Väikest Illimari rikastab huumor, mis saadab sündmustikku. Koomilisi situatsioone tekitab asjaolu, et Illimari ja täiskasvanute elumõistmise vahel valitseb suur erinevus. Soovist sarnaneda kõiges täiskasvanutega võtab ta kosjateekonnagi ette. Aga peale Illimari satuvad koomilisse valgusse teisedki tegelased, olgu siis Hull-Juhan või Härja-Kaanu. Tuglase huumor on peenetundeline ja kandub sageli nukrusesse. Illimaril endalgi tuli hiljem oma kosjaskäigu pärast häbi tunda; ka härjakari Põta-Tõnise puusärgi taga on ühevõrra nii koomiline kui ka nukker pilt.

Väikese Illimari kompositsioon on võrdlemisi vaba, stseen järgneb stseenile, ilma et konflikt ja intriig areneksid. Teose keel on selge, see võlub rahvapäraste ütluste ja väljenditega, samuti ökonoomsusega. Kõik see on taganud romaanile suure menu. *Väike Illimar* on seni tõlgitud vene, saksa, poola, läti, leedu ja bulgaaria keelde.

Marginaalid

Tähtsal kohal Tuglase loomingus on marginaalid, mida ta on kirjutanud kogu loomingulise tegevuse jooksul. Marginaalid on tabavas sõnastuses kirjapandud mõtisklused, märkused ja tähelepanekud mitmesuguste elunähtuste kohta. Tuglase marginaalide ainestik on avar; leidub mõtteavaldusi looduse, kunstiküsimuste ja jooksvate päevasündmuste kohta. Paeluv on marginaalide filosoofiline mõtterikkus, tähelepanekud on leidnud täpse sõnalise vormi, kusjuures keelel on sõnalisest nappusest hoolimata oma võlu. Mõnikord on Tuglas marginaalile andnud proosaluuletuse vormi. Viimase ja kõige ulatuslikuma marginaalide kogumiku avaldas Tuglas 1966. aastal oma 80-ndaks sünnipäevaks.

Reisikirjeldused

Fr. Tuglas oli eesti reisikirjelduse kõrgetasemelisi viljelejaid. Tema reisiraamatud *Teekond Hispaania* (1918) ja *Teekond Põhja-Aafrika* I—III (1928, 1929, 1930) annavad tervikliku ja rikka pildi külastatud maade kultuurist ja omapärast ning on kirjanduslikult rikastatud isiklike elamustega. Neile lisandub humoristlik ning omapärases stiililaadis *Ühe Norra reisi kroonika* (1939).

Friedebert Tuglas

Vümne tervitus

Simploni tunnelist leitud käsikiri,

1

Me kirjutame ikka selleks, et keegi meid loeks, kas nüüd või vähemalt hiljemgi. Seda teeb ka merehädaline, kes oma pudeliposti vette viskab, teades, et ta ise varsti hukkub ja talle sest hädahüüdest enam mingit kasu pole. Kuid ta lohutub mõttega, et lained ta sõnumiku kuude või aastategi pärast kuhugi randa kannavad ja keegi vähemalt tema saatusestki midagi kuuleb.

Nii teen ka mina ses üleilmses merehädas. Ma ei oska küll aimatagi, kes võiks see lugeja olla ja milliseid kujutelmi mu lugu temas äratab. Võib-olla, ma kardan, see hukkub, nagu on hukkunud kõik muugi minu ümber. Või vahest ta säilibki ja satub ka mõne inimolendi kätte, kuid sel pole aimugi mu keelest ega ole ka võimeid seda etruski-kirja lahti šifreerida. Ja nii on mu hädahüüd ikkagi lootusetult õhku kajanud...

Kõik võib olla. Kuid need kahtlused ei takista mind ometi kirjutamast.

Fr. Tuglase käekirja näide.

Tuglase loomingu tähtsus

Friedebert Tuglasel on suuri teeneid eesti kirjanduse ja kultuurielu arendamisel. Tema kunstiliselt eredad ja meisterlikult viimistletud novellid kuuluvad parima hulka, mis eesti keeles on selles žanris loodud. Nii novellid kui ka lapsepõlveromaan *Väike Illimar* on tõlgete vahendusel tuntud paljudele rahvastele. Poeetilise ja lüürilise proosa lühivormide viljelemisel saavutas kirjanik nii kõrge kunstilise taseme, et kuulub neis žanrides maailmakirjanduse väljapaistvamate autorite hulka. Ulatuslik on Tuglase kriitiline ja kirjandusteaduslik looming. Nõudliku kriitikuna on ta tõstnud eesti kirjanduslikku kultuuri; ulatuslikud uurimused (eriti *Juhan Liiv* ja *Eesti Kirjameeste Selts*) kuuluvad meie kirjandusteaduslike uurimistööde kõige väljapaistvamate saavutuste hulka. Olulisi teeneid on Tuglasel tõlkekultuuri arendamisel; nimetagem eriti niisuguseid meisterlikke eestindusi nagu A. Kivi *Seitse venda* ja A Tolstoi *Peeter Esimene*. Tuglasele kuulus aastakümnete jooksul väljapaistev koht kirjanduselu organiseerijana.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Millised peajooned iseloomustavad Tuglase kolmandat loominguperioodi?
2. Missugused tegelased on romaanis «V ä i k e I l l i m a r» kujutatud kõige meeldesööbivamalt? Kuidas suhtuvad täiskasvanud Illimarisse? Missugused Illimari ettevõtted on koomilised? Missuguseid rahvalikke kombeid romaanis kirjeldatakse? Missugused stseenid on koomilised ja missugused traagilised? Iseloomustage Illimari suhteid vanema vennaga, Hirm-Juhaniga, virtin Sohviga, korstnapühkija Schwarziga. Meenutage mõjuvaid loodusekujutusi. Iseloomustage valitud katkendite alusel «V ä i k e s e I l l i m a r i» stiili.
3. Jälgige Tuglase marginaalides kirjaniku mõtteid kunstiloomingu ja looduse kohta.
4. Missuguseid kirjanduse- ja kultuurialasid on Tuglas arendanud?
5. Missuguseid Tuglase teoseid on tõlgitud võõrkeeltesse?

Mööduvad sajandi lõpust kuni Oktoobrirevolutsioonini arenes eesti kirjandus tsaarireaktsiooni, Esimese maailmasõja ning rahva revolutsiooniliste vabanemispüüete ristmõjudes. Aastad 1917—1940 tõid uutes tingimustes kaasa kirjanduse edasise kasvamise mahult ja rikastumise erinevate tendentsidega.

I. AJASTU JA KIRJANDUSELU ÜLDILME

Aastad 1917—1919 olid ühiskondlikus elus võitlusrohked. 1917. a. veebruaris vabanesid Venemaa rahvad tsarismi ikkest, sama aasta oktoobris toimus sotsialistlik revolutsioon. Lühikesele nõukogude võimu perioodile järgnes Eestis peatselt Saksa okupatsioon ning algas kodusõda. Neile kiirelt üksteisele järgnenud murrangutele ei suutnud enamik eesti kirjanikest otsekohe kunstiteostega reageerida.

Tööliskirjandus

Üksnes tööliskirjanikud Eessaare Aadu (Jaan Anvelt), Hans Pöögelmann, Gustav Räppo jt. propageerisid oma loomingus revolutsioonilisi ideid. Nende teosed olid enamasti lihtsad, isegi vähenõudlikud, ent ideelistes veendumustes järjekindlad. Tööliskirjanikud pidasid kirjanduslikku loomingut revolutsioonilise tegevuse osaks ega seadnudki sellele kuigi nõudlikke puhtkunstilisi eesmärke. Sellest hoolimata näeme nende loomingus praeguse sotsialistliku kirjanduse algidu.

Tööliskirjanduse silmapaistvamaks avaldamiskohaks oli J. Lilienbachi poolt toimetatud ajakiri

Tapper (1917—1918), selle kõrval pahempoolsed ajalehed (*Kiir*, Tartu ja Petrogradi *Edasi* jt.). Saksa okupatsiooni ja kodusõja ajal tegi kodanlus neile väljaannetele suuri takistusi. Pärast kodanluse võitu Eestis suruti tööliskiassi huve kaitsev kirjandus maha ja nii ei saanud see edasi areneda.

Kriitiline realism

Kriitilised realistid A. H. Tammsaare, M. Metsanurk, A. Kitzberg, A. Haava jt. orienteerusid vähem kaasaja teravas klassivõitluses ning hoidusid enamasti selle vahetust kujutamisest. Peagi tekib aga nendegi loomingus niisugune ajalooline perspektiiv, mis ei luba eemale jääda olevikuprobleemidest. Tööliskirjanikke ületasid realistid nii loomingu mahus kui ka kunstimeisterlikkuses, kuid nende ideeliselt suunav osa oli väiksem.

«Siuru»

Uusromantismi peamiseks kandjaks oli kirjanduslik rühmitus **«Siuru»** (1917—1919). Sellesse kavatseti algul kaasa tõmmata kirjanike enamik, lõpuks koondusid Friedebert Tuglas, Marie Under, Henrik Visnapuu, Johannes Semper, August Gailit ja Arthur Adson. «Siuru» väljaandeis esinesid ka August Alle, Johannes Barbarus, Richard Roht jt. Rühmituse tegevuse ajal anti välja kolm «Siuru» albumit, artiklite kogu *Sõna* ja arvukalt luuletuskogusid. Luule oli siurulaste loomingus valitsevaks liigiks.

Siurulased jätkasid «Noor-Eesti» liikumisest tuntud intelligentsikirjanduse põhimõtteid, kuid olid eneseväljenduses lopsakamad ja konkreetsemad ega hoolinud rangest vormipuhtusest. Nende looming vältis teadlikult kaasaja põletavaid ühiskondlikke probleeme ning piirdus intiimelamuste ja tundeliselt tajutud looduspiltide maalimisega. Oma suhtumisi sõnastades trotsisid siurulased harjumuspärast maitset, senist kunsti ja moraali, ülistasid maitsmisiha ja ilutunde teenimist. Nõnda on nende looming suures osas äärmuslik ja boheemitsev — ühepäevameeleoludele anduv. See väljendab ühiskondliku võitluse pöörises perspektiivi kaotanud väikekodanlikku ellusuhtumist: nautigem täna, sest homme meid võib-olla enam ei ole.

Ent siurulaste maitsmisluules leidub ka hinnatavat tundevärskust, veetlevat ütlemisjulgust ja isikupära. Seetõttu on «Siuru» osa meie kirjanduse arengus

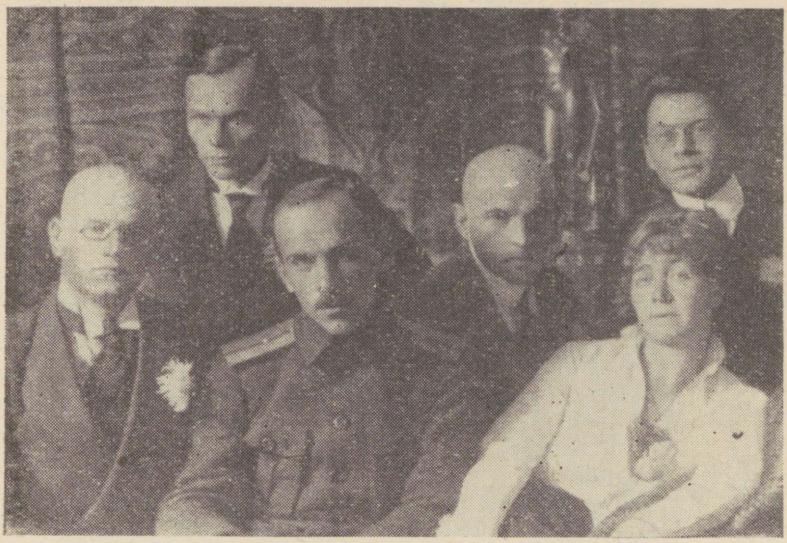

«Siuru» rühma kirjanikke: (vasakult) A. Gailit, H. Visnapuu, J. Semper, A. Adson, M. Under, Fr. Tuglas.

ometi oluline — eriti armastuselamuste ja looduse kujutamises oli see uus ning edasiviiv sõna kirjanduses.

Siurulaste looming võeti kõige erinevamate sotsiaalsete ja esteetiliste tõekspidamiste esindajate poolt arvustuse risttule alla. Tammsaare iseloomustas seda kui *instinktide pillerkaari,* mis näitab, *et armastame ikka veel elada kükakil, käpukil — neljal jalal.* Sattunud lepitamatusse vastuollu ajaga, taipasid siurulased varsti, et taotlus luua väljaspool ühiskondlikku võitlust on kohatu. Seniselt jätkata ei saanud ja rühmitus lagunes.

Sotsiaalsete motiivide tulek kirjandusse

Aastail 1920—1923 toimuvad ühiskonna elus olulised muutused. 1920. a. sõlmitud Tartu rahu järel asus Eesti kodanlus oma positsioone kindlustama ja töölisklassi võitlust maha suruma. Kirjanduses hakkasid valitsema sotsiaalse protesti meeleolud, sõdade ja revolutsioonide kajastused — hilinenult, ent laial rindel, mitte enam üksikute autorite töödes nagu varem.

Elu ise tingis sotsiaalse motiivistiku pääsemise domineerivale kohale: äsjased sõjad ja sotsiaalsed pöörded Eestis nõudsid kunstilist mõtestamist. Teiseks andsid kitsad elutingimused kirjanikele tungivalt mõista: kunsti ülesandeks olgu elu mõjustada, et see inimväärsemaks ja paremaks muutuks (siurulased olid kunsti seda funktsiooni lausa eitanud). Märgatavale osale kirjanikest mõjus ka väliskirjanduslik eeskuju — peamiselt sõjavastane suund saksa kirjanduses, millega nüüd ulatuslikumalt tutvuti.

«Tarapita»

Uue elu- ja kunstimõistmise ilmekaks väljendajaks oli kirjanduslik rühmitus **«Tarapita»**, mis tegutses aastail 1921—1922 ja andis välja samanimelist ajakirja. Rühmitusse kuulusid kümme kirjanikku: A. Adson, A. Alle, J. Barbarus, A. Kivikas, J. Kärner, J. Semper, G. Suits, A. Tassa, Fr. Tuglas ja M. Under.

Tarapitalased astusid võitlusse eelkõige tõusikkodanluse võimutsemise vastu (selle kaudu aga valitseva kodanluse vastu laiemaltki), nõudsid vaimsete väärtuste kaitsmist, avaramalt demokraatlikku elukorraldust, kuid ka paremaid elu- ja loomisvõimalusi kirjanikele. Nad ei tuginenud rahvahulkadele, vaid eelkõige noorele haritlaskonnale, uskudes, et ühiskonna ümberkujundamist tuleb alustada just intelligentsi vaadete uuendamisest. Rühmituse manifestis kirjutas J. Semper:

Millal oleme sisse hingand nii lämmatavat õhku kui nyyd — tõusikluse joovastuspäevil? Ummiku on lykat meie vaimline kultuur. Lämbuman edasiviivad jõud. Halvat tööliste liikumine. / — — — / Vaimlist palet ei olegi ega taheta. Ideaali- ja ideedelage kodanlus tunneb instinktiivselt loovan vaimun vaenlast oma võimule. Sest vaim tahab selgust, võim segasust. Samas sõnastati ka võitlusülesanne. *Paljastada ja piitsutada väikekodanlist rahulolu, anda yhtlasi kogu selle yhiskonna pahede juurte pihta.*

Rühmituse järjekindlamate autorite (Alle, Barbarus, Semper, Kärner) artiklid ja ilukirjanduslik looming väljendas küllalt selgelt opositsiooni kodanliku Eesti algaastate tegelikkusega.

Ideelisi virgutusi sai «Tarapita» osalt rahvusvahelisest progressiivsest «Clarté» (prantsuse k. *selgus*) liikumisest, esteetiliselt aga ka saksa eks-

pressionismilt, mis kujunes välja Esimese maailmasõja ajaks. Ekspressioniste ühendas sõjavastane hoiak. Nad kuulutasid kodanliku maailma tooruse ja ülekohtu hukkumist ning püüdsid mõju avaldada drastiliste, hirmuäratavate kujutluspiltidega.

Tarapitalased ei suutnud raskepärase sõnastuse tõttu oma ideid küllalt sisendavalt sõnastada. Kuid rühmituse tegevuses on hinnatav aktiivne, võitlev ja arvustav hoiak. Kirjaniku muutumine subjektiivsete elamuste sõnastajast rahvahulkade kannatuste kuulutajaks sai osalt iseloomustavaks ka neile, kes seisid väljaspool rühmitust.

Rühmitus ei olnud vaadetelt ühtne. Ta kõige eesrindlikumadki liikmed polnud revolutsionäärid. Kodanlus aga ründas neid ägedalt ja süüdistas isegi kommunismis. Ajakirja väljaandmine oli majanduslikult raske. Kõige selle tõttu «Tarapita» lagunes.

Muid suundi

Uusromantismi osa kirjanduses kahanes. Jälle andis jõulisi teoseid kriitiline realism (eriti Tammsaare), milles kaasaja probleemidel oli tähtis koht. Ent juba võib märgata realistliku loomisviisi rakenduskatseid ka kodanlikus vaimus (kõige selgemini A. Kivika teostes).

Kirjanike Liidu asutamine. «Looming»

Suure tähtsusega sündmuseks oli Eesti Kirjanikkude Liidu asutamine 1922. a. Kutseorganisatsioonina ühendas see kõiki arvestatavaid sõnameistreid. Kirjanikkude Liidu häälekandja, ajakiri *Looming* hakkas ilmuma 1923. a. ning sai riigilt toetust kõrgemate autorihonoraride maksmiseks. See ja nn. kultuurkapitali abirahad kergendasid kirjanike olukorda ja soodustasid meie kultuuri arendamist. Toetuse kaudu püüdis kodanlik võim mõjustada kirjanike meelsust ja suunata nad valitsevat ühiskonnakorraldust teenima. Meie sõnameistrite enamiku demokraatlikud veendumused osutusid ometi tugevamateks ja vabameelne suund säilitas kõigi kitsenduste kiuste juhtpositsiooni nii Kirjanikkude Liidus kui ka ajakirjas *Looming*.

Võitlusvaimu langus kirjanduses

Pärast 1924. a. 1. detsembri ülestõusu mahasurumist kindlustas kodanlus oma võimu veelgi. Neis tingimustes ei piisanud enamikul kirjanikest endist opositsioonivaimu, mille avaldamisvõimalusedki olid sõna- ja trükivabaduse piiramise tõttu kitsad. Pettumus kodanliku vabariigi elukorralduses ning vastuolu kunagiste tulevikuunistuste ja tegelikkuse vahel

juhib taas eemale vahetutest olevikuprobleemidest. Mitmed vanemad kirjanikud ei loo enam nimetamisväärselt uut (Vilde, Peterson-Särgava), luuletajana vaikib Suits ning ka Tuglase ilukirjanduslik looming katkeb 1925. a. pikemaks ajaks. Osa kirjanikest süveneb endasse, püüdes analüüsida oma varasemat maailmamõistmist, või taandub looduspiltide maalimisse (Kärner). Toimub loominguliste põhimõtete uus ümberhindamine.

Realismi süvenemine ja proosa suurvormide esiletõus

Aastail 1924—1928 muutub realistlik elukujutus üha valdavamaks. Eriti nähtav on see nooremate kirjanike loomingus. Enam valitakse teoste ainet ja probleeme argielust, töötava inimese rõõmudest ja muredest. Kirjanik ei esine enam eksimatu kohtumõistja osas, vaid püüab elu analüüsida. Koos sellega nihkub esiplaanile proosa oma suurvormidega, eriti romaaniga, mis vallutab kirjanduses juhtpositsiooni pärast lammsaare ja Metsanurga ulatuslikke teoseid (*Tõde ja õigus I, Valge pilv, Punane tuul*). Uut hoogu romaani arengule annab kirjastuse «Loodus» romaanivõistluste alustamine 1927. aastal, mille kaudu äratavad tähelepanu mitmed noored talendid (August Jakobson, Rudolf Sirge jt.).

Noorte grupeerumiskatsed

Opositsioonivaimu valitsevate olude ja kirjanduspoliitika vastu ilmutavad noorte grupeerumiskatsed väljaspool Kirjanikkude Liitu. 1925. a. avaldatud koguteosed *Sang* ja *Bumerang* (Erni Hiir, Juhan Sütiste, Mihkel Jürna) heitsid trotsiva väljakutse valitsevale maitsele. Ilmselt pahempoolse kallakuga olid aastail 1926—1929 avaldatud kolm albumit pealkirjaga *Aktsioon*. Nende ümber koondunud kirjanikud (A. Antson, A. Jakobson, R. Sirge, V. Kaaver, N. Andresen jt.) väljendasid olemasolevate võimaluste piires kõige radikaalsemaid kodanlusevastaseid vaateid.

Uue tõusu endeid

Seega ei olnud kirjanduse võitlusvaimu taandumine aastail 1924—1928 kaugeltki täielik. Perioodi lõpul ilmub ka tuntud sõnameistritelt tähelepandaval hulgal sotsiaalseid ebakohti käsitlevat loomingut (Barbaruse *Multiplitseerit inimene* — 1927, Underi *Hääl varjust* — 1927, Metsanurga *Punane tuul* — 1928). Luulekoguga *Rahutus* debüteeris 1928. a. töötava rahva silmapaistvaim laulik J. Sütiste. Need on võitlusvaimu tõusu ended.

Aastail 1929—1933 teravnes ühiskondlik võitlus järsult. Kodanlikku maailma tabanud majanduskriis tõi välisturgudest sõltuvasse Eestisse tööpuuduse ja väikemajandite laostumise. Valitsus osutus võimetuks; üksikute kodanlike gruppide kiire vaheldumine riigitüüri juures ainult süvendas rahva rahulolematust. Samal ajal paisus üha laiemaks reaktsiooniline vapside liikumine, mis Lääne-Euroopas võimule tungiva fašismi eeskujul ähvardas likvideerida demokraatia selle kodanlikuski vormis.

Kodanliku demokraatia kriis

Kodanliku demokraatia kriis ja rahvahulkade hädad aktiviseerisid opositsioonilisi jõude ka kirjanduses. Tähelepanu keskpunkti tõuseb sotsiaalse elu varjukülgede kujutamine niihästi proosas kui ka luules. On ilmne kirjanike püüe mõista olevikuolukordi ja võidelda õiglasema ühiskonnakorra eest. Nii käsitleb Kärneri romaan *Naine vaesest maailmast* (1930) revolutsioonilist liikumist. Elu vastuolude kujutamises nägid oma peaülesannet Metsanurk, Jakobson, Sirge jt. Väga võitlevaks muutus luule. Barbaruse, Alle, Kärneri, eelkõige aga Sütiste värssides ilmneb rahulolematus, kehtivate suhete eitamine, protest rõhutute nimel. Kõik kõneleb s o t s i a a l s e v a s t u t u s t u n d e süvenemisest kirjanduses.

Võitlusvaimu kasv kirjanduses

Vastukaaluks kirjanduses ilmnenud pessimismile, ilutsemisele ja olevikuprobleemidest hoidumisele sündis nn. e l u l ä h e d u s l a s t e l i i k u m i n e, millel esteetilise mõtte arengus oli oluline osa. Elulähheduslased (J. Sütiste, H. Raudsepp, A. Jakobson, E. Hiir jt.) andsid oma vaadete propageerimiseks välja ajalehte *Kirjanduslik Orbiit* (1929—1930) ja koguteose *Põhjakaar* (1931). Elulähheduslastel puudus aga selge programm, nende maailmavaates ja kirjanduslikes tõekspidamistes ilmnesid peagi tõsised erinevused. Kergekäeliselt rünnati tuntud sõnameistreid (Tammsaare, Suits, Alle jt.), süüdistades neid vanamoelisuses ja elukauguses.

Elulähheduslaste liikumine

Elulähheduslastest silmapaistvaim, järjekindlaim ja objektiivseim oli J. Sütiste. Vastates küsimusele, millisena ta tahaks näha nooremate kirjanike loomingut ja tõekspidamisi, kirjutas ta: *Need, kes on läbi kasvanud suurist sotsiaalseist murranguist ja küpsenud meie kümneaastase riigielu rägastikus, tunnetavad ühtekuuluvust oma rahvaga ja kogu inimsooga. / — — — / Tundku end kunstnik-kirjanik*

lihtsurelikuna, virgutava sõnatöölisena. Saagu igapäevased rahva rõõmud ja mured tema omaks, nähku ta seda omas töös koos elu ja maailmaga. / — — — / Meie loomingu energiaks, ühendavaks mõtteks olgu alati pooleliolev parem tulevik, inimsus, tööinternatsionaal. Sedasama tõestas ka ta looming.

Kirjanike reageerimine fašismile

Demokraatlikult mõtlevad kirjanikud ei võinud jätta ütlemata hoiatavat sõna fašismiähvarduse puhul. Saksamaal 1933. a. võimu haaranud fašismi jälgedes käisid Eestis vapsid, kes nõudsid riigijuhtimises diktatuuri, kuid andsid samas demagoogilisi lubadusi päästa majanduselu kriisikütkeist. Nii leidsid nad väikekodanlikes kihtides kasvavat poolehoidu.

1933. a. ilmus koguteos *Vastutusrikkal ajal*, milles Ed. Vilde, J. Barbarus, J. Semper, N. Andresen ja mõned pahempoolsed ajakirjanikud rebisid vapsidelt võltslubaduste maski. Näidanud fašismi sõjakust ja võimuahnust, iha haarata riigivõim, kirjutas Ed. Vilde: *Kui need päevad minu õnnetuma Eesti üle peaksid tulema, siis löön silmad maha haritud maailma ees ja nutan häbi pärast, et olen eestlane.* Oma ilukirjanduslikes teostes, artiklites ja sõnavõttudes mõistsid fašismi hukka mitmed teisedki eesti kirjanikud (Suits, Tammsaare, Alle, Sütiste, Sirge jt).

Kokkuvõttes avaldasid kriisiaastad meie sõnakunsti arenemisele tugevat mõju: sotsiaalse protesti meeleolud tihenesid, kirjandusse tungisid senisest enam oleviku põletavad probleemid, tõusis sõnakunsti tunnetuslik tase, otsiti kunstiliselt efektiivsemaid väljendusvahendeid.

«Vaikiv olek»

Aastad 1934—1940 moodustavad kodanliku Eesti ajaloos omaette etapi. 1934. a. märtsi riigipööre «ülevalt» tõrjus võimu juurest ülejäänud grupeeringud ja kehtestas «demokraatia kaitsmise» sildi all kodanlik-natsionalistliku diktatuuri. Toimus tsentraliseerimine nii poliitilises kui ka kultuurielus. Süvenes n a t s i o n a l i s m, ametliku propaganda lööksõnaks sai r a h v u s t e r v i k l u s, mis pidi rajanema kõigi eestlaste rahvustundel ning summutama klassivastuolud. Kehtestus nn. «vaikiv olek», nagu seda demokraatlikes ringkondades tol ajal nimetati.

Kirjanduses tähendas see pealetungi progressiiv-

sele ideoloogiale. *Loomingut* süüdistati riigivaenulikkuses ja ähvardati toetussummadest ilma jätta. Reaktsiooniline organisatsioon «Eesti Rahvuslaste Klubi» ründas oma «erapooletust» näitlevas ajakirjas J. Sütistet, J. Barbarust ja teisi pahempoolse hoiakuga kirjanikke. Tõelise kodanikutundega kirjutatud loomingu avaldamisvõimalused kitsenesid veelgi.

Natsionalismi mõju kirjanduses

Natsionalistlikke tendentse ilmus tugevamini ka loomingulisse praktikasse, pealegi stimuleeriti mitmesuguste auhindade ja toetustega valitsevale ringkonnale meelepäraste teoste ilmumist. Poliitilisi päevaülesandeid teenis tunduv osa ajaloolisi romaane ja jutustusi, mis tol ajal said moeasjaks. Erilist tähelepanu osutati nn. vabadussõja käsitlemisele, mida püüti selle klassiolemust maha vaikides kujutada kogu rahva ühisüritusena. Taolises vaimus teoseid kirjutasid K. A. Hindrey, A. Kivikas, A. Gailit jt.

Pärast 1934. a. riigipööret tekkinud olukorras ei suutnud kohe orienteeruda ka kõik demokraatlikuit meelestatud kirjanikud. Vapside liikumise likvideerimine ja majanduselu stabiliseerumine tekitasid pettekujutlusi kodanliku valitsuse tegeliku olemuse suhtes. Sellega on seletatav ajutine järeleandmine ametlikule ideoloogiale mõnedes Sütiste, Kärneri jt. teostes. Ent niipea, kui selgus, et poliitiline kurss kaldub üha paremale, haihtusid ka illusioonid.

Opositsioon ametliku vaimsuse vastu

Opositsioon ametliku vaimsuse vastu ei lakanud siiski ka «vaikiva oleku» ajal, kuid kirjanikud pidid seda maskeerima, kasutades sümbolit või allegooriat. *Loe seda, mis ridade vahel, / siis alles ehk mõistad sa mind!* kirjutas Barbarus. Niisuguses mõistukõnelises vormis ilmusidki tol ajal kõige teravamalt arvustavad teosed (näit. Tammsaare *Kuningal on külm* ja *Põrgupõhja uus Vanapagan*).

Ametliku suuna otsesõnaline kriitika ei jõudnud pahatihti avalikkuse ette (mitmed Alle, Antsoni, Barbaruse luuletused). Kitsendusi tehti isegi tagasihoidlikule liberaalsele opositsioonile (näit. konfiskeeriti mõnede kriitiliste materjalide pärast ajakirja «Tänapäev» üks numbreid).

B. Alver

Opositsiooni ametliku vaimsuse vastu ilmutas ka enamik noori luuletajaid, nagu Betti Alver, Heiti Talvik, August Sang, Kersti Merilaas jt., kelle loomingust esitas valimiku kogumik *Arbujad* (1938). Ellusuhtumiselt olid arbujad tol ajal enamasti kodanliku demokraatia pooldajad, ent hoidusid kompromissist võimuga. Nende eitav hoiak väljendus kunsti vabaduse kaitses, iroonilises suhtumises ametlikesse loosungitesse, trotsis väikekodanliku muganemise vastu, vaimuvabaduse ülistamises. Nende opositsioon ei väljendunud nii teravalt kui pahempoolsetel kirjanikel, peapüüdeks oli täiuslik kunstiline vorm; nende sotsiaalsed ideaalid olid enamasti selgumisprotsessis. Enamik arbujatest sai hiljem nõukogude kirjanikeks.

Kodanluse kirjanduspoliitika nurjumine

30-ndate aastate teisel poolel, kui kodanluse ideoloogiline pealetung kirjandusele oli kõige ilmsem, saab üha selgemaks, et tema taotlused on määratud nurjumisele. Ei tekkinud ühiste huvide ja maailmavaatelise hoiakuga kunsti. Üha selgemini on nähtav kirjanikkonna diferentseerumine. Olemasolevaga leppisid vähesed, seda heaks kiitma ruttasid vaid üksikud (Kivikas, Mälk, Visnapuu, Gailit, Adson, Hindrey) — ja needki enamasti mitte kogu oma tolleaegse loominguga. Teiselt poolt näeme selget demokraatlikku hoiakut (Tammsaare), ilmset pahempoolset suhtumist (Barbarus, Semper, Alle, Sirge jt.), ajutisele kõikumisele järgnevat otsustavat seljapööramist valitsevale ideoloogiale (Sütiste, Kärner jt.), opositsiooni kunstivabaduse ja humanismi ideaalide nimel (Alver, Sang, Merilaas jt.). Lõppkokkuvõttes veenab see keerukas suhete kompleks, et kahe kultuuri vahelises võitluses saavutasid takistuste kiuste ülekaalu demokraatliku põhihoiakuga jõud. Kirjanduse arengusse, mis on eelkõige kollektiivse kogemuse omandamine, andsid just nemad kõige püsivamad väärtused; need on vastu pidanud ajakontrollile ning saanud aluseks kirjanduse arenemisele nõukogude ajal.

K. Merilaas

II. LUULE

Üldandmeid

Kodanlikul ajal ilmus Eestis aastas keskmiselt kümmekond luuleraamatut. Kuigi nende tiraaž oli umbes 10 korda väiksem kui praegu, aitasid nad poeetiliselt tunnetada aega ja inimest, vormida esteetilisi ja maailmavaatelisi arusaamasid. Tase polnud loomulikult ühtlane: rikka luulega kõrvuti avaldati diletantlikke kogusid, elamuskülliste kõrval selliseidki, kus autori sulge oli juhtinud kroonumeelne kaalutlus või edev vormimäng. Püsima on jäänud põhiolemuselt eesrindlike taotlustega luule, mis rikastab ka tänapäeva inimest.

Kestvaid luuleväärtusi lõid Suits, Under, Sütiste, Kärner, Barbarus, Visnapuu, Alle, Semper jt., oma osa andis plejaad andekaid noori, nagu Alver, Merilaas jt.

Lüürikut huvitavad eelkõige tunded, elamused, suhtumised. Kirjanduse traditsioonilised teemad, nagu inimene ja loodus, inimene ja ühiskond, armastus, mõtisklused elust ja saatusest, leiavad käsitlemist vaheldusrikkamalt ja originaalsemalt kui eelkäijate loomingus.

Inimene — aeg — ühiskond

Inimene oma ajas ja ühiskonnas, luule erutavamaid teemasid, inspireeris paljusid. Ühiskondlike murrangutega seoses aktiviseerub see teema eriti. Aastail 1920—1923 ilmunud luuleraamatuis oli see koguni põhisisuks. Sõdade järel väljendati inimsuse, rahu ja demokraatia ideaale enamasti retooriliselt paisutatud südamevaluga. Ekspressionistlikest mõjudest tingitult väljendub igatsus parema järele äärmiselt tugevate värvidega antud õudusvisioonides ja võikuspiltides, millest kostab hukkujate kisa, pillerkaaritab surm, voolab jõgedena verd ja taudid tapavad tuhandeid. Nii kirjutas J. Barbarus:

Aeg tallab mind veriste jalgega.
Aju nagu viinamarjad surutõrde pressit,
pealuus pakitseb nirisev paise,
siug, kes põlgusest kerra on mässit.
Veri on rüvetanud elamise maise
inimesi tapetakse koidiku valgega...

Ning J. Kärner:

Tapp, verine kättemaks, sõdade, nälgade
lummutus
maa kaevanud ainsaks on laipade, raibete
hauaks,
õhk taudi miasmidest moondunud kooljate
lauaks.
Sest aeluse palavik, viina ja mürkide
kummutus.

Suhteliselt sarnases pildistikus, mis iseloomustab a j a l u u l e t, nagu nende aastate lüürikat nimetatakse, avaldub eri poeetide individuaalsus tagasihoidlikult: sageli hoolimatult lopsakad on Barbarus, Alle, Kärner; Semper hoidub liiga drastilistest toonidest, Underi ja eriti Adsoni ahastuslaulud on rõhutatult halemeelsed, Visnapuu erineb teistest suurema konkreetsusega, kuid ka mööndustega kodanlikule vaimulaadile.

Järgmise suurema lainena tulevad ajasuhted luulesse m a j a n d u s l i k u ja p o l i i t i l i s e k r i i s i p e r i o o d i l 20-ndate aastate lõpul ja 30-ndate alguses. Nüüd ei ilmu need küll nii ainuvaldavatena, kuid esinevad see-eest küpses realistlikus vormis, tasakaalukamalt ja suurema sugestiivsusega. Majanduslik viletsus ja sotsiaalne ülekohus teritavad luuletajate pilku nägema inimlikke kannatusi.

Valuliselt kõlavad värsid puuduses vaevlevaist lastest ja töövõimetutest raukadest. Neist leiame pilte peaaegu kõigil luuletajail (Sütiste, Kärner, Barbarus, Under jt.). Iseloomulik on J. Kärneri *Lapse päev:*

Ema sõnad: «Meil on raske saada leiba,
vaesel» — mõistatuseks lapse meelde jäid.
Ema tuppakutsele ta vastas ei'ga,
norgus päi ja mõttes õues ringi käis.

J. Semperi luuletus *Mispärast* kõneleb sügava kaastundega, kuidas pisike laps on ema käekõrval vangla väravasse tulnud, et isale sinilillekest anda, kuid kihutatakse jõhkralt tagasi:

Aga mispärast, mispärast? laps pärib.
Näen ta ehmunud nägu nüüd
Miski minus nii valusalt närib,
nagu kannaksin ise kõik süüd.

Hallide agulite ja töötavate tänavate kehvuse nägemisest tõusevad sageli luuletajate võitlusmõtted ja otsustav protest, nagu J. Kärneri luuletuses *Ennustus*.

Kätte maksta, kes riisund elul
Kummaline on maailma sead:
ühel — külluses oleskelu,
teisel — mitte midagi head.

Aga viha ei põiku, väändu:
timukail on osa — hukk.
Juhib mõtteid ja käte käändu
vaimu õiglase tuletukk

Varjamatult kõlasid protestitoonid ka 30-ndate aastate teisel poolel, kuid olulisemad olid siis fašismi hukkamõistmine ja mõtisklused inimkonna saatusest Teise maailmasõja künnisel.

Sõnastades inimese suhteid ajaga, tõendasid luuletajad oma vastutustunnet rahva ja tuleviku ees igaüks omamoodi: mõnel (Adson, Under) ilmneb see valulise kaebe ja maailmamurena, teistel (Alle, Barbarus) ägeda süüdistusena, kolmandail (Visnapuu) otsekui isikliku süütundena elu ebakohtade pärast.

Tähelepandavamaid nimesid kõnesoleva aja luules on **Johannes Semper** (1892—1970). Tema lüürikat iseloomustab ergas ajastutunnetus ja kõrge värsikultuur. Luuletajaloomult tagasihoidlik ja diskreetne, ei armasta Semper tugevaid värve, hoidub vahetust pihtimusest, on lüürikas võimalikult objektiivne. Teda kannab juurdlemiskirg, millest sünnib või kumab läbi elamus. Semperi värss on tehniliselt virtuooslik, tihe ja selge.

J. Semperi luule erijooni

Semper oli esimesi, kes ajaluule tulekul manitses poeete loobuma idüllidest, muinasjutuvestja hoiakust ja sentimentaalsusest Luuletuses *Julmal ajal* kostab üleskutse ajatundlikuks poeesiaks:

Kuulge teisi laule, hulle vingumisi
aja lingudest, mis inimese virutavad
vastu tuleviku haigutavaid lõugu'
Vaadake, kuis tulekahjud keeli välja sirutavad,
kuni sõestuvad aluspalgid!

Luuletaja kodumaa-armastus ei talu võltspaatose varjugi, see veetleb karguse, usutavuse ja siirusega:

Ei ma kiidukõnede kõrinast
ega trummide põrinast
leia su õiget palet.
Ei ma hõisata mõista teistega võistu.
Pärast päevade valet
tulen tasa su juurde,
kui kõik vaibunud vaikusse suurde,
et sind mõista siis mõistu.

(Rahutuil päevil.)

Semperit iseloomustab tasakaalukas, vägivalda tauniv kodanikutunne, poeetiline vaatlus- ja analüüsivõime. Tema parimad luuletuskogud *Viis meelt* (1926), *Päike rentslis* (1930) ja *Tuuleratas* (1936) kuuluvad meie lüürika klassikasse.

Mõtteluule

Lüürika on teistest kirjanduse põhiliikidest subjektiivsem. Paljude luuletuste põhisisuks on seepärast poeedi e n e s e t u n n e t u s, mõtisklus oma elust ja saatusest, oma koha otsimine kaasajas ja rahva võitluses. Niisugust lüürilist eneseväljendust nimetame m õ t t e l u u l e k s.

A j a l a u l u d e p e r i o o d i m õ t t e l u u l e s otsis poeet inimsust ja õiglust, mille vankumatus kuulutamises ta nägi oma kodanikuülesannet. Ühiskondlikult ebaolulised motiivid hülgas kirjanik kõhklemata.

Mina, Jaani ja Malle
poeg August Alle,
mollusk maakera kamaral,
ent julma aja väraval
olen karistai, kes tulisulega
märgib üles te nurjatud teod,
rahaahned ja rasvased peod!

A. Alle

Nii piiritles oma poeedikutsumuse **August Alle** (1890—1952), võttes endale tõusikkodanluse karistaja funktsiooni. Nagu Allele iseloomulik, on need värsid otsekohesed ja varjamatult ründavad. Poeet raksatab otsekui rusikaga; rahvapäraselt lopsakas sõna või mahlakas võrdlus sobivad ta luulesse täiesti enesestmõistetavalt.

Võitlusvalmidus oli eesti luulele sel ajal üldomane. Märgatavalt teisiti kõlab h i l i s e m m õ t t e l ü ü r i k a. Kärneril kohtame nukraid meelisklusi oma saatuse üle. Underi ja Visnapuu loomingusse tungivad mõtisklused inimelu kaduvusest. Alverit ahistab, ent samas ka tiivustab olevikuinimese tunnetusvõime piiratus, millest ometi murdub läbi usk, et kord ka varjatumaid seoseid tabada suudetakse.

Iseloomulik on kas või luuletuse *Sidemed* optimistlik lõpp:

Sa suuri sarnasusi riivad,
neid linnulennult püüda soovid,
kuid liiga nõrgad on su tiivad
ja kohmakad veel tõusuproovid.

Ent oota! Metsaliste kehilt
su piht saab purustavat jõudu
ja pudenevailt õielehilt
sa õpid kolibrite sõudu.

H. Visnapuu luule põhisuundi

Mõttelüürikal on oluline osa ka kodanliku perioodi ühe huvitavama ja viljakama luuletaja **Henrik Visnapuu** (1890—1951) loomingus. Tema luulele on tunnuslik seesmine lõhestatus:

Ah, minu kaheks rebit inimsüda nõder
kui lahtimurret sügissuine kõder!
Oktoobriga üks, teine kodumaaga.
Päev veereb alla, maa läeb õdangulle,
öö tähine, öö, anna, rahu mulle.

(Tartu, oktoober.)

Oma varasemas loomingus heitleb kirjanik kahtlustes, otsib ühiskonnas, looduses, armastuses ning iseeneses harmooniat ja tasakaalu, kuid tabab aina uusi, ületamatutena tunduvaid vastuolusid. Tegelikkus luuletajat ei rahulda, vaid koguni muserdab ta ideaalid. Sellest sugeneb Visnapuu pessimistlik mõtteluule. Varjatud traagika kõlab ta optimistlikumaistki värssidest veel 20-ndate aastate lõpul. Alles hiljem, kui poeet asus lõplikult teenima kodanlikku võimu ja natsionalismi, taltus ka luule. Sellega aga kadus sisemine pinge, mis ta värssides varem võlus. Taandus huvitav poeediisiksus, kelle varasem lüürilise enesetunnetuse tee on võrreldamatult väärtuslikum kui hilisemad võimulähedased mõtteavaldused.

Siseheitlused lõhestavad armastusluuletki, mis noore Visnapuu loomingus oli väga tähtsal kohal. Luuletaja ülistab meelelisi armurõõme ja hoolimatut elunautimist, ent samas võib rabada pööraste mõnitustega. Teine osa Visnapuu armastusluulest on õrn, igatsev, vaimselt kirgastunud ja puhas.

Kaks käijat kuldsen kõnelusen,
kuldkollane on süda nagu sügis.
Kaks sammu kuldsen kõnelusen,
kaks südant kuldsen kõnen nagu sügis.

Kaks südant kuldsen kõnen, kuldsen unen,
üks ühen, teine teisen kollendusen.
Üks minu süda oman kuldsen unen
ja teine sinu teisen kollendusen.

Noor Visnapuu taotles musikaalsust, pakkus huvitavaid vormilahendusi otsides sageli ülegi. Hiljem muutus ta värss distsiplineeritumaks, kuid ka vähem emotsionaalseks.

Armastusluule

Armastuslüürika õitseajaks olid «Siuru» tegevusaastad. Visnapuu ja Underi kõrval viljelesid siis lembeluulet küll teised siurulased (Adson, Semper), küll väljaspool rühmitust seisjad (Kärner). Selle teema uusi käsitlusvõimalusi osutasid eriti Under ja Visnapuu. Varasemaga võrreldes oli tundeväljendus enneolematult julge, avameelselt sensuaalne ja rõhutatult subjektiivne; häbelikust ümberütlemisest loobuti sootuks.

Pärast 1919. a. kirjutasid kogenud poeedid armastusluulet vähe, otsekui juhuslikult. 20-ndate aastate keskel paistis nukralt igatsevate lembevärssidega silma J. Kärner:

Kunas küll tuled taas? Ootamast sind ma ei väsi.
südamesalve kõik korjan ihade eod.
Hämaras kauget maad, kuldset, haarab mu käsi:
kuski nüüd, armas, sa juukseid puhkuseks seod.
(Üksiotu.)

Ka 30-ndail aastail ilmub armastusluulet vähe. Uue tundevärskuse, noorusliku elurõõmu ja puhtusega üllatab õigupoolest vaid noor Kersti Merilaas:

Meil päike ripub sarikas,
muld haljendama lõõb me astest,
ja krookuslehe karikas
maadligi vajub raskest kastest.

See päev on hää, see päev on pikk,
ja kahele sest päiksest aitab;
näe, väike kuldne sisalik
su paljast jalga vargsi paitab.
(Hommik.)

Looduslüürika

Rikas ja mitmekesine on ajajärgu looduslüürika, mis kujutab erinevaid aasta- ja päevaaegu, erinevaid suhteid loodusega. Peaaegu igal lüürikul leiame luuletuse pealkirjaga *Sügis*, kuid selgi puhul märkame suuri vormilisi ja meeleolulisi varieerumisi. Kärneri tundlik looduselamus, Underi helge päeva poeesia,

Sütiste rikkad matkamuljed Peipsi ja mere vahel, Semperi kaugete merede ja maade luule — kõiges on midagi kordumatut.

Oma osa andsid ka vähem tuntud laulikud. Bernard Kangro äratas tähelepanu botaaniliselt täpse loodusevaatlusega. Hendrik Adamsoni valdavalt mulgimurdelise luule kujundusvõtted ja elamussisu on ehtmaamehelikud, sageli tugevasti humoristlikud; see on meie luules ainulaadne:

Maa oli friisi-kiriven,
agu angleri-punane,
vett kui nisadest niristeu
puistati egä puu alla.

Tuul lõi äkki kui hännaga,
lükanuks ümber või lüpsiku;
timp-tamp tuust tantsles tänavat,
mullikast minema müksitud.

(Puhtel 2.)

Hoopis teisiti kõlab selle kõrval Mart Raua luuletuses *Hirv ja jõgi* maalitud sünge põuapilt:

Kaua põuas on põlend
suve ängistuv hing —
lehed luitund kui õled,
taeva mürgine ving.

Öö, näe, veristub idas —
kastet puus ega maas!
Keeled lindelgi kidas,
tummalt lõõtsutab laas.

J. Kärneri luulest

Viljakamaid looduslüürikuid oli **Jaan Kärner** (1891—1958). Juba *Bianka ja Ruth*, esimene eesti värssromaan, osutas saavutustele loodusekujutuses, mis täiustus järgnenud värsikogudes (*Lõikuskuu*, *Õitsev sügis*, *Rändur vilistab*).

Meeleolukad on luuletused, millele Kärner otsekui looduse igipõlisust toonitades on andnud kerge muinasaegsuse koloriidi (*Arhailine õhtu*, *Kaeralaule 2*). Teisal libistab luuletaja aimatava nukrameelsusega pilgu üle lõikusküpse sügismaastiku:

Võrk ämmelgate melanhoolne õhus,
ja rahusana seisab metsaveer,
kus kuuse sinas kase kuldne leer
kui kuldne lein. Nii leevendav ja tõhus

on metsatuul, mis äsja latvu rõhus.
Nii vaikselt langeb teele lehekeer
ja välgub viljas niitja valge säär.
On sügis see kui laps, kes mängib põhus.

(Lõikuslaulud 2.)

J. Kärner töölaua taga.

Kärneri lüürikas esineb sageli pehmet, sulavates toonides maastikku. Harvem kõidab ta lõkendavate toonide või rangelt realistliku looduspildiga.

Kärneri luule teiseks põhialaks on võitlusvärsid, milles astub välja sotsiaalse ülekohtu vastu ja ründab neid, kes selles süüdi. Ajalaulude perioodil, kui luuletajad nägid ahnes tõusikkodanluses otse isiklikku vaenlast, andis Kärnergi selle tüübi satiirilise karakteristika:

> Silmad kui öökullil õõnsad, õelad ning tühjad,
> briljantsõrmused sõrmes, biisamist kasukas õlul,
> hommikust õhtuni talitad, askeldad, rühjad, —
> nime ei ole su äride õnnekal võlul.
>
> *(Tõusik.)*

Hilisemates luuletustes kutsus Kärner poeete kannatava ja võitleva inimese muredest laule looma ning andis selleski iseoma kirjanikutööga eeskuju.

Kärneril kujunes klassikaliselt ladus värss, mis nakatas laulvuse ja tundehellusega. Talle oli peatähtis öelda see, mis südames või mõttes, lihtsalt ja rahvapäraselt; vormiihumine omaette eesmärgina jäi võõraks.

Rännulaulud

Oktoobri-eelses luules algatas G. Suits reisimuljete poeetilise sõnastamise, mis õige hoo sai alles 20—30-ndail aastail. Rännuelamusi värsistades ei jäänud meie luuletajad pelgalt võõramaise looduse ja linnade imetlejaiks; neid köidavad inimsuhted

ning olud. Nii on see Sütiste Balkani- ja Soomereise jäädvustanud luuletustes ja Barbaruse Pariisipiltides. Semperi rännud on ulatunud koguni teistele kontinentidele; tema reisiluules innustab internatsionaalne tunne, vaatlused eri maade loodusest ja rahvaste elust põimuvad elamustervikuks. Kirgliku reisimehena joobub Semper kaugusi tõotavast sadamapildist:

Mis lõhn, mis mehelik aroom. —
sool, süsi, kala, nafta, tõrv!
(Sadamast.)

Või kujutlus laeva lahkumisest ulguvetele:

Vett vahuks vispeldab ju vint
ning nagu vein on kihav vaht.
Jääb taha laineline lint,
linn kivine ja kitsas laht.

Kodu- ja mälestusluule on lüürika kõige autobiograafilisem haru. Selles põimuvad noorusmälestused ja looduspildid, omaste ja tuttavate värssportreed, filosoofiline mõtisklus ja eneseanalüüs. Niisugust luulet leidub igal poeedil, eriti rikkalt aga Sütistel ja Kärneril, kelle luules elavad mõjuvais piltides lapsepõlvekodu, selle lähisümbrus ja vanemad.

Kodu- ja mälestusluulest

Kärneri luuletus *Lihtsameelne* vallutab nukraltuneleva tundega:

Kord ma olin õnnelik mees,
lapsemeelne ja väike,
istusin kodu ukse ees,
taevast helendas päike.

Õnneotsingud elus ei ole andnud oodatut ja lapseea muretu mängumaa tundub mitmekordselt kallis:

ei ma leidnud rõõmuni teed,
kirevat rätikut kaela.

Kirev rätik on mure peas,
hõda uhkeldab uues.
Mida me leidnud lapse-eas,
kaunis ka kulunud kuues.

Koduarmastust hõõguvad teistegi luuletajate värsid. Tuntud *Mulgimaas* laulab H. Adamson: *Om maid maailman tuhandit / ja rahvit mitmit miljunit — / üitsainus Mulgimaa.* A. Adson annab humoristlikult sooja mälestuskillu külakoolist:

Säält klassitarest kõlap viil
üts tsõõrimängu viis.
Jäll ole mina kõndman latse tiil,
ma poisikene-miis.

Suur akan värvilisi kruutega
ning pinke rida pikk,
kon istsemi mi ommi pruutega —
kel naar, nink kellel ikk.

(Poisikene 2.)

Töö ja töötav inimene luules

Kodu- ja mälestusluules oli olulne koht ka tööl ja tööinimesel. Kodanlikus ühiskonnas põimus aga töö ja töötava inimese kujutamine sageli sotsiaalse võitlusluulega (tavapärane on see Sütiste lüürikas ja poeemides, aga ka Kärneri luules, näit. *Tööorjade rünnulaul*). Üldse ei ole eesti luules asu kõrgil ülalt-alla-vaatamisel tööle ja töötegijaile: nii üks kui teine on leidnud siirast austust ja imetlust, inspireerinud suurepäraseid luuleteoseid (Kärneri *Külviajal*, Visnapuu *Künd, Turbalõikaja, Kartulivõtjad*). Meie tööluule paremik tunnistab, et raske ja üksluine töö võib mõnikord mõttetunagi tunduda, kuid ikka kasvab sellest veendumus, et ka raske ja nüristavana näiv töö on rahva tuleviku ja õnne alus. Erilise rõhukusega võtab selle mõtte kokku B. Kangro soneti *Kündja* lõpp:

Niisama mõttetult kui hobu astub,
mees rambind-käsi hoiab adrapääd.
On mulla ligi hämar taevakaar

end surunud lamedaks, kuid siiski sääl,
kus ader pöörab sitket savimaad.
üks rahvas tõuseb valgusele vastu.

J. Barbarus

Eesti luuletaja pärines ise töötavatest rahvakihtidest. Barbarus, Kärner, Hiir ja paljud teised võlgnevad oma loomingu püsivamate väärtuste eest tänu tööinimeste mõttemaailma otsesele tundmisele. Barbarus deklareerib avameeli:

Luulel kui pole rahva kandejõudu,
kas siis sünnib mõni Goethe või Puškin!

(Enesega I.)

Sedasama kinnitab luuletus *Pürgimus:*

Me esindame seda klassi,
kes võitluses on kasvand suureks,
kes alt on üles hõigand massi,
kes uute võsude saand juureks.

Kõik talumehetarest või sulaseperest sirgunud luuletajad ei suutnud töö ja tööinimese poetiseerimise kaudu tõusta klassivõitluse mõistmiseni. Kuid kõige demokraatlikumad nende hulgast — Barbarus, Sütiste, Kärner, Alle jt. — läksid 1940. a. koos proletariaadiga punaste võitluslippude alla.

Luule žanrilisest mitmekesisusest

Aastail 1917—1940 avardus ja rikastus meie luule elamussisult ja temaatikalt. Uut ja edasiarendavat tõi see aeg ka žanriliselt.

Möödunud sajandi lõpu pikemad luulelood vahetab välja **poeem** selle praeguses tähenduses. Kaasajal on kõige enam tuntud J. Sütiste poeemid, mida ta viljeles esikkogust alates, parimate saavutusteni jõudis aga 30-ndate aastate lõpul. Oluline sõna eesti poeemi arenguloos on B. Alveril (*Pirnipuu*, *Mõrane peegel* jt.). 1925. a. ilmus A. Allelt poeem *Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust*, sisukuselt arvestatavamaid sel ajal. Teos on tugevasti autobiograafiline: isiklik saatus, armastus, mõtisklused, pildid revolutsioonilisest Petrogradist 1917. aastal, kodanliku Eesti elukorralduse pahupool — kõik sulab ühtseks ajastukujutuseks. Ideeliselt lööva poeemi kirjutas Ed. Vilde mälestuseks J. Barbarus. Lisa andsid teisedki autorid. Sel ajal sünnib ka eesti värsiromaan (Kärneri *Bianka ja Ruth*, 1923).

Epigrammi meisterlik viljeleja oli August Alle, kes puistas teravmeelseid torkeid poliitilise reaktsiooni, laiutava tõusikluse ja vaimunüri väikekodanluse aadressil. Ta ei säästnud kaaskirjanikkegi; kui nende loomingus ilmnev hoiak põhjust andis, järgnes kord sapisem, kord leebem pilge. Teine hinnatav epigrammimeister oli Aleksander Antson.

Suure sammu võrra läheb edasi **ballaad.** Regivärsivormilise ballaadi ületamatu näite andis G. Suits (*Lapse sünd*), silmapaistvaim ballaadide looja oli M. Under. Ballaadi arengus on suuri teeneid ka V. Ridalal ja H. Visnapuul.

Eesti luulekultuur tõusis vaadeldud ajavahemikul mitmeti. Loomulikuks ja puhtaks muutus eesti värss, otsiti uusi riimimisvõimalusi jm. Oluline on arenemine ka laiuti, sest silmapaistvaid, tõelise individuaalsusega luulemeistreid kasvas sel perioodil märksa rohkem kui eesti luule eelmistel arenemisperioodidel.

Ajastu iseloomulikumaid ja kõige helgema andega luuletajaid oli

MARIE UNDER.

Elukäigu piirjooni

Marie Under sündis 27. märtsil 1883. a. Tallinnas, kus ta isa oli kooliõpetaja. Koolihariduse sai Under Tallinnas saksa tütarlastekoolis. Saksakeelne õpetus püüdis tütarlast eemale juhtida oma rahva rõõmudest ja muredest ning kasvatada saksapärase mõtteviisi vaimus. Esimesed luulekatsedki sündisid saksa keeles.

Alles aastail 1901—1902, kui M. Under töötas ajalehe *Teataja* juures, kus ta muuhulgas puutus kokku ka Ed. Vildega, võttis ta vastu teistsuguseid mõjustusi ning hakkas vabanema «Töchterschule» vaimust. Underi kirjanikutalendi avastas kunstnik A. Laikmaa, kes poetessi maalides tabas ta saksakeelseid värsse kirjutamast. Kunstnik õhutas katsetama eesti keeles ja läkitas talle näha toodud luuletused autori teadmata korraga mitme ajalehe toimetusele. Underi esimene luuletus ilmus 1904. a. Aeg-ajalt avaldati ta värsse «Noor-Eesti» väljaannetes (sealhulgas ka südamlik *Ema laul*) ja mujal. Alles 1917. a. ilmus esikkogu *Sonetid*.

Sestpeale arenes M. Underi viljakas luuletajatöö, mille kõrval ta tegutses ka väliskirjanduse tõlkijana. 1920. a. ilmus tema eestinduses *Valik saksa uuemast lüürikast;* mitmeid draamateoseid tõlkis ta «Estonia» ja «Vanemuise» jaoks. Underi olulisemate tõlgete hulka kuuluvad H. Ibseni fantaasiarikas *Peer Gynt*, Ch. Baudelaire'i *Väikesed poeemid proosas* ja M. Lermontovi *Valik luuletusi*.

1944. a. lahkus Under kodumaalt ja asus emigrandina Rootsi. Seal töötas ta kuni 70-nda eluaastani Stokholmi teatrimuuseumis. Praegu veedab kõrges eas luuletaja oma vanaduspõlve pensionärina.

Loomingu algus

Esmakordsest trükis esinemisest (1904) kuni esikkoguni *Sonetid* (1917) jõudis M. Underi luuletajaanne küpseda. *Sonetid* äratas avalikkuses suurt tähelepanu. Oma varasemad värsid (1904—1913) kogus M. Under raamatusse *Eelõitseng* (1918); samal aastal jõudis lugejateni ka kolmas värsikogu *Sinine puri*.

Need kolm teost tähistavad Underi poeeditee esimest etappi. Selle algusesse kuuluvates luuletustes

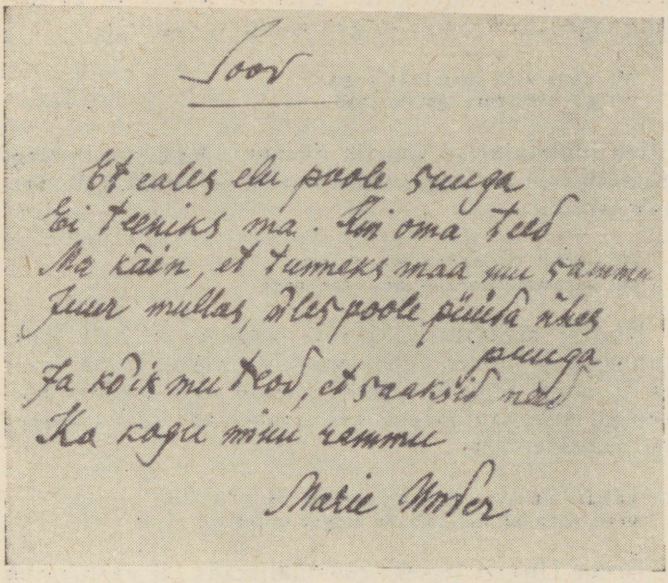

M. Underi käekirja näide.

märkame algajale omast ebakindlust värsi valitsemises ja tagasihoidlikkust, osalt isegi ujedust elamusväljenduses. *Sonettides* muutus M. Underi värss sundimatult nõtkeks, tundeavaldus aga julgeks ja kaasakiskuvaks.

Armastusluurika

Need minu ilusaimad laulud pole siiski:
— — — — — — — — — — — — — — — — —
Ah — olen kurb kui vähesed, kuid rõõmu
on palju naermas punasuul mu salmis.

Nii luuletas Under esikkogu avasonetis. Tähendatud rõõmu üheks lätteks olid armuelamused, mille teeskluseta luulendamine tõi autorile vaimustatud tunnustuseavaldusi, aga ka põlastavat eitamist. Armastusluule, mida Under esitas *Helgete sonettide* tsüklis ja mujalgi, oli meie lugejale harjumatu, sellest ka laitused ja pilge. Poetess avas end täiesti. Ta söandas puhuti hüljata tavapärased moraalinormid ja näitas õnnejoobumuses inimlast tema ennastunustavas andumuses armuhurmale. Luuletaja ülistas noore kauni naise päikesekiillast elujõudu, nakatavalt eneseteadlikku hurma ja võidukindlat ilu. Elamuste ehtsuses ja siiruses väljendub helge inim-

likkus, ergas reageerimine kaunile. Selles on kunstiline õigustus Underi julgemailegi värssidele.

Ah, mina olen juba seda sugu,
et iga meel mul iga ilu joob

ütleb luuletaja ise sonetis *Ekstaas*. Aga suurimalegi eluküllusele on aeg seadnud piiri ja seepärast lõpetab laulik:

Nii ahnelt tühjendan ma elulaeka
kui surmamõistetu — kel vähe aega.

Underi armastuslüürikasse kuulub ka hell ematunne, mis ilmneb juba loomingu algul (*Ema laul*) ja hiljemgi. Sonetis *Lapsed* paelub emalik rõõm pisikestest suvenautijatest, kes saabuvad õitsva päeva muljetesülemiga:

päätäie vaimustust nad koju toovad.
suud vuravad kui väiksed virgad vokid.

Loodusluule

Noore Underi teiseks rõõmuallikaks oli vastuvõtlik meel looduse ilule. Laulik kannab endas läbi aasta kevadeõitsengut (*Mu kevad*), tunnetab suvise õhtu ja hämarduva öö võlu (*Suveõhtu maal*, *Suveöö*), on vapustatud, kui *naeratab õelalt ja kõlistab kannukseid ülbelt, / kolistab kändusid mööda ja vilistab ladvus: / raudsete kätega kuningas — sügisemaru* (*Sügisemaru*). Hardunult laulab luuletaja ülemlaulu hommikule ja eluandjale päikesele (*Hümn hommikule*). Valguse võimsust ja ülevust toonitab majesteetlik, eriliselt pidulik värsski:

Ringutand välja end päike pilvi kumavaist padjust,
orgude rüppe, kastepeeglisse kiirgavat naeru ta heidab.

Underi looduslüürika on erakordselt värvi- ja pildirikas, vastuvõtlik häältele ja lõhnadele. Värvivarjundeid tulvab romantiliselt pillavas külluses. Veendumiseks piisab soneti *Sinine terrass* algstroofist:

Täis roosat eha sinine terrass,
kus punast tülli laotand akendelle
ning purpurrätiku mu õlgadelle
päev loojenev, nii kaunilt kustumas.

M. Underi noorusluürika omapärast

Underi noorusluules sulavad üheksainsaks elamustervikuks loodus- ja armastusmotiivid, mille alliikaks on elurõõm ja ilujanu. Sonett *Sirelite aegu* on ju

korraga nii loodus- kui ka armastuslaul: õitest pakatav kevad õhutab armuigatsust, samas heidab looduspiltidele oma varjundi armastus.

Underi nooruslüürika on elamusehtsusest hoolimata silmapaistvalt dekoratiivne, väljendades puhtnaiselikku elutaju, mis ei ulatu veel kaugemale armastajast, emast ja meeltega haaratavast looduserõõmust. Linlasena võtab Under oma luule kujunditetulva talle omasest intiimsest keskkonnast: buduaarist, hoolitsetud aiast ja suvitajasuhtest loodusega. Ses luules leidub lugematult lilli ja õisi: *floksi punapuhmad*, *astrid lillad*, käharad levkoid, kressid, mis *leeklevad kui virvatuled*, pruunkollased daaliad.

Sagedasti kordudes ei pakkunud taoline pildistik peagi enam uut, üha enam andis tunda ka vastuoksus ajasündmustega. Underi luulesse tuleb sagedamini nukraid toone; *Sinises purjes* püüab ta oma elamusala avardada linnapildistikule (*Hämar linn*), kuid takerdub esialgu harjumuspärases kujundilisuses.

M. Underi lüürika ajaluule päevil

Pärast «Siuru»-aegset meeltepalangut suundus Underi lüürika ajaluule voolusängi. Seni intiimtundeid värssideks vorminud poetess pöördus enesest väljapoole ning püüdles rahva murede ja kannatuste poole. Nii läks Under kaasa eesti luule üldise arenguga. Kindel vorm (sonett, tertsiin) asendub vabalt valitud stroofikujudega; sisu ja kujundilist laadi mõjutavad saksa ekspressionistlikud poeedid, keda M. Under tõlkis. Sel ajal avaldas Under luulekogud *Verivalla* (1920) ja *Pärisosa* (1923).

Valdavaks saavad hävingu, lootusetuse ja surma meeleolud. Verine kodusõda, rahvahulkade kannatused ning sotsiaalse arengu perspektiivi ebaselgus tõukasid avastama, kurtma, kannatama koos kannatajatega. *Verivalla* avaluuletus maalib masendava ajapildi (stiililise ebakõlana esineb selles *Sonettide* kujundisugemeid):

> Iial ei olnud elu nii verine, iial nii surev:
> põrgu kees üles maa alt ja kustutas taeva:
> — — — — — — — — — — — — — —
> Surnute verised pärjad närtsivad mägede jalal,
> korjuste kollased kondid kurbuvad orgude varjus,
> kaarnatiib katuseks rinna pehastand talal,
> sorivad linde porised nokad huuli sinikais marjus.

Iseloomulikud on pealkirjadki: *Appihüüd*, *Surm*, *Surnute rongkäik*, *Laatsarused* jne. Trotslikud Alle,

Barbarus jt. tõusid sama ainet käsitledes süüdistajaiks, kodanluse ägedaiks ründajaiks. Underi naiselik luule jäi kaasatundvaks, siiraks, kuid jõuetuks.

Ma alistun, ei puikle ega pane vastu: /kord siiski tuleb ennast surnuks astu. Need värsid kõlavad pihtimuslikult, valulise resignatsioonina pärast asjatuid abipalveid: *Oh Issand, tule alla: inimeseks saa!* Jäi üle ainult loota:

> Ja jälle vaibuvad kõik vereojad,
> ja kokku kasvab murtud jalg ning käsi
> ja üles ehitetaks' mahakistud kojad.
>
> Maad väetand fosforkuldne inimsäsi,
> kus jälle lapsed jooksmas kasteheinas.
> *(Mardus.)*

M. Underi luule kõrgaeg

Järgnes eneses uue selguse otsimine, millega koos käis vabanemine kirjanduslikest eeskujudest. 20-ndate aastate teisel poolel süvenes realistlik käsitluslaad kogu eesti luules. Under jõudis sel ajal oma kunstiliste võimete tippu. 1927. a. ilmus sotsiaalseid vahekordi kujutav värsikogu *Hääl varjust*, järgmisel aastal peamiselt loodusluulet esindav *Rõõm ühest ilusast päevast.*

Need kogud ei erine üksnes ainelt: *Hääl varjust* on rõhutatult süngetooniline, paiguti otse traagiliste intonatsioonidega; teises luuleraamatus valitseb aga helge meeleolu. Mõlemad kogud valmisid samaaegselt (1923—1927) ning esindavad otsekui kaht erinevat poolust Underi elutunnetuses.

«Hääl varjust»

Sotsiaalne ebaõiglus ja omaenda hingekriisid määrasid luulekogu *Hääl varjust* aine ja tundelaadi. Ähvardavalt ja tõrjumatult tuleb mure:

> Ma tulen, ma tulen, tee lahti uks!
> Ei aita siin nuuksumine, ei luks.
> *(Kontvõõras.)*

Luuletaja tunneb otse isiklikku kaasvastutust ja kannatust inimhädade pärast ümberringi. Mure tuleku painavalt korduv motiiv loob ängistustunde, meeleheitliku sisemise ärevuse:

> **Ma tulen, ma tulen, tee lahti uks!**
> **Olen mure ja teen su õnnetuks.**

Avardunud pilgul näeb Under inimlikku viletsust: tohletanud maju, mis on *kui ussitanud seened*, ja *lapsi väraval: kaelad kui peened!*, kehvades kambrites inimesi, *kel lõhkend ju lootuste vesivill.* Luule-

taja jõuab lõpuks valusa küsimuseni, millele ta vastust anda ei saa:

Kuhu jäi meie elu, mille pääle meil õigus?
Ja keegi, ei keegi ei anna meil' teist.

Jah, see elu saab kuidagi läbi kord vurat:
oled muld siis ja sau.
Ei aidanud jumal, ei aidanud kurat,
ja teiste päralt on vara ja au.
(Agulis.)

Äärmiselt konkreetsete, otse muljuvate mureluuletuste kõrval otsib sama põhitunne väljendust ka tinglikumas, sümboolsemas vormis. Kõige sugestiivsemalt esindab seda valuhell igatsusväljendus *Kaks kitse*. Mure kütkest ei näe luuletaja pääsu ja langeb osalt lootusetuisse kaduvusvisioonidesse (*Kooljakuu*, *Varjumees*, *Enesetapja* jt.).

«Rõõm ühest ilusast päevast»

Underi poeetiline maailmapilt polnud lõpuni sünge; oli olemas ka elu rõõmsam, lohutust pakkuv pool: loodus, tärkav elu, lapsed, kes elavad tulevikule, unistus. See sai luuleraamatu *Rõõm ühest ilusast päevast* sisuks. Poeetiline suhe loodusega on selles erakordselt varjunditerikas.

Luuletajat võlub ja virgutab kevad. Ta tunneb maa uksi pärani avanevat ja võtab kogu olemusega osa looduse kevadisest elluärkamisest:

Muld! Maa!
Sull' üsna ligidalle astun:
su sülle viskan südame,
su uuestsündimisse kastun,
suus mõrsjajaa.
(Esimesel päeval.)

Meeleolu kirgastub ning kasvab pidulikuks hardumuseks. Pärast kannatuspäevi, kui *päike tuleb üle purde, / kisub kärmelt rohtu maast, / pistab lilli mullakurdu,* pöördub rõõmujanune luuletaja puhta päikese poole:

Päike, kõige õitsva ema!
Sirutet mu käed kui kibud,
silmavetes puhtaks pest,
kirja neisse oma tähed,
võta minult muremähe —
poole sulle punasema
annan oma südamest.
(Hommikupalve.)

Vabanemistunne kutsub osa võtma kaasinimeste kevadrõõmust. Luuletaja tervitab võõraidki mööda-

ruttajaid. Ligikaudu seesama tänavapilt, mis *Agulis* osutas elu varjupooltele, terendub nüüd, kui *uksest vöörus sünk ja pikk /heidab valgusesse lapsi avasui ja püksata,* erksates toonides (*Täna*). Kevadkärsitus kihutab vulavate vetega ummisjalu kaasa jooksma (*Jürikuu hõiskamine*). Võimalikuks saavad ka humoristlikud lahendused: *Päike kõliseb taevas. Veed karand püsti kraavides, / lõhuvad joosta mis hirmus* (*Kevadeutoopia*).

Mööda kodumaad rändaja ammutab aina uusi ja uusi muljeid (*Maantee*). Mõtlik rahu ja õnn heletab suurejoonelist luuletust *Raismik. Mets.* Rikas looduselamus sünnib loendamatuist üksikmuljeist, mis puhkaja talletanud läbi suve kuni sügiseni välja:

> Aeg on täis, ja oma sihti otsib loiviv seemneniit,
> kuna suve põletamas sügismetsa tuleriit:
> kollast, kollast, roosat, rusket; verevat, taas kollast, pruuni
> roheluse raskest pärjast hoovab südameni, suuni.

Sünd ja surm looduses (seda osutab juba pealkirigi), vana varisemise ja uute võrsete loomulik vaheldumine julgustab ning lepitab inimestki:

> Nõnda tõusta maa alt, mullast, nagu meistki igaüks,
> täita oma lennuiha: üles! küsimata, miks.
> Nõnda seista üle kõige, lakkamata oma mahla
> saata ikka kõrgemalle, pilvedesse tahtepahla.

Uusi varjundeid lisab tsükkel *Laule lindudest* oma habraste ja kristallpuhaste elamustega. Kevadiselt külluslikku ja rõõmsat kasvutungi poetiseerib luuletus *Ingel lindudega,* mille võlu suurendab aimatav elutark naeratus:

> Rohi rivis, kikki kõrred.
> Kõikjal õielised õrred.
> Mis kõik ilma pääl ei kasva!
> Ja veel ussid läevad rasva!
>
> Pugu nokitses ja sõi
> tõuke, teri, marju; jõi
> karskest kastest purju end
> suure ingli väike vend.
> Mis siis muud kui laul ja lend.

Rõõm ühest ilusast päevast on meie looduslüürika kaunimaid teoseid.

M. Underi poeetilisest arengust

Hääl varjust ja *Rõõm ühest ilusast päevast* arendavad põhiliselt Underi varasemast loomingust tutta-

vaid motiive. Kuid vahepeal süvenenud elumõistmine, sõnataidurlikkuse ja esteetiliste arusaamade kasv võimaldavad hoopis kõrgematasemelist luulet. Ülestiliseeritud ja dekoratiivse varjundiga loodus-pildid «Siuru»-ajast on taandunud. Küps luuletaja ei vaja kaunistavat sõna, võrdluste ja metafooride kuhjamist ta koguni pelgab. Luulepilt on lihtsustunud, igal kujundil on kindel sisulis-emotsionaalne osatähtsus. Need ei mõju enam ületulvava küllusega. Hõredalt esinedes omandavad nad aga kõlajõu, loovad puhta elamuse.

Ajaluules kuulutatud üldsõnalised tõed vahetab kogus *Hääl varjust* välja meeltega haaratav ja väga veenev elupilt. See on võrratult sisendusjõulisem ja seetõttu kaalukam kui varasem drastilisi kujundeid eelistav ahastuslaul.

Kogud *Hääl varjust* ja *Rõõm ühest ilusast päevast* on Under i lüürilise loomingu tippe. Neid ühendab, vaatamata erinevaile elamuslätteile, luulesõna täiuslik valitsemine, tungiv huvi kõige elava vastu ja tugev realistlik kujundilisus.

Ballaadid

Under i talendi õitseaega kuulub ka ta ballaadiloo-ming, mis ilmus kogus *Õnnevarjutus* (1929). Selle teosega sai Under eesti ballaadi tähtsaimaks viljelejaks. *Kotermann, Nahakaupleja Pontus, Merilehmad, Rändav järv* jt. sellest kogust kuuluvad eesti lüroeepika tipptasemesse.

Ballaadide ainestiku ammutas Under eesti ja baltisaksa rahvaluulest (peamiselt muistendeist), osalt ka piiblilegendidest. Ometi on muinasaegsuse hõng neis pigem välise ja varjundava tähendusega, sest muinasjutuliste süžeede kaudu avaldub luuletaja valuline igatsus tõelise inimsuse ja õnne järele. Juba kogu pealkiri osutab kannatuselamustele; samad tunded ja mõtted, mis juhtisid luuletaja sulge lüürikas, innustasid teda ka ballaadide loomisel.

Rändav järv jutustab traagilise loo raske vandega kinnitatud armastuse reetmisest.

Uhke noormees tõotab armastavale neiule: pigem võib järv oma kohta vahetada kui tema tunded kustuda. Ühel suveööl aga kaob järv oma endisest paigast, hüljatud neiu kaotab mõistuse. Suurepäraselt on maalitud järve rändamine: see algab tasase rahutu kohinaga, siis tulvavad veed üle kallaste, koos järvega põgenevad kalad ja vesiroos, kuni tuleb rahunemine uutes kallastes. Sellest pildist pakub näite järve põgenemisloo kulminatsioon:

Kobas koha, viskles havi
ikka kaasa hingeldavi
lõpuste ja oimega
orust üle seitsme kingu,
läbi mitme salalingu —
tulid lõpuks toime ka.

Särahtelles särg ja viidik,
sinitiivuline siidik
ühes lendas vesikiil,
ainult kalmused ja kõrkjad
tühjust varjama jäid tõrkjad,
neid ei valland rännuiil.

Ebainimlikkust ja julmust mõistab hukka ballaad *Nahakaupleja Pontus*.

Luuletaja jutustab oma mõtte avamiseks jubeda loo sõdurist, kes langenuilt naha nülgis, parkida laskis ja neist nahkesemeid valmistas. Teise ilma lävel määrati talle karistus:

Sul jäid kodus terved tõrred inimnahku likku,
enne milgi kombel sa ei pääse igavikku,
kui sa maha müünud pole kõik nood kallid nahad...

Pontuse eest põgenevad kõik ostjad. Kui ta aastate pärast siiski ostja leidis, siis osutus see vanakurjaks, kes viis ta põrgu, kus vanakuri laskis neil, keda Pontus oli nülginud, tema seljast endile katet venitada.

Ballaadide mõttetuum on enamasti sõnastatav mõne lausega. Nende vapustav emotsionaalne mõju avaldub üksnes luuletaja taidurlikku jutustust lugedes.

«Lageda taeva all», «Kivi südamelt»

Underi järgmised luuleraamatud *Lageda taeva all* (1930) ja *Kivi südamelt* (1935) on kogemusküpsed mõtisklused elust ning inimestest. Autor ei loobu oma väljakujunenud tõetunnetusest. Ent selle taga pole enam endist poeetilist tuld, kirjanik oleks nagu veendunud oma võitluste viljatuses. Ta eelistab ühiskondlike vahekordade kujutamisele tõe otsimist eneses. Tegelikkus sünnitab pessimismi, unelmad purunevad vastu külma reaalsust, inimene võib oma kahtlustes tuge leida vaid iseenesest. Väikesed soovid ja rõõmud ning filosoofiline rahu ebaõnnestumiste puhul tunduvad luuletajale nüüd omasemad kui piinav südamevalu inimeste pärast: inimesi ei saa aidata, kõike tuleb võtta nii, nagu see on.

Aeg-ajalt murrab nüüdki läbi nukker rahulolematus kaasaegsete oludega. Sellest sünnib hingepõhjani haaravaid luuletusi kehvadest: *Sant, Orb, Hulguse laul*. Vaoshoitud protestivaimu tunnetame ka

raske, otse lainerütmiga rannapiltides (*Meri on tõusnud, Kalurikülas*). Tugevaid elamusi pakuvad luuletused *Pihlad, Rukkirääk, Varss*. Kõik see pole Underi luules enam keskne, vaid pigem kõrgloomingu järellaine.

Viimased luuletuskogud

Fašistliku okupatsiooni ajal ilmunud kogus *Mureliku suuga* (1942) ning pärast sünnimaalt lahkumist Rootsis kirjutatud luuleraamatuis *Sädemed tuhas* (1954) ja *Ääremail* (1963) on Under enamasti pessimistlikult häälestatud. Omaste kaotamine, kojuigatsus, kahtlused valitud tee õigsuses ja vanadus tõrjuvad ta luulest samm-sammult rõõmsad värvid. Poliitilistele sündmustele reageerivast luulest kostab nüüd tugevaid natsionalistlikke toone, mis kogus *Mureliku suuga* küündisid üksikjuhtudel kuni fašistliku armee relvakandjate sõttaõnnistamiseni. Emigratsiooniaastad ei tasandanud luuletaja kõikuma löönud veendumusi, vaid pigem süvendasid tagasikiskuvaid tendentse.

Ometi leidub M. Underi viimasteski kogudes suurepärast, tõetundest inspireeritud luulet. Eriti liigutavad on need poeetilised pihtimused, milles elatanud luuletaja kõneleb kaotatud kodumaast:

> Kord veel tagasi tahaksin
> leida kodutee,
> kodumullas siis magaksin
> välja kõik silmavee.
>
> *(Põgenik.)*

Kokkuvõte

Valdav osa M. Underi loomingust rikastab püsivalt meie luule klassikat. Unustusse vaibuvad ainult need luuletused, mis ei ilmuta ajaloolise paratamatuse tunnetamist ja kannavad minevikku jäänud ideaale. *Sonettide* põlev armulõõm ja looduspiltide kirev kangas tõid meie lüürikasse seni tundmata meelteerksust ning väljendusjulgust. *Hääl varjust* ja *Rõõm ühest ilusast päevast* arendasid edasi realistlikku motiivikäsitlust lüürikas ning osutasid teed keelelise rikkuse ühendamiseks lihtsuse iluga. *Õnnevarjutuse* ballaadid viisid selle žanri kõrge kunstilise täiuseni.

Under on kodanliku ühiskonna vastuoludes küpsenud sõnameister. Ta loomingu paremik peegeldab eesti demokraatliku lüürika arengusuundi ja kasvuraskusi, otsinguid, leidmisi ja kaotamisi. Eesti lüürika üldpildis aastail 1917—1940 on Marie Underi luulel asendamatu osa ja väärtus.

M. Underi luule väärtust tõendavad ta teoste kor-

duvad uustrükid, millest tähtsamad on *Kogutud luuletused* (1940), emigratsioonis avaldatud *Kogutud luuletused* (1958) ja Nõukogude Eestis ilmunud *Valitud luuletused* (1958). Under on neid väheseid eesti luuletajaid, kelle loomingut on ulatuslikult tõlgitud paljudesse keeltesse (vene, saksa, inglise, prantsuse, rootsi, soome jt.). Nii on M. Underi kõrge kunstilise tasemega luulel tähtis osa ka eesti värsitaide rahvusvahelisel tutvustamisel.

III. PROOSA

Eepilise kirjanduse iseloomulikumaid **ainepiirkondi, teemasid, probleeme ja nende kunstilisi lahendusi** tähistades arvestagem, et samas teoses põimuvad mitmed teemad ja probleemid. Meie ülevaatlikus käsitluses on neist vaid olulisemaid rõhutatud.

Talupoeg ja külaelu

Talupojaelu oli möödunud sajandi jutukirjanduses tähtsamaid teemasid. Kodanlikul perioodil arendati seda teemat kahes põhisuunas.

R. Roht

Esiteks märkame külaelu idealiseerimist. Albert Kivikas (sünd. 1898) käsitles triloogias *Jüripäev, Jaanipäev* ja *Mihklipäev* (1921—1924) maaelu kodusõja ajal ja järel. Ta püüdis näidata, nagu oleks kodanlik maareform toonud külaellu täieliku murrangu. Maatamehed saavad mõisate jagamisel asunikutalude omanikeks. Vanad pärisperemehed ei taha neid esialgu endiga võrdseks tunnistada, kuid kirjanik laseb asunikel töökuse ja riikliku abi najal imejõudsasti edeneda. Triloogia viimases osas sulavadki mõlemad peremeestekihid ühte.

Richard Rohu (1891—1950) teostes veetleb hingestatud loodusekujutus, milles kirjanik on tähelepandav meister. Meelsasti kirjeldab ta külaolustikku: pulmi ja pulmatoite, ristseid, jaanituld, laata jne. Kuid sotsiaalsetes probleemides ei ole Roht järjekindel. Üldse kaldub ta vastandama pahelist linna ja tervet ning loometööle virgutavat maad. Popsielu idealiseerimine lähendas mõningaid tema romaane (*Kurgsoo* 1924, *Maa* 1927) Kivika tendentsile. Ent samas suhtub autor kodanlikusse maareformisse kriitikaga. Ta ei looda palju vanadelt peremeestelt, vaid usub, et tuleviku loovad asunikud ja popsid.

Rohu teoste väärtust madaldab ideeline kõikuvus ja kiirustamisest tulenev viimistlematus.

Kriitiliselt käsitlevad maaelu Tammsaare, Metsanurk, Sirge, Jakobson jt. Nad näevad talupoja tööusinat elu, armastust maa vastu, vastuolusid rikaste ja vaeste vahel, suhtuvad talupojasse kaasaelamisega, ent mõistavad temas hukka omandiihast tingitud jooni. Kujukaks näiteks on Jakobsoni jutustus *Vennad Sakkeused*, vapustav lugu sellest, kuidas üks vend hävitas teise, et kohta terveni endale hoida. Suurimad meistrid talupojaelu kujutamises olid Tammsaare ja Metsanurk.

Kõnesolevat teemat käsitlev proosa ei olnud ideeliselt ja kunstiväärtuselt ühtlane, kuid andis Tammsaare loomingu näol meie kirjanduse kõige monumentaalsemad teosed maast ja inimesest (*Kõrboja peremees, Tõde ja õigus I* ja *V, Põrgupõhja uus Vanapagan*).

Tõusikkodanliku elulaadi kujutamine

Tõusikkodanlus, keda pilgati 20-ndate aastate alguse lüürikas, oli ka proosakirjanike arvustusobjektiks. Kadakasaksa ja tõusikutüübi ühtesulamist Esimese maailmasõja oludes kujutas August Jakobson (1904—1963) iroonilise pealkirjaga romaanisarjas *Igavesed eestlased* (1937—1940).

See on kroonika suurest suguvõsast, keda iseloomustab kõigepealt kadaklik-tõusiklik elulaad. Sellest hälvivad üksnes tööline Kubelik ja iroonikust doktor Hans Kubelik. Ülejäänud vahetavad nime ja kodumaad vastavalt sellele, kuidas kasulik: enese levitatud kõmu järgi pärinevad Breemenist kaubahärrad Justus ja Henrik Kubbelichid, tsaari teenivad ohvitserid Kubeljajevid, Hollandi-Indias kaupleb Sakarias van Coubelheven, Ameerikas esindab suguvõsa Michael Mac Cybellic. Kaubahärra Justus, endine rändkaupmees, peatub igakord, kui oma ärini jõuab, et imetleda *sügava rahuloluga ukse kohal rippuvat suurt silti: JUSTUS KUBBELICH JA VENNAD.* Maailmasõja puhkedes naelutab ta aga oma väravale kroonutruudusest nõretava plakati: *Sakslastele ja kõigile teistele sigadele sisseminek keelatud* ning saab sõjaaegseks suurspekulandiks.

Tõusiku rikastumisteed analüüsivad E. Krusten (*Mineviku jahil*), Roht (*Elutee*) jpt. Kirjanikud osutavad, et koos ihaldatud rikkuse saavutamisega toimub tegelastes moraalne kõndistumine. Omapärase, vaimsete huvidega spekulandi tüübi andis Metsanurk romaanis *Ennäe inimest.* Kuid ta tegelane, kes otsib

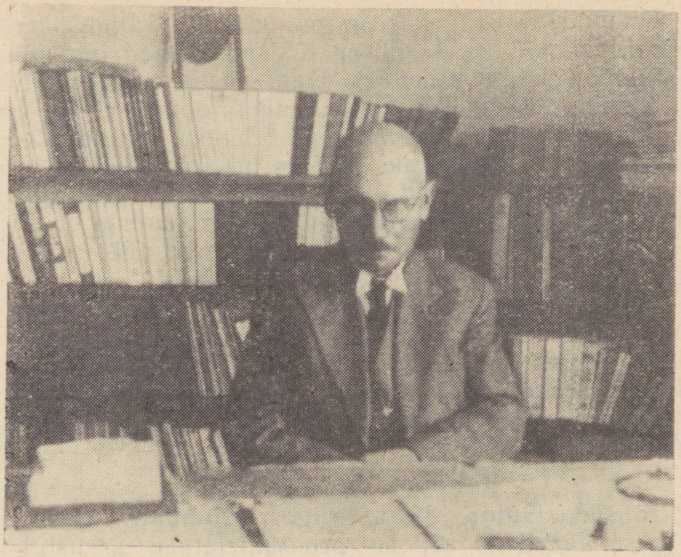

O. Luts töölaua taga:

elumõtet ja tahaks olla kunstiinimestele metseeniks, ise ometi kunsti mõistmata, satub (nagu kirjanik isegi) lahendust otsides ummikusse.

Enamasti juhtisid meie proosameistrid tõusikutüübi majandusliku ja moraalse kokkuvarisemiseni, nagu tegi O. Luts jutustuses *Pankrot*. See lõpplahendus tülenes elust ning ilmutas kirjanike eitavat hinnangut tõusiklusele. Köögertalide ja vesirooside maailm peab lõpetama pankrotiga, selles veenab ka Tammsaare *Tõde ja õigus IV*.

Aguli- ja väikelinna keskkond

Tagasihoidlike aguli- ja väikelinnainimeste elu asus 20-ndate aastate algul kujutama Oskar Luts (1887—1953). Nukras vestelises laadis maalib ta pilte noortest, kes ei suuda teostada oma väikesigi unistusi.

Jutustustes *Andrese elukäik, Õpilane Valter, Väino Lehtmetsa noorpõlv* (vastavalt 1923, 1927, 1935) jt. avaldub kirjaniku protest kitsaste, inimest rusuvate olude vastu.

Andrese elukäigu peategelasele, töökale ja leebele apteekriõpilasele, näib naeratavat õnn. Paraku osutub see pettekujutluseks. Jutustuse lõpul mõtiskleb Andres üksikul pargipingil elust alistuvalt ja väsinult. Kurbust ja perspektiivide puudumist toonitab kirjanik sümboolse looduspildiga:

Sügisene tuul painutab puid ja kisub neilt viimaseid lehti. Tuule ulgudes sammun parki ja istun üksikule pingile kahe raagus põõsa vahel. Siit algasin kord... Kas pean siin ka lõpetama?

— Ei, mispärast just seda. Ma ainult vaatlen, kuidas jääb veelgi hõredamaks mu ümber ja kuidas elu sulab ühte hilissügise halli ja tröostitu õhtuga.

Jutustuses *Tagahoovis* annab Luts teravajoonelise kujutuse agulimüürkast, kuhu surutakse need, kes ei pääse elu päikesepoolele.

Siin on vene kohtuametniku lesk, malbe ja puhta hingega Tatjana Nikolajevna, kes end ja oma lapsi kuidagimoodi vee peal püüab hoida; töölistest vennad Bražnikovid, tublid, kuid viinanõrgad noormehed; laostuv voorimees Kohv ja kingsepp Kapral; pesunaine Veika naiivselt usaldava tütrega, kes langeb võrgutaja ohvriks. Hoovipealses kuurilobudikus, irooniliselt «Villa Hortensiaks» nimetatud, hääbuvad «kartuliekstraktist» lohutust otsivad ja lootusetult põhjakäinud maaler, plekksepp ja kunstkärner. Kuid isegi paadialuste tasemele langenuis avastab kirjanik inimlikult meeldivaid jooni. Samal ajal püüavad majaproua Säinas, ta tudengist poeg Herbert, endine tsaariarmee ohvitser Belski ja teised nendetaolised niigi õnnetuis inimestes viimastki head rüvetada.

Õnnestunult tüpiseeritud, seejuures isikupäraste tegelastega jutustus *Tagahoovis* süüdistab omaaegseid sotsiaalseid olukordi.

Otse moeasjaks sai aguliolustik pärast «Looduse» romaanivõistlusel esimese auhinnaga kroonitud A. Jakobsoni teost *Vaeste-patuste alev* (1927). Samas keskkonnas areneva sündmustikuga romaanid järgnesid Jakobsonilt endalt, Sirgelt, Kärnerilt, Rohult jt.

Aguli- ja väikelinnamiljöö lähendas kirjandust elu nuripoolele, kuid ei andnud palju kunstiliselt silmapaistvat. Suur osa sest kirjandusest sündis 20-ndate aastate lõpul ja 30-ndate aastate alguses, kui rahva majanduslik olukord oli väga raske ja sisepoliitiline situatsioon terav.

Randlased, saared, meri

Rannaelu kujutas varem edukalt J. Mändmets. 30-ndate aastate alguses köidavad lugejaid saarlasest kirjaniku A u g u s t M ä l g u (sünd. 1900) teosed. Romaanides (*Kivine pesa, Õitsev meri, Taeva palge all* jt.) ja oma loomingu paremikku kuuluvas novellikogus *Rannajutud* (1936) kujutab Mälk igapäevase leiva eest võitlevaid kalureid, nende karmi argielu, ohtuderikast tööd ja kehva elujärge. Ta tegelased on

A. Mälk

huvitavad ja terviklikud, omapärane rannaolustik detailirikas. Mälgu teosed iseloomustavad tabavalt randlaste ellusuhtumist ja hingelaadi, mille iseärasused tingis eraldatud ja otsekui suletud keskkond. Seal säilisid elujõulistena kauges minevikus väljakujunenud tõekspidamised, suhtumised ja tavad. Autor imetleb randlaste visadust, karmpuhtaid, teesklusest vabu suhteid. Puhuti on südamelähedastele randlaste kujudele ja olustikule andunud kirjanik aga kaotanud protestitunde sotsiaalse viletsuse vastu.

Ranna-, saarte- ja mereelu kujutasid Mälgu kõrval noore Aadu Hindi romaanid. Nüüdseski proosas on rand, saared ja meri oma inimestega tähelepandaval kohal, eriti Hindi ja Smuuli loominguliste saavutuste tõttu.

Haritlaste elu

Intelligentsi probleemid esinevad 30-ndate aastate proosas sagedasti. Seda põhjustasid majanduslik kiratsemine, kaeblemine haritlaste üleproduktsiooni pärast, katsed vabameelseid vaimuinimesi võimu toetajateks meelitada. Mitmed romaanid jutustavad intelligentsi heitlemisest vekslivõlgades, seaduserikkumisest ja sellele järgnevast karistusest või raskest eneseleidmisest pärast vanglast vabanemist.

Mart Raud (sünd. 1903) vastandab romaanis *Kirves ja kuu* (1935) isa ja poeg Potaariku kaudu kaks erinevat inimtüüpi, kaks ellu- (ja kunstisse) suhtumist. Ähmaste ideaalidega esteet Vidrik jääb alla jämedale, kuid teovõimsale isale, muutub naeruväärseks ja hukkub. Romaan *Turg* (1937) esitab ühe ande varisemisloo: andekas noorpoeet muganeb turutellimusele ja mandub. Tammsaare vaatleb romaanis *Ma armastasin sakslast* (1935) endise üliõpilase, alandlikult saksa paruneid imetleva Oskari nurjunud elu. A. Jakobsoni romaan *Vana kaardivägi* (1935) kujutab nn. igavesi üliõpilasi, kes kunagistest buršitavadest ahvatletuina (needki võeti üle balti parunite võsudelt) anduvad joominguile ja enesepillamisele, käivad paratamatult alla ja hukkuvad. Veelgi teravama autoripoolse kriitika pälvivad need, kes töötavad üksnes karjäärihimust (romaan *Uus inimene,* 1938).

Rudolf Sirge (1904—1970) mõistab romaani *Häbi südames* (1938) kangelase Hugo Ohjaku hukka sellepärast, et see haritud noormees ei leidnud endas mehisust kodanliku ühiskonna pahede vastu võitlusse astuda.

Visalt tõtt ja õiglust otsiva intelligendi traagika andis Tammsaare Indreku näol romaanis *Tõde ja õigus*. Valitseva meelsuse eitajana on Indrek järjekindel, ehkki ta ei suuda väikekodanlikust ummikelust väljapääsu leida. Seesama iseloomustab teisigi progressiivse kodanliku intelligentsi tüüpe, nagu luuletaja Arumaad Jakobsoni romaanist *Metsalise rada* (1936) või arhitekt Joel Hurta Semperi romaanist *Kivi kivi peale* (1939).

Haritlastest tegelased on tolleaegses kirjanduses kõigepealt antikangelased, kelles kirjanikud väljendasid positiivseid ideaale eituse kaudu.

Ajalooline temaatika

Pärast 1934. aastat tõusis proosas väljapaistvale kohale ajalooline romaan. Osalt peegeldab see kodanluse ideoloogilist pealetungi: valitsevad ringkonnad lootsid mineviku dramaatiliste lehekülgede kaudu sisendada rahvusühtsuse natsionalistlikke ideid.

Ometi ilmnesid kirjanduslikus praktikas lahknevad arusaamad. Näeme esiteks kodanluse maitsele suupärastatud minevikukäsitlust K. A. Hindrey, A. Kivika ja A. Gailiti teostes. Kivika romaan *Nimed marmortahvlil* püüab lugejaid veenda, nagu oleks noorsoo osavõtt kodusõjast valgete poolel olnud ajalooliselt paratamatu ja õige. Kodanluse sotsiaalsesse tellimusse libastusid ka J. Kärner (romaan *Tõusev rahvas*) jt.

Teine osa ajaloolise temaatika viljelejaist lõi tõepäraseid teoseid, mille hulgas leidub suuri kunstilisi väärtusi. A. Jakobsoni triloogia *Andruksonide suguvõsa* (1931—1934) jälgib talurahva elu XIX saj. teisest veerandist alates. Ajalooliste materjalide uurimisele toetub R. Sirge esikromaan *Rahu! Leiba! Maad!* (1929; selle ümbertöötatud variant kannab pealkirja *Tulukesed luhal*) — oma ajas väljapaistev läbilõige võitlusest töörahva võimu eest aastail 1917—1918. Romaanis *Must suvi* (1936) jutustab Sirge 1918. a. Saksa okupatsioonist maal. Kodusõjas valge vabariigi eest võitlevalt tegelaselt rebib kangelasemaski Jakobson jutustuses *Kapten Lepp*. Kaalukaid ajaloolisi tähelepanekuid sisaldab Tammsaare suurromaan *Tõde ja õigus*.

Ajaloolise teema kõige edukamaks arendajaks oli

MAIT METSANURK,

kodanikunimega Eduard Hubel (19. XI 1879—21. VII 1957).

Eluloolisi andmeid

Kirjanik sündis Tartumaal K ä r k n a vallas (praegune Tartu rajoon) talupoja perekonnas. Kasinate majanduslike võimaluste pärast vaheldumisi töötades ja õppides lõpetas ta Tartu linnakooli ja hiljem pedagoogilised kursused. Töötanud esialgu kantseleiametnikuna ja õpetajana, sai Metsanurgast 1906. a. ajakirjanik. 1924. a. peale elas ta kutselise kirjanikuna Tallinnas.

Esimene loomingu-periood

Loomingu esimesel perioodil (1904—1914) lähtus Metsanurk sajandialguse kriitilisest realismist. Autoripärane on terav konflikt saamatuvõitu, kuid pretensioonika kangelase ja teda ümbritseva keskkonna vahel ning rangetest eetilistest printsiipidest lähtuv hinnang. Peamiseks ainealaks on külamiljöö.

Selle perioodi parimas teoses — romaanis **«Vahesaare Villem»** (1909) — kujutab kirjanik noore peremehe meeleheitlikku võitlust isatalu pärast, mis laostub pärandusosade väljamaksmiseks tehtud võlgades ning satub kulakust vallavanema Otsa Annuse kätte. Tubli ja maasse kiindunud töömees Villem on eetiliselt kõrgemal oma ümbrusest. Teda iseloomustab tunnete siirus ja sügavus, mis ei salli kompromisse südametunnistusega: talu päästmise huvides ei vaheta ta armastatut, vaest popsitütart Maalit rikka vanatüdruku Miku Liisu vastu. Villem on habras, aga raevuhoos ka taltsutamatu, millesse püüab peita oma saamatust.

Vormiliseltki paistab *Vahesaare Villem* silma suhteliselt tervikliku kompositsiooni poolest.

Teine loomingu-periood

Teise loominguperioodi (1914—1925) teosed tõendavad kirjaniku ideelis-kunstilisi otsinguid, mis lähtuvad ajajärgust, paiguti vastandlikestki esteetilistest ja filosoofilistest tõekspidamistest.

Pikem impressionistlike sugemetega novell *Tohooja Anton* (1916) esindab Metsanurga kohta ebatavaliselt lihvitud stiili. Vaadeldakse kahe äärmist peremeheuhkust kehastava noore — Antoni ja Truuta — armastust, mis haiglase eneseväärikustunde tõttu ei saa normaalselt avalduda. Abielu jääbki sõlmimata — hirmust naeruväärseks, s. t. teistega samasuguseks

saada. Nii osutuvad tegelikult naeruväärseteks peremehelik kihikõrkus ja maavillane aristokratism.

Novell *Epp* (1920) jutustab realistlikult ja lakoonilises stiilis alandatud ning ustava naisteenija elu viimasest vaatusest jõukas perekonnas. Autoripoolne kaastunne avaldub otsekoheselt ja kunstiliselt mõjuvalt.

Novellis *Jumalata* (1921) märkame ekspressionismi mõjusid (terav, järsk väljendustava, rõhutatud dünaamilisus, kaootilisusetunne). Teoses väljenduvad autori maailmavaatelised otsingud. Keskne tegelane Vaaren ei suuda elus seisukohta võtta, püüab idealistlikult ühendada kristlikku headuse õpetust ja algeliselt taibatud marksismi ning — hukkub.

Kolm valges sõjaväes vastuhakanut ootavad surmaotsuse täideviimist. Kristlane Loode leiab meelerahu kindlast usust ja saab armu. Kommunist Korn teab, mille nimel on võidelnud, ja sureb püstipäi. Juhuslikult, usuta ja ideaalideta, satub protestijate, sealt aga surmamõistetute hulka Aleksander Vaaren, kes elab läbi kohutava ahastuse, teeb lootusetu põgenemiskatse (ka iseenese eest), kuni enesekaristuseks ise pea silmusesse pistab:

Vaaren karjatab, lööb siis hambad kokku ja ulub vaikselt. Siis kordab ta ruttu:

«See on viimane võitlus... Suren... Suren jumalata! Suren jumalata! Vaadake kõik! On teil midagi laita?»

Ja üle õue karjub ta:

«Poon end ise!... Eemale, noor timukas!... Vabastage käed!»

Segadus.

«Vabastage käed!»

Käed kästakse vabastada.

Vaaren kargab võidukalt kõrgele pingile. Vaatab sõdurite ridade poole. Võtab siis silmuse kätte ja karjub:

«Olen süüdi, et kaua vaikides ülekohut kannatasin! Et enne vastu ei hakanud! Olen süüdi, et alandlik ja sõnakuulelik olin. Olen süüdi. Mõistan ise kohut!»

Siis pistab pea silmusesse. Pink lendab jalge alt.

Vaaren ripub õhus.

Pikkamisi pöördub silmuses kõikuv keha. Moonduv pale pöördub ülemuse ja kohtunikkude poole.

Vaikus.

Romaanis *Taavet Soovere elu ja surm* (1922) andis Metsanurk eluvõõra unistaja tragikoomilise kuju. Taaveti igatsused kaunima, kultuursema ja parema järele on iseenesest sümpaatsed, kuigi mitte vabad egoistlikust teistest-parem-olla mõttest. Romaan on realiteeditundeta, oma aega sobimatu hädavaresest maailmaparandaja hääbumislugu.

Metsanurga teised selle perioodi teosed näitavad pigem huvitavaid otsinguid kui suuri õnnestumisi.

Loomingu kõrgaeg

Metsanurga toodangu kõige küpsem osa valmib aastail 1925—1940, mis on loominguliselt väga viljakad (kümmekond romaani ja jutustust, novellikogud, mitmed näidendid). Eelistavalt vaatleb kirjanik sel ajal talupojaelu kriitilise realismi positsioonidelt. Eelmise perioodi rahutute otsingutega võrreldes leiab kirjanik seesmise tasakaalu ja lähtub karakteriloomingus rohkem elu uurimisest kui mõttekujutuslikest skeemidest. Erandliku, sageli ebatüüpilise peategelasega romaani asemel pääseb domineerima paljude oluliste tegelastega miljööromaan.

Uue perioodi saabumist tähistas ühiste probleemide ja kesksete tegelastega kaksikromaan **«Valge pilv»** (1925) ja **«Punane tuul»** (1928). Neis analüüsib kirjanik vahekordi külas murrangulistel aegadel (Esimene maailmasõda, 1917. a. revolutsioonid, Saksa okupatsioon, kodusõda). Kuigi Metsanurk ei suuda ajastut lõpuni mõista ega igas üksikasjas õigesti hinnata, kujutab ta olukordi, millest kasvas välja klassivõitlus külas. Seejuures kuulub autori sümpaatia tõde otsivale külakehvistule, eeskätt Verihurma popsiperele. Kontrastina Verihurmadele iseloomustatakse Arumäe ja Loo suurtalunikke.

Teose kõige huvitavam tegelane on Verihurma Alma oma siseheitluste ja tõeotsingutega. Kehvistust pärit Alma olukord muutub seda keerulisemaks, et abielu Loo perepoja Antsuga lähendab teda peremeestekihile; ta üks vend, Ludvi, asub vabatahtlikult valgete poolele, kuna teine võitleb töölisklassi huvide eest. Lõpuks osutuvad Almas klassisümpaatiad ja humanism tugevamateks armastusest oma mehe vastu ja suurtalu perenaise seisundist: ta varjab haavatud ning jälitatavat punast venda ning valgete kohus mõistab ta vangi.

Kunstiliselt tugevam ja terviklikum on kaksikromaani teine osa *Punane tuul.*

Teiseks suure tähtsusega teoseks on romaan **«Ümera jõel»** (1934), 30-ndate aastate ajalooliste romaanide tippteos. Selles kangastuvad ajaloolises usutavuses ja psühholoogilises veenvuses muistse vabadusvõitluse aegne olustik, inimesed ja nendevahelised suhted. Õnnelikult sulavad ühte uurijamõte ja kunstniku loov fantaasia.

Metsanurk maalib pilte vaenlaste röövretkest Lõuna-Eesti aladele, näitab eestlaste jõudude killustatust, tülisid ja ühinemiskatseid, hämara aja kom-

beid ning uskumusi, rahva primitiivset ja karmi elu ning hingelaadi, eestlaste külaühiskonnas arenevat kihistumisprotsessi, ristiusu kuulutajate toetumist kannatustest nõrgestatud inimsüdamele. Lihtsa, kuid tugeva kompositsiooniga romaani jõuliseks kulminatsiooniks on 1210. a. toimunud Ümera lahingu kirjeldus.

Romaani keskseks kangelaseks on Mägiste noor vanem Vello. Arukuse, aktiivsuse, visaduse, sõjamehevapruse ja erksa õiglustunde tõttu kujuneb temast usaldatud rahvavanem. Ometi pole Vello idealiseeritud muistne ülik, nagu neid võib kohata selle ajajärgu teostes, vaid elavalt kujutletav inimene. Talle pole tundmata kõhklused ja eksimused ning ta ei pea alandavaks kuulata ja arvestada elukogenud külavanemate, võitluskaaslaste või sulastegi nõuandeid ja mõtteid.

Ümera jõel on oma tõearmastuse ja tugeva kunstilise mõju tõttu kestva väärtusega teos ja armastatud lugemisvara kaasajalgi.

Loomingu lõpp

Viimasel loominguperioodil (1940—1957) otsis kirjanik teed sotsialistlikku kirjandusse. Kuid subjektiivsed eeldused ja ajajärgu üldine õhkkond ei olnud ümberkasvamiseks soodsad. Parima andis eakas kirjanik mälestusteraamatuga *Tee algul* (1946). Romaan *Suvine pööripäev* (1957), mida Metsanurk alustas juba okupatsioonipäevil, ei kujunenud korduvast ümbertöötamisest hoolimata kunstiliseks saavutuseks, vaid tunnistab pigem kirjaniku loomingulise jõu raugemist.

Metsanurga loomingu tähtsus

M. Metsanurk jääb meie kirjandusse visa tõeotsijana. Ta loomingule on iseloomulik probleemiderikkus, huvi kaasaja, aga ka ajaloo sündmuste vastu. Kujutatavasse ainesse suhtub Metsanurk alati tõsiselt, vastutustundlikult. Eriti suur on Metsanurga osa meie kriitilise realismi romaani viljelemisel.

*

Proosa demokraatia kaitsel

Muutuste tõttu maailma poliitilisel areenil ja Eestis endas tulid kirjandusse fašismiprobleemid. K. Pätsu valitsus tegi küll lõpu vapside liikumisele 1934. a., kuid teostas ise fašistlikku tüüpi riigipöörde. Nii jäi probleem aktuaalseks. Varasemaid reageerimisi sellele on Enn Kippeli romaan *Ahnitsejad*. Järgnevad Jakobsoni *Metsalise rada*, Kärneri *Tuuled pöörduvad läände* ning Semperi *Kivi*

kivi peale. Neis arvustatakse vapside reaktsioonilisi taotlusi, mis juurdusid väikekodanlikus saama- ja võimuihas. Jakobson sidus fašistliku meelsuse tekkimise sõjas moondunud inimese hingeeluga. Semper kujutas arhitekt Joel Hurda saatuse kaudu olukorda fašiseeruval Saksamaal, seejärel aga osutas analoogiliste nähtuste arenemistendentsidele Eestis.

Kogu nähtust püüdis kokkuvõtvalt hinnata Kärner:

Vapside liikumine oli meil eraldunud jõukate-eliidi katse haarata poliitilist võimu — rahva abil sama rahva üle. / — — — / Massi — igasuguseid pettunud ja õnnetuid inimesi, väikesi pankrottmeistreid, kohata jäänud vabadussõjalasi kasutati ainult rünnakrühmadeks.

Fašismivastase hoiakuga teosed kõnelevad meie proosakirjanike demokraatlikest veendumustest.

Töölisklassi elu

Töölisklassi elu ja võitlus oli sel perioodil suhteliselt harva eepilise loomingu aineks.

R. Sirge *Rahu! Leiba! Maad!* käsitleb 1917.—1918. a. sündmusi Tartus. Peamiselt aguliinimesi vaadeldes ei näe aga kirjanik töölisklassi selle tõelises mõttes, esiplaanil on deklasseerunud element ja väikekodanlus. Sirge saavutuseks jääb julge ja mõistev lähenemine võitlusele nõukogude võimu eest. Tema poolehoid kuulus teadlikelegi revolutsioonivõitlejaile, kelle hulgast paistab silma kommunist Mehin.

Sirge romaani sündmustele järgnevast ajast (kuni kodusõja lõpuni) jutustab J. Kärneri *Naine vaesest maailmast* (1930). Kirjutatud Lilli Niitmaa pihtimusromaani vormis, annab see teos ettekujutuse tööinimeste võitlusest valges tagalas, ägenevast valgest terrorist. Irboskas kodanluse poolt mõrvatud Eestimaa Ametiühingute I kongressi 25 delegaadi hulgas hukkub ka romaani keskseid kangelasi, Lilli mees kommunist Konrad Raudvere. Võitluse loogika kujundab Lillist, kes esialgu väikekodanlikus ellusuhtumises igatses vaid *rahulikku, vaikset elu, ainult pisut rohkem leiba ja natuke vähem muresid,* sündmusi klassipositsioonilt hindava naise.

20-ndate aastate alguse töölisaguli miljööd kujutab A. Jakobsoni *Vaeste-patuste alev* (1927), suutmata siiski luua kunstilisi üldistusi tööliselust. Veenvam ja kunstiküpsem on ta novellides, näiteks vana

tööta jääva mehe traagika (*Lõppjaamas*), laste elu nimel surmaminev töölisnaine (*Kangelane*) jt. Kommunistliku partei põrandaalusest võitlusest kirjutas Juhan Madarik (J. Lauristin) kodanlikus vanglas loodud romaanis *Riigikukutajad* (1929) ja visandiks jäänud mitmeköitelises teoses *Vabariik. Riigikukutajad* pälvib tähelepanu teosena, mis käsitleb töölisklassi võitlust kodanluse vastu parteilisest seisukohast. Teose mõju kahandavad (kirjutamis- ja avaldamistingimustest sõltuvad) olulised kunstilised puudused.

Noore proosamehe Karl Ristikivi (sünd. 1912) romaani *Tuli ja raud* (1938) sündmused arenevad aastail 1855—1936. Teos on maapoisist metallitööliseks saanud Jüri Sääveli ja ta perekonna arenemislugu. Ristikivi keskne tegelane on visalt paremale järjele püüdev töömees, solidaarne klassikaaslastega, kuid hoidub otsustavast kokkupõrkest. Romaani iseloomustab hea miljöökujutus ja lugupidav suhtumine tööinimesesse.

Nii kajastus töölisklassi elu küllalt mitmekülgselt: vaatluse all oli agulikeskkond, väärikas töömees ja revolutsionäär.

K. Ristikivi

Noorsoole määratud proosast

Lastele ja noorsoole kirjutanud autoreist (Parijõgi, Roht, Jaik, Mälk, Ristikivi jt.) võitis suurima tunnustuse Jüri Parijõgi (1892—1941). Ta jutustustekogud *Semendivabrik* ning *Jaksuküla poisid* ja noorsooromaan *Teraspoiss* (1937) võluvad laste hingeelu ja mõttemaailma osava kujutamisega, mõistva, sageli humoristliku lähenemisega noorte tegudele, muredele ja unistustele. Selgesti ilmneb autori sümpaatia kehvadest oludest võrsuva lapse vastu, kelles juba maast-madalast nähakse ja hinnatakse tulevast tööinimest.

Hea jutustajana suudab lugejat köita ning looduse vastu armastust äratada R. Roht. Sageli on ta loomajutud allegoorilise sisuga, suunavad lugeja mõtet ja kujundavad arusaamist ilusast ja inetust, heast ja halvast. Meisterlikult kirjeldas loodust ka A. Mälk, kelle *Jutte lindudest* vestab Vaika saartest ja loob poeetilisi pilte linnuriigist (hahk, kajakas, part, vaeras, ristlind).

J. Parijõgi

Mitmepalgelisusele ainestikus, temaatikas, probleemides ja ideelises sisus vastavad erinevused loomingulises meetodis ja suunas.

Kriitiline realism

Valitsevaks oli realistlik meetod, mis kõige sagedamini esines kriitilise realismi tasemel. Kriitiline realism jätkas traditsioone, mis kujunesid möödunud sajandi lõpukümnendil Vilde jt. loomingus. Kasvav kirjanduslik kogemus rikastas seda uute joontega. Nii ei esinda kriitiline realism kivinenud loomingupõhimõtete kogumit, vaid elava kirjanduse praktikas muutuvat ja arenevat loomingulist meetodit. Ühiskonna pahede arvustamine jääb sellegi perioodi kriitilise realismi peamiseks tunnusjooneks. Ka kõige ägedamad paljastused ei kutsunud kehtivat korda purustama ja uut looma, vaid juhtisid kaitsma demokraatiat ja humanistlikke ideid sama korra raames. Varasemaga võrreldes täheldame inimese hingeelu märksa süvenenud, kuid ikkagi sotsiaalolustikuliselt motiveeritud analüüsi, milles tulebki näha realistliku meetodi olulisimat saavutust. See saab selgeks, kui võrrelda Tammsaare ja Metsanurga suurteoste, Tuglase *Väikese Illimari*, Mälgu loominguparemiku, Sirge *Häbi südames,* Semperi *Kivi kivi peale* või Ristikivi *Tule ja raua* ning Vilde ajalooliste romaanide või Peterson-Särgava jutustuste inimesekujutamist. Kriitilist realismi arendasid edasi teisedki kirjanikud, nagu Jakobson, Luts, Vallak jt.

P. Vallak

Loomingulisest individuaalsusest olenevalt avaldus realistlik meetod igaühe juures mõnevõrra erinevas laadis, mis omakorda suurendas ajajärgu eepika mitmekülgsust ja väärtust: Metsanurgale on omane terav probleemiasetus, Tammsaaret iseloomustab analüüsitavate nähtuste võimalikult kõigekülgne vaatlemine ja mõistmine. Mälk, kelle teoste arvustusjõud on nõrgem, paelub omapäraste inimtüüpide ja miljöökujutusega, Luts rahvapärase jutustajatalendiga.

Sotsialistliku realismi algeid

Sotsialistliku realismi jooni täheldame Madariku jutustustes ja romaanis *Riigikukutajad,* milles autor lähtub sotsialistlikust ideaalist. Kuid ühiskondlik-poliitiline situatsioon ei võimaldanud sotsialistliku realismi elementide tihenemist. Madariku looming (ta romaan trükiti Leningradis) jääb vaadeldava perioodi kirjanduses üksiknähtuseks.

Katseid rakendada realismi kodanluse teenistusse

Realistlikku tehnikat kasutati sageli neiski teoseis, mis teenisid kodanlikku võimu. Selles võime veenduda eelkõige Kivika loomingu, osalt ka 30-ndate aastate ajalooliste teoste najal, mis rahvustervikluse

huvides idealiseerisid minevikku. Ometi ei olnud kodanlusele suupärastatud realismil ka 30-ndate aastate teise poole eepikas määravat tähtsust.

Uusromantism

Realismi kõrval etendas olulist osa uusromantism. Ajajärgu algul on uusromantilises proosas juhtiv Tuglas (novellikogud *Saatus*, *Raskuse vaim* ja *Hingede rändamine*). Varem lõppesid Tammsaare uusromantilised katsetused. Mõlema loomingus väljendus uusromantism peamiselt impressionistlikus kujutamistehnikas: Tuglasel eelistavalt visuaalseid muljeid nende värvides ja varjundites tabava maalilise kirjeldusena, Tammsaarel aga inimpsüühika nüansse taotleva kujutusena. Tuglase müüdiihalus andis seejuures avaraid ja võimsalt mõjuvaid üldistusi (näit. novell *Inimese vari*). R. Rohu varasemate sümbolismiharrastuste järelvärvingud jäid selle kõrval naiivseteks.

A. Gailit

Uusromantismi keskseimaks esindajaks ajajärgu kirjanduselus oli August Gailit (1891—1960). Ta loomingut iseloomustab romantismile omane vastuolu argipäevase tegelikkusega. Gailit armastab erakordseid, sageli groteskseid tegelasi ja situatsioone, hüperboliseerimist, fantastikat. Ta stiil on dünaamiline ja kujukas.

Gailiti võrdkujuks on peetud novellis *Viimne romantik* esinevat romantikuhingega kukke Kerill-Kerkerilli. Kerill-Kerkerill põlgab oma puhastverd kuke aristokraatseis ihalustes teda ümbritsevat labast, tegelikkusega rahulduvat kanakarja. Ta plaanitseb uhket äralendu suursugusele hingele talumatust keskkonnast. Ometi pole ta suuteline lennuks päikese pool asuvale muinasmaale — tiivad ei kanna. Unistused purustatakse ägedas nokasõjas, mille lõppedes rüütlihingega kukk kooleb väsimussurma.

Loos Kerill-Kerkerillist peitub piisake eneseirooniatki: autorile armsate, kuid eluvõõraste illusioonide vältimatu kokkuvarisemise tunnetus.

Gailiti peateoseid on seitsmest novellist koosnev fantaasiaküllane romaan *Toomas Nipernaadi* (1928). Taotlemata erilisi probleeme või sisusügavust, loob Gailit rahvusvaheliselt tuntud boheemliku unistaja tüübi. Kirjanik lõbustab ennast ja lugejat Nipernaadi suviste seiklustega, «kangelane» satub ikka mingisse groteskssesse situatsiooni, millest pääseb pikkade jalgade abil. Hoogne ja dünaamiline on Toomas Nipernaadi lopsakalt maalitud portreekirjelduski:

Ta oli pikk ja kuivetanud, nägu oli põlenud ja soonine, suur kõver nina oli ees kui põiki kirves. Ta käis harakana edevalt hüpates ja kareldes, pikad käed vehklesid kui lipud tuules. Jalas olid tal säärikud, suured ja lohisevad kui harmoonikad. Kaelas rippus tal kannel, ning muud varandust kaasas polnudki. Lai rind oli eest lahti, must kaabu oli visatud kuklasse. Ning ta läks vilistades ning trallitades.

Kirjanduslikke moevoole

Realismi ja romantismi kõrval või nendega põimudes esines mitmesuguseid moevoole.

Ekspressionismi jooni, mis meie proosas on siiski harvad, täheldasime Metsanurga novellis *Jumalata.*

Naturalismi tendentsid levisid eriti 20—30-ndate aastate vahetusel, kui eelistati ainet agulikeskkonnast. Sagedased on need Jakobsoni, Sirge jt. loomingus. Pahesid paljastada taotledes kuhjati eemaletõukavaid olustikudetaile, väljenduslikke labasusi, tavaliseks muutus virildunud degeneranditüüp, kes räpases keskkonnas paratamatult alla käib ja hukkub. Ometi ei saavutanud selletaoline «elulähedus» oodatud esteetilist ega ideelist mõju: teosed muutusid laialivalguvaiks, karaktereid piiras tahtejõuetus, seesmise aktiivsuse puudus, nende allakäigu määras raudse paratamatusega keskkond. Nii kaotasid nad palju oma üldistusjõust. Miljöö kõrval hinnati üle ka pärilikkust; inimese kogu tegevust püüti tuletada bioloogilistest seaduspärasustest ega arvestatud, et tegemist on eelkõige sotsiaalse olendiga.

Idealistlikest seisukohtadest lähtus süvapsühholoogiline suund, mis tuletas inimese tegevuse alateadvuses mõjuvaist ürginstinktidest (seksuaaltungist, võimuihast, surmahirmust jne.). Süvapsühholoogilisest suunast on tugevasti mõjustatud Hindi nooruslooming ja Semperi romaan *Armukadedus,* mis eritleb varjunditeni kiivuse tekkimist ja arenemist, peaaegu koobudes tegelase käitumise sotsiaalsete motiivide vaatlemisest.

Kirjanduse arengut kõnesoleval ajal iseloomustab ka

žanriline mitmekesisus.

Romaan

20-ndate aastate teisest poolest, eriti kirjastuse «Loodus» romaanivõistlustest alates sai juhtivaks žanriks romaan, mis oma ainealalt, loomingumeeto-

dilt, vormilt ja mahult oli äärmiselt erinev. Silmapaistvalt viljakad olid Jakobson, Roht ja Metsanurk. Ajajärgu suurimate kunstiliste saavutuste hulka kuuluvad Tammsaare, Metsanurga, Mälgu ja mitmed Jakobsoni romaanid. Väärtuslikke, püsiva tähendusega teoseid lõid teisedki (Sirge *Häbi südames*, Semper *Kivi kivi peale*, Kärner *Naine vaesest maailmast*, Roht *Elutee*, Ristikivi *Tuli ja raud*, Gailit *Toomas Nipernaadi* jt.).

Jutustus ja novell

Jutustuse tähelepandavaks viljelejaks oli O. Luts. Novelli suuremate meistritena võime märkida Tuglast, Vallakut, Jakobsoni, lisa andsid Mändmets, E. Krusten ja Mälk ning oma õnnestumistes Gailit ja Hindrey. Nagu romaani, nii iseloomustavad novelligi väga erilaadilised kunstilised otsingud ja ideeline tase.

Memuaar

Rahva poolt armastatud olid O. Lutsu memuaarid. Ses žanris oli Luts erakordselt produktiivne: kümne aasta jooksul ilmus talt ligi poolteistkümmend mälestusteraamatut, umbes üks kolmandik ta loomingu üldmahust. Memuaarromaanina võime käsitada Tuglase *Väikest Illimari*, mis oma laadis on jäänud seni ületamatuks. Häid memuaarteoseid avaldasid sel perioodil veel Kitzberg, Kärner, Roht jt.

Reisikiri

Suure tunnetusliku väärtuse, avara eruditsiooni ja elumõistmisega reisikirju avaldasid J. Semper (*Ristirästi läbi Euroopa, Lõunaristi all*) ja Fr. Tuglas (*Teekond Hispaania, Teekond Põhja-Aafrika*). Tuglase sulest on ka perioodi omapäraseim reisiraamat — humoristlik *Ühe Norra reisi kroonika*. A. Antsoni ja R. Sirge *Tänapäeva Venemaa* esindab sel ajal harvu katseid tutvustada objektiivselt elu Nõukogude Liidus.

Veste ja följeton

Vaimukaid vesteid ja följetone avaldasid A. Alle (*Lilla elevant*) ja A. Gailit (*Klounid ja faunid*), O. Luts, E. Tammlaan (*Jänkimees*) jt.

Proosakirjanduse maht kasvas aastast aastasse. 1925 ilmus 6 teost (ligi 1000 lk.), 1929 16 teost (üle 5000 lk.), 1939 — 30 teost (umbes 8000 lk.). Selles toodangus leidub ohtrasti teisejärgulist ajaviitekirjandust, ideelist ja kunstilist küündimatust. Järelpõlvede jaoks on olulisemad püsiväärtusega, elu kunstilist tunnetamist rikastanud teosed, mida vaadeldud perioodi proosas pole sugugi vähe.

Lüürika või eepikaga võrreldes on kodanliku perioodi draamakirjandus saavutustevaesem. 20-ndail aastail ilmus ligi 140 lavateost rohkem kui poolesajalt autorilt, 30-ndail aastail paisus näitekirjandus mahult veelgi. Ometi on Tammsaare näidendite kõrval ainult üksikute autorite tõid püsima jäänud, needki pole enam kõik mängitavad.

H. Raudsepp

Perioodi edukaim dramaturg on komöödiakirjanik **Hugo Raudsepp** (1883—1952), kes avaldas kõnesoleval perioodil paarkümmend lavateost.

Näitekirjaniku maine omandas Raudsepp komöödiaga *Demobiliseeritud perekonnaisa* (1923), mis etendub aguliolustikus ja kujutab sõjast tagasipöördunud joomahimulise kingsepa sõbrutsemist tõusikuga, kes on võrgutanud ta naise. Kirjanik tuli siin vastu väikekodanlike kihtide labasevõitu maitsele ja naerutas publikut, ilma et oleks ajapahesid teravamalt tauninud.

Tõsisemat ideearendust üritas Raudsepp näidendis *Kohtumõistja Simson* (1927), milles püüdis piiblist laenatud, kuid moderniseeritud hingeeluga tegelaste kaudu valgustada kaasaegset tegelikkust.

Simson, kõrgest kohtumõistjapositsioonist tüdinenud, asub vaba, muretut, kuid ka vastutustundetut nautlejaelu ihaledes reformima jumalat, et oma uuenduspüüetele õigustust leida. Ta vahekorra jumalaga määrab repliik: *Meie kaks vana vilunud kelmi! Oleme teineteisele tarvilikud!* Ent Simson satub konflikti karmide traditsioonide järgi elava iisraeli rahvaga, ta otsingud luhtuvad, kangelane alistub ja pöördub endise juurde tagasi.

Raudsepp väljendas ses teoses oma pettumusmeeleolusid kaasaegse elukorralduse suhtes, kuid jõudis lõpuks fatalistliku alistumisideeni: uue eest võidelda on mõttetu, inimene ei suuda sündmuste kulgu kiirendada.

Raudsepa populaarseimad komöödiad on **«Mikumärdi»** (1929) ja **«Vedelvorst»** (1932).

Mikumärdit kannavad õnnestunud karakterid ja vallutav situatsioonikoomika, mis võrsub autorile tunnuslikust anektootlikku laadi konfliktiarendusest. Sündmustik keerleb eneseteadliku ja räuskava hallparuni Jaak Joorami ümber, kes on jõudnud veendumusele, et ainult temasugused suudavad midagi korda saata, ja tunneb end valitsejana nii oma talus kui ka riigis. Komöödiapärasel kujul selguvad need arusaamad ta mitmeis repliikides:

Tehtud? Nüüd ütles — tehtud! Siin tehakse! Mis Mikumärdil mõeldakse, see on riiklikult mõeldud. Silmist loevad su soovid. Sest see on maa hääl, mis ma neile otsa vahin! Kõik need... direktorid ja doktorid, advokaadid ja kindralid... need on Mikumärdi jooksupoisid! Saapaviksijad! Talumees teeb haisu ja saksad seavad nina — seal on su «juhid»! Ja kui mõni mees kukub natuke kaela kandma ja usub enese targema olevat kui teised... no sellele meie peres alles tehakse sõit sisse! Siis korja aga oma krae-lipsud kokku ja vaju kõrvale. Nii valitsetakse Mikumärdil riiki!

Pops Jüri koolitatud poeg Juhan mängib Jaagu siiski üle ja saab tasuks peretütar Mareti käe koos taluga.

Karakterkomöödias *Vedelvorst* lõi Raudsepp Laisavere valla Näsnäruda talu perepojas Kustavis unustamatu loodritüübi. Igilaisasse Kustavisse toob elu ja tegevusjanu alles neiu suudlus, mis äratab ta mehetunded.

Ka neis, Raudsepa kõige õnnestunumates teostes, ei puudu idealistlike arusaamade jäljed. Teravamalt tungivad need esile raudsepalikult säravas komöödias *Põrunud aru õnnistus*, mis muidu väga vaimukalt naerab välja omaaegses tegelikkuses valitsenud karjerismi ja hoolimatut erakonnavõitlust.

Isamaa Hääle peatoimetaja Jeremias Suurkukk lööb ägedusehoos vasaraga *Kodumaa Meele* peatoimetajale Rasmus Noorkikkale pähe. See põrutab Noorkikkast välja seltskondlikud konventsionaalsused, poliitikahuvi ja võitlusvaimu. Ta muutub heaks, hakkab elama loomulikult, s. t. bioloogiliselt, ning on õnnelik, kuni talle mõistus vägisi tagasi opereeritakse (ühiskond ei luba loomulikult elada!). Noorkikas muutub sellekssamaks hasartseks ja põhimõttelagedaks poliitikategelaseks, kes oli ennegi.

Raudsepa komöödiad ei toonud kirjandusse suuri sisulisi väärtusi. Ta esmajärguliseks teeneks on draamatehnika täiustamine: ehtkomöödialikud karakterid ja situatsioonid, õnnestunud intriigiarendus, särav ja vaimukas dialoog.

E. Tammlaan

Perioodi lõpul äratas draamakirjanikuna tähelepanu **Evald Tammlaan** (1904—1945). Draama *Valge lagendik* kujutab randlaste karmi ja vaest elu, salapiirituse vedajate konflikti ametliku seadusega ning seda kaitsva piirivalvega, kes seatakse laval ebasoodsasse valgusesse. Dramaturgilise pinge saa-

vutamiseks on aga autor seikluslikku elementi liiga palju pakkunud.

Tammlaane, kuid ka kogu tolleaegse eesti draama silmapaistvaks saavutuseks on **«Raudne kodu»** (1938), milles antifašistlik hoiak kasvab töörahva ja kodanluse vaheliste vastuolude avaraks üldistuseks. Mõjuvalt kõlab idee: töötavad inimesed peavad otsustavalt võitlusse astuma humanismi, demokraatia ja oma klassi kaitseks; järele anda isiklikule sümpaatiale ekspluateeriva klassi esindaja vastu tähendaks hukutavat viga.

Rahvusvahelise madrustekoosseisuga laeval puhkeb ülestõus, kui selgub, et see veab relvi Franco vägedele vabariikliku Hispaania vastu. Laeva juhtkond suudab ülestõusu maha suruda, sest otsustaval momendil ei tegutse järjekindlalt üks madruste juhte, Peeter, keda segab armastus laevaomaniku tütre Iige vastu. Ometi õnnestub fašistidele määratud relvalastiga laev karile roolida. Kibeda kogemuse mõjul kujunevad Peetrist ja tema seltsimeestest kindlameelsed võitlejad.

Teisi draamakirjanikke

Draama alal katsetasid ka mitmed eepikas või lüürikas tunnustust leidnud kirjanikud, nagu Metsanurk, Antson, Kärner, Mälk, Sütiste, Jakobson, Visnapuu, Adson jt. Enamasti ei suutnud nad keskpärastest saavutustest kõrgemale tõusta, kuid andsid siiski teoseid, mis ei uppunud diletantlike sulemeeste massiproduktsiooni, ja rikastasid sellega meie üldiselt kesist draamakirjandust.

V. KOKKUVÕTTEKS

1. Tõdeme, et ajajärk 1917—1940 oli eesti kirjanduse arengus olulise tähtsusega. Keerukas ühiskondlik-poliitiline elu tingis kirjanduslikugi loomingu mitmekesisuse, vastuolud, tugevad ja nõrgad küljed.

2. Kirjanduslikku elu virgutasid erinevate esteetiliste taotlustega kirjanduslikud rühmitused ja liikumised: «Siuru», «Tarapita», «Aktsioon», «Kirjanduslik Orbiit», «Arbujad». Suureks saavutuseks oli Eesti Kirjanikkude Liidu loomine 1922. a. ja selle häälekandja, ajakirja *Looming* ilmuma hakkamine 1923. a. *Looming* on õigupoolest esimene püsima jäänud kirjanduslik ajakiri Eestis. Kodanluse survele vaatamata jäi see põhiosas truuks demokraatlikele ideaalidele.

3. Hinnatavaid ideelisi ja esteetilisi väärtusi sisaldavad vaadeldud perioodil lüürika ja eepika, mis arendasid edasi eesti kirjanduse saavutusi eelnevatel arenemisetappidel, olid aine- ja tundealalt, temaatikalt, probleemistikult ja ideestikult väljapaistvalt rikkad. Tunduvalt jäi teistest kirjanduse põhiliikidest maha dramaatika.

4. Arenes ja täiustus realistlik loomismeetod, mis esines peamiselt kriitilise realismi vormis ning oli kirjanduslikus loomingus valitseval kohal. Silmapaistvaid sõnakunstiteoseid sündis aga ka uusromantilises laadis.

5. Toimus kirjanduse žanriline rikastumine. Jõuliselt arenes edasi romaan, mis asus kirjanduses juhtpositsioonile. Uutena või peaaegu uutena tulid kirjandusse reisikiri ja memuaar. Sündis eesti kaasaegne poeem.

6. Eelmiste perioodidega võrreldes kasvas mitmekordseks silmapaistvate sõnameistrite arv, kelle looming omab ka järelpõlvede jaoks esteetilist tähendust. Suurimad meistrid olid luules M. Under, H. Visnapuu, J. Sütiste ja B. Alver, eepikas A. H. Tammsaare, Fr. Tuglas, M. Metsanurk ja A. Mälk, draamakirjanduses H. Raudsepp.

7. Ajajärgu kirjanduse üldpildis oli otsustav tähendus demokraatlikke ideid väljendaval kunstisõnal, mis ühtlasi oli ka esteetiliselt kõige kaalukam. Sel ajal sai meie kirjandus küpseks, jõudis kaasaegsele tasemele; kujunes looming, millest uutes ajaloolistes tingimustes võis areneda hakata sotsialistliku ühiskonna kirjandus.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Andke ülevaade kirjanduselust aastail 1917—1919. Milliseid eri suundi selles esines?

2. Missugused autorid kuulusid «Siuru» rühmitusse? Iseloomustage rühmituse saavutusi ja puudujääke.

3. Iseloomustage kirjanduselu ning kirjanike organiseerumispüüdeid aastail 1920—1923 ja selle tulemusi.

4. Selgitage «Tarapita» rühmituse ideelisi ja esteetilisi tõeks-

pidamisi. Mis oli rühmituse tegevuses väärtuslik? Milles ilmnesid puudused? Miks lagunes rühmitus?
5. Mis tähtsus on Eesti Kirjanikkude Liidu loomisel ja selle häälekandja, ajakirja «Looming» asutamisel?
6. Missugused olid ajaloolised tingimused ja kirjanduselu üldised arenemistendentsid aastail 1924—1928?
7. Kirjeldage ühiskondlik-poliitilist situatsiooni aastail 1929—1933 ning selle mõju kirjandusele.
8. Kuidas reageerisid eesrindlikud kirjanikud fašistlikule liikumisele?
9. Iseloomustage 1934. a. riigipöörde olemust ja tulemusi. Mida mõeldakse väljendusega «vaikiv olek»?
10. Mida tegi kodanlus oma ideoloogia pealesurumiseks? Kuidas reageerisid sellele kirjanikud? Milles avaldus kirjanikkonna diferentseerumine?
11. Lugege läbi J. Sütiste vastus «Kirjandusliku Orbiidi» ankeediküsimusele (J. Sütiste, Teosed II, Tln. 1956, lk. 215—221). Missugused on selle järgi tema kirjanduslikud ideaalid ja suhtumine varasemasse ning kaasaegsesse eesti kirjandusse? Andke selle kohta lühike informatsioon klassis.
12. Lugege läbi J. Kärneri artiklid «Tänapäev ja kirjandus» ja «Maailmavaatelisist küsimusist» (J. Kärner, «Lehed tuulde», Tln. 1958, lk. 370—377 ja 389—394). Milles näeb Kärner kirjanduse suhteid kaasaja ühiskondliku elu ja kirjaniku maailmavaatega? Missugune on Kärneri kirjanikuideaal? Kuidas peegeldub neis artiklites Kärneri ja teistegi demokraatlike kirjanike vaadete selgumine 30-ndate aastate lõpul? Valmistuge loetud artiklite põhjal ettekandeks klassis.

II

1. Nimetage silmapaistvaid luuletajaid aastail 1917—1940 ning andke üldiseloomustus tolleaegsele luuletoodangule.
2. Selgitage üksikisiku ja ühiskonna suhteid väljendava lüürika arenemisjooni ning eri autorite loomingu omapära.
3. Iseloomustage J. S e m p e r i luulet, analüüsige mõnd ta luuletust ning selgitage luuletaja omapära.
4. Jutustage ajastu mõtteluulest, osutades eri luuletajate omapärale.
5. Iseloomustage lühidalt H. V i s n a p u u luulet, analüüsige mõnd ta luuletust.
6. Andke ülevaade ajajärgu armastus-, loodus- ja rännuluulest.
7. Iseloomustage J. K ä r n e r i luulet, analüüsige mõnd ta luuletust lähemalt.
8. Jutustage kodu- ja mälestusluulest. Analüüsige mõnd näidet õpiku lisast.
9. Kuidas esinesid meie luules töö ja töötava inimese motiivid?

Missugune on nende tähtsus? Analüüsige J. Kärneri luuletust «Külviajal».
10. Millised uued žanrid tulid aastail 1917—1940 meie luulesse?
11. a) Jutustage M. Underi luulest «Siuru» tegevuse ajal. Mida uut tõid «Sonetid» eesti lüürikasse? Milles avaldub Underi varasema luule omapära? Põhjendage oma seisukohti luulenäidetega.
b) Andke ülevaade M. Underi ajalauludest.
c) Missugused on luuletuskogu «Hääl varjust» sisulised ja kunstilised väärtused? Analüüsige luuletust «Seek» või «Kaks kitse».
d) Iseloomustage luuletuskogu «Rõõm ühest ilusast päevast». Analüüsige luuletust «Lind poegadega».
e) Võrrelge M. Underi loomingu kõrgperioodi luulet ta varasemate värssidega. Kasutage selleks luulenäiteid õpiku lisast.
f) Andke ülevaade kogust «Õnnevarjutus». Analüüsige lähemalt ballaadi «Merilehmad».
g) Missugune on M. Underi loomingu tähtsus?
h) Valige õpetaja poolt antud nimestiku järgi välja meeldivaim luuletus (igaüks erinev), õppige see pähe ja esitage klassis ilmekalt.
i) Interpreteerige päheõpitud luuletust võimalikult põhjalikult (suuliselt või kirjalikult).
12. Organiseerige klassis õnnestunult esitatud luuletustele toetudes (vajaduse korral uusi juurde õppides) luuleõhtu.
13. Analüüsige võrdlevalt luuletusi:
a) J. Kärneri «Lapse päev», J. Sütiste «Õhtulaul» ja M. Underi «Orb».
b) J. Kärneri «Laul ühest poisikesest» ja J. Sütiste «Must vanker».
c) J. Kärneri «Külviajal», H. Visnapuu «Künd» ja J. Sütiste «Äestades».

III

1. Missugused tendentsid ilmnesid talupojaelu kujutamises? Nimetage tähtsamaid saavutusi sel ainealal.
2. Lugege läbi P. Vallaku novellett «Maanaine». Jälgige meeleolukujutuse meisterlikkust ja iseloomustage seda. Esitage teos ilmeka tekstilähedase jutustusena.
3. Jutustage tõusikluse kujunemisest proosas.
4. Nimetage aguliolustiku tähtsamaid kujutajaid, näidake aguliainelise proosa saavutusi ja puudujääke.
5. Iseloomustage lühidalt A. Mälgu loomingut.
6. Mida iseloomulikku on intelligentsi elu kujutamises 30-ndate aastate proosas?
7. Iseloomustage lühidalt erinevaid suundi ajaloolises proosas.
8. a) Iseloomustage ülevaatlikult M. Metsanurga loomingut eri perioodidel, tõstke esile olulised tendentsid ja nimetage täht-

samaid teoseid. Missugune on ta loomingu tähtsus eesti kirjanduses?
b) Lugege läbi M. Metsanurga romaan «Ümera jõel». Vaadelge olustikukujutust teoses. Kuidas kujutatakse romaanis muistsete eestlaste hingeelu? Jälgige Mägiste vanema Vello kujunemislugu ja esitage ta karakteristika. Jutustage mõni episood, mis teile eriti meeldis, tekstilähedaselt ning analüüsige selle põhjal romaani keelt ja stiili. Vaadelge rahva vabadusvõitluse kujutamist, iseloomustage selle põhjal rahva mehisust ja vabadusearmastust. Milline tähtsus on romaanil «Ümera jõel» eesti kirjanduse ajaloos?
9. Kuidas avaldus meie prosaistide suhtumine fašismisse?
10. Iseloomustage tööliste elu ja võitluse kujutamist proosas. Missuguseid eri tendentse võib märgata selle teema arendamises?
11. Nimetage tähtsamaid saavutusi laste- ja noorsookirjanduses.
12. Missugune osa oli ajajärgu proosas realismil? Mida uut tõi kriitiline realism proosa arengusse? Kuidas hinnata muid tendentse?
13. Missugust osa etendas proosas uusromantism? Missugused olid selle avaldumisvormid? Iseloomustage lühidalt A. Gailiti loomingut.
14. Andke ülevaade proosa žanrilisest mitmekesisusest.
15. a) Lugege läbi O. Lutsu jutustus «Andrese elukäik». Jutustage vaese inimese elusaatuse kujutamisest ja leidke, kuidas väljendab autor suhtumist oma tegelasse.
b) Lugege läbi O. Lutsu jutustus «Tagahoovis». Koostage üldistav referaat teemal «Tagahoovi asukad», milles jälgige nende saatust, omavahelisi suhteid, seoseid eluga väljaspool tagahoovi, autori meisterlikkust erinevate inimeste kujutamisel ning suhtumist tegelikkusse.
16. Lugege läbi J. Kärneri romaan «Naine vaesest maailmast» ja koostage referaat teemal «Inimene kasvab ja karastub tõe eest võideldes».
17. Lugege läbi J. Semperi romaan «Kivi kivi peale», andke ülevaade selle probleemistikust ja ideelisest sisust.
18. Lugege läbi J. Parijõe raamat «Jutte» ja R. Rohu jutukogu «Laaned ja veed». Analüüsige, mis teile kummagi kirjaniku juures meeldib. Jutustage sellest klassile, illustreerides oma seisukohti lühikeste tekstikatkenditega.

IV

1. Iseloomustage H. Raudsepa loomingut, selle tugevaid ja nõrku külgi ning tähtsust eesti kirjanduses. Milliseid H. Raudsepa teoseid olete näinud laval?
2. Iseloomustage E. Tammlaane näidendeid ja nende osa eesti draamas.

V

1. Missugused on kirjanduselu tähtsamad üldjooned aastail 1917—1940?
2. Missugused on meie kirjanduse suurimad saavutused vaadeldud perioodil?

A. Hansen Tammsaare

A. H. Tammsaare on neid eesti kirjanduse väljapaistvaid prosaiste, kes saavutas maailmakirjanduse sõnameistrite taseme. Tema elu ja looming veenab, et isegi erakordne talent puhkeb õitsele vaid väsimatus töös, mitmekülgses enesearendamises, eesmärgikindluses. Suure kirjaniku elutee on olnud lakkamatu eneseületamine — püsiv võitlus olude kitsuse ja tervislike takistustega. Tema kunstnikuloomuse kujundavad tõearmastus, süvenemisvõime, eelarvamustevaba mõistus, avar humanism, tundlik kunstimeel. Eluküllus ja probleemirikkus tagavad ta loomingule igikestva köitvuse. Kõigest enam armastas Tammsaare inimest, keda ta jälgis, kelle üle juurdles, keda põhjalikult kujutada püüdis. Tammsaare looming õpetab tundma iseennast ja oma rahvast ta rõõmudes ning kannatustes, võitluses tõe ja õiguse eest. Ta aitab meil leida teetähiseid tulevikukski.

A. H. Tammsaare kui isiksuse ja kirjaniku kujunemisse on väga palju andnud lapsepõlvekodu. Siin arenesid ta iseloomu kõige väärtuslikumad omadused, siit ammutas ta ainet mitmete teoste loomiseks.

Lapsepõlv ja kodupaik

Kirjaniku sünnikodu asub Järvamaal (praegune Tapa rajoon) Albu vallas Vetepere külas üksikul metsadest ja soodest ümbritsetud väljamäel — Tammsaarel, mille järgi said nime ka kaks seljandikul paiknevat talu: Lõuna-Tammsaare ja Põhja-Tammsaare. Viimases sündiski 30. jaanuaril 1878. aastal vanemate neljanda lapsena Anton Hansen, kirjanikunimega A. Hansen-Tammsaare. Ühtekokku kasvas peres üles kümme last.

Vanemad, kodu. kasvutingimused

Selle suure pere vanemad olid «kõrvemaale» (nii nimetatakse siinseid soode- ja seljandikualasid) tulnud Viljandimaalt. Pärisorjusest vabanenud talupojad olid sajandi keskpaigaks saavutanud õiguse mõisnikelt talukohti päriseks osta. Seda võimalust kasutas ka kirjaniku isa, kes suhteliselt vaese mehena ostis koha Järvamaale, kus maahinnad olid odavamad. Vastne peremees kiindus vaevahigiste rublade eest omaks ostetud maalapisse. Mõisaorjusest vabanemine lubas esmakordselt majapidamist oma tahtmist mööda korraldada, vallandas teotahte ja energia. Seda kuluski siin rohkesti, sest madalamates kohtades tuli vahetpidamata võitlust pidada liigvee, kõrgemal — maapinnas varitsevate kivide vastu. Igapäevase leiva pärast pidid kõik kaelakandmisest saadik enda eest väljas olema: algul karjas, hiljem põllutöödel. Maast-madalast istutati iga tammsaarelase hinge vastutustunne, nõudlikkus, visadus raskustele vastu astuda ja neid võita — omadused, mis A. H. Tammsaarel ta kirjanduslikes katsumustes marjaks ära kulusid.

Kirjaniku lapsepõlv oli karm ja lihtne nagu majagi, kus ta ilmale tuli. Tänapäeva mõistete järgi nimetaksime seda hoonet suitsutareks. Kaks kambrit, suure, korstnata ahjuga rehetuba, rehealune, kus sügisel vilja peksti ja talvel hobuseid hoiti, sahver, aganik — ja ongi kõik. Selles lihtsas majas said lapsed tunda karmi ja nõudliku isa vaoshoidvat kätt ning hella ja õiglase ema hoolitsust. Lapsi kasvatati, nagu tollal kombeks, vagaduses ja jumalakartuses. Piibli ja palveraamatute lugemine oli suurte pühade ajal endastmõistetav. Mõnikord langes vagadusse kalduv isa liialdustessegi, mis laste hinge kibedaid mälestusi jättis. Seepärast on kirjanikul olnud põh-

A. H. Tammsaare sünnimaja.

just oma lapsepõlvemälestuste juurde pöördudes muu hulgas lausuda: *Juba lapsepõlves nägin, et vagadus — ma mõistan tõsist vagadust — kedagi ülekohtust tagasi ei hoia.*

Esimesi kokkupuuteid raamatuga

Sellesse kodusse olid tee leidnud ka ilmalikud teosed. Oli ju isa lõpetanud kihelkonna-, ema aga vallakooli. Oma isa vaimsetest harrastustest jutustab kirjanik ise: — *Raamatuid omas ta tolle aja kohta küllaltki rohkesti; valdavas enamuses just teaduslikku ja vaimulikku kirjandust. Ilmalikkudest raamatutest mäletan Kreutzwaldi «Maailma ja mõnda, mis seal sees» olemasolu kodus.*

Kui tähed olid kätte õpitud, siis tõi isa selle raamatu kapist välja ja andis lastele aeg-ajalt lugemiseks. Isa oli ka innukas lehelugeja. Oli kombeks, et isa luges mõnd päevakohast vaimulikku raamatut kõigile valjusti. Seda tegi ta alati pühapäeva hommikul, kuna siis leidus selleks mahti.

Kunstikalduvused avaldusid selles peres eriti laulmises ja pillimängus. Vanemad olid musikaalsed ja lauluanne pärandus lastelegi. Noorus pidas lugu pajuvilest, karjapasunast, simli- ja viiulimängust.

Kunstilistest kalduvustest ja lapsepõlverõõmudest

Isa laulis peene kurguhäälega ja õpetas tütardele nooruses õpitud nukravõitu laulu jõe kaldal nutvast vaesest tütarlapsest, nagu teeb romaanis Vargamäe Andres. Eriti oli luulesse ja laulusse kiindunud kirjaniku ema. *Nii palju kui ma mäletan, mu ema armastas väga laulda,* jutustab kirjanik. *Ta omas ka ilusat lauluhäält. Laulmine näib olevat olnud omane tema perekonnale. Tean, et ka üks ema vendadest oli tuntud hea lauljana. Emal olid õpitud selgeks kõik kirikulaulud ühes sõnade ja viisidega, mis tollal oli võrdlemisi harv nähe. Kuid ta oskas ka terve rea rahvalaule, nagu Suure tamme lugu jpt.*

Meeldivaks vahelduseks töörügamisele kujunesid talgud ja suuremad pühad, eriti suvisted ning jõulud. Vaikse esimese püha järel pääses tavaliselt valla elurõõm ja vaimuteravus. Kevadel toodi tuppa kaski, nääri ajal õlgi, veeti sõrmkooku ja vägikaigast, võideldi mustlast ja torgati kingsepal silma peast. Siis pruuliti õlutki, mis ajas aina laulud peale, ning küpsetati head ja paremat. Väga suurejooneliselt peeti laste varrupidusid. Need sündmused viisid tulevase kirjaniku kokkupuutesse külarahva mõttemaailma, keele ja kommetega.

Elu näitas tammsaarelastele juba varakult ka pahupoolt. Eriti keeruliseks kujunesid suhted naabriperega — Sikenbergidega, kelle kätte maade

Vahekorrad üleaedsega

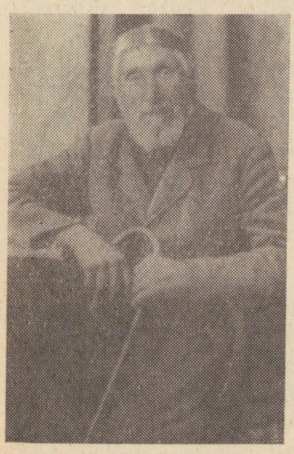

Peeter Hansen

Ann Hansen

kruntiajamisel olid läinud paremad põllutükid ja heinamaasiilud. Väljamägi oligi risti-ribadena jaotatud, nii et «piiritülid» osutusid ärganud iseteadvusega peremeeste vahel lausa paratamatuks ja jõudsid tihtipeale kohtulauagi ette. *Näe, käivad kohut nagu Tammsaare mehed*, olevat naabrid lausunud. Ja kirjaniku isa oli sagedasti kurtnud: *Töö murrab keha, naaber närib hinge.*

Varane mõtisklemiskalduvus, kiindumus loodusesse

Nähtu, kuuldu ja juhtunu üle oligi noorukil üksildases paigas aega järele mõelda. Juurdlemine kujunes vaimset rahuldust pakkuvaks tegevuseks ning sai Anton Hanseni isiksuse üheks oluliseks jooneks. Need muljed salvestusid mälulaegastes sügavateks lademeteks, millest kirjanikuna andis ammutada pikkadeks aastateks.

Lapsepõlveaegadesse ulatub veel üks A. H. Tammsaare suur kiindumus — loodus. Ääretuna kummub taevavõlv üle üksildase kodumäe kupli, luues maailmaruumi mõõtmatuse tunde. Mõnesaja sammu kaugusel kodulävest aga rõkkavad kasevõpsikud linnulaulust; soode taga väljamägedel terenduvad laaneladvad, hõbeleb jõeselg. Noor Tammsaare astus kodumaastikule hoopis-tükkis lähedale karjas käies. Karjasepõli kujunes esimeseks praktiliseks loodusteaduse kursuseks: linde õpiti tundma laulu- ja pesapaikade järgi, loomi häälitsuste põhjal. Lähedal asuv jõgi pakkus suplus- ja kalapüügirõõme, mets küttimisvõimalusi.

Kodukoha maastikud saatsid A. H. Tammsaaret kogu ta loomingulise teekonna vältel; loodus jäi talle loomejõu ja vaimse värskuse allikaks.

Varasem haridustee Sääsküla ja Prümli vallakoolis

Lugemisoskuse omandas väike Anton Hansen vanemate vendade kõrval märkamatult, nagu see lasterikastes perekondades sagedasti sünnib. Kaheksandal eluaastal viidi ta õppima S ä ä s k ü l a vallakooli, mis oli kodust 10 km kaugusel. Peamiselt laste elutingimusi silmas pidades pandi Anton koos vend Augustiga 1888. aasta jõulust õppima kodust veelgi kaugemale — P r ü m l i vallakooli, kus Anton õppis kolm aastat.

Kooliolud

Prümli koolihoone ei erinenud millegi poolest ümbruskonna taluelamutest. Ühe ja sama lapitud õlgkatuse all asusid peale klassitoa ja õpetaja eluruumide veel rehetuba ja rehealune, kus koolmeister sügishommikuti enne koolitööd reht peksis. Koolimaja täitis ühtaegu ka valla- ja kohtumaja ülesandeid; ei puudunud isegi arestikamber, kuhu seaduse vastu patustanud külainimesi aeg-ajalt «istuma» toodi.

Õpetus oli Prümli vallakoolis heal järjel. Koolmeister Hans Tiss oli kultuuritahteline ja seltskondlikult aktiivne mees; tema osa Anton Hanseni arengus kujunes seda suuremaks, et Põhja-Tammsaare lapsed olid koolmeistri peres ka kostil.

Ajajärgu ilme kujundas neil aastail venestuspoliitika, mis andis ennast tunda juba koolis. Ka Anton Hansenil tuli juba teisest kooliaastast alates matemaatika, geograafia, ajaloo ja loodusloo tundides teadmisi omandada vene keeles. Vaatamata šovinistlikus vaimus teostatud koolireformile oli tolleaegses koolis kasutusel ka juba väga häid õpperaamatuid, eelkõige C. R. Jakobsoni *Kooli Lugemise raamat,* mis sisaldas koduloolist materjali, loodusteaduse algmeid ja kujuneva rahvusliku kirjanduse parimaid näiteid Fr. R. Kreutzwaldi, Koidula, A. Reinvaldi, C. R. Jakobsoni, J. V. Jannseni jt. loomingust.

Isiksuse algmeist

Koolikaaslaste mälestustes on säilinud noorukese Tammsaare toonaseid palgejooni ja iseloomuomadusi: *Välimuselt oli väike Anton lüheldast kasvu, kuid õige tüse blond poiss ja maadlemisel ei leidnud ta naljalt vastast.* Poiss olnud lahtise peaga, kuulunud kooli parimate õpilaste hulka, kaasõpilastega sobinud hästi ning aidanud neid sagedasti raskemate ülesannete lahendamisel. Kui juhtus, et ka Anton ülesandega toime ei tulnud, siis oletati, et raamatusse on juhtunud trükiviga. Iseloomult oli poiss õige sõnakas ja järeleandmatu. Midagi pähe võtnud, viis ta selle ka läbi. Oli arenenud õiglustundega ja valmis oma tõekspidamiste eest hea seisma.

Vallakoolipoisina unistanud Anton Hansen koolmeistri elukutsest. Ent esialgu oli raskusi lähematelegi eesmärkidele jõudmisega. Isakodu põllud vajasid töökäsi ja pärast vallakooli lõpetamist tuligi talutööd rügada. Ent haridustung oli siiski tugevam ja võitis. 1892. a. septembris nõustus isa poega edasi kooli saatma.

Väike-Maarja kihelkonnakoolis

Väike-Maarja kihelkonnakoolil, kus õpingud jätkusid, on A. H. Tammsaare vaimses kujunemises suur tähtsus. Seda eriti tänu koolijuhataja Jakob Tammele, sõnas ja mõttes asjalikule ning otsekohesele mehele, kes tegi haridustööd hoole ja andumusega. A. H. Tammsaare on oma õpetajat meenutades öelnud tõsiseid tunnustussõnu. Üldiselt on kirjaniku mälestused venestusaegsetest kihelkonnakoolidest ja nende vaimuharivast osast süngevõitu: võõrkeelne õpetus muutis aine omandamise tuimaks

tuupimiseks; õppeprogrammid ja kasvatustöö olid alistatud tsaarivalitsuse «keiser, usk ja isamaa» põhimõtteile. Nädalas oli ikka veel kaks tundi piiblilugu ja kaks tundi katekismust. Isegi kaks laulutundi tuli kulutada peaaegu üksnes kirikulaulude kätteõppimisele. Kihelkonnakooli-päevade kohta on A. H. Tammsaarel siiski põhjust lausuda: *Ainus mees, kes rääkis ka muust ja kes käsitles oma ainet laialdasemalt, oli Jakob Tamm Väike-Maarjas. Tamm ei piirdunud ainult vene keele ja tavalise kuiva materjaliga, vaid esitas ka muud, oli üldse avarama silmaringiga inimene. Nii näiteks luges Tamm koolis ette «Kalevalatki».*

Jakob Tamme osast A. H. Tammsaare kujunemises

Emakeele tundides andis J. Tamm oma õpilastele küllalt põhjalikke teadmisi eesti ja vene kirjandusest, tutvustas aga üsna põhjalikult ka kirjandusteooria aluseid.

Kirjanduslikke mõjustusi

Tolleaegne Väike-Maarja oli omis mõõtmeis kultuurikeskuseks. Elasid ju tollal Väike-Maarjas kirjanikud Jakob Liiv, Otto Münther, Peeter Jakobson, kes koos koolijuhataja Jakob Tammega moodustasid nn. Väike-Maarja parnassi. Koolis koondas J. Tamm enda ümber kirjandushuvilisi õpilasi, kelle katsetusi ta püüdis suunata lihtsuse ja selguse vaimus. Tamm oli soetanud koolile ka mahuka raamatukogu, mis sisaldas enamasti venekeelseid teoseid. Neid tavatses ta õpilastele laenutada. Ta kinkis igale koolipoisile ka eksemplari oma luulevihikust *Ärganud hääled.* Anton Hansenile avaldas õpetaja looming sügavat mõju, ta kirjutab: *Kord lugesin ma õige palju Jakob Tamme «Ärganud hääli», neid suurte osade kaupa peast mäletades. Mulle meeldis selle luuletaja lihtsus, otsekohesus ja maamehelik kohmakus, mille taga peitub soe tunne häbelikuna. Need jooned valdavad mind veel praegugi.*

Kõige sügavama kirjandusliku elamuse kinkis A. H. Tammsaarele aga Juhan Liiv oma *Varjuga. Ta «Vari» mõjus minusse pööraselt. Lugesin seda esmakordselt Väike-Maarja külmas klassitoas. Mind ei haaranud mitte see, mis ta ütles, vaid tunded, kuidas tema asju näinud. Ma olen aja jooksul vast Juhan Liivist intellektuaalselt üle kasvanud, kuid ei saa tema mõjust lahti,* tunnistab A. H. Tammsaare oma 50-nda sünnipäeva künnisel.

Oma kirjanduslikke katsetusi alustas A. H. Tammsaare nagu paljud kirjandusseastujad — luulevormis.

Esimesi värsse olevat ta proovinud kirjutada juba Prümli vallakoolis. Tema säilinud luuletustevihik Väike-Maarja päevilt sisaldab rea katsetusi. Konarlikuvõitu värssides tunneme ära Järva-Madise tuttava looduspildi. Kõlavad patriootilised noodid, koduarmastus, tulevikuunistused ja kasvuaastatele nii omane nukrus nukruse pärast.

Kirjanduslike katsetuste algus

1897. a. kevadel sai A. Hansen J. Tammelt lõputunnistuse. Isa oleks jätnud poja kõige meelsamini kodutallu, kus oli hädapärast vaja töökäsi. Nagu rahutu lind peksleb noormees puuris, igatsedes väljalendu:

... Mu isamaja uksed näitvad
Mull' olema, kui hauasuu,
Kus sisse tahavad nad matta
Mu mõtted, nõuded, liha, luu.
— — — — — — — — — — — — — — —
Mu kodukoht, mu isamaja,
Mu õed, isa, ema ka
Veel tehke, mis on teha vaja,
Veel võtke mind nüüd aidata.

Selle laulu juurde on A. H. Tammsaare lemmikõde Maria Suurorg kirjutanud märkuse: *See on laul, mis luuletud valus, kus ta ei pidanud saama Tartu minna!* Noore haridusepüüdleja visadus jäi selgi korral peale. 1898. a. jaanuaris sai teoks A. Hanseni igatsetud teekond Tartusse — kooli! Kaasas leivakott ja 50 rbl. raha, sõitis ta ülikoolilinna naabrimehe kaerakoorma otsas.

Hugo Treffneri gümnaasiumi

Algasid A. Hanseni õpingud Hugo Treffneri I järgu eragümnaasiumis. Teisi valikuvõimalusi polnudki, sest kroonugümnaasiumi astumiseks ettenähtud vanusemäära oli noormees juba ületanud. Pealegi oli Treffneri juures võimalik kasutada mõningaid majanduslikke soodustusi: tasuda tööga, saada hinnaalandust või õppida vekslite peale. Esialgu paisutab värske gümnasisti rinda aina rõõm! Tartu on nooruki jaoks veel täis otsekui muistsete saagade hõngu. Ta küsib ootusärevalt: *Oh, Tartu, miks pean ma sind nii hilja nägema? Mispärast, miks? miks? ... Vastust ei anna ükski. Aga mis tõotav saladus on su sees? Mis ühendus minu hingel sinuga? Miks mässas mu rind paljalt su nime kuuldes (nägemist pole rääkidagi). Tartu sa tõotad, sa lubad ...*

Õppimistingimused

Tartu ei jaganud vaimustunud uustulnukale midagi helde käega. Kõik tuli omandada oma väe ja võimuga. Et soodustatudki suuruses kooliraha kokku

A. H. Tammsaare Treffneri kooli õpilasena.

saada, tuli teha mitmesuguseid abitöid koolis ja kooli internaadis. Alguses oli kohustuseks poisid hommikuti äratada, hiljem lisandus mitmesuguseid töid kooli majapidamises. Lõpuks jäi põhiülesandeks valvuriamet kooli ooteruumis. Ühel semestril on A. Hansen kooli nooremas ettevalmistusklassis õpetanud eesti keelt ja laulmist ning teeninud eratundidega. Õpiaja viimastel talvedel oli kooli direktoril põhjust laekunud kooliraha juurde aga juba märkida: *Kirjanikutöödest saadud.*

Üksnes väga tugev haridusesoov ning kuldaväärt omadus raskuste võitmisest rõõmu tunda teevad mõistetavaks A. Hanseni vaimse kujunemistee, eriti Treffneri kooli keerulises miljöös. — *Kas mul on raha ehk ei ole, siiski olen ma õnnelik. Ma olen üksi sellepärast õnnelik, et minu kätte niisugust vaeva on usutud: läbi häda õppida, kõiksugu takistusi võita,* kirjutab ta õele.

Treffneri eragümnaasiumis sattus A. Hansen maakoolidega võrreldes sootuks teistsugusesse miljöösse. Kirev ja mitmepalgeline oli juba õpilaste koosseis. Siin õppis töökaid, vaeseid maapoisse, keda Treffneri juurde oli toonud haridusejanu. Ent kooliperre kuulus ka rikaste vanemate lapsi kogu suurelt Venemaalt. Need olid enamasti kroonugümnaasiumidest väljavisatud logardid või õppetöös takerdunud noormehed, kellest Treffner hea raha eest lubas inimesed kasvatada. Mitmepalgeline oli ka õpetajate koosseis. Direktor Hugo Treffner ise oli väga komplitseeritud ja läbipaistmatu käitumisviisiga isiksus, kes puhuti oskas enda ümber luua üsnagi ebapedagoogilise õhkkonna. Noorusaastail oli ta küll olnud vaimustunud jakobsonlane, tõusnud juhtivatele positsioonidelegi, ent venestusaastail kaotas väärikuse ja sirgjoonelisuse, püüdes oma kooli lahti hoida kompromisside ja kummarduste hinnaga nii tsaarivalitsuse kui ka balti sakslaste ees.

Koolimiljööst

Uues miljöös aitasid A. Hansenil orienteeruda ta kriitiline meel ja väljakujunenud ideaalid, teadlik eesmärgitaotlus, mis kaitsesid halbade mõjude eest. *Nüüd on lugu nii,* arutles ta ühes erakirjas, *et kes hästi kange on ehk kes hästi head raha maksab, sel on võimus. Kes aga kardab ja igaühest ennast tõugata laseb, see jääbki teiste jalgade aluseks. Peaasi on: Sinu õigust ei küsi keegi, kui sina teda ise ei küsi.*

Treffneri kooli vaieldamatute vooruste hulka kuulub aga hoolitsemine õppetöö kvaliteedi eest. Tõsist suhtumist õpigutesse tingisid juba Treffneri kooli piiratud õigused. Näiteks küpsuseksamid tuli sooritada kroonugümnaasiumide juures, mis sundis tublisti pingutama, et teenida välja lõputunnistus kuitahes nõudliku eksamikomisjoni käest. Selsamal põhjusel püüdis Treffner hankida oma kooli väga häid pedagooge, sealhulgas ka ülikooli õppejõude.

Maailmavaateliste ja kirjanduslike tõekspidamiste kujunemine

A. H. Tammsaare õpiaastail oli Treffneri kooli õpetajate hulgas mitte ainult oma ala hästi tundvaid õppejõude, vaid paljud neist olid ka eesrindliku maailmavaatega inimesed. Mitu õpetajat kuulus nende radikaalsete Tartu intelligentide ringi, kes propageerisid loodus- ja ühiskonnateaduste saavutusi ja olid koondunud koguteose *Lõbu ja teadus* ning ajakirja *Rahva Lõbu-leht* ümber. Viimases avaldati ka mõned A. H. Tammsaare tööd. Noormees tutvus omakorda kaasaegse teaduse saavutustega, olles haaratud loodusteadusest, eriti Charles Darwini arenemisõpetusest. Noores juurdlejas tõstavad pead kahtlused nende religioossete tõdede suhtes, mille vaimus teda kasvatati kodus ja mida püüti sisendada usuõpetuse tundides. Ta elab läbi ligikaudu samasuguse tõekspidamiste ümberhindamise nagu Indrek Paas *Tõe ja õiguse II* osas. Ta maailmavaate oluliseks jooneks saab loodusteaduslikule alusele toetuv ratsionalism.

Rinnakuti Charles Darwini õpetusega tungisid noil aastail haritlasringidesse ka sotsialismi ideed, Karl Marxi õpetus. Kooli direktor tundis ametlikult keelatud ideede ees suurt hirmu ja püüdis nende vastu kõigest väest sõdida, ometi tungisid uued sotsiaalsed õpetused läbi kooli tsitadelli tara. Matemaatikaõpetaja M. Volokobinski nimetas ennast avalikult sotsialistiks. Tema juures käis koos õpilaste põrandaalune ring, kus loeti ka Marxi *Kapitali.*

Treffneristid võtsid osa salajaste ringide tööst, kus tegeldi peamiselt sotsialismi probleemidega. A. H. Tammsaare oli nende ringide tööst teadlik, kuulumata tõenäoliselt aktiivsete osavõtjate hulka. Vaimne osasaamine toimuvast on siiski ilmne. Uued ideed tungisid ajakirjandusse, kirjandusse, kõnekoosolekutele, õpilaste omavahelisse kõnelusse.

Kirjanduslikke mõjustusi

Suur tähtsus A. Hanseni vaimses kujunemises neil aastail oli kirjandusel. Eriti lähedased olid vene klassikud. *Ma olen lugenud ühte kui teist,* on ta lausunud, *aga ei ole leidnud paremat kui vene kirjandus. Kui võtta nimed, nagu Dostojevski, Tolstoi või Gogol,*

pole kogu maailmakirjanduses nende kõrvale kedagi panna... Samuti mõjustas nii noore Tammsaare kui kogu eesti kirjanduse arengut tollal eesti kriitiliste realistide, eriti Ed. Vilde, E. Peterson-Särgava, Juhan Liivi looming. A. Hanseniga otsivad tollal kontakti veel koolipinki kulutavad kirjamehed G. Suits, J. Aavik jt., kes olid koondunud õpilasalbumite *Kiired* ümber. A. Hansen toetab noorte väljaandeid kaastööga, koolinoorte ringidega siiski aktiivselt liitumata. *Põikles kõrvale kahkleja ja kõhkleja ilmega, ajapuuduse ettekäänete all. Tema naeratusi ja naljatusi võis aga seletada ka umbusklikuks üleolemiseks enesest nooremate rühma vaimustuse kohta. Tundus, nagu kardaks ta kõiki liialdatud lootusi ja tõotusi, nagu elaks ta juba nurjunud unistuste õhkkonnas,* mäletab neist aastatest G. Suits.

Nii avaldub juba noore A. H. Tammsaare juures joon, millele kirjanik jäi truuks elu lõpuni: ta ei liitu otseselt ühegi kirjandusliku rühmituse ega vooluga, ent jälgib tähelepanelikult ja kriitiliselt uusi mõttesuundi.

Oma kirjandusliku tee algul seisab Tammsaare kahtlemata lähemal kriitilistele realistidele kui nn. rahvuslikule suunale, mis jutlustas isamaa-armastust ja püüdis vastuolusid näha lepitavas valguses. Sedasama on märkinud ka G. Suits: *Uue proosavaimu omandamiseks oli Treffneri eragümnaasiumi õppiv noorus üldse vastuvõtlikum kui kroonugümnaasiumis teisel pool jõge, vanade keelte ja klassikute kultuse õhkkonnas.* Uus proosavaim tähendas A. H. Tammsaarele eelkõige seljapööramist vanadele eelarvamustele, elu jälgimist eelkõige loodusteadustest teritatud pilguga, inimese sügavamat ja tõepärasemat avastamist kunstis. G. Suits on Tammsaare tolleaegsed kunstilised tõekspidamised tabavalt kokku võtnud: *Aga inimese kujutamise ehtsus nõudis selle realistliku noorkirjaniku meelest meilgi muud kui katekismuse ja lauluraamatu tõdesid. Isamaalise taga ütles ta otsivat päriseestilist.*

Loomingu algusjärk

Treffneri-aastail pani A. Hansen kirja rohkem kui tosina pikemaid ja lühemaid jutustusi, mis avaldati enamasti ajalehtede *Postimees* ja *Teataja* joone all ning õpilasalmanahhis *Kiired.* Mõningaid neist ei ole kunagi enam uuesti avaldatud, teistel on aga eesti kirjanduse ajaloos püsiv väärtus. Sellised on eelkõige jutustused *Mäetaguse vanad* (esialgse pealkirjaga

Kuressaare vanad), *Kaks paari ja üksainus, Vanad ja noored.*

A. H. Tammsaare noorusaastate jutustuste, aga ka kogu ta loomingu motoks sobib varases jutustuses *Kilgivere Kustas* väljendatud mõte: *Ka on hääli kuulda, et meie elu olla ju nii üürikene, et siin asjata oleks midagi parandust ette võtta. Aga eks sa mõtle ometi selle peale, et sinu parandus, sinu pöörmine ka terve tuleva põlve parandamine ja kosutamine on. Umbrohi, mida sa maha tallad, ei ole nii tugev enam su laste keskel. Küll püüab ta latvu veel maapinnast välja sirutada, aga nende iga, võib-olla, on möödas ja nad peavad kaduma.*

A. H. Tammsaare kasutab oma jutuloomingus ja lühipalades eelkõige neid tähelepanekuid ning elukogemusi, mida ta kogus maal, kodukohas. Tema tegelasteks on popsihütis elav lasteta abielupaar: toimekas, riiakas eit, kes kogu elu toriseb oma laisatoimelise vanamehega, elu lõpul aga liigutatult meenutab head läbisaamist (*Mäetaguse vanad*); vana mees ja tema noor naine, kelle vahel püsib pinev vastastikuse vihkamise vahekord (*Käbe-Kaarli noor naine*); kergemeelne külatüdruk, kes kohmetule külakoolmeistrile eelistab krapsakat külapoissi (*Kooli Alma);* omavahel mõttetult nääklevad moonakaperekonnad (*Kaks paari ja üksainus*) või vastastikuses mittemõistmises üksteise hingejõudu kulutavad vanemad ja lapsed (*Vanad ja noored*).

«Kaks paari ja üksainus»

Noore Tammsaare loomingust ei ole päriselt välistatud ka ühiskondlikud probleemid. Moonakaelu piltides (*Kaks paari ja üksainus*) on toonitatud mõisa ja kiriku painajalikku survet ning rahulolematuse meeleolusid väljakannatamatute olude vastu (üks perekondadest jätab oma moonakakodu maha, et kuskil vähemalt rentnikuna õnne katsuda). Ja kuigi teine perekond oma saatusele alla vannub, sisendab see noorele kirjanikule rahulolematust.

Leppimine harjumuspärasega on progressi piduriks — selline äratundmine virgutab A. H. Tammsaare sulge ikka ja jälle pöörduma inimeste juurde, kelle õlgupidi toimub edasiminek. Kõige dramaatilisemalt väljendub edumeelsete ja vanameelsete jõudude kokkupõrge jutustuses *Vanad ja noored* (1903).

«Vanad ja noored»

Energiline ja teotahteline Kaarel Kakar on neid inimesi, kes kõikjal, kuhu nad ka ei ilmu, rahutust ja kihavat elu sünnitavad. Tulnud koduväina Kadakate peresse, tekib tal kohe vimmavahekord talus valitsema ja kamandama harjunud ämmaga. Viimane

taipab otsekohe, et väimees ohustab ta valitsemisiha. Kaarli unistustel ei olegi teab kui pikad tiivad: ta tahaks lahendada vaid talu igapäevase eluolu probleeme ning lõpuks tasuda mõisarent ja osta talu päriseks. Ent kõik uuenduskatsed põrkavad eide ja tema tuhvli all oleva vanamehe tigeda vanameelsuse vastu. Kaarlit tabavad veel loodusõnnetused: külm hävitab viljad, tuli hooned. Üle jõu käiv töö tapab noore, edumeelse töömehe. Surm saabub just siis, kui kõrvaltoast kostab ta teise lapse sünnikarjatus. Ja alles nüüd, pärast väimehe surma, ei jõua ämm väimeest küllalt kiita laiade akendega kambrite eest, mis Kaarel ehitanud. Ainult põrandal mängiva Atsi jaoks jäävad need kindlasti kord väikseks — ta peab endale uued ehitama! Seda A. H. Tammsaare poegadelt just ootabki, ehkki see asetab isade töö ja saavutused tükkis suhtelisse, pisut traagilisse valgusse.

Juba noore Tammsaare loomingus avalduvad ta ande tugevad jooned: eredad karakterid, elav rahvakeel. Ta tegelased sammuvad tähelepandamatult oma elurada, kuid nende siseelu on tabatud väga varjundirikkalt. Tammsaarel on algusest peale silma inimloomuse keerukuse ja vastuoksuslikkuse nägemiseks. Tigedus ja suuremeelsus, jonn ja leplikkus pesitsevad ühe ning sellesama inimese südames. Vastastikuse headuse ja suuremeelsuse harvad kiired soojendavad sageli masenduseni verivaest keskkonda, kus toimub noore Tammsaare jutustuste sündmustik. Noore kirjaniku vaateväljale ei ulatu suured sotsiaalsed konfliktid, mida täheldame Ed. Vilde ja E. Särgava loomingus. Kujutatavat tunneb ta põhjalikult, mistõttu suudab sellele lähedal seista ja ka lugejale lähedale tuua. Ta sümpaatia kuulub asjalikule ja elu edasiviivale töömehele (Kaarel Kakar). Ta noorusloomingule lisab värskust ja kütkestavust huumor. Iseloomulik on lustlik katkend *Härga püüdmas* jutustusest *Vanad ja noored.*

A. H. Tammsaare 1903. Foto gümnaasiumi lõputunnistuselt.

Kirjaniku loominguline tung ning kohusetunne pidid olema võrdselt suured, sest kirjandusharrastuse pärast ei jäänud tegemata ei koolitöö ega täitmata muud kohustused. Tõsi, mitmekülgse koormuse tagajärjeks oli äärmine ülepingutatus: *Task on sootuks tühi — see on tõsi.* Ühest 1902. a. kirjast loeme: *Oleks tänavu gümnaasiumi lõpueksamile läinud, kui seisukord kuidagi moodi oleks lubanud, aga nagu näha — väsitab ära, rusub maha, ei jaksa, ei ole võimalik. Eks teine kord jõua, kui task natukene raskem on.*

Ja A. Hansen jõudis. 1903. aastal sooritas ta Narva gümnaasiumi juures lõpueksamid ja sai lõputunnis-

tuse. Vastne küpsustunnistuse omanik oli tõepoolest eluks suurema küpsuse omandanud, kui koolipingis tavaliselt saavutatakse. On juba kord nii, et raskused karastavad, omal jõul võidetud lahingutes kujunevad sageli enda ja teiste suhtes nõudlikud iseloomud, sügavalt kõlbelised, kõrgete ideaalidega inimesed. Gümnasist A. Hansen oli ilmutanud mitmekülgset töövõimet ja loomingulist annet. See otsustaski, et ta varsti pärast kooli lõpetamist ajalehe *Teataja* toimetusse tööle kutsuti.

Kooli lõpetamine

Rahutu ajakirjanikupõlv tõmbas A. H. Tammsaare oma keerisesse neljaks aastaks (1903—1907). Nende aastate jooksul töötas ta ajalehtede *Teataja, Vaatleja* ja *Sõnumed* juures. Tsaarivalitsus keelas kõigi nende üksteise järglastena ilmuma hakanud ajalehtede väljaandmise. Juba see fakt üksi iseloomustab närvilist õhkkonda, milles tuli töötada.

Ajakirjanikuna Tallinnas

Teataja oli tollal Eesti kodanlikest ajalehtedest üks edumeelsemaid. Toimetusse oli koondunud terve hulk oma aja silmapaistvaid inimesi alates liberaalkodanlastest kuni sotsialistideni. Tartu *Lõbu ja teaduse* ja *Rahva Lõbu-lehe* ringkondadest kuulusid toimetusse Ed. Vilde, O. H. Münther, J. V. Veski, M. Martna jt. Nemad koos lehe edumeelsete kaastöölistega määrasid *Teataja* näo, niipalju kui seda võimaldasid küllalt kitsad tsensuuriolud. Eriti suure populaarsuse oli lehele võitnud Ed. Vilde oma romaanidega *Mahtra sõda* ja *Kui Anija mehed Tallinnas käisid.*

Sotsiaalsete huvide avardumine «Teataja» toimetuses

A. H. Tammsaare elas *Teataja* ajaloos kaasa lehe ideoloogilise progresseerumise, mis toimus paralleelselt revolutsiooniliste sündmuste arenguga. *Teataja* toimetus oli salajaseks kokkusaamise paigaks. Siia tulid revolutsiooni kõrgkuudel tihti ka Tallinna töölised, et lehe sisu oma vaadetele vastavalt mõjustada. *Teataja* osutas suurt tähelepanu majandusküsimustele, õigustas tööliste võitlust oma õiguste eest, suhtus täiesti eitavalt tsaarirežiimisse. Eriti suuri teeneid on *Teataja* progressiivse ideoloogilise joone kujundamises H. Pöögelmannil.

A. H. Tammsaarel kujunes H. Pöögelmanniga sõbralik vahekord. Kui revolutsioon sai lüüa ja H. Pöögelmannil tuli aktiivse revolutsioonilise tegevuse pärast ennast varjata, leidis ta peatuspaiga A. H. Tammsaare juures. Lähedased suhted kujunevad A. H. Tammsaarel ka proletaarse kirjaniku J. Lilienbachiga, kelle väljaannetele ta kaastööd teeb. A. H. Tammsaare jälgib rahva vabadusvõitlust suure kaasatundmisega, ehkki tast aktiivset revolutsionääri ei saanud. Oma suhtumisest revolutsioonisse on kirjanik andnud järgmise seletuse: *Huvi oli mul revolutsioonilise liikumise vastu suur, aga*

minul puudus nähtavasti see terav ja hoolimatu aktiivsus iseenese ja teiste suhtes, mis vajalik igas revolutsioonis.

Revolutsiooni eesmärgid ja ideaalid jäid A. H. Tammsaarele lähedaseks kogu eluks. Kuid teda hirmutas vägivald, järsud revolutsioonilised pöörded. Revolutsiooni nurjumisest tegi ta ühekülgse järelduse, et paremasse ühiskonda viib tee eeskätt inimese parandamise kaudu, mõistmata, et inimestki on hoopis kergem parandada klassideta ühiskonnas.

A. H. Tammsaare ajakirjanikutööst

Teataja juures oli A. H. Tammsaare peamiseks ülesandeks kohalike sõnumite eest hoolitsemine; *Sõnumite* ja *Vaatleja* juures kaasnes sellele veel teatri- ja kontserdiarvustuste kirjutamine. See eeldas avaliku elu aktiivset ja avarapilgulist jälgimist. Kaasaegsete mälestuste järgi olidki need A. H. Tammsaare kõige eluröömsamad aastad; vaatamata suurele töökoormusele jätkus tal aega osavõtuks noorte rõõmsast ringist, olgu siis tantsupidudel, kontsertidel, teatrietendustel või pikkadel jalutuskäikudel Kadrioru pargis. Ta kaasaegsed meenutavad: *Tammsaare suuremaks väärtuseks kaastöötajate seisukohalt oli ometi tema seltsimehelikkus, humoorikus ja alatine hea tuju, mida ei suutnud rikkuda ei vilets palk ja selle veel viletsam kättesaamine, ei väsitav töö ega üldiselt tüütav ja erkusid sööv jälgimine, piilumine ja läbiotsimised sandarmite ja nuuskurite poolt.*

Ilukirjanduslikust loomingust

A. H. Tammsaare ilukirjanduslik looming neil aastail ei ole väga ulatuslik. Ilmub tilluke pala *Tähtis päev,* nukker-hell jutustus karjapoisi unistustest ja lootustest ning nende tühjajooksmisest. Kunstitasemelt võiks lugu kuuluda *Tõe ja õiguse* lehekülgedele. Valmib hulk väikesi satiirilisi lühipalu, mis kritiseerivad valget terrorit, nuhtlevad ajakirjandust selle selgrootuse pärast, selgitavad usu ja kiriku reaktsioonilist osa ühiskonnas jne. Ajajärgu sündmustest kasvavad välja pikemad jutustused *Päästmisel* ja *Raha-auk.* Neis probleemirikastes teostes loob A. H. Tammsaare ajastu kõige eesrindlikumate inimeste — revolutsiooniliste võitlejate kujusid, poetiseerides murdumatut vastupanuvaimu. *Raha-augus* arendab ta ulatuslikumalt ka usu, eriti sektantliku liikumise teemat, asetades usu ja ebausu otsesõltuvusse majanduslikust viletsusest. Hiljem analüüsib Ed. Vilde sedasama teemat suure põhjalikkusega romaanis *Prohvet Maltsvet.* Jutustuses *Uurimisel* hakkab sot-

siaalsete probleemide kõrval avalduma ka A. H. Tammsaare huvide suundumine inimese psühholoogia salasoppide valgustamisele; see joon juhatab juba sisse kirjaniku järgmisse loomisperioodi.

Tartu ülikoolis

1907. a. kevadel, mil tsaarivalitsus sulges ka *Vaatleja*, hakkas A. H. Tammsaare ikka teravamini tundma ajakirjandusliku töö perspektiivitust tsaristliku tsensuuri surve all. Temas küpseb järjest enam edasiõppimise kavatsus, mis 1907. aasta sügisel saabki teoks.

25. augustil 1907. aastal esines A. Hansen Tartu ülikooli rektori ees sooviga, et teda immatrikuleeritaks vabakuulajana ülikooli õigusteaduskonda. Valik õigusteaduskonna kasuks on ootuspärane, arvestades A. H. Tammsaare sotsiaalsete, poliitiliste ja õiguslike huvide ärkamist ajakirjanikuaastail.

Sotsiaalne õhkkond

A. H. Tammsaare astus ülikooli Stolõpini reaktsiooni aastail, mil suurte lootuste kokkuvarisemise järel kippusid maad võtma pettumuse-meeleolud, väsimus, perspektiivitus. Hulk aktiivseid revolutsioonilisi tegelasi oli maapaos; neid, kes kodumaale jäid, jälgis reaktsiooni valvas pilk. Toimusid läbiotsimised ja vangistamised; üliõpilased panid toime protestistreike. Neis ängistavais tingimustes on A. H. Tammsaare veendumuseks, et ka *kitsal, kitsal kodumaal* tuleb tiibu tugevaks harjutada. *Mehed, köitkem endid kõvasti noorpõlves! Muutkem õppimispõlv teiseks emaks, kellelt me raudsed sooned, terasest künnapid saame,* kutsub ta üles noorust. Ise asub ta aga ennast visalt harima. Astus ta ju ülikooli juba 30-aastase mehena, keda õpingute juurde tõid teadmistejanu ja eesmärgikindlus. *Aga ma janunen nii palju järele! Kas ma seda janu iialgi kustutada suudan?* pihib ta õpingute algul.

Ideaalid ja taotlused

Õpingute pinges

Esimene semester kulub eelkõige ladina keele eksamiks ettevalmistumisele. *Kahe ja poole kuulise töö järele loen ma juba kõige raskemat proosat ja saan enamasti kõik aru,* kõlab aruanne sõpradele. Veel kuu aega intensiivset tööd ja juba võib vastne üliõpilane kebjasulgselt oma sõpradele teatada õnnelikult sooritatud esimesest eksamist.

Ladina keele eksami õiendamise järel immatrikuleeriti A. H. Tammsaare ühtlasi ka täieõiguslikuks üliõpilaseks. Ülikoolikursuse vältel sooritas A. H. Tammsaare kõik õigusteaduskonnas ettenähtud eksamid. Eriti paelusid teda rooma õiguse ajalugu, õiguse

filosoofia ajalugu ja poliitiline ökonoomia. Õppeaineid, mis A. H. Tammsaaret valitud teaduskonnas vähem köitsid, omandas ta niipalju, kui oli vaja eksamite õiendamiseks. Ülejäänud energia kulutas aga üpris avaraks ja mitmekülgseks eneseharimiseks. Ta kuulas pidevalt loenguid loodusteadusest ja psühholoogiast, külastas matemaatika ja füüsika loenguid. Eriti tähtsaks pidas A. H. Tammsaare võõrkeelte omandamist. Keskkoolist oli ta kaasa toonud väga hea vene keele oskuse ja teadmised saksa keelest. A. H. Tammsaare võis saksa keele eksamil õppejõule teatada, et tal on Goethe kogutud teosed tervenisti läbi loetud. Sellest piisas maksimaalse hinde saamiseks. Iseseisvalt võttis ta käsile prantsuse ja inglise keele.

Maailmavaatelised tõekspidamised

A. H. Tammsaare seltskondlik ja ühiskondlik aktiivsus leidis väljenduse üliõpilaste seltsis «Ühendus». Selts koondas kehtiva korra suhtes opositsiooniliselt meelestatud üliõpilasi. «Ühendus» pani suurt rõhku oma liikmete mitmekülgsele arendamisele, peamiselt eriala põhjalikule omandamisele ning aktiivsete ja vastutustundeliste kodanike kasvatamisele demokraatlikus vaimus. Need ideed olid lähedased ka A. H. Tammsaarele.

Huvisuunad ja harrastused

Kõikidest harrastustest kõige armsamaks osutus A. H. Tammsaarele neilgi aastail muusika. Ta oli vaimustatud heast meeskoorilaulust ja ootas kuulsate viiuldajate, pianistide ning teiste interpreetide kontserte kui suurimaid pidupäevi. *Väga sagedasti ma siiski õhtute peal ei käi, nad nõuavad liiga palju aega ja raha: neid mõlemid pole aga minul vabana kuigi palju,* peab ta kahetsusega nentima.

Üliõpilasaastail tavatses A. H. Tammsaare elada üksildastes katusekambrites, kus süvenes õpinguisse, luges, kirjutas oma teoseid. Siin võisid teda külastada ainult kõige lähedasemad tuttavad.

Lugemus

A. H. Tammsaare kujunemist jälgides huvitab meid eelkõige tema lugemus ja kunstilised tõekspidamised. Kirjaniku lugemuslik haare neil aastail oli tõepoolest väga suur, ulatudes auväärsetest klassikutest modernistideni. Sai alguse järjest süvenev huvi ja armastus W. Shakespeare'i loomingu vastu. Köitsid Goethe ja Schiller, esimesse kiindus A. H. Tammsaare aastatega ikka rohekm. Huvi Knut Hamsuni vastu on intensiivne, ent mööduv. Lemmikutena on Tammsaare nimetanud ka G. de Maupassant'i ja E. Zola'd, samuti on teda veedelnud A. France'i ja B. Shaw' vaimusädelus. Ükski ei saa A. H. Tamm-

A. H. Tammsaare üliõpilastunnistus.

saarele matkima ahvatlevaks autoriteediks, ent ta vajab avarat ja mitmekülgset ülevaadet maailmakirjandusest oma tee leidmiseks.

Üliõpilasaastate looming

Üliõpilasaastail ilmub A. H. Tammsaare sulest kolm pikemat novelli: *Pikad sammud* (1908), *Noored hinged* (1909), *Üle piiri* (1910). Nende tegelasteks on enamasti noored haritlased: üliõpilased, ajakirjanikud, õpetajad või lihtsalt neiud ja noormehed. Nende novellidega muutub tunduvalt A. H. Tammsaare loomingu suund. Poliitilise surverežiimi olukordade ja valitsevate moesuundadegi mõjul pöördub ka A. H. Tammsaare tähelepanu võrdlemisi kitsuti inimese siseelu, meeleolude, hingeliste olukordade vaatlusele. Ta tegelased on enamasti armunud või õnnetult armunud inimesed, kes igavlevad, targutavad ja kannatavad oma üksildastes üüritubades. Nad on enamasti väljakujunemata noored inimesed, kes pole leidnud oma elus selget eesmärki. Samal ajal trotsivad nad väikekodanlikku, vegeteerivat elulaadi, tunnevad romantilist igatsust ilusa järele. Kirjaniku suhtumine neisse ongi kord ironiseeriv, samas aga mõistev ja kaasakannatav.

Kunstiliselt ehitab A. H. Tammsaare oma novellid üles uues laadis. Ta jätab kõrvale olustiku, keskkonna, oma tegelaste päritolu, välimuse, süvenedes nende elamuste maailma. Novellid on süžeeliselt nõrgalt arendatud. See lähendab üliõpilasaastate too-

dangut muljete edasiandmisele keskendunud kunstile — impressionismile.

Novelliga *Üle piiri* astub A. H. Tammsaare taas pika sammu kriitilise realismi suunas. Novell kujutab variserliku doktor Kalamaa taotlusi abielluda rikka ärimehe Sterni tütre Hedvigiga ja viimase armastusvahekorda üliõpilase Robert Muiduga. Selles novellis võtab A. H. Tammsaare esmakordselt vaatluse alla tõusiklike kalduvustega väikekodanluse ja intelligentsi, jälgides raha laastavat mõju inimsuhetele ja moraalile. Kirjaniku sümpaatia on ausa, iseseisvusele virguva naistegelase Hedvig Sterniga, kelle eluhoiak aitab lõpuks otsustada abiellumisküsimuse ka kõhkleval ja eluaral Robert Muidul.

Haigestumine

A. H. Tammsaare ilukirjandusliku loomingu ja ülikooli lõpetamise katkestas 1911. a. kevadel, just riigieksamite aegu ilmsiks tulnud tuberkuloos — ülepingutuse ja kehvade elutingimuste tagajärg. A. H. Tammsaarel tuli ülikooliaastail läbi ajada peamiselt ilmunud tööde eest laekuva honorariga. Tõsi, paaril korral oli ta saanud lisa Eesti Kirjanduse Seltsi auhindadest, olnud nn. Bergmanni abiraha toetussaajate hulgas, saanud laenu Maria Tammelt; kolmandast semestrist alates oli ta vabastatud ka õppemaksust. Ometi olid need juhuslikud soodustused, mis ei lasknud sissetulekuid väljaminekutega sugugi kooskõlas hoida. Nüüd, mil haigus ähvardas ta ainsat vara ja enesesäilitamise vahendit — tervist, tuli kõik jõud koondada selle taastamisele.

Raviaastad Koitjärvel ja Kaukaasias

A. H. Tammsaare lõpetas suhted ülikooliga ametlikult 1911. a. aprillis ja sõitis looduskaunile Koitjärvele, kus ta vend Jüri Hansen oli metsavahiks. Koitjärve oma põliste okaspuumetsadega oli kopsuhaigele kõigiti sobiv. Pealegi oli A. H. Tammsaare venna pool veetnud üliõpilassuvesid ja venna peres peaaegu omainimeseks saanud.

Haigele eraldati askeetlikult lihtsa sisustusega tuba ning talle püüti luua kõigiti soodsad tingimused paranemiseks. Ka kirjanik ise teeb kõik temast oleneva oma tervise taastamiseks. Ta loobub esialgu ilukirjanduslikust loomingust, tegeldes vähem pingutava tõlketööga. Kui 1912. a. kevadel ometigi selgus, et haiguse käigus polnud olulist pööret toimunud, võttis A. H. Tammsaare kuulda arstide soovitust Kaukaasiasse ravile sõita. See polnud rahata inimesele kerge: tuli teha sõpradelt ja sugulastelt laenu, hankida kaasa tõlketöid.

Kaukaasias

Teekond viis üle Moskva, Tuula, Rostovi ja Novorossiiski Sotši, kuhu kirjanik jäi paariks kuuks. Kevadel viljapuude õitsemise aegu viisid posthobused ta aga kaunisse mägikülasse Punasele Lagedale, mida nimetati Eesti aiakeseks. Siin elas kirjanik sõbralikes suhetes kohalike elanikega, tundis huvi nii nende sisserändamislugude kui ka igapäevaste tööde-tegemiste vastu. Neil aineil saatis ta kodumaistele ajalehtedele reisikirju ja pildikesi. 1912/1913. a. talve veetis A. H. Tammsaare Suhhumis, mis varjuka sadama ja pehme kliima tõttu oli kopsuhaigetele kõige sobivamaks talvituspaigaks. Kevade tulekul viis turismihuvi teda Batumi, siit Türgi piirile, edasi Tbilisi, kus peatus paar-kolm kuud. Tegi siis rännaku üle mägede ja sõitis 1913. a. maikuus Kislovodski kaudu kodumaale tagasi. Ligi poolteist aastat kestnud reis jättis A. H. Tammsaarele unustamatuid muljeid.

Taas Oru metsavahitalus

Taas sai A. H. Tammsaare peatuspaigaks Oru metsavahitalu, kuhu jäi tervelt 6 aastaks. Tervise paranedes tegi ta siit lühemaid reise Tartusse ja Tallinna. Esialgu nõudis tervise taastamine kogu jõu ja tähelepanu. Kopsuhaigusele lisandusid veel maohäired ja nii tugeval kujul, et 1914. a. tuli teha toonastes tingimustes eluohtlik operatsioon.

Tänu rangele enesedistsipliinile, looduslähedastele ja tervetele eluviisidele ning elutahtele sai A. H. Tammsaarest taas töö- ja loomisvõimeline inimene. Tervise kosumise aastail olid ta meelisharrastusteks pikad jalutuskäigud Koitjärve suurtesse metsadesse, järvede äärde ja suursohu.

Kirjanik võis tundide kaupa jälgida lähedastes männikutes elavaid kitsi või jälle kämblalaiust tükikest maakamarat, täis kihavat elu. Ta tundis lausa lapselikku rõõmu puravikkudest sügiseses metsas, käis meelsasti marjul, istus vahel päevade viisi luhas undade juures, rõõmustas, kui sai kätte suure kala, aga tundis lõbu ka kala kavalusest, kui see oskas sööda alla neelata ja ise plehku panna. Palju tähelepanu kinkis A. H. Tammsaare vennalastele. Ta andis neile tunde, vestles nendega pikalt-laialt, tegi nende seltsis jalutuskäike.

Kontaktidest välismaailmaga

Maaelu ja looduse idüll ei haaranud Tammsaaret ometi jäägitult. Vaimsed harrastused jäid endiselt esikohale. Mäletatakse, et ta luges palju, jätkas enese täiendamist võõrkeeltes.

Tähelepanelikult jälgis A. H. Tammsaare neil aastail perioodikat, kodumaistele võõrkeelseid väljaandeid lisaks hankides. Toimus ju neil aastail rahvaid vapustav Esimene maailmasõda. Kaasaegsed

imetlesid A. H. Tammsaare sündmustega kursis oleku ulatust, «ridade vahelt» lugemise ja sündmuste ettenägemise oskust. Ta suhtles sõbralikult nii külaelanikega kui ka suviti Koitjärvele kogunevate haritlastega, rikastades oma elu- ja inimestetundmist.

Haigusaastate looming

Lugemisest ja igapäevastest suhtlemistest kasvas välja ka Tammsaare toonane kirjanduslik toodang. Enamasti kirjutas ta puldi taga seistes, nagu tervis seda nõudis. Kaasaja ühiskondlik-poliitilisse ellu sekkus A. H. Tammsaare eriti oma artiklitega, mida talt Esimese maailmasõja aastail ilmus mitukümmend. Need peamiselt sõjavastased tööd andis ta hiljem välja raamatus *Sõjamõtted* (1919).

Ilukirjanduslikest teostest valmivad A. H. Tammsaarel revolutsioonieelseil aastail miniatuuride kogu *Poiss ja liblik* (1915) ja kaks pikemat jutustust-novelli — *Kärbes* (1917) ja *Varjundid* (1917).

«Poiss ja liblik» sisaldab ka varasemaid realistlikus laadis jutustusi. Uued ja ainulaadsed A. H. Tammsaare loomingus on aga 12 miniatuuri-kunstmuinasjuttu, mitmed neist kuuluvad eesti romantilise kirjanduse kaunimate saavutuste hulka. Sellised on *Kuningas ja ööbik, Laulik, Poiss ja liblik, Ööbik ja lilled.*

Vormilt on kunstmuinasjutud täiuslikud, väga konkreetse ja plastilise esitusviisiga, mõnikord esineb neis rahvajutupäraseid kordusvõtteid ja motiive, puhuti rakendatakse arhailist, vanatestamentlikku stiili.

«Varjundid»

«Varjundid», oma parima impressionistliku novelli, on A. H. Tammsaare kirjutanud päevikuna. Selles on sõnastatud Kaukaasia-reisilt kaasatoodud muljeid ja elamusi. Sündmustiku moodustab südamehaige eesti noormehe armastus tuberkuloosihaige vene tütarlapse Sonja vastu. Taustaks on lõunamaine rauge loodus küpresside, oleandrite, rooside ja lumiharjaliste mägedega. Lugejat haarab nii teema arenduse tõsidus kui ka kunstiline maitsekus. Tegelased on tundlikud ja hellad nagu varasemates intelligentsinovellides, ent peategelasi seob tõsine, harras armastus, mis mõjub rikastavalt. Humoristlikus laadis antud banaalsevõitu kõrvaltegelased loovad noorte armastajate tundepuhtusele ja tõsidusele teravdava fooni. Novell on silmapaistvalt ühtlane kunstitervik.

«Kärbes»

«Kärbes» lõpetab A. H. Tammsaare intelligentsinovellide rea ja tõuseb samateemaliste hulgas esile kõige kunstiväärtuslikumana. Novelli sündmustetelg

keerleb noore tütarlapse, naerusuise Tiksi mehelemineku ümber. Esmakordselt leiab intelligentsinovellide armuintriig siin positiivse ja eluterve lahenduse: Tiksi eelistab oma paljude austajate hulgast seda, kellelt loodab elujõulisi järglasi.

Sotsiaalselt tõsisemad probleemid sugenevad kirjanik Meriheina vahekordadest nn. seltskonda moodustava avaliku elu esindajatega. Isikliku kaasaelamisega kujutab Tammsaare Meriheina juubelisünnipäeva. Koomilises täisvalguses on torukübarates ja sabakuubedes tegelinskid, kellel faktiliselt kunsti- ja kultuurihuvid puuduvad, aga kes juubelitähtpäevadel ometi esirinda tikuvad. Nende iseloomustamiseks lausub Merihein: *Õlitatud nägudega, salvsõnad keelel, tulevad need, kelle osavõtmine saab piinaks, austamine mõnituseks, kiitus pilkamiseks, meelitussõnad nukraks irooniaks ja kelle kruvitud õnnesoovidele pead vastuseks otsima piinava häbitundega sepitsetud tühje sõnu, kui ei taha talitada viisakuseta.*

Omalaadseks kujuneb kirjanik Meriheina vahekord üliõpilasnoorsooga. Kirjanik, kes seni vaid kärbse seltsis oma üksildasi päevi on veeretanud, suhtub esialgu üsna leebivalt tema sopilisse tuppa pillerkaaritama kogunenud noortesse. Lõpuks kihutab ta noored logelejad lihtsalt laiali ning jõuab veendumusele: *Töö on elu saladus. Armastuski ei tähenda muud kui tööd. Mis väärtus oleks kõige ülevamalgi tundmusel, kui ta ei aja tööle, kui ta ei aja looma.* Novelli pealkiri *Kärbes* aga omandab sümboolse tähenduse laienedes märkima muretuse ja maitsmislustiga oma päevi kulutavat noorsugu.

Kärbses on kirjanik ühendanud erinevaid stiilisuundi: taotlenud impressionistlikku varjundirikkust meeleolude kujutamisel, viljelnud romantilist elevust ja sümboolikat (eriti lõpulehekülgedel), kuid süvendanud ka realistlikku karakterikujundust. Sotsiaalsete probleemide kaalukuse ja karakterite ereduse seisukohalt kuulub *Kärbes* A. H. Tammsaare varasema loomisperioodi parimate saavutuste hulka ning valmistab ette meistrisaavutuste sündi.

Kutselise kirjanikuna Tallinnas

1919. a. sügisel jättis A. H. Tammsaare Koitjärve, kus ta oli veetnud üle seitsme aasta, ja siirdus Tallinna, kus samal aastal abiellus. Muutunud perekonnaseis tõi uusi kohustusi, eriti pärast seda, kui abielupaarile sündisid tütar ja poeg.

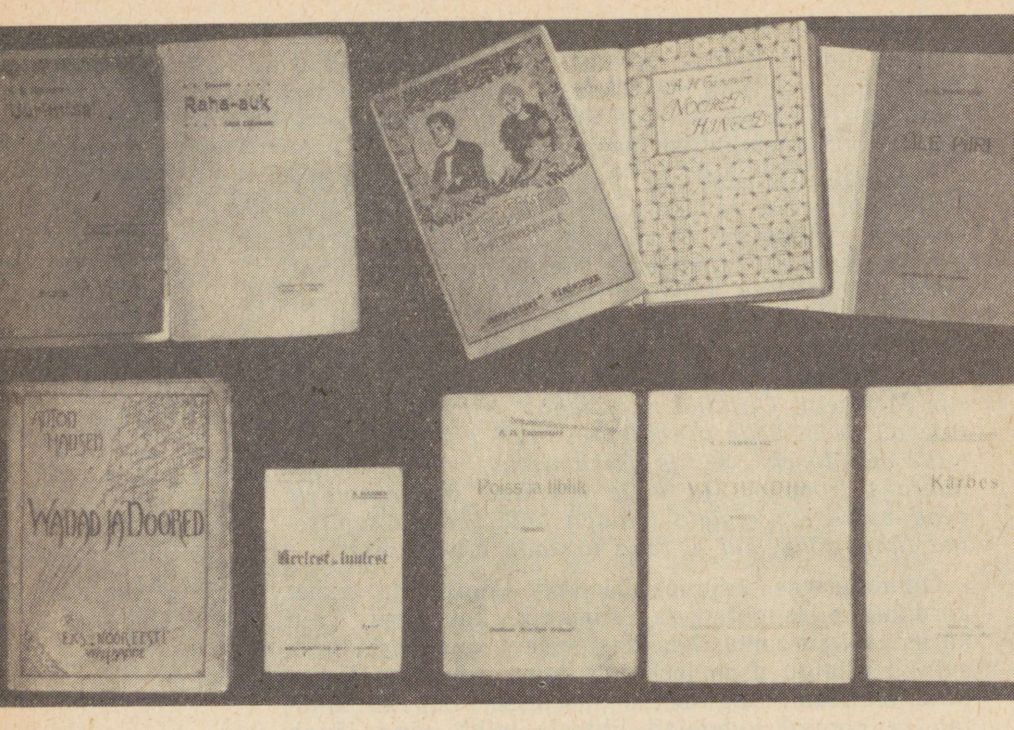

A. H. Tammsaarelt 1900—1917 eri raamatuina ilmunud teoseid.

Pilk isiklikku ellu

Tallinna asumisest peale tõmbus A. H. Tammsaare väliselt koduseinte vahele. Ta ei sekkunud otseselt ei poliitilisse, seltskondlikku ega kirjanduslikku ellu, jälgis aga siiski elu teravapilguliselt. Oma aja pühendas ta eeskätt loometööle, vaimsetele harrastustele ja perekondlike kohustuste täitmisele. Puukuur oli koduses tööjaotuses tema piirkond; ka tavatses kirjanik ise teha igapäevased sisseostud turul. Siin oli võimalus kursis olla rahva elustandardiga, kuulata elavat rahvakeelt. Kui ta tagasihoidlikus hallis ülikonnas või tumedas mantlis, peas soni (talvel ümmargune karvamüts), liikus rühikal sammul rahva hulgas, võis kõrvaltvaataja teda vaevalt pidada tuntud kirjanikuks.

Kindel koht jäi A. H. Tammsaare elus ka teatrile, kontsertidele, kinole. Filme, mis talle meeldisid, võis ta vaadata korduvalt. Mõnikord käis ta ka päris lihtsatel rahvaetendustel, kus jõumehed, maadlejad ja osavuskunstnikud oma oskusi demonstreerisid.

Kõige eemaletõukavam oli tema jaoks väline hiilgus, seltskondlik kenitlemine. Kunagi ei ole A. H. Tammsaare peas nähtud silindrit, seljas frakki või smokingit, isegi mitte neil perioodidel, mil tal nende esemete ostmiseks oleks majanduslikke võimalusi olnud. Teda on avalikust elust eemaletõmbumise pärast nimetatud erakuks, mida ta loomu poolest hoopiski ei olnud. Kitsamas ringis oli ta isegi väga seltskondlik, osutades huvide sügavust ja mitmekülgsust, sõnakust, väljendumisrõõmu. Ta peamise sõpruskonna moodustasid omaaegsed ülikoolikaaslased «Ühenduse» ridadest.

Tallinnas elas Tammsaare võrdlemisi paikselt. Väljapoole viisid teda peamiselt suvitusreisid: ta on lühemat või pikemat aega peatunud Saaremaal, Kehras, Võsul, Pärnus, Elva lähedal maal ning korduvalt Narvas, oma armastatumas puhkepaigas.

Väga palju tunde pühendas A. H. Tammsaare lugemisele. Vaevalt oli Tallinna Keskraamatukogu riiulil sellist eesti- või võõrkeelset raamatut, mis A. H. Tammsaare käest polnud läbi käinud. Lugemine avardas maailmapilti, soodustas kunstilisi otsinguid.

Kirjanduslikest sihitaotlustest

A. H. Tammsaare oli teadlik kõigist neist karidest, mis varitsevad ausalt luua püüdva kirjaniku teel kapitalistlikus ühiskonnas. Kirjanik mõistis, et valitseva kodanluse soovidele järeleandmine tähendaks kunsti muutmist tühiseks päevakajaks. Teiselt poolt asub ta südilt võitlusse suure kunsti visa vaenlase — keskpärasuse vastu. Ebasoodsate välistingimuste korral on suure kunsti sünnis eriline tähtsus looja isiksusel, tema veendumuste kindlusel ja eesmärgi selgusel. *Inimestes peab tekkima midagi tervendava usuhullustuse taolist, mis ajab oma huvide, arvamuste, tõekspidamiste ja paleuste eest kas või surma. Peab ikka midagi pöörast, uskumatut, üsna võimatut taotlema, kui mõeldakse raiuda mõne uue kultuuri tugisambaid,* rõhutab A. H. Tammsaare. Tema veendumuseks on, et suur kunstnik peab sammuma lugejast ikka pisut ees, kujutama tänast päeva homse päeva ideaalide valgusel.

Loominguline viljakus täisküpsuse aastail

Loomingule pühendus A. H. Tammsaare ennast säästmata ning jõudis sellise meisterlikkuseni, et iga ta järgneva teose võib aastatoodangu tippude hulka arvata. Kakskümmend aastat kestnud loomingulise tööpäeva vältel Tallinnas kirjutas A. H. Tammsaare kaks näidendit, viis romaani (kokku üheksa köidet), üle saja artikli, tõlkis kümme ulatuslikku teost ja

A. H. Tammsaare elukoht Tallinnas 1932—1940.

lühemaid kirjutusi, valmistas oma teoseid ette võõrkeeltesse tõlkimiseks.

Enne suurromaani *Tõde ja õigus* valmimist üllatas A. H. Tammsaare kahe kunstiküpse meistriteosega: 1921. a. avaldas ta näidendi *Juudit,* 1922 — romaani *Kõrboja peremees.*

«Juudit»

«Juuditis» lähtub A. H. Tammsaare maailmakirjanduses korduvalt kasutatud piibliepisoodist. Selles kujutatakse, kuidas vaga naine Juudit päästab oma kodulinna, tungides vaenlase leeri ja raiudes maha vaenlase väepealiku Olovernese pea. A. H. Tammsaare mõtestab vana loo uuel, algupärasel viisil.

Tema Juudit kõneleb üht, mõtleb ja toimib aga hoopis teistsugustel motiividel. Rahvavanemate ja kodulinlaste ees räägib see usklik naine ilmutusest, mis käsib teda minna vaenlase leeri, et päästa oma kodumaa Petuulia. Tegelikult ajendab

Juuditi tegevust armastus vaenlase väepealiku Olovernese vastu. Olovernest ahvatleb aga auahne petuullanna maailmavalitseja trooni vallutamisele, et istuda kuningaemandana tema kõrval ja sünnitada kuningapoegi ja -tütreid. Kauni Juuditi auahnus ja sõnakus kainestavad Olovernese, kes igatseb rahuliku ning ausa elu järele oma kodukülas, kus mäed pilvini. Hüljatud Juudit tapab magava Olovernese. Kodulinna rahvas võtab oma päästja küll juubeldustega vastu, ent on samas valmis teda kividega surnuks viskama, kui saab teada Juuditi senised teod, eriti oma mehe mõrvamise. Ainult Juuditit armastava Osiase enesetapp ja vana Siimeoni eestkostmine juhivad rahva viha kõrvale. *Juudit, halasta, heida armu* — selliste sõnade saatel saadetakse oma veretööde raskuse all psüühilisse kriisi sattunud kangelanna lavalt ära.

Juudit on esimene A. H. Tammsaare ulatuslik teos, kus kõlab läbinägev hoiatus patriootiliste ja religioossete ideede kuritarvitamise eest, protest sõja ja sotsiaalse ülekohtu vastu, üleskutse humaansusele. Näidend võlub kujude ereduse, sõna täpse, sisuka ja aforistliku kasutamisega, eksootilise ja arhailise keskkonnaga, milles arendatud probleemistik on mõistetav ning lähedane ka tänapäevasele vaatajale.

Romaani

«KÕRBOJA PEREMEES»

Saamisloost ja ainestikust

loomismõte tekkis A. H. Tammsaarel juba 1911. aastal Koitjärvel. Alles 1922. aastal, mil kirjanik suvitas Kehra lähedal looduslikult kaunis Birkenruh-nimelises karjamõisas, sai kavatsus teoks üllatuslikult kiiresti — kolme nädalaga. Täieliku rahu huvides toimus loometöö varahommikuti, kella 3—8.

Romaani põhimeeleolu on sisendanud Koitjärve ümbruse kontrastne maastik. Paukjärve-äärselt künkalt avanes vaade kaunile männimetsale, mis meelestas romantiliselt; vastassuunas avanev rabamaastik sisendas aga argipäevast meeleolu. Veel enam tihenesid kunstitõeks ligi seitsme Koitjärve-aasta kestel kogunenud tähelepanekud talurahva eluolust, vaadetest ja iseloomust. Siingi saame kontrasti: ühelt poolt metsade vahele suletud külaidüll oma traditsioonide ja monotoonse elurütmiga, teiselt poolt — ühiskonna liikumine järjest intensiivsemale kapitalistlikule arenemisteele, mis nõudis ettevõtlikkust ja vanadest elunormidest üleastumist. Nii Koitjärvel kui ka kirjaniku kodupaigas Albus olid ärksamad peremehed juba algust teinud maaparandustööde, kraa-

vide kaevamise ja kivide tõrjumisega. Sellega kaasnes rikastumis- ja spekulatsioonikirg, mille äratas hiljuti lõppenud Esimene maailmasõda. Need on Tammsaare romaani tõsielulised lähtekohad.

Lähteprobleeme

Inimese karakterit ja saatust kujundavad keskkonnatingimused ning tema enda subjektiivsed omadused ja eeldused. Vanema põlve kriitilised realistid kujutasid eelistavalt ülekohtust sotsiaalset keskkonda, mis muserdas inimest. Moodsa suuna esindajad (ka A. H. Tammsaare oma mõnedes intelligentsinovellides) vaatlesid inimest liigagi kitsuti, teda sotsiaalsest keskkonnast välja rebides. Meistriaastate teostes jälgib A. H. Tammsaare isiksuse kujunemist sotsiaalse keskkonna mõju ning inimese loomuomaduste koostoimes. Ta kirjutab ühes oma artiklitest: *Inimesel on kaks vägevat vaenlast: tema oma maised nõrkused ja ümbritsevad olud. Kogu eluea peab ta nendega heitlema, kui tal on ükskõik missugune eesmärk unistuste sinavas kauguses.*

See kirjaniku veendumus orienteerib meid *Kõrboja peremehe* tegelaste süsteemis. Seda enam, et kirjanik on oma romaani põhiidee kohta lausunud: *Meil Eestis ei ole praegu peremeest, meie peame selle ise kasvatama ja laps istub juba rõõmu- ja lootusrohkete punamarjade keskel.*

Tegevusaeg ja -koht

1. Määrake romaani tegevusaja ligikaudne kestus, võttes arvesse romaani süžeed, sealhulgas tagasihaaravaid episoode.

2. Püüdke dateerida romaani sündmustik, määrata võimalikult täpselt selle algus, kestus ja lõpp. (Võtke arvesse Katku perepoegade elulugu ja andmeid Anna sünnipäeva kohta. Arvestage, et uus kalender, mida mainitakse ühenduses Anna sünnipäevaga, kehtestati 1918. a., ristipäev aga, millest on juttu romaani alguses, langes 1918. aastal 16. maile.)

3. Kus toimub romaani sündmustik? Millistes paikades otseselt, millistes nimetamisi?

Karakterid, probleemid, ideestik

1. Iseloomustage lähemalt talupojakujusid.

Kõrboja Rein

a) Tuletage meelde Reinu elulugu. Missugused eeldused loob see talupidamiseks?

b) Kuidas nimetati Reinu külas? Mispärast?

c) Mille poolest erineb Rein Oskarist, Kõrboja rajajast?
d) Mispärast Rein nõustus kõikide Anna kavatsustega?

Katku Jüri

a) Iseloomustage Katku Jürit, tema suhtumist peremehekohustustesse. Mille poolest erineb ta selles suhtes Kõrboja Reinust ja oma pojast Villust?
b) Millest on tingitud vaenulikud suhted Katku ja Kõrboja vahel?
c) Milles väljenduvad Katku Jüri kui omaaegse taluperemehe-omaniku moraalsed veendumused (suhtumine sauna Eevisse, Kõrboja rahvasse)? Võrrelge kaht peremehetüüpi — Katku Jürit ja Kõrboja Reinu. Kuidas suhtute neisse kui inimestesse?

Katku Villu

a) Missugused iseloomuomadused hakkavad Villu juures silma põgusal tutvumisel?
b) Jälgige külarahva, omaste, Kõrboja pererahva suhtumist Villusse. Mis on määranud Villu senise maine? Kelle hinnangut Villule võiks respekteerida?
c) Meenutage Villu senist elulugu. Missugused tegurid on määranud ta varasema eluloo kujunemise?
d) Miks ei rakendunud Villu otsekohe isakodus tööle?
e) Missuguseid Villu omadusi soodustasid sõja-aastad ja nende järel juurduv rikastumiskirg?
f) Missuguseks kujunes Villu suhtumine töösse vanglas?
g) Lugege tähelepanelikult läbi IX ptk. Missuguse hinnangu annaksite Villu kavatsustele Kõrboja suhtes selle suurtalu reaalseid vajadusi silmas pidades?
h) Lugege tähelepanelikult XVII ptk. (Villu kõnelus isaga). Missugused Villu mõtted pälvivad täit lugupidamist?
i) Mis takistas Villut tema unistuste teostamisel? Millest juhtus õnnetus Kivimäel? Kuidas see mõjustas Villu saatust? Mis mõttes võib seda sündmust ootuspäraseks pidada? Miks Villu ei läinud Kõrbojale peremeheks?
j) Õpiku tekstis (lk. 250) on öeldud: «Inimese karakterit ja saatust kujundavad keskkonna tingimused ning tema enda subjektiivsed omadused ja eeldused.»

Kuidas mõista öeldut Villu elusaatuse najal? Mida Villus hindate, mida taunite? Milline on lõppmulje? 2. Missuguste omaduste poolest ei saa A. H. Tammsaare poolt püstitatud peremeheideaalile vastata ei Kõrboja Rein, Katku Jüri ega Katku Villu?

Armastuse kujunemine

1. Iseloomustage Kõrboja Annat, tema välimust, iseloomu. Tuletage meelde tema elukäiku.
2. Meenutage Anna ja Villu tutvuse algust lapsepõlves. Miks see sõprus katkes? Kas jäägitult?
3. Leidke Anna ja Villu käitumises momente, mis reedavad huvi teineteise vastu enne kohtumist jaanitulel.
4. Mis võis Annale Villus meeldida? Mis arvab ta Villu joomisest? (Meenutage Anna kõnelust isaga.)
5. Kuidas mõjustavad jaaniõhtu sündmused Anna ja Villu suhteid?
6. Kuidas käitub Anna Villu haiguse ajal?
7. Millised tegurid võiksid osutuda takistuseks Anna ja Villu abielule?
8. Kuidas mõjustavad romaani teised tegelased Villu eitava vastuse kujunemist Anna kutsele tulla Kõrbojale peremeheks?
9. Miks ei abiellu Katku Villu ka sauna Eeviga, ehkki ta vigasena Eevile enda meelest kõlbaks? (Meenutage Villu käitumist pärast otsustavat kõnelust isaga.)
10. Kas võib Annat pidada mõistuslikult kaalutlejaks või tundmuste ajel talitajaks? Põhjendage oma seisukohta. Mis on Annas meeldivat ja taunitavat?
11. Jutustuses «Kärbes» lausub kirjanik Merihein: «Töö on elu saladus. Armastuski ei tähenda muud kui tööd. Mis väärtus oleks kõige ülevamalgi tundel, kui ta ei aja tööle, kui ta ei aja looma.» Leidke selle mõttekäigu arendusi «Kõrboja peremehest». Kuidas mõjustab Kõrboja Anna ilmumine Villu töidtalitusi Kivimäel? Kuidas on Anna suhtumine Kõrbojasse seotud armastusega Villu vastu?

Kunstilisest teostusest

1. Mitmest peatükist romaan koosneb? Jälgige erinevate peatükkide pikkust ning kirjeldava teksti ja dialoogi vahekorda. Mida järeldate?
2. Leidke romaani sõlmitus, süžee haripunkt ja lõpplahendus. Millist meeleolu tunnetate esimeses ja viimases peatükis?
3. Jälgige loodusekujutust. Mis romaani maastiku-

pildist on meelde jäänud? Tooge näiteid akustiliste ja visuaalsete muljete kohta.
4. Jälgigem iseloomulikke karakteriseerimisvõtteid romaanis.
a) Varasemast eesti kirjandusest tunneme rohkesti tegelasi, keda saab hõlpsasti liigitada kas positiivseteks või negatiivseteks, näit. Jaanus — Oodo, Võllamäe Päärn — Kupja-Prits. (Esitage lisanäiteid.) Mispärast ei saa analoogiliselt toimida Katku Villu ja Kõrboja Anna puhul? Kuidas see asjaolu iseloomustab kunstilist mõjukust? Põhjendage arvamust, et Tammsaare suhtumine oma tegelastesse on mõista püüdev. Tooge eesti ja maailmakirjandusest näiteid komplitseeritud karakterite kohta.
b) Leidke näiteid, kuidas tegelaste (eriti Villu ja Anna) minevik olevikuga seotud on, sellele valgust või varju heidab. (Näit. Kõrboja Reinu püsiv viibimine rahvusliku ärkamise ideaalides, Anna korduvad mõttepöörded päevale, mil ta esmakordselt nägi Villut jne.)
c) Jälgige rõõmu ja mure pidevat vaheldumist tegelaste saatuses ja tundeelus. Milline tähtsus on rõõmu ja mure kaksikvendlusel tegelaste siseilma avamises?
d) Missugune osa on A. H. Tammsaare karakterikujunduses välisel portreel? Kuidas kujutlete «K õ r b o j a p e r e m e h e» tegelaste välimust?
e) Kuidas kirjanik kasutab kõrvaltegelaste hinnanguid? Jälgige ühtede tegelaste arvamusi teiste kohta. Missuguseid neist võiks pidada tabavaiks? Milliseid ülekohtuseiks? Kuidas neis peegeldub hindaja iseloom, inimestetundmine, taiplikkus, oma aja eelarvamused, hindaja ühiskondlik seisund?
f) Tooge näiteid vahetu osasaamise kohta tegelaste mõttemaailmast ja tõekspidamistest.
g) Leidke tekstilõike tegelaste tundemeele erksuse ja vastastikuse aimlemisvõime tõestuseks.
h) Milliste omaduste poolest erinevad «Kõrboja peremehe» peategelased tavalistest argipäevainimestest?

Keel ja stiil

1. Tooge näiteid tabavalt edasiantud romantilistest meeleoludest a) looduse, b) sündmuste, c) tegelaste meeleolude ja suhtumiste kujutamisel.
2. Tooge näiteid rahvapärase keelepruugi kohta.
3. Jälgige, kuidas k o r d u s t e j a l a u s e g r a d a t s i o o n i d e g a varieeritakse ja süvendatakse esialgset mõtet. Leidke näiteid, kus sõna- või lause-

kordust on rakendatud eriti intensiivse ja elevusrikka tunde ja mõttesisu edasiandmiseks. Näit.

Villu vaikis. Villu kartis rääkida. Villu kartis sõna lausuda sellest, mis teda huvitas. Aga ema ei vaikinud, ema ei võinud vaikida, tema pidi rääkima. Ka tema kartis, aga ometi ei võinud ta vaikida, vaid pidi rääkima, niisugune imelik asi oli sellega, mida ta kartis.

Kokkuvõtteks

Kõrboja peremehega süvenes A. H. Tammsaare meisterlikkus, millele osutab juba draama *Juudit.* Kirjanik pühendas oma ande üldinimlikult tähtsate probleemide lahendamisele ning saavutas kunstis kõige raskemini omandatava oskuse — luua elavaid, täisverelisi karaktereid. A. H. Tammsaare arvestab oma kangelaste loomisel targalt ja tasakaalukalt kõiki tegureid, mis loovad isiksuse: sünnipäraseid eeldusi, ajaloolisi ja sotsiaalseid tingimusi, keskkonna mõju. Sel viisil on kujunenud enamasti rikka siseeluga inimesed, kes ei vegeteeri, vaid otsivad kirglikult elumõtet. Niisugused on eeskätt Katku Villu, kelles põrkavad kokku anderikkus, teotahe, head kavatsused ja ohjeldamatu temperament. Kaua ei leia tormakas külapoiss oma kutsumust. Kergesti süttiv noormees laseb ennast kaasa haarata sõja-aastate rikastumiskirest, tegutseb läbimõtlematult, libastub seiklustesse. Kirglikuna avalduv kiindumus töösse ja maa viljelemisse ei vii püstitatud eesmärgile, nagu ei leia positiivset lahendust suur ning saatuslik armastuski Kõrboja Anna vastu. Tormakuse tagajärjel invaliidistunud mehes puhkeb valuliselt konflikt uhkuse, eneseteadvuse ja armastuse vahel, millest omapoolsete reageerimistega võtavad osa ka teised romaani tegelased, osatades pidevalt Villu hella enesetunnet. Ka noormehe tõepoolest edumeelsete plaanide suhtes osutab rutiini tardunud külarahvas, lähemad omaksed kaasa arvatud, üleolevat mõistmatust. Olukordi komplitseerib ka sauna Eevi ja Villu väike poeg. Nii saabubki traagiline finaal, milles isiklikud eeldused ja keskkonnatingimused, asjaosaliste minevik ning olevik, nende tundmused ja tahtmised põimlevad eluliselt ning kunstiliselt mõjuvaks tervikuks — keerukateks karakteriteks.

Kõrboja peremehes on välja kujunenud isiku pärane, ehttammsaarelik väljenduslaad, mida iseloomustab mõttetihedus, väljenduse sugestiivsus, tugev emotsionaalsus, kirjanikule ainuomane korduste

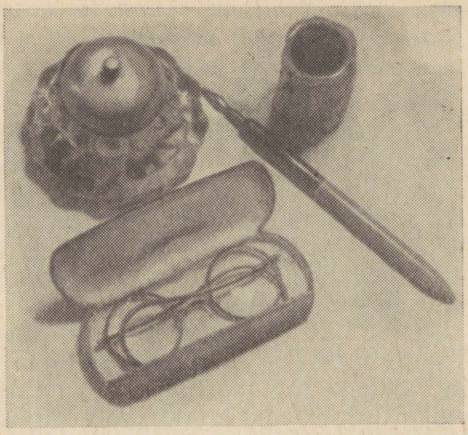

A. H. Tammsaare tindipott, sulg, sulepuhastaja ja prillid.

kasutamine. Oskuslikku ühendamist leiavad rahvapärane ütlemisviis ja romantiliselt varjundatud keelepruuk. Igas reas on tunda väljakujunenud esteetiliste tõekspidamiste ja maailmavaateliste veendumustega kunstnikku. Ligi veerandsada aastat kestnud kirjandusliku tegevuse järel oli A. H. Tammsaare saavutanud sellise taseme, et talle osutus jõukohaseks suure epohhiromaani loomine.

A. H. Tammsaare üks kõige kauem meeles kantud teoseid on

«TÕDE JA ÕIGUS».

Saamislugu

On andmeid, nagu mõlgutanuks kirjanik rahvaliku talupojaromaani loomist juba Treffneri gümnaasiumis õppimise aegu. Unistus ulatuslikuma romaani loomisest saatis A. H. Tammsaaret ka üliõpilasaastail, kuigi sel ajal oli üldiselt tavaks harrastada lühivorme. Möödus aastaid ja Vargamäe meeste lood hakkasid figureerima kirjaniku suulistes improvisatsioonides.

Ta sõbrad meenutavad 1918. a. suve — *Paaril korral jutustas Tammsaare lugusid oma sünnikohast, kangete naabrite omavahelistest vägikaikavedamistest, kohtuprotsessidest jne., s. o. lugusid, mida luge-*

sime aastaid hiljem «Tões ja õiguses». Kuulasime suure põnevusega, naerupursked vaheldumisi innuka kuulamisega.

Ent veel ei tundnud A. H Tammsaare ennast valmis olevat suurromaani sõnastamiseks. Nähtavasti oli vaja enne kirja panna *Juudit* ja *Kõrboja peremees*. Kirjanikku viisid tema arengus edasi ka ulatuslikud artiklid, kus ta arutleb inimese, moraali, usu, ideaalide, sõnade ja tegude vahekorra ning paljude teiste probleemide üle.

Alles 1925. a. novembrikuu lõpus alustas A. H. Tammsaare *Tõe ja õiguse* kirjutamist. Et segamata ja vaikuses töötada, üüris ta endale väikese toakese elukorteri lähedusse (kirjanik jagas tollal oma ühetoalist korterit naise ja väikese lapsega).

Üüritud toakesse tõttas A. H. Tammsaare igal hommikul kella 7—8 ajal ja pöördus koju tagasi alles öösel. Töö kulges äärmise pingega ja jõudis lõpule üllatuslikult lühikese ajaga. Romaani esimese jao valmimise käigu kohta on kirjanik ise jutustanud: *«Tõde ja õigus» valmis mul 6 või 7 kuuga. Töötasin alguses päevas 10—12 tundi, isegi kuni 15 tundi, kuid siis jäin liigkurnamise tõttu haigeks. Oli kerge influentsa, mis mul raskete pingutuste järele kordub. Haigus võttis minult kuu aega ära. Töötasin harilikult päevas nii kaua, kuni keskmisse sõrme mul kramp lõi. Peale haigust lõpetasin romaani ühe kuuga ja asusin ta ümberkirjutamisele. Harilikult ei kirjuta ma oma teoseid ümber, kuid seekord olin ma paberilehed nii tihedasti täis kirjutanud, et ükski seda lugeda ei suutnud. Käekiri oli iseenesest küll selge. Seal oli umbes 1000 sõna ühele veerandkirjapoognale lükitud.*

Augustis 1926. a. saatis A. H. Tammsaare romaani käsikirja «Noor-Eesti» kirjastusele autori äärmist tagasihoidlikkust märkiva kaaskirjaga:

Tänase postiga saatsin Teile oma uue romaani «Tõe ja õiguse» käsikirja. Ma pole ühegi oma teose käsikirja nii vastandlike tunnetega ära saatnud. Kui arvate, et võite minu romaani kirjastada, siis tehke seda.

Tõde ja õigus I ilmus napilt kahe kuu jooksul 1926. a. oktoobris tolle aja kohta suures tiraažis (3500 eks.). Romaan osutus aasta kõige suurema levikuga teoseks. Järgnesid II köide 1929, III — 1931, IV — 1932, V — 1933.

Ainealadest

Romaani kolm esimest köidet on üpris ligilähedaselt seotud kirjaniku enda biograafiaga. I osa sõnastamisel kasutab ta lähteainena oma kodu- ja lapse-

põlvemuljeid ning mälestusi. Terve rea tegelaste puhul on teada elulised eeskujud. Nii on Vargamäe Andresel kirjaniku isa Peeter Hanseni iseloomuomadusi. Pearus on tuntud ära üleaedne Jakob Sikenberg, Hundipalu Tiidus — kirjaniku ristiisa Hans Grossthal. Teise osa kirjutamiseks on ohtrasti ainet andnud Treffneri eragümnaasium; paljud Mauruse kooli õpetajad ja õpilased on meenutanud lugejatele kirjaniku õpetajaid ja kaasõpilasi. (Näit. Maurus — Treffner jt.) III osa sündmustik toimub 1905. a. revolutsiooni aegses Tallinnas ja tuletab reas seikades meelde A. H. Tammsaare *Teataja* juures veedetud aastaid. IV ja V osa kirjutamisel on kirjanik rohkem tuginenud eluvaatlusest saadud andmeile, täpsustades ja süvendades isiklikke tähelepanekuid vastava perioodi ajakirjandusest hangitud teadetega. IV osa tegevus toimub kodanliku vabariigi algaastatel Tallinnas, V osa sündmustik areneb taas Vargamäel.

Lähteaine on selles suurteoses murdunud läbi kirjaniku isikupärase loomingulise prisma, elustatud ta fantaasialennust, allutatud läbimõeldud ideeliskunstilistele kavatsustele.

Ideelisi lähtekohti

Tõe ja õiguse rikkalikus ideestikus aitavad meil orienteeruda kirjaniku enda sõnavõtud ja näpunäited, mida ta oma kõige südamelähedasema teose mõistmiseks on ohtramalt jaganud kui ühegi teise raamatu puhul. Kirjanik on püüdnud käsitleda neid põhilisi probleeme ja ideid, millega kõik inimesed ja kõik rahvad oma eluvõitluses paratamatult kokku puutuvad. *Lühidalt kokkuvõttes,* kirjutab A. H. Tammsaare, *kujutab «Tõe ja õiguse» esimene anne võitlust maaga, teine — võitlust jumalaga, kolmas — võitlust ühiskonnaga, neljas — võitlust iseendaga ja oma eluõnnega ja viies — alistumist (resignatsiooni).* Sellele olulist kättenäitavale mõttekäigule on A. H. Tammsaare täienduseks lisanud: *Kuna aga ükski neist võitlustest ei ole võimalik muidu, kui peab võitlema ühel hoobil küll maaga, küll jumalaga, küll ühiskonnaga, küll iseendaga, siis on need võitlused esitatud enam-vähem igas romaanijaos, ainult igas raamatus etendab teatud võitlus nagu domineerivamat ja saatuslikumat osa.*

Eriti tungivalt on A. H. Tammsaare kaitsnud ja põhjendanud inimese võitluse tähtsust maaga, nähes selles kogu elu alust, mistõttu see teema jääb päevakorda seni, kuni elab inimene ja kestab elu maa-

keral. (Vt. *«Tekstinäidetest» Anton Hanseni avalik kiri kirjanik A. H. Tammsaarele.)*

Kuidas see võitlus toimub? Missuguste raskustega tuleb inimesel maakamaral töötades kokku puutuda? Kuidas tuleks töötada ja elada, et jõuda niisama suurtele saavutustele, kui on jõudnud arenenumad Euroopa rahvad? Missuguseid iseloomuomadusi on selleks vaja? Mis põhjustab ebaedu? — Neile küsimustele otsib A. H. Tammsaare vastust.

Inimsoo kultuurisaavutuste üle juurdlemine on viinud kirjaniku veendumusele, et kultuuri ei saa mehaaniliselt üle võtta ega kopeerida, teda tuleb õppida iseseisvalt looma. Selleks on aga vaja, *et õpime sama intensiivselt mõtlema, tundma ja töötama, nagu on seda teinud eurooplane,* rõhutab Tammsaare. *Ei ole tulu Euroopa eeskujust kunstis ja kirjanduseski, kui me seal ei omanda eurooplase intensiivsust, tõsidust ja sügavust.*

Selliseid ihaletud omadusi arvas A. H. Tammsaare leidvat eelkõige talupoegade juures. Ta oli veendunud, et *sügav ja intensiivne saab aga olla mitte võõrsilt laenatud asjus ja aineis, vaid selles, mis meil kõige põhisemat. Selleks olluseks on meil aga kahtlemata talupoeg. Sellepärast peab oletama, et just tema kaudu õnnestub meil ehk kõige kergemini eurooplase intensiivsusega kui mitte mõtelda, siis vähemalt tundagi.* Sel põhjusel valiski ta talupojad ja talupoegade hulgast pärit intelligentsi esindajad oma kõige südamelähedasemate ideede kandjaks, kasutades nende tunnustaval iseloomustamisel rahvapärast sõna «mats».

Matsi otseseks vastandiks peab A. H. Tammsaare «vurlet», kes *ei ripu kõige hingega millegi küljes,* kes *tunneb vaevalt võitlust elu ja surma peale,* kes on *loomutuse ja vormituse kehand.* Kuigi A. H. Tammsaare arvates «vurle» domineeris omaaegse linnakodanluse hulgas, ei piira ta «vurlede» levikuala sugugi linnaga, ta väidab: *Kogu kultuurivõitlus on matsi ja vurle vaheline heitlus,* nähes selle heitluse avaldusi erinevates elusektorites, erinevatel maadel erinevatel ajajärkudel.

Muidugi olen ma katsunud kõike seda esitada mitte arutuste näol, vaid üksikute inimeste ja iseloomude saatuste kujutuste ja kokkupõrgete kaudu, nii et harilik lugeja leiaks põneva ja kaasakiskuva jutustuse, kuna ainult uurija ja juurdleja silm ulatuks sügavama ja kaugema tagapõhjani või ideesti-

kuni, on kirjanik pidanud vajalikuks selgitavalt lisada.

Meie ülesanne ongi teost lugedes õppida nautima kirjaniku haaravat jutustamislaadi, aga süveneda ka teose sügavamasse mõttesse, tema ideelisse sisusse.

TÕDE JA ÕIGUS I

Tegevusaeg

Millal toimub «Tõe ja õiguse» I osa sündmustik? Kui kaua see kestab? Tuletage ajalootundidest meelde, mis on sellele ajajärgule iseloomulik. Missuguseid ajajärgule tüüpilisi avaldusi leiate romaanist?

Karakterid, probleemid, ideestik

a) Võitlus maaga

1. Kirjeldage Vargamäed sellisena, nagu Andres Paas ta eest leidis (I, II, III ptk.).

2. Missuguste kaalutlustega ostis Andres Vargamäe? Missugused olid tema lähemad ja kaugemad kavatsused Vargamäe suhtes? Kelle eeskujud teda innustasid?

3. Jälgige Andrese võitlust maaga, tema saavutusi ja luhtaminekuid talu rajamisel püstitatud ideaali seisukohalt. Osutage samaaegselt tähelepanu Andrese töörõõmudele ja -muredele, ta meeleolude liikumisele.

a) Kirjeldage Andrese tegevust ja saavutusi esimese aasta kevadel, suvel, sügisel, talvel (III, V, VII, VIII, IX, X ptk.); teisel kevadel, suvel (X, XI ptk.); kolmandal kevadel, suvel, sügisel (XII, XIII, XIV, XV ptk.); neljandal aastal (XVI ptk.); viiendal kevadel (XVII ptk.). Missuguseks kujuneb kokkuvõte tööst ligi 10-aastase rähklemise järel (XXV, XXVI ptk.)? Paarikümne aasta möödudes (XXXII ptk.)?

b) Tehke kokkuvõte maa vastupanujõust tema viljelejale. Leidke poeetilisi kujundeid, millega A. H. Tammsaare seda vastupanujõudu iseloomustab.

c) Missuguse perspektiivse väljapääsu taipamiseni jõuab Andres võitluses soomaastikuga (XXXVIII ptk.)? Miks ei asu ta oma unistust teostama?

d) Leidke kõik tegurid, mis mõjusid ebasoodsalt Andrese unistuste realiseerimisele. Jälgige üksikute tegurite avaldumist ja mõju Andrese meeleolule ning karakterile.

b) Inimestevahelised suhted ja vastuolud

4. Jälgige inimestevahelisi suhteid, eriti Andrese vastuolusid Pearuga romaani põhiprobleemi lahendamise seisukohalt.

H. Eelma illustratsioonid A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus» I osale.

a) Miks ebaõnnestus Andresel koostöö Pearuga maa viljelemisel? Kuidas oli Pearu omandanud talu? Missuguseks oli kujunenud tema suhtumine maaharimisse võrreldes Andresega? Kelle eeskuju järgis Pearu? Missugused eeldused lõi see Andrese ja Pearu vastastikuseks mõistmiseks? Mis oli veel naabritevahelise salavimma põhjuseks? Kuidas oli Pearu kohelnud eelmisi peremehi? Kuidas mõjustas naabrite vahekorda Andrese unistus omandada terve Vargamäe? Missugune osa oli Krõõdal meestevahelises vimmas? Kuidas mõjustas naabrite vahekordi taludevahelise võistluspinge tekkimine? Missugused füüsilised ja vaimsed eeldused olid Andresel ja Pearul teineteise ületamiseks? Missugused Pearu iseloomuomadused teevad koostöö temaga eriti raskeks?
b) Miks ei õnnestunud Andresel alustada koostööd maaparandamisel ka teiste naabritega (näit. Aaseme Aaduga)?
c) Missuguse pildi saate külarahva erinevate kihtide ja esindajate suhtumisest maaharimisse?
d) Kuidas mõjustas rikastumiskire vallandumine meeste heaperemehelikku suhtumist maasse, nende üldist elulaadi ja suhteid?

c) Tõe ja õiguse probleem inimestevahelistes suhetes

1. Jälgige, missugust osa etendavad tõe ja õiguse mõisted romaani tegelaste kõnelustes ning igapäevases elus. Jälgige nende mõistete kasutamist oma elupraktikas ning juurelge, missugune osa on tõe ja õiguse mõistetel inimeste moraalinormide ning ühiskondliku arvamuse kujundajaina.
2. Analüüsige romaani tegelaste arvamusi ja hinnanguid ühe ning sama sündmuse puhul. (Näit. Vargamäe Jussi surm, Liisi abiellumine Joosepiga, laste tüli kullide ja vareste pärast, kõrvenurga laste haigestumine ja surm.) Kuidas peegeldub neis hinnanguis erinev ellusuhtumine, erinevad moraalsed vaated, eluiga, iseloom, sotsiaalne seisund?
3. Tooge näiteid vale, jõu või varanduse võimutsemisest tõe ja õiguse üle.
4. Missuguste «Tõe ja õiguse» tegelaste õiglustundes ja igapäevases käitumises on oluline osa armastusel, kaastundel, mõista püüdmisel? Tooge näiteid.
5. Iseloomustage Andrese ja Pearu erinevaid arusaamasid tõest ning õigusest. Jälgige nende põhimõtete rakendusi igapäevases käitumises (omavahelises suhtlemises, naiste, laste, sulaste jt. kohtlemisel, kohtulaua ees).

6. Missugustele asjaoludele osutab tõe ja õiguse taotlemine kohtu teel? (Näit. protsessid mahalastud koera, sasitud vilja ja koera poolt raisatud söökide pärast.)
7. Kuidas muutub Andrese suhtumine tõesse ja õigusse seoses Pearu vastu peetud protsessidega?
8. Kuidas mõjustab fanaatiline omaõiguse tagaajamine Andrese iseloomu, tema vahekordi kodustega, töömeeleolusid talus?

d) Tõe ja õiguse taotlustest ühiskonna kaasabil

1. Mis põhjustas Andrese pöördumise piibli poole?
2. Kuidas rahuldas piibel Andrest tõeleidmise seisukohalt?
3. Kuidas mõjustab piibli uurimine Andrese iseloomu?

e) Religioon ja tõeotsingud

4. Kas leiate «Tõest ja õigusest» näiteid, millega saaks tõestada kirjaniku tähelepanekut: «Juba lapsepõlves nägin, et vagadus — ma mõistan tõsist vagadust — kedagi ülekohtust tagasi ei hoia»?
5. Kuidas kasutab Andres piiblist omandatud tõekspidamisi Pearu vastu protsessides?
6. Missugust osa etendab «laual käimine» Pearu elus? Kuidas ta käitub enne ja pärast seda?
7. Missuguseid mõtteid avaldab usu kohta vana sauna-Madis (XXXVI ptk.)? Milles näeb tema Andrese meelemuutuse põhjust? Kuidas hinnata Madise seisukohti?
8. Tehke eelneva põhjal kokkuvõte, missuguseid veendumusi sisendab romaan religiooni suhtes.

f) Religioon ja moraal

1. Iseloomustage Andrese ja Krõõda abielu.
a) Missugust osa etendasid Andrese elus töörõõmud ja tulevikulootused abielu vältel Krõõdaga?
b) Kuidas jagunes töökoorem? Missugused tõsiasjad saavad Andresele enesesüüdistuse korras selgeks alles pärast Krõõda surma? (Meenutage Andrese käitumist ja mõtisklusi Krõõda surmapäeval, XVIII ptk.; kõnelust Mariga Krõõda üle, XXIX ptk.)
c) Miks tütarde sünd valmistas vanematele tuska? Millest leiti lohutust?
d) Iseloomustage Andrese ja Krõõda abielu usaldussuhete seisukohalt.
2. Iseloomustage Andrese abielu Mariga.
a) Missugused olukorrad määrasid Andrese ja Mari abielu?
b) Mispärast ei kujunenud see abielu oodatult õnnelikuks?

g) Perekonnaelu, selle seos töörõõmude ja -muredega

c) Mis suhtes valmistas abielu Andresele eriti ränga pettumuse (XXIII ptk.)?
d) Iseloomustage Mari muresid ja hingepiinu. Millest need johtuvad?
3. Iseloomustage Pearu vahekorda oma «lambasihvriga». Mis seda abielu mürgitas?

h) Lapsed, nende vahekorrad vanematega

4. Meenutage laste mänge, tööd, harrastusi, rõõme. Tooge näiteid eriti unustamatute episoodide kohta.
5. Iseloomustage laste ja vanemate vahekorda romaanis.
a) Missugused lootused sidus Andres laste sünniga?
b) Mis põhjustas laste ja vanemate vahelisi vastuolusid ning laste lahkumise isakodust, Vargamäelt?
c) Missugused kujutatud vastuoludest on üldist laadi? Missugused on vargamäelastele eriomased?
d) Missugustel tingimustel võinuks sugeneda vastastikune mõistmine laste ja vanemate vahel?
6. Kirjeldage Andrese käitumist seoses Liisi ja Mareti abiellumisega.
a) Mis põhjustas Andrese vastuseisu Liisi ja Joosepi abielule?
b) Mispärast ei jätnud Andres Liisit siiski kaasavarata?
c) Mispärast annab Andres Maretile järele elukaaslase valikul?
Kirjeldage sellega seoses Andrese elamusi.
7. Iseloomustage lähemalt I n d r e k u t.
a) Missugused iseloomuomadused ja kalduvused avalduvad tema juures varases lapseeas, poisipõlves, noorukina (XXIV ptk.)? Iseloomustage eriti tema vahekorda emaga.
b) Tooge näiteid Indreku tundemeele erksuse kohta (XXXI ptk., XXXVII ptk.).
c) Kuidas avaldub Indreku armastus tõe ja õiguse vastu, ausus, kaastunne?
d) Missugune vahekord kujuneb Indrekul raamatutega, kooliga (XXXVII ptk. jt.)?

i) Suhtumine rahvusliku liikumise ideelistesse ja majanduslikesse eesmärkidesse

1. Iseloomustage Andrese, Pearu, Hundipalu Tiidu ja külarätsep Taari suhtumist rahvusliku liikumise aja ühisettevõtetesse ning ideedesse.
2. Kellega eelnimetatuist sarnaneb külarahva enamik «Tões ja õiguses»? (Vt. Hundipalu Tiidu «jutlus» XXVII ptk.) Kuivõrd teie arvates on passiivsus omane rahvusliku liikumise aja ideedesse suhtumises Eesti külale üldse, kuivõrd romaanis kujutatud maanurgale?

3. Missugusesse ühendusse viib A. H. Tammsaare rätsep Taari isamaa-armastuse ja majanduslikud taotlused? Kuidas need avalduvad köstri surma puhul (XXVII ptk.)?
4. Kuidas innustavad külarahvast majanduslikku laadi ettevõtmised, näit. kartuli- ja linakasvatus?
5. Missuguseid uusi jooni toob rikastumiskirg külaelanike käitumisse? (Analüüsige rahadega ärplemise stseene XXV ptk-s. Jälgige peategelaste ja kõrtsirahva suhtumist rahasse.)

j) Varanduslik seisund ja moraal

6. Kuidas mõjustas jõukus omaaegseid moraalseid tõekspidamisi ja käitumist?
a) Missugune oli Oru perenaise suhtumine sauna Marisse?
b) Kuidas suhtus saunatädi Mari perenaiseks saamisesse?
c) Iseloomustage peremeeste ning sulaste vahekorda Mäel ja Orul.
d) Kuidas kajastuvad klassivahekorrad Kassiaru Jaska talus?
e) Jälgige Kassiaru Jaska tõekspidamisi ja moraalset hoiakut seoses laste surmaga.
7. Kuidas hindasid Pearu, Andres ja Hundipalu Tiit haridust?
8. Tehke kokkuvõte ja näidake, missugused kriteeriumid kujunesid inimese hindamisel kapitalistlikus ühiskonnas. Missuguseid omadusi poetiseerib A. H. Tammsaare?

Kokkuvõtlikke vaatlusi ja hinnanguid

9. Süvenege «Avaliku kirja» (vt. «Tekstinäited») põhjal A. H. Tammsaare väitesse «Kogu kultuurivõitlus on matsi ja vurle vaheline heitlus». Kas leiate selle mõttekäigu rakendusi «Tõe ja õiguse» I osast?
10. Kuidas mõista Hundipalu Tiidu kokkuvõtet Andrese elutööle: «Meie sõrmed on tööga könksu läinud, meie pihad vimmas, aga meie mõtted on alles sirged ja küüruta. Meie ei räägi Vargamäest ja Hundipalust, nagu nad on, vaid nagu nad peaksid olema.»?
11. Missuguse tõlgitsuse annab A. H. Tammsaare pessimismi ja optimismi mõistetele oma «Avalikus kirjas»? Hinnake sellelt seisukohalt «Tõe ja õiguse» tegelasi.

1. Kirjeldage romaanis kujutatud looduse eripära.

Loodus

2. Tutvuge «Avaliku kirja» põhjal A. H. Tammsaare seisukohtadega looduskirjelduste suhtes. Kuidas on kirjanikul õnnestunud oma seisukohti realiseerida «Tões ja õiguses»? Kuidas seostub looduslik

keskkond romaani põhiteemaga (inimese võitlus loodusega)?
3. Tooge näiteid a) vargamäelaste tähelepanelikust suhtumisest loodusesse, b) looduse- ja töörõõmu koosesinemisest.
4. Tooge näiteid erinevate aastaaegade kujutamise kohta. Missugused aastaajad domineerivad romaani sündmustiku arendamisel? Miks?

Kunstilisest teostusest

1. Meenutage romaani tegevuspaiku, kujutluspilte, probleeme, karaktereid ja iseloomustage selle põhjal talurahva elu kujutamise ulatust.
2. Iseloomustage romaani sündmustiku arendamise laadi tempo, põnevuse, erinevate meeleolude vaheldumise seisukohalt. Milles võiks peituda kõige harilikumate elujuhtumite kirjeldamise kütkestavus?
3. L. Tolstoi «Sõja ja rahu» sündmustikku on võrreldud rahulikult, veerikkalt voolava jõega. Mis suhtes see analoogia võiks kohane olla kõnesoleva romaani puhul? Mis on tunnuslik «Tõe ja õiguse» I osa sündmustikule?
4. Jälgige erinevate meeleolude (koomilise, humoristliku, traagilise) vaheldumist romaanis. Tooge näiteks vastavaid episoode. Milline seos võiks olla tunnete ja mõtete vaheldusrikkuse ning romaani süžee omapära vahel (vt. eelm. punkt)?
5. Arutlege A. H. Tammsaare karakterikujundamise mitmekülgsuse üle.
a) Missugused tegelaskujud tõusevad romaanis kõige eredamatena esile?
b) Missuguseid kangelasi on kirjanik kujutanud arenevaina, muutuvaina, missuguseid valmiskarakteritena?
c) Kuidas kirjanikul on õnnestunud kujutada inimesi sõltuvalt nende sotsiaalsest seisundist? Jälgige sellelt seisukohalt ilmekamate tegelaste tõekspidamisi ja käitumist.
d) Leidke peategelaste (või üksiku tegelase, näit. Andrese, Pearu) kõnepruugist näiteid, mis on neile eriti iseloomulikud. Püüdke leida ühendusniite tegelase kõne ning karakteri (temperament, kalduvused, ellusuhtumine) vahel.
e) Tõestage Andrese ja Pearu varal A. H. Tammsaare karakterikujunduse mitmekülgsust ning komplitseeritust.
f) Kes on teie lemmiktegelased «Tões ja õiguses»? Millega nad teid võluvad?

6. Tutvuge «Avaliku kirja» põhjal A. H. Tammsaare vaadetega s t i i l i kohta. Kuidas kirjanikul «Tões ja õiguses» on õnnestunud neid tõekspidamisi realiseerida?

a) Leidke näiteid stiili ja kujutatava objekti vastavusest talutööde kirjeldamisel, koomiliste või traagiliste sündmuste edasiandmisel, laste elu kujutamisel, erinevate tegelaste iseloomustamisel jne.

b) Tooge näiteid rahvapärase keelepruugi kohta.

Näit. Polnud aega silmagi sügada, aina üks töö teise otsa. Polnud heinatöö veel lõpul, kui juba kippus pudisema rukis, muud kui viska vikat ja võta sirp.

c) Leidke võrdlusi ja jälgige nende kasutamist. Kuidas on võrdlused vastavuses keskkonnaga, inimeste tegevuse ning elukogemustega?

Näit. ... et Krõõt on nagu vana hobusekronu, kel jalad harkis all ja kõrvad lontis peas; ... õled olid kuivaga hirmus libedad, nagu elus jää; ronis kui orav nende latva; ... käed nagu tangid ...

d) Missuguseid rahvapäraseid traditsioone on kujutatud romaanis? Kuidas on nende edasiandmisel kasutatud rahvaluule stiilielemente? (Näit. Liisi kosjad.) Leidke kõnekäände.

Näit. Igaüks on oma õnne sepp. Unustab hoidja, tabab püüdja.

e) Leidke näiteid pidulik-eleva või erakordse meeleolu edasiandmise kohta.

Näit. Rõõm ja mure on kui rändajad linnud, kes kardavad sügist ja tõttavad kevadele vastu. (XXXII ptk.) Väljaäärsed kaasikud ja soo võserik oli paksus, valges härmas, nagu oleksid puud äkki helendava lehestiku saanud. Eemal, väljaotsal kaskedes paistsid tedrekuked kui kustunud sõed vaikselt valeva hõõguse keskel. (XXVIII ptk.)

f) Tooge näiteid koomilise ja traagilise julgest ühendamisest, kasutades näitena laste matmise pilti (XXVIII ptk.).

7. Mis teid «Tões ja õiguses» eriti köitis, mis ükskõikseks jättis?

sündmustik areneb härra Mauruse I järgu eragümnaasiumis. Väliselt lõbus, sagedasti ühest koomilisest situatsioonist teise arenev sündmustikukulg kätkeb Indrek Paasi pingelise seesmise arenemisloo — vabanemise usulistest eelarvamustest materialistliku maailmavaate kasuks. Inimese võitlusse jumalaga, mida kirjanik on nimetanud selle romaaniköite põhiprobleemiks, on suuremal või vähemal määral seotud kõik tegelased. Progressiivseid mõjustusi võtab noormees vastu eeskätt loodusteaduste õpetajailt (Timusk) ja ärksamatelt õpilasteltki (Solotarski).

Indreku arengus etendasid positiivset osa koguni aktiivsed jumalapooldajad — vanameelsete ideede jonnakas kaitsmine mõjus pahupidi. Direktor Maurus oma demagoogiliste pöördumistega piibli poole lausa õõnestab religiooni autoriteeti. Mitme aasta möödudes esitab Indrek vanale kosmograafia professorile küsimuse: *Härra professor, kui ilmaruum on nii lõputa suur ja kui igal pool on aina tähed, tähekogud ja linnuteed, kus on siis taevas.* Nukralt naeratavalt õpetajalt saab ta vastuse: *Üle kolmekümne aasta olen otsinud, aga pole leidnud. Nüüd olen vana. Teie olete alles noor, otsige, ehk leiate teie.* Ning Indrek, kes samal ajal elab üle sügava tragöödia (sureb tema armastatu Ramilda, ja surma vastu on jumalgi võimetu), paneb leegitseva vaimustusega kirja oma vastse tõe jumalast: *Sind ei ole, on ainult tähed, tähed, tähed. On ainult lõpmatu ruum, kus eksib surnud tähtede valgus... Sa ei ole teinud ei seda ega teisi maailmu, sa ei ole ka teinud inimest, vaid arenemine, mis tuleb üle sauruste.*

Romaani põhiidee seisukohalt äratab tähelepanu lõpplahendus: Indrek loobub jalutu lapsukese ees, kes on kõik paranemislootused pannud jumalale, oma äsja kirglikult väljendatud tõest. See ei tähenda ometigi lahtiütlemist veendumustest; sellise järeldusega on vastuolus ka romaani järgmised köited. Romaani niisugune lõpplahendus rõhutab humanismiideed, sest inimarmastus on Tammsaarele suurem kui oma tõest jäik kinnihoidmine.

Tõe ja õiguse II osa on rikas ideeromaan; peale võitluse jumalaga on kõne all palju moraali-, ühiskondlikke, filosoofilisi probleeme. Tabavalt nähtud tegelaste hulgas on hiilgesaavutuseks härra Mauruse koloriitne karakter. Näiliselt on härra Mauruse

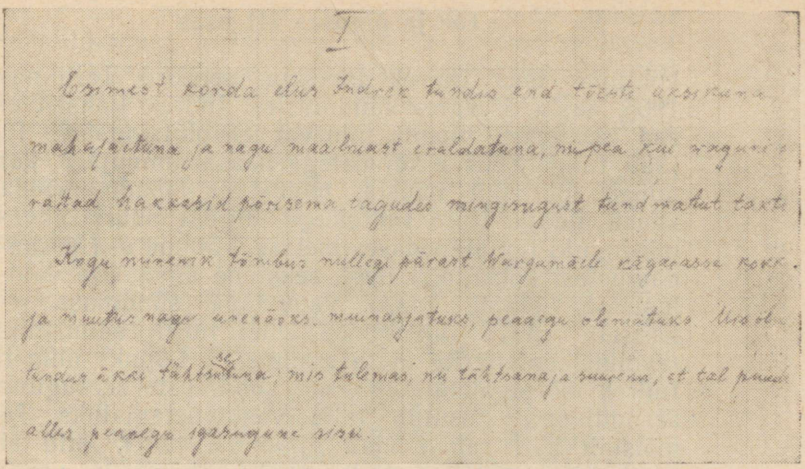

«Tõe ja õiguse» II osa algus (käsikiri).

iseloom vastuoksuslik ja peaaegu tabamatu; süvenevas vaatluses ilmneb ajalooliste olukordade poolt muserdatud mees, kes olupoliitiliselt kohanedes on kaotanud iseenda ja ideaalid. Nende kauge kaja kostab koolist väljaheidetud Indrekule lausutud sõnades: *Inemisel peab ometi viiski Vene rubla olema, kui ta tahab eesti jumala vastu minna. Oleks härra Maurus veel noor, siis tuleks ehk temagi kaasa, sest ka tema on oma südames mässaja, aga härra Maurus on juba vana...* Ent nüüd on Maurus koolis ainuke õpetaja, kes reaktsioonilise tsaaripoliitika eest ägedalt seisab ning ateiste ja sotsialiste oma koolist välja kihutab.

Üksikute episoodidega ulatub II osa sündmustik ka Vargamäele, kus saavad uut kinnitust Indreku moraalne puhtus, ausus ja tõearmastus. Oma ristiisalt Hundipalu Tiidult saab noormees selge ideelise orientiiri: *... peab teadust taga nõudma ja mitte usku, sest teadus on sõjariistaks mehe käes, kui tal õige eesti meel.*

Tõe ja õiguse II osas täheldatakse pikki monoloogе ja arutlusi, mis väljendavad inimeste kirglikku püüdlemist selguse poole murrangulistel ajajärkudel. Sõnaohtrust on kirjanik pidanud tunnuslikuks nähtuseks tsaaririigi elus, kus praktiliste tegude võimalused olid kitsad.

kohtume taas Indrek Paasiga, seekord Tallinnas 1905. aasta ärevates sündmustes. Indrek Paasist ei saa aktiivset, lõpuni minevat revolutsionääri. Ta jääb tundeliseks sündmustega kaasasammujaks, kes püüab toimunut mõista, mõtestada, jõudu mööda kaasa aidata. Koos Indrekuga jälgime suuri rahvamiitinguid linnalähedases metsas, võtame osa põrandaalustest kokkutulekutest, sekkume ägedaisse vaidlustesse, elame kaasa vapustava sündmuse — kaitsetu rahva tulistamise Uuel turul, sammume revolutsiooniohvrite matuserongis... Lõpuks ühineb Indrek mõisapõletajatega, ent sündmuste seesugune arenguloogika osutub talle vastuvõetamatuks. Ta mõistab küll rahva viha ajaloolisi juuri, kuid ei suuda toimunut õigustada: milleks hävitada varasid, mille peremeheks üritatakse saada. Revolutsiooni stiihiline külg kohutab teda, tekitades kõhklusi revolutsioonilise tee otstarbekuses. Samal ajal on revolutsiooni eesmärgid talle südamelähedased nagu rahva enamikulegi. Oma südames tunneb Indrek suurt sümpaatiat seesuguste ausate ja oma veendumustes kindlate inimeste vastu nagu revolutsionäär Meigas, kes võitleb lõpuni selle eest, mida ta õigeks peab ja mida nii paljud igatsevad.

Romaani lõpupeatükkides saame traagiliste sündmuste kaasosaliseks Vargamäel. Väärkahtlustuste põhjal lasevad karistussalklased maha Vargamäe Antsu; Andrest, vana tõe ja õiguse eest võitlejat karistatakse 15 häbistava vitsahoobiga. Ränga ülekohtu mõjul neab Andres ära oma jumala ning kirikuõpetaja ja paneb kõrvale palveraamatud. Indrek aga koormab oma südametunnistuse raske süüga, kui armastuse ja kaastunde mõjul ulatab surmava rohuannuse ränki valusid kannatavale emale.

«Tõe ja õiguse» IV osa

tegevus toimub 20-ndail aastail kodanlikus Eesti vabariigis. Indrek Paas on abiellunud varaka kaupmehe Vesiroosi tütre Kariniga. Ta on lootnud oma majanduslikult kindlustatud kodust kujundada tsitadelli, kus võiks elada oma arusaamade järgi tõest ja õigusest. Aga see unistus osutub illusiooniks. Ind-

rek püüab mõista elu enda ümber, leida inimsoo edasiliikumise teetähiseid, ent ta mõtted suubuvad ummikusse. Karin on Indrekuga abielludes lähtunud altruistlikust soovist teha ükski inimene maailmas õnnelikuks. Ent elujanuse, rahutu ja kergesti süttiva loomuse tõttu satub Karin peatselt moraalitu tõusikseltskonna elukeerisesse. Areneb valuline abielu purunemine koos sellest johtuvate traagiliste sündmustega.

Paralleelselt Indreku isikutragöödiaga (Karini surm, ideeline ummik) arenevad vapustavad sündmused majanduselus: pankrotid, vastastikune petmine ja korruptsioon. Neid nähtusi kehastavad Esimese maailmasõja keerises rikastunud tõusikkodanlased: suurmaailma ärihai Kõögertal, snobistlik Itamite perekond, tragikoomiline vürtspoodnik Vesiroos. Nende ahnitsemine on niisama mõttetu ja võigas nagu nende priiskaminegi. *Nagu kiskjad heledasti valgustatud puuris* — kangastub kord Indrekule ühe peo keerises. Ka intelligents on reetnud ausad eetilised ja esteetilised põhimõtted ning kohanenud tõusikkodanluse tavadele ja maitsele.

Üldises kaoses püüab Indrek Karinile sisendada, et maailma pääsmine on ainult töös, töös ja veel kord töös! Muidu tabab teda hukk. Ent ümbritsev elu ei sisenda Karinile usaldust oma mehe tõekspidamiste vastu.

Linnaühiskonna vastuoludes tasakaalu kaotanud Indrek läheb pärast naise traagilist surma isakoju, Vargamäele, et looduse rüpes, lihtsa töö juures ennast taas leida ja vastupanuvaimu koguda.

«Tõe ja õiguse» viimast köidet

on kirjanik nimetanud alistumiseks, resignatsiooniks. Ent alistumine ei tähenda oma moraalsetest ega ideelistest ideaalidest loobumist. Resignatsiooni meeleolu väljendub eeskätt nukruses võimaluste puudumise üle oma tõekspidamiste teostamiseks. Vana Vargamäe Andres tunneb kibestust pöörde üle, mille tõi kaasa kapitalismi areng. Kunagise tööle andumise asemel on maad võtnud äri- ja sahkerdamisevaim. Asjata püüab Andres väimeest veenda: ei pea armastama sood ning raba, vaid seda, mis soost ja rabast saab teha; tööd ning teod on ainukesed, mis õigusta-

vad inimese olemasolu. Seda tõde hakkab lõpuks taipama ka Pearu, kes tajub, et Oru hakkab Mäele alla jääma. Pearu ja Andres — mõlemad jäävad lõpuni oma loomusele truuks: avarama eluvaatega Andres muretseb maa ja rahva saatuse pärast, individualistliku mõtteviisiga Pearule teeb muret eeskätt Oru talu, suguvõsa ning selle nime edasikestmine. Orut võiks päästa ja õitsele viia Andrese moodi inimesed-tegutsejad, mõistab Pearu. Sellest siis ka painajalik plaan — pärandada talu Krõõda järeltulijatele. Vanamehe kiusliku kavatsuse võidab üksnes minia südameheadus.

Andrese ja Pearu aastaid kestnud kemplemine tõe ja õiguse pärast otsustub lõplikult Andrese kasuks; tema suurim unistus saab teoks — algavad Vargamäe jõe süvendustööd. Siingi jääb A. H. Tammsaare realistiks, lastes teostamisrõõmul seguneda resignatsiooniga. Mõtte algatajad ja eestvõitlejad unustatakse kiiresti. Pühapäevameeleoludes jõe äärde tõtanud Andres peab kuulma oma suureks meelehärmiks külakulaku praalivaid sõnu: *Mina ise lasen Vargamäe jõe alla, mina oma poegadega.* Indrek püüab oma vanale isale õpetada lohutavat naeru inimeste väikluse üle. Ta lausub: *Ühtedel on tegemise, teistel saamise rõõm. Päris õnnelikud on need, kes teevad midagi ja kes maitsevad oma tegude vilja. Meie oleme teinud, isa, ja sellest rõõmust aitab meile.* Selles hinnangus on tõetruult väljendatud ausate tõe ja õiguse püüdlejate rõõmud ning elutraagika omandiühiskonnas.

Kõigele vaatamata sureb vana Andres õndsa tundega — ta on elanud õigesti, armastanud oma maalappi ning töötanud väsimatult elu edasiviimise eest. Vana töömehe surma kujutamine on *Tõe ja õiguse* mõjukamaid ja kaunimaid lehekülgi. Palju poeetilisi pilte on andnud vargamäelaste kolmanda põlve elusaatuste kujutamine. Omapärase kujuna esineb *Tõe ja õiguse* lehekülgedel Indreku teenijatar Tiina, seesama jalutu tüdruk, kelle lohutamiseks Indrek loobus kord oma tõest. Tiina kaudu mõtiskleb kirjanik headuse üle elus ning on sunnitud järeldama, et omandikirest nakatatud ühiskonnas võib absoluutse headuse taotlus koguni kurja põhjustada. Ometi saadab kirjanik Indreku Tiina seltsis uute lootustega Vargamäelt alla; kaasinimestele head teha on tema arvates ikkagi kauneim maailmas.

A. H. Tammsaare *Tõde ja õigus* on kõige ulatuslikuma haardega arenguromaan eesti kirjanduses, seda võib võrrelda seesuguste teostega nagu L. Tolstoi *Sõda ja rahu,* R. Rolland'i *Jean Christophe,* T. Manni *Buddenbrookid.* Teos annab mitmekülgse ülevaate eesti maa- ja linnakodanluse ning intelligentsi kujunemisest ligi poole sajandi jooksul. Selles keskkonnas areneb kirjanikule kõige südamelähedasemate tegelaste — vargamäelaste võitlus tõe ja õiguse eest. Vargamäe eesperelastes poetiseerib ta elutõsidust, süvenemist ja intensiivsust tunnetes, mõtetes, igapäevases töös. Kõige monumentaalsemana tõuseb teiste hulgast esile Vargamäe Andres, kelle karakter on sügav ja mitmeplaaniline.

Andres Paas on neid inimesi, kes on andunud loova töö ideaalidele ning püüdleb kogu elu püstitatud eesmärgi poole. A. H. Tammsaare on toiminud ta loomisel targa dialektiku ning ausa realistina, arvestades kõiki neid tegureid, mis määravad isiksuse kujunemise, tema suhted ühiskonnaga. Üle jõu käiv töö rasketes looduslikes tingimustes, õnnetused perekondlikus elus, laste lahkumine, kiuslik naaber, ühiskondlik ebaõiglus, pettumine religioonis — see kõik masendab ja kibestab Andrest, põhjustab hälbeid tõe ja õiguse radadelt. Ent lõpptulemusena ei muuda ühiskond Andrest omanäoliseks, väsimatu töömees jääb ustavaks oma ideedele ja taotlustele. See annab talle eluloojangul suurima ning sügavaima rahuldustunde.

Romaani põhiideede seisukohalt on keskne osa Vargamäe Indrekul. Väliselt tagasihoidlikuna ja otsekui enesesse tõmbununa liigub ta romaani lehekülgedel. Kirjanik on talle kinkinud juurdleva, süveneva mõistuse ning humaanse südame. Loomuldasa pole Indrek aktiivne teoinimene nagu ta isa, vaid rohkem elunähtuste üle juurdleja. Pärast 1905. a. revolutsiooni palangut jääb ta ka hilisemail aastail leppimatuks klassiühiskonna pahede suhtes. Indreku leppimatus ühiskondliku vale ja ülekohtu vastu ning unistus täiuslikumast inimesest liidab ta kõigi aegade tõeotsijatega.

A. H. Tammsaare kasvatab läbinägevat suhtumist kodanluse elupraktikasse, mis on varjatud peitvate fraasidega. Kodanluse peamine kirg on omand ja seepärast ülistab külarätsep Taar küll isamaad, kuid isamaalise ideaali maist kuju peegeldab intressiraamat pangas. Pearu arvates on mees see, kel on raha

A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus» I—V (1926—1933).

ja kes oskab seda ka priisates läbi lüüa. Koomilises valguses kirjeldab A. H. Tammsaare härra Mauruse vahekorda rahaga. Mauruse tragikoomiline kuju on ärevalt hoiatav näide, et ideaalide reetmine viib inimväärikuse minetamisele.

Raha laostavat mõju, karjerismi, ideedega sahkerdamist, korruptsiooni kujutab eriti *Tõde ja õigus IV*. Rahamajanduse esialgseid avaldumisi jälgib A. H. Tammsaare juba *Tõe ja õiguse I* osas, kapitalismi arenedes ilmnevad need järjest teravamalt, nagu nähtub epopöa viimasest köitest. Kirjanik kasvatab moraalset vastupanu kapitalismi laostavale toimele, kaitseb humanistlikke põhimõtteid, ausat, loovat tööd.

Tões ja õiguses väljendub A. H. Tammsaare ande laad kõige selgemini. Kunstnikuna armastab ta elu vaadelda, elu üle mõtiskleda. Talle on võõras Ed. Vilde teostele tunnuslik tõtlik ja osav fabuleerimiskalduvus, sündmustiku põnevus. A. H. Tammsaare eelistab otsekui elu enda kulgu järgides jutustada. Meie silme eest libisevad mööda taluelu-pildid nende aastaaegses järgnevuses. Romaani II köite sündmuste teljeks on koolielu mitmesugused juhtumused; III osas järgib kirjanik põhiliselt revolutsioonisündmusi, lükkides neisse pilte kangelaste isiklikust saatusest.

Tões ja õiguses avaldub A. H. Tammsaare avar, humanistlik elutunnetus ja tark mõtlikkus. Kõige

tavalisemadki argielusündmused küllastuvad ta sule all emotsionaalse värvikülluse ja mõttetihedusega, mis annab neile igapäevasest üleulatuva tähendusrikkuse. Tajume targa, ausa, avara südamega isiksuse lähedalolu. A. H. Tammsaare esteetilise tunde gamma on lai: hell lüürika, südamlik huumor, peen iroonia, vaimukas satiir, valuline traagika.

A. H. Tammsaare meisterlikkus tipneb aga tema karakterites. Juba *Juuditis* ja *Kõrboja peremehes* täheldame otsekui ilmsi elavate kujude loomisoskust, mis kõnesolevas suurteoses eesti kirjanduses seni ületamatule tasemele tõuseb. Õigusega on imetletud A. H. Tammsaare võrdselt tugevat sisseelamisvõimet nii laste, taluperemeeste, taluperenaiste, kaupmeeste, intelligentsi mõtte- ja tundemaailma ning erinevate temperamentide tabamist. A. H. Tammsaare tavatsebki põimida erineva sotsiaalse seisundi, eluea, temperamendi ja ellusuhtumisega tegelaste seisukohti, saavutades sel viisil suure elukülluse. Näilise arvamuste kaosega aktiviseerib ta ometi lugeja mõtet, kutsub nägema elu vastuolusid, mõistma nende põhjusi, orienteeruma tõe ja vale keerulistes ilmingutes.

A. H. Tammsaare karakterid on tema elufilosoofia kehastajad, kelle üle kumab ta südamesoojust ja humanismi. Nagu elus, nii ei esine ka A. H. Tammsaare loomingus hea ja kuri teineteisest rangelt lahus, vaid annavad puhuti erakordseid kombinatsioone. Me peaaegu ei kohta tema loomingus purupahelist inimest, sest põhiliselt negatiivnegi tegelane osutab äkitselt inimlikkust, headust või otsekohesust. Ei tule kultiveerida sallimatust inimese, vaid inimlike pahede vastu — sellist ellusuhtumist kiirgab A. H. Tammsaare looming.

Erilist huvi ja juurdlemist pälvivad sellised komplitseeritud karakterid nagu Pearu, Maurus, Karin, kes osutavad suuremat vastuvõtlikkust ümbritseva maailma heale ning kurjale, kes väljendavad ootamatuis situatsioonides ajajärgu ja oma iseloomu puudusi. Kõigis neis on kirjanik tabanud inimliku headuse, siiruse, suuremeelsuse või tundemeele nõtkuse üllatavaid hetki. Meenutatagu vaid Pearut Krõõda matusteks teed sillutamas või tema tundehellust üle soode ja rabade kaikuvaid «veart» kelli kuulates.

Täit tunnustust pälvib ka *Tõe ja õiguse* kujundlik ja rikas keel. Romaani unustamatute lehekülgede

A. H. Tammsaare ausamba reljeef.

hulka kuuluvad väikese karja-Eedi nelipühihommik, Krõõda surm ja Andrese talupoeglik lein külvipeenral, kuulsad kõrtsi- ja varrustseenid, liigutavad episoodid laste ja noorte elust, vana Andrese surm jpt.

Tõe ja õigusega kirjutas A. H. Tammsaare oma lapsepõlve- ja noorusmälestused ning -paigad tuntuks kodumaal ja üle selle raja; see on väärikas mälestussammas rahva tööarmastusele, võitlusele tõe ja õiguse eest.

VIIMASED LOOMINGUAASTAD

Töö, võitlus, tunnustused

kujutavad pikka, peaaegu puhkuseta tööpäeva A. H. Tammsaare elus. Pärast *Tõe ja õiguse* lõpetamist ilmusid romaanid *Elu ja armastus* (1934), *Ma armastasin sakslast* (1935), näidend *Kuningal on külm* (1936), pikem essee *Hiina ja hiinlane* (1938) ja romaan *Põrgupõhja uus Vanapagan* (1939). Lisaks veel sadakond artiklit ja tõlkeid. Samal ajal algas A. H. Tammsaare teoste rännak üle keelepiiride:

neid tõlgiti rootsi, soome, läti, saksa, hollandi jt. keeltesse. See nõudis rohkesti lisatöid, nii et kirjanik loobus elu lõpuaastail isegi pikemaist suvepuhkustest. Üle keelepiiride ulatumine sisendas kirjanikule endalegi internatsionaalset tunnet. Pealegi kerkisid Euroopa rahvaste ette erutavad probleemid. A. H. Tammsaare jälgis murepilguga fašismiohu teravnemist. Kirjanik pidas oma esmaseks kohuseks reaktsioonijõududele vaimurelvaga vastu astuda: *peab tingimata võitlema, peab võitlema viimse hingetõmbeni, kui tehakse ülekohut.* Hoolimata demokraatliku intelligentsi hoiatavast häälest, toimus Eestiski üleminek autoritaarsele valitsusviisile, mis on ajalukku läinud «vaikiva oleku» nime all. A. H. Tammsaare jätkas oma põhimõtete kaitsmist kunstisõnas elu lõpuni.

Pingsat tööd ja väsimatut võitlust kroonis üldrahvalik lugupidamine ning austus. Juba oma *Tõe ja õiguse I* osa ilmumisega sai A. H. Tammsaare üheks armastatumaks ja loetavamaks kirjanikuks. Iga järgneva teosega suutis ta kättevõidetud lugupidamist ja armastust süvendada. 1936. aastal püstitas A. H. Tammsaare koduvalla rahvas oma kirjanikule Albu vallamaja ette F. Sannamehe kujundatud mälestussamba, millelt vaatab alla mõtliku kirjaniku büst, käsi toetumas *Tõe ja õiguse* viiele köitele. Au-

A. H. Tammsaare büst ausambal.

samba püstitajaid juhtis siiras soov väljendada suurele kirjanikule tunnustust juba ta eluajal.

1938. a. sai A. H. Tammsaare 60-aastaseks. Ta sünnipäev oli üldrahvalikuks pidupäevaks, mida tähistati aktusega «Estonias», «Vanemuises», koolides, töölisklubides. Albu vald valis A. H. Tammsaare oma esimeseks aukodanikuks. Ajakirjanduses avaldati rohkesti kirjutisi. Raamatukogude statistika kõneles A. H. Tammsaarest kui ühest loetavamast kirjanikust Eestis.

1938. a. maikuus külastas A. H. Tammsaare üle mitme aasta Tartut. Kuigi kirjanik soovis saabuda märkamatult ja vältida avalikke austamisavaldusi, valmistasid ühiskondlikud organisatsioonid ning koolinoored talle Tartu jaamas piduliku vastuvõtu. Tartu-reis oli väheseid, mil avalikkusel õnnestus A. H. Tammsaaret liita organiseeritud austajate ringiga. Kirjanik oli külaliseks kirjastuses «Noor-Eesti», üliõpilasseltsis «Ühendus», tema auks korraldati pidulik dinee. Võõrustajaile saadetud kirjad kõnelevad kirjaniku siirast kohtumisrõõmust vanade sõpradega.

Üldrahvalik tunnustus soojendas kahtlemata kirjaniku südant, andis talle loomingulist jõudu, ometi jääb A. H. Tammsaare ka hiljem selleks, kes ta on — väsimatuks tõeotsijaks.

Viimase perioodi loomingust. «Elu ja armastus»

1934. a. ilmunud romaani *Elu ja armastus* pühendab A. H. Tammsaare eeskätt kodanliku moraali ja kultuuri kriitikale; ta annab omapoolse variandi kodanlikus kirjanduses ning kinos tihti esinevale vaese, kuid voorusliku tüdruku ja rikka mehe abieluteemale.

Rikka ärimehe Rudolf Ikka kujus jälgib kirjanik seesuguse moraalse allakäigu astet, millest pole enam väljapääsu tervete eluviiside juurde. Irma Vainu abielu temaga saab hoiatavaks eeskujuks kõigile neile vaeseile tüdrukuile, kes seovad oma õnnelootused hea partiiga. Irma tädi ja selle tütar Lonni täiendavad väikese inimese teemat, mis A. H. Tammsaare loomingus esineb suure järjepidevusega.

«Ma armastasin sakslast»

1935. a. ilmunud romaanis *Ma armastasin sakslast* tunglevad sotsiaalsed ja eetilised probleemid, mille taustaks on kodanliku Eesti olud.

Romaani intriigi kujundab vaese eesti üliõpilase Oskari armastus parunisoost tütarlapse Erika vastu. Sellega ühenduses jälgitakse karisid, mis seiravad ausat, vastutustundelist ja töökat inimest kodanlikus ühiskonnas; taunitakse kergete eluviiside tagaajamist, väikekodanlikku ellusuhtumist. Lõpptulemusena jõutakse etteheiteni: eesti kodanlus on omaks võtnud maa endiste orjastajate — balti parunite nautleva elulaadi ja eba-

A. H. Tammsaare
Eesti Rahva
Muuseumis
9. mail 1938.

peremeheliku majandusviisi. Saksa eeskujude ja elulaadi eest hoiatamine oli romaani ilmumisajal — fašismi pealetungimise aastail poliitiliselt eriti tähendusrikas.

«Kuningal on külm»

Süüdistavaks teoseks fašismi vastu rahvusvahelises ulatuses, samuti demokraatia kodumaiste nudijate vastu kujunes näidend *Kuningal on külm.*

A. H. Tammsaare juurdleb fašismi probleemi üle avaralt. Ta mõistab, et demagoogiliseks võimuhaaramiseks loob soodsa pinna väikekodanlike hulkade ideoloogiline alaeasus. See ongi, mispärast ta nukra huumoriga naerab välja lihtrahva hulgast neid, kes seovad oma tulevikulootused kahe peaga vasikaga — fašistliku võimu sümboliga, ning naeruvääristab vihase satiiriga kahe peaga vasika usu prohvetit — fašistlikku demagoogi Mattiast. Naiivsete, ent puhtahingeliste ning elutervete looduslaste Angela ja Karlo armastuse nimel sureb näidendi lõpupildis vana kuningas. Noorte armastuse võit kõlab kui tammsaarelik romantilis-unistav lootus maailma uuestisünniks.

Nagu *Juuditis,* nii liigub ka näidendi *Kuningal on külm* sündmustik lavaliselt köitvate dekoratsioonide vahel — romantilises mäestikukülas ning keskaegses kuningalossis. Kujutusvahendid on valdavalt allegoorilised, keel — aforistlik, paradoksides ülemeelik ja rahvahumoristlikult lopsakas.

«Põrgupõhja uus Vanapagan»

A. H. Tammsaare loomingu kriitiline paatos tipneb tema luigelaulus — romaanis *Põrgupõhja uus Vanapagan* (1939). Selles teoses jätkub allegooriline kujutamislaad. Folkloorist astuvad kaasaega kaks

Matkajad Tammsaare «soosillal» teel kirjaniku memoriaalmuuseumi.

tuntud kuju — Kaval-Ants ja Vanapagan. Feodaalses keskkonnas esinenud sulane on kaasaegses kapitalistlikus ühiskonnas tõusnud peremeheks, kuna rahvajuttude peremees esineb rentnikuna, seejärel sulasena ja langeb lõpuks saunikuseisusse. Nii on A. H. Tammsaare folkloorset ainet arendanud vastavalt ajaloo arenemisloogikale.

Rööbiti Eesti olude kriitikaga on romaanis lahatud ka rahvusvahelisi probleeme. Tema Kaval-Ants ei kehasta üksnes kodanliku Eesti kulakut, vaid ka kaasaegset kodanlikku demagoogi, kes püüab töötavaid hulki hingeõndsuse ja sõnakuulmise jutlustamisega oma meelevallas hoida. Nende joontega sarnaneb ta oma kirjanduslikele eelkäijatele — Virgu Andresele, Oheliku Madisele jt. Lisaks sellele õhutab Ants isamaa-armastust, rahvuslikku uhkust, šovinismi, tugevama õigust nõrgemat rõhuda. Ta on Teise maailmasõja eelsete aastate fašiseeruva kodanluse ideoloogia tüüpiline kehastaja.

Jürkas aimame töötava rahva õiguste eest seisva kirjaniku protesti omaaegsete «tööeestluse» teooria jutlustajate vastu; ta ongi oma aja kirjanduslikus pildis vaadeldav paroodiana tööeestluse positiivsele kangelasele. Jürka selja taga kujutleme mitte ainult eesti kulaku orjuses siplevat talurahvast, vaid ka tuhandeid ja tuhandeid petetud inimesi kogu Euroopas, keda fašistlikel võimuhaarajatel õnnestus petta.

Antsu ja Jürka kujud kätkevad avaraid üldistusi, kuid on ühtaegu eredalt individuaalsed. Ideeliskunstilise rakendusega on kasutatud koomilisi vahendeid. Vaimuka satiiri röntgenikiirtes saab avalikuks Kaval-Antsu demagoogia, võltspatriotism, omakasupüüdlikkus, moraalne künism. Kirjaniku suhtumine temasse on tauniv esimesest valelikust etteastest kuni võika sonimiseni surmaagoonias. Sellisena väljendab Ants kirjaniku humanismi mehistumist ja karastumist kompromissituks võitluseks töörahva vaenlase vastu.

Loodushiiuna tugev ning lapsemeelselt lihtsameelne Jürka loob enda ümber kord ülemeelikult lõbusa, kord südamlik-nukra, kohati traagilis-humoristliku meeleolu. Õigupoolest ongi Jürka igati normaalne ja terveloomuline omaste ringis, oma lihtsa ja raske töö juures. Ta vahekord surmatundi ootava Juulaga ning tillukese Riiaga on köitvamaid lehekülgi A. H. Tammsaare loomingus. Täbaratesse situatsioonidesse satub Jürka kokkupuuteis tsiviliseeritud maailmaga. Ent neiski olukordades ei ole A. H. Tammsaare satiir sihitud mitte Jürka, vaid tsivilisatsiooni narruste ja ülekohtu vastu.

Põrgupõhja uut Vanapaganat võibki pidada kunstiliselt vaimukaks kokkuvõtteks kodanliku ühiskonna pahede kriitikast. Siin kohtame kirikuõpetajat, kes tunneb isegi oma missiooni lootusetust ning osutub ühtviisi abituks vastamaks nii looduslapselikult lihtsameelse Jürka arupärimistele kui ka oma tuleviku pärast hirmu tundvale Antsule. Kodanlik kohus, seadusandlus, moraal ilmnevad oma nuripooles ja pehkimises. Eksimõtte uimastuses elanud Jürka jõuab selles vale, ülekohtu ja silmakirjalikkuse maailmas lõpuks oma vaenlase äratundmisele. Tema stiihiline mäss pole küll võimeline lahendama keerulist sotsiaal-poliitilist situatsiooni, ent ta selginenud arusaamad ja ärganud klassiviha sümboliseerivad ometi jõudu, mis määrab maailma saatust.

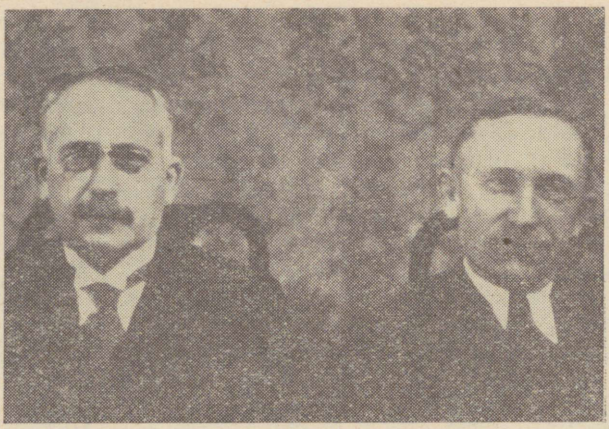

A. H. Tammsaare ja G. Suits 1938. a. Tartus.

A. H. Tammsaare jälgib ajaloo käiku, analüüsib teraselt vastuolusid, mis loovad vana maailma kohale hukkumisohu. Ta õpetab inimesi tundma ühiskonna pahesid, millest peab vaba olema tööd ja töötavat inimest, tõde ja humanismi austav maailm. Kirjaniku viimne romaan lõpebki humanistliku akordiga: kellamehe naine viib kirikuaiast põõsa alt koju tillukese kubujussikese — isatuks-ematuks jäänud Põrgupõhja Riia.

Põrgupõhja uue Vanapagana ideelis-poliitiline sisu on tänaseni püsinud aktuaalne; selles ulatavad teineteisele käe ürgselt arhailine ning aktuaalselt kaasaegne. Võrratu huumor ja vaimukus, südamlikkus ja õiglustunne, karakterite meisterlikkus on teinud A. H. Tammsaare luigelaulust ühe ta armastatuma teose.

Surm ja matused

Põrgupõhja uus Vanapagan jääb A. H. Tammsaare viimseks romaaniks. 1. märtsil 1940. aastal tuli ootamatult surm, viies suure töömehe oma töölaua tagant. Kirjanikku leinas kogu maa. Pandi välja leinalippe. Albus A. H. Tammsaare mälestussamba jalamil põlesid leinaküünlad. Koolide hommikune kogunemine A. H. Tammsaare matusepäeval pühendati tema mälestusele. Tuhanded inimesed saatsid leinarongi «Estonia» kontserdisaalist Metsakalmistule.

Lõppes A. H. Tammsaare elutee; ta looming elab aga edasi. Juba on A. H. Tammsaare teoseid postuumselt välja antud mitu korda suuremates tiraažides kui ta eluajal. Pidevalt mängitakse ta teoseid teatrilavadel. *Põrgupõhja uus Vanapagan* on leidnud

tee ekraanile. Jätkatakse A. H. Tammsaare tõlkimist teistesse keeltesse. Ei lakka külastajate vool sünnipaika — Albu valda. Selline püsiv ja kasvav huvi osutab, et A. H. Tammsaare teoseid pole võimalik tühjaks lugeda. Tema teoseid ei saa ühegi analüüsiga ammendada. Meiegi võime kokkuvõtvalt täheldada vaid tolle ammendamatu vara üldisemaid piirjooni.

Lõppvaatlusi

Ülevaatlik pilk A. H. Tammsaare loomingule osutab pidevat arenemisjoont, mis on talendi lahutamatuid omadusi. Elutõe eesmärk on viinud järjest sügavama elukujutuseni. A. H. Tammsaare alustas etüüdiliste piltidega oma kodukoha inimeste elust ning jõudis paremates teostes inimese psühholoogia oluliste joonte tabamiseni, sõlmsete probleemide nägemiseni. Maailmavaateliste veendumuste ja kunstiliste võimiste küpsemine viis jutustustelt ja novellidelt eepilise kujutamisviisi ulatuslikumate vormideni — draama, romaani ja epohhiromaanini. Varasemas loomingus, aga ka *Tões ja õiguses,* lähtus kirjanik veel elulistest prototüüpidest, neid fantaasia abil teisendades ja edasi arendades; viimasel loomingu-perioodil annab ta fantaasiale veelgi vabama voli, rakendades uudseid kunstilisi võtteid, eriti allegooriat.

A. H. Tammsaare loomingule on iseloomulik ideeline järjekindlus. Hüljates kerge päevakajalisuse, jälgib ta elu humanistlikelt positsioonidelt. Humanism on tähendanud talle eeskätt ajastu inimliku tõe tunnetamist, täiuslikuma inimese ja ühiskonna poole pürgimist. Meistriaastais pöördub ta tihti tagasi noorusaastate loomingu südamelähedaste ideede juurde

A. H. Tammsaare haud Metsakalmistul.

A. H. Tammsaare teoseid aastaist 1920—1940.

või süvendab ja jätkab kord alustatud probleemide arendamist. Ta lemmikkangelaseks on loov töömees, võitleja. Varasemal loomisperioodil piirdus see võitlus tihtipeale eluolulise külje parandamisega (näit. Kaarel Kakar *Vanades ja noortes*), revolutsiooniaastail kerkib esile inimene-võitleja sotsiaalsel rindel (Hans Müür jutustuses *Päästmine*, Liivamäe Hans jutustuses *Raha-auk)*. Küpse meistri loomingus põimleb inimese võitlus eluolustikulise heaolu eest sotsiaalse võitlusega. Probleemide lahendamisel ulatatakse otsekui teatepulk ühelt teoselt teisele. *Kõrboja peremehes* kavandatakse inimese unistusi oma ideaalist ja selle juurde viivatest teedest. *Tões ja õiguses* jälgitakse juba inimeste visa võitlust oma ideaali eest. Viimaseil loominguaastail jälgib A. H. Tammsaare peamiselt ideaalist taandumisi, moraalsete normide rikkumisi nii isiklikus kui ühiskondlikus elus. *Põrgupõhja uues Vanapaganas* jõutakse aga ideede kuritarvitamise teemani kaasinimeste orjastamisel ja poliitilisel pimestamisel. Inimese suhted armastuse, perekonna, ühiskonna, tööga — need on Tammsaaret köitnud suured teemad.

A. H. Tammsaare püüab inimestes süvendada kriitilist meelt, vaimset küpsust, humaansust, tõsidust,

töökust, sotsiaalset vastutustunnet, loovat ellusuhtumist. Eesti realistliku sõnakunsti ajaloos on ta edasiarendanud neid demokraatlikke traditsioone, mis kandsid Fr. R. Kreutzwaldi, L. Koidula, C. R. Jakobsoni, Ed. Vilde, E. Peterson-Särgava, G. Suitsu jt. loomingut. Ta jätkas sealt, kus Ed. Vilde lõpetas oma *Mäeküla piimamehega,* süvendades eesti proosakirjanduse filosoofilist ja psühholoogilist külge. Ed. Vilde ja E. Peterson-Särgavaga võrreldes hingestab seda loomingut romantiline lootus, mis annab tõe ja õiguse eest võitlejatele kindlust sisendava moraalse üleoleku tunde. Otse ürgrahvalik usk tõe ja õiguse võidusse annab jõudu ka pärast suuri nurjumisi ning pettumusi alustada uuesti. Ikka avastab A. H. Tammsaare oma loomingus inimesi, kes oma tegudega kinnitavad humaansuse elujõudu.

Inimkarakterite loojana on A. H. Tammsaare jäänud ületamatuks meistriks; paljud tegelased on saanud peaaegu üldrahvalikult tuntuks. Sellised on eeskätt Juudit, Kõrboja Anna, Katku Villu, Andres Paas, Pearu Murakas, Karin ja Indrek, Kaval-Ants ja Vanapagan. Järjest tuntumaks saavad nad ka teiste rahvaste juures — on ju A. H. Tammsaare loomingut tõlgitud vene, saksa, prantsuse, soome, rootsi, läti, leedu, poola, tšehhi jt. keeltesse.

Nii on A. H. Tammsaare looming abiks meile endile ja teistele rahvastele meie mineviku tundma õppimisel. Aga samuti on A. H. Tammsaare meie liitlaseks uue, harmoonilise inimese kasvatamisel, luues otsekui silla tänaste ja homsete võitluste ning mineviku vahel.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID KORDAMISEKS

1. Meenutage A. H. Tammsaare elutee peamisi etappe.
2. Missuguste omaduste kujunemist soodustas kodu?
3. Kirjeldage lähemalt A. H. Tammsaare hariduskäiku. Mida andsid koolid, mida kirjaniku isiklik enesetäiendamise kava?
4. Iseloomustage A. H. Tammsaare lugemust. Missugused kirjanikud ja kirjandusteosed on andnud talle püsivaid elamusi?
5. Kuidas suhtus A. H. Tammsaare keelteoskusesse? Missugust kasu annab loomingulisele tööle võõrkeelte tundmine?
6. Iseloomustage A. H. Tammsaare maailmavaate kujunemist. Missugune osa selles oli teaduse saavutustel, kontaktidel oma aja

eesrindlike inimestega, ajaloolistel sündmustel ja ühiskondlikel teguritel?

7. Iseloomustage kirjaniku isiksust. Missugused omadused viisid teda edasi loomingulises töös?

8. Meenutage A. H. Tammsaare teoseid, andke lühike iseloomustus kirjaniku loomingule

a) loomingulise tee algul,

b) üliõpilasaastail,

c) Koitjärve-perioodil,

d) loomingulise täisküpsuse aastail Tallinnas.

Nimetage parimad teosed.

9. Kes on A. H. Tammsaare loomingu kangelased sotsiaalse päritolu ja tegevusala poolest? Leidke seoseid kirjaniku eluloo ja kirjanduslikus loomingus käsitletud ainete vahel.

10. Kõrvutage selliseid tegelasi nagu Katku Villu, Kõrboja Anna, Vargamäe Andres, Vargamäe Indrek, Põrgupõhja Jürka. Mille poolest üks või teine on eriti meelde jäänud?

11. Missuguseid inimlikke väärtusi kaitseb A. H. Tammsaare oma romaanis «Põrgupõhja uus Vanapagan»? Missuguseid pahesid taunitakse romaanis?

12. Leidke A. H. Tammsaare teesi «Kogu kultuurivõitlus on matsi ja vurle vaheline heitlus» rakendusi tema loomingu erinevatel perioodidel. Missugused tegelased või tegelasrühmad kuuluksid «vurlede», missugused «matside» hulka?

13. Missuguste inimlike ja ühiskondlike pahede kriitikale on A. H. Tammsaare kõige püsivamat tähelepanu keskendanud? Missuguste inimlike väärtuste kaitsel on ta olnud kõige aktiivsemalt ja pidevamalt?

14. Valige vabalt üks A. H. Tammsaare komplitseeritud karakteritest ja iseloomustage teda karakterikujunduse mitmekülgsuse seisukohalt. Missuguseid kunstilisi kujundusvõtteid on kirjanik karakteri loomisel kasutanud?

15. Iseloomustage A. H. Tammsaaret looduse kujutajana. Missugune seos on loodusel ja inimeste tegevusel? Loodusel ja inimeste meeleoludel? Meenutage linde, loomi, puid, taimi, veekogusid, metsi A. H. Tammsaare teoste lehekülgedelt.

16. Tuginedes teoste lugemisel tehtud märkmetele, püüdke kokkuvõtvalt iseloomustada A. H. Tammsaare keelt ja kujundusvõtteid.

17. Jälgige fotot, mis kujutab A. H. Tammsaare tööd oma käsikirja viimistlemisel. Millised mõtted tekivad paranduste jälgimisel? Missuguse hinnangu annate A. H. Tammsaarele töökuse ja viljakuse seisukohalt?

18. Võrrelge A. H. Tammsaare loomingut, tuginedes isiklikele lugemismuljetele ja tähelepanekutele, teiste teile tuntud kirjanikerealistide loominguga (Ed. Vilde, A. Kitzberg, O. Luts, L. Tolstoi). Missuguseid sarnaseid, missuguseid erinevaid jooni märkate?

kusagil. Olgu või kümme nuhki kannul, kätte ei saa ükski midagi. Sest pea meeles: nuhid on igal pool, igal pool. Ja nemad on alati väljas. Nad peavad olema, sest muidu kaotavad nad oma koha. Sinul, laps, pole ju sellest aimu, aga see nuhkide asi on ju nagu vabrikutööstus, antakse igaühele oma tükk kätte ja katsu ainult, et omaga valmis saad. Nõnda on see. Sellepärast peab ennast kõigest väest hoidma."

„Ta ütles ennist, et sõidaks hea meelega kas või kohe ära Ameerikasse, ja see olekski kõige parem," rääkis ema.

„Ja muidugi," oli isa nõus, „see oleks see kõige parem. Said terveks ja sõida. Aga seni kui oled siin, hoia oma nahk, sest muidu ei lastagi sind välja. Ja mis ma veel tahtsin sulle öelda, tüdruk: „Selle meie üürnikuga ära sa nii väga sõbrusta, ega temaga, sest ei või ju teada, mis või kuidas. Tema [illegible] mõnikord käib kellegi nooremehega, kes teenib politseis ..."

„See on ju tema koolivend maalt," seletas Kristi.

„Mis sest, et koolivend," ütles isa. „Koolivend, koolivend, aga teenib politseis, [illegible] ei tea, mist ei sõbra, ega teisest midagi, parem siis eemale hoida."

„Isa, sa ei hakka ometi härra Paasi kahtlustama!" hüüdis Kristi.

„Tasa, hull loom!" taltsutas teda isa. „Sa karjud, nii et tema ise ja ka teised võivad kuulda. Mina ei mõtlegi teda kahtlustada, ma ütlen ainult, et temal on tutvus politseiga, sellepärast on parem hoida kui pärast oiata." Sest aru? Ma ei taha ju midagi muud, kui ainult sind kaitsta. Enese eest ma juba ei muretse, sest mina olen vana känd, kelle peale ei hakka ühegi võmmi ega nuhi hammas nii kergesti."

Kui Kristi sai viimaks minema, siis märkas ta oma mõtetega üksi jäädes, et kogu rääkimisest isa ja emaga temas on sündinud mingisugune imelik pööre: tema ei taha enam ei Ameerikasse sõita ega ka Indrekut kohatõs ettevaatlikumaks muutuda. Jah, isegi seda viimast mitte, sest olgu Indrekuga muidu mis tahes, aga teda

19. Jälgige fotosid õpikus (lk. 246 ja lk. 284) ja iseloomustage A. H. Tammsaare teoste kujundust.

20. Tooge klassi kaasa A. H. Tammsaare teoste illustreeritud väljaandeid. Jälgige erinevate kunstnike (S. Väljal, O. Kangilaski, H. Eelma jt.) illustratsioone. Kuidas need vastavad teie kujutlustele teosest?

21. Missuguseid A. H. Tammsaare teoseid olete näinud teatrilaval, kinoekraanil, kuulanud kontsertnumbrina? Jagage oma muljeid ja elamusi.

K. E. SÖÖT

ALLIK

Me kaasiku ääres on mägi,
ja mäe rinnaku all
seal niriseb allik nii selge
ja puhas kui helkiv kristall.

Kui vaikinud loodus, siis kerkib
me kaasiku ladvule kuu
ja silmib, kui tahaks ta näha,
kas udus ehk veel mõni puu.

Ja allika vesi see särab,
kui kannaks ta elavat tuld —
seal sätendab laineis kui hõbe
ja kumab kui virvendav kuld.

MUST LIND

Kui sa teravasti, tasa kuulad,
Kuuled õhus nagu kahinat,
Kuuled üleval mu pea kohal
Nagu linnu tiiva sahinat.

Kui sa õhtu-aal, kui eha kustub,
Istud vagusalt pool-unes veel,
Siis näed laiatiibset musta lindu
Nagu varju keerlevat mu eel.

Tema keerles juba siis mu ümber,
Kui ma mängisin veel vainu pääl;
Juba lapselikus unenäos
Kohutas ta salaline hääl.

. . . . . .

Oh kui kurb, kui õnnetu ma olen,
Kuidas elusaatus rõhub mind! . . .
Kuula, üleval mu pea kohal
Keerleb mustatiivaline lind . . .

METSATEEL

Ma kõnnin hilisel õhtul
veel üksinda metsateel...
Tuul kahiseb puude ladvul
ja lehed langevad eel.

Ma kõnnin hilisel õhtul
veel üksinda metsateel,
ja kaugele nooruseraale
veel tagasi mõtleb mu meel.

Ma tundsin üht ilusat neidu
ja südant, mis puhas kui kuld,
ja säravaid silmi ja huuli
ma tundsin... ja rinna sees tuld.

Ja suurt ja sügavat õnne —
tuld, armastust tundsin ma...
Ja ilma ja inimesi
ma tundsin viimati ka...

Ma kõnnin hilisel õhtul
veel üksinda metsateel —
tuul kahiseb puude ladvul
ja lehed langevad eel.

SOEND

Heinakaare lõpetanud, pere asus sööma
Võssakasvand metsaäärel, talu niidu rajal.
Eemal helkis luht ning raba koovitaja kajal.

Peremees — ju hall ja vana — võttis leivapätsi,
Peale heitis ristimärgi ja siis kääru lõikas
«Hurjoh, hunt, sa lambavaras!» sulane kuid hõika

Pere ehmus!... Susi tõesti piilus lepapõõsas, —
Silmavaade näljapiinas haliseja, paluv,
Ei siin külmaks jäänud süda, muidu kõike taluv.

Peremees siis tüki leiba kahmas — noa otsast
Ulatas: «Säh, metsaloom!... Eks ole imelugu —
Vaatab, nagu inimene oleks, oma sugu!»

Susi haaras leivatüki, väitse — silmist kadus,
Püsimata läbi puges padrikust ja palust
Ega hoolind lõbemesse tekkind haava valust.

Möödus kibe heinategu, peremees läks linna:
Tarvis oli pastlanahka, leivakõrvast — silku,
Naistelegi nipet-näpet, palderjanitilku.

Astus poodi tuttavasse. Kaupmees leti taga
Oli tegev kaubamüügil, haava-arm kuid huules,
Nägu pruuniks jumestunud päikselõõmas, tuules.

Letil lebav nuga taadi tähelpanu köitis.
Lausus: «Just kui minu oma!» — väitse pihku rapsas.
«Heinal olles metsasusi käest mul selle napsas!»

«Sa ei eksi,» vastas kaupmees, «nuga kuulub sulle!
Aastat seitse — kui ei peta mind siin ajaloend —
Uitasin ma karjamaal ja metsas — olin soend!

Tänan sind!... Et heldis sinu süda, leiba andsid —
Hundinahast, vande alt sa nõnda minu päästsid,
Inimelu võimalused mulle ilmas säästsid.»

A. HAAVA

KUI SA TULED, TOO MULL' LILLI

Kui sa tuled, too mull' lilli, —
lillekesi armastan.
Sügisel neid vähe leida? —
Ühestainsast küllalt saan.

Ehk vast juhtud nurmelt leidma
veel üht hilist lillekest —
kõige kallim, oh kui väga
tänaksin sind selle eest!

(Palju lilli siin nad kandvad
meelitelles minule —
mitmest lillest leidsin kihvti
minule ja sinule...)

Ehk vast juhtund nurmelt leidma
veel üht hilist lillekest? —
Kõige kallim, oh kui väga
tänaksin sind selle eest!

JÄRV LEEGIB EHA PAISTEL

Järv leegib eha paistel
ja hiilgab nagu kuld —
ja järve taga metsas
on näha õitsituld.

Ja kaugel metsa põues
ju liigub muistne jutt
kui suveööde ilu,
kui õnnis naer ning nutt.

Ja udu kerkib, tõuseb
ja hõljub nagu loor,
ja pühalikult särab
seal kõrgel tähte' koor.

Eesvanemate vaimud
mu ümber lehvivad —
ma mõistan nende juttu
ja metsa kohinat.

See on mu kuldakallis,
mu kaunis kodumaa;
kuid koidul, päiksepaistel
veel palju kaunim ta!

ME OLEME PÕHJAMAA LAPSED

Meid saatnud vaikustehelin
ja tähtesäravad ööd,
kuukumased, lumitand metsad
ja vaiksed kaugele teed:
me oleme põhjamaa lapsed
kaks — meie mõlemad.

Jääb lumekargelt põue
meil südame sügavam õnn,
ja südame sügavam valu,
nad ainult aimata on...

Jääb igavest' ütlemata
meil südame õndsam õnn —
ja südame sügavam valu,
mis vaikiv kui igavik on...

ON PÜHA MULLE MU KODUMAA MULD

Ükskõik kui suur või väike
on minu kodumaa,
ja kas ta mull' annab ka kõike,
mis ihkan ja igatsen ma —
kas mul ka heledaid päevi on siin
või millist vaevadeteed ma käin
ja oma kodust mu kodumaal ilma ehk jäin —
ah, ükstakõik!
On püha mulle
mu kodumaa muld!
Ja kodumaa päiksest
joon mina elutuld!
Ja mis mu vaimus ning hinges elab valguslist,
mis töös ja teos saan tuua tululist —
toon mina selle mu kodumaa jõust:
kuis kodumaa mullast ju olen võetud,
mu jumalast kodumaavaimuga laetud
ja kodumaahingega hingestatud.
— Ja kui mu muldne kuju mullaks jälle saab —
mu kodumaa külge see peotäis põrmu jääb.

H. PÖÖGELMANN

LAS PAUKUDA VASARAD...

Las paukuda vasarad võimsal väel
ja lennaku sädemed säral;
hoop hoobile järgnegu tugeval käel
ja võlvid kajagu käral.
Kuum teras alasil valendab
ja soontes keeb palavalt veri
ning paugud, need kaugele kajavad,
kui müriseks mürtsudes meri.

Las paukuda vasarad võimsal väel
ja tuksugu tuliselt süda —
uut mõõka me taome tugeval käel,
et kuuluta'... s õ j a l e — s õ d a.
Las voolata higi või ojana —
veel kõvemaks karastub teras,
ja vendluse vandel nõiduneb
mõõk võitmatuks võitluse käras.

Las paukuda vasarad võimsal väel,
et raksuvad maailmarajad —
uut v õ i t l u s e m õ õ k a tugeval käel

on tagumas miljonid sajad:
uut mõõka, mis purustab ahelad,
nii tugevad, rasked ja toored,
ja rõhuva ikke alt välja viib
kõik kurnatud — vanad ja noored.

Sest paukugu vasarad võimsal väel,
tuld pursaku tunnetemägi —
uut lunastust taob oma tugeval käel
p r o l e t a a r l a s t e ü h i n e v ä g i.
Las kajada mürisev võitlusehüüd,
mis kuulutab tõusevat koitu,
mis peletab mammonaorjuse öö,
toob tõõrahval' — priiuseloitu.

HAUAL

Nüüd kõik sul möödas — jäädav rahu
ja igavene vaikus eel;
kõik möödas nüüd — vaev, päevamured
ja raske orjus eluteel.

Nüüd möödas kõik — ei võitluskära
sul enam haavu hinge löö,
ei rahva raske orjauni
sul enam valul südant sõõ.

Sul möödas kõik — kuid meie, teised,
su haual leinal seisame
ja anname sel kurval tunnil
siin tõotuse endile:

Kord lõppema peab rõhuv needus,
mis sind meilt enneaegu viis,
peab lõpma pea. ja priius võitma,
me püüded lähevad täide siis.

Su hauakünka üle tõuseb
siis uue aja päikene,
kui rahva silmad lahti lähevad
ja valgus pääseb võidule.

Jää jumalaga — puhka rahus,
me lugupeetud seltsimees!
Sul möödas kõik — meid kutsub võitlus,
meil ohvririkas tee veel ees.

E. ENNO

KOJUIGATSUS

Nüüd õits'vad kodus valged ristikheinad,
tuul mängib lillelõhnaga —
mu ümber sala laul'vad vaiksed leinad.

Ja sääl, kus tee nii pikk ja tolmune
viib sinimetsa poole kaugele,
sääl kasekõne loob kui pilvi teele,
et kanda kojukutset minu meele.

Ja sala laul'vad minu vaiksed leinad,
et õits'vad kodus valged ristikheinad.

RÄNDAJA ÕHTULAUL

Ma kõnnin hallil lõpmata teel
kesk nurmi, täis valmivat vilja,
ma kõnnin ja kõnnin otsata teel,
ju lapsena teesid armastas meel —
teed laulavad õhtu hilja.

Need teed, kuis on nad nii kõvad kui keed,
need otsata kutsuvad jooned, —
ma kõnnin ja kõnnin, teed kõvad kui keed,
nii hallid ja tolmused kõik need teed,
need rändaja eluhooned.

Ju lapsena teesid armastas meel
ju lapsena kuulda tee juttu —
ju lapsena kõndi armastas meel,
oma laulu nii laulda hallil teel,
kui polekski ilmas ruttu.

Tund hiline nüüd, laulab lõpmata —
meel igatseb tolmuta randa,
tund hiline, tee on kõva kui kee,
mind hoiab kui mõrsja enesele —
ei siiski saa pärale kanda.

Ma kõnnin hallil lõpmata teel
kesk nurmi, täis valmivat vilja,
ma kõnnin ja kõnnin otsata teel
kui teede laul, tee helisev meel,
ja kõik on nii õhtu hilja.

VÕIKS OTSAST ALATA...

Vokk vuriseb, vuriseb, otsata pikk
on õhtu talvine —
nii endamisi tasa laulab eit,
vokk vuriseb unine...

«Mis laulad sa, emake, laulad sa nii,
nii pikalt, otsata?
See ujub kui kuldne lõng läbi öö,
mind nõiub kuulama.»

«Lõng kullane, imelik kullane lõng —
mu heie, pojuke;
öö takkudest pool, päeva linadest pool —
nii kedratud südame.

Kõik linad mul olivad valged kui päev —
nii läksin ketrama;
mu palged kui koit suve valgel ööl
ja süda kui õnnemaa.

Ja siiski see heie nii hall, nõnda hall,
kui tehtud takkudest —
võiks ümber kõik, kõik veel kedrata kord
kuldmõtete lõngadest...»

Vokk vuriseb, vuriseb, otsata pikk
on õhtu talvine —
nii endamisi tasa laulab eit,
vokk vuriseb unine.

Ja läbi öö ujub kui kullane lõng —
võiks otsast alata —
kuldmõtetest pool, õnneõndsusest pool,
nii pikalt, otsata.

V. RIDALA

KEVADE TUNNE

Midagi helendab, helgib ja tuikab
kaugete kinkude takka,
kaugete metsade takka
midagi kutsub ja hüüab ja huikab.

Taevas sätendab, särab ja selgub
õilmetes, aasade kohal,
õitsval, lõhnaval luhal
tundmatut puhmastes huljub ja pelgub.

Midagi helendab, helgib ja tuikab
kaugete kinkude takka,
kaugete metsade takka
midagi kutsub ja hüüab ja huikab.

Südames midagi salaja tärkab,
paisuvat, vallale püüdvat,
midagi õrnasti hüüdvat
hellana hingesse helama ärkab.

NOORUSMAA

Kuis olid kaunid noorusrajad,
ei eal unuma küll saa
mäed, kingud, murud, metsakajad!
Need ajad!
Rand kuldne, unistustega,
mu kodumaa!

Kui armas oli üksik palu,
niit, männik, laas ja kauge salu
ja vaikne hämar metsatee,
koivalu,
mis kustus õhtul üle vee,
kuis unuks see!

Täis õnne näit'sid väinad, lahed,
rooäärsed, pangad, saarte vahed
ja meretuulte kauged hood,
nii mahed,
ja vete välge, tüüned vood,
kui kallid nood!

Oh kuldsed ajad, õndsad päevad,
mis meelde kustumata jäävad,
või olgu muutusi, mis ka
kõik näevad.
Ei eal unustama saa
sind, noorusmaa!

JUHAN LIIV

VARAKULT

Varakult võeti mind teaduse rinnalt,
lahku ju lapsena koduk'se pinnalt,
mida veel laulan ma siis?
Keskele tormide kohinaid säeti,
kus ma nii nõrgake, noor veel ja väeti;
katki läks laulu viis!

Tormide hääli ma kuulata püüdsin,
omaste järele linnuna hüüdsin:
kuuldustel valulik keel!
Head vähe, halba ma paljugi näinud
palju, oh palju on teisiti läinud, —
surmani kurvaks läks meel!

(1894)

KEVADE LÄHENEMINE

Tuhat nägemata silmi
vaat'vad murult vagusalt,
tuhat kuuldumata hääli
heliseb ju salajalt.

Üle laane lootus luikab,
kõnekõmin metsa pääl,
üle oru ootus huikab,
vaimud vaat'mas mäe pääl.

Langevad nad ükskord kokku:
kõnekõmin metsa päält,
ast'vad vaimud mäelt alla,
kose kohin tõstab häält —

siis kõik väljad valendavad,
lahti iga lille silm,
järve lained helendavad,
ilus päiksepaiste ilm.

Siis kõik kaua kannatavad
nupud rõõmu-silmavees,
eluvaimud lehvitavad:
kevade on meie ees.

(1905)

ÜKS SUVEPÄEV

Liirila!
Kas nägid tõusvat päikest sa?
Kas nägid sa?

Päikese tõus

Vaat, kuidas punab taevapiir!
Kuis õhetamas koiduviir!

Kui tulevihud, põlevad,
nad järve tagant lõõmavad!
Kuis taeva äär seal järvega
on valatud kui kullaga! —

Nüüd tõstab päike ise pääd!
Aukartuses sa seda näed,
kui astub säravkroonila
sealt järve tagant üles ta.

Vaat, kuidas ilm, ta valgeks läeb,
kui öödevari maha jääb!

Ja tulnud, päike, üles ta,
ja vaata — põrm lööb elama!
Veel vaevalt öö siit põgeneb —
ja tuhat elu jõgeneb:
Liirila, liirila!
Kas nägid tõusvat päikest sa?
Käib tuhatkordselt läbi maa:
Liirila!

Eks ole ime nõiasõrm,
ta tõusis üles — elab põrm!
End ussikene liigutab
ja kotkas õhus keerutab!
Liirila,
kas nägid tõusvat päikest sa?

Hommik

Siin kastekuld —
siin rammus muld —
ja väljale läeb põllumees,
muld siidipehme jalge ees.
Ja ennäe, seeme kukub ka,
ja karjane läeb karjaga:
till, tall! Must Kirjak kõige ees. —
Till, tall! ka kostab metsa sees,
ja vastab mets ja karjamaa. —
Aur kogub kokku sambana
ja seisatab jõe kaldala.

Nüüd kari juba sõõdi peal;
üks pasunahääl kostab seal
ja kõlab läbi hommiku
ja nõmmel eemal: tu, tu, tu!
Jõe ääres aurab lokkav hein,
siit tagapool mets, mäesein;
siit läheb üle linnatee
ja kaob metsa vahele
just nagu tänav silmale...
Sealt tuleb naaber koormaga
ja süütab piipu põlema.
Käis veskil. Valgel kübaral
käib mölder veski tiiva all...

— — — — — — —

Ja rohuaias, nõnda leherohkel,
kus öösist hämarat on praegu veel,
siin kaetud varju all on nõnda lahke
noor ilus suvi, nagu noorusmeel!
Siin tuhandela kastetilgad murul
kui diamandid säral hiilgavad.
Veel õine õhk neil üle õrnal surul,
neid öö vast hilja alles musutand.

Siin perenaise käsi hoolel tegev,
hulk kistud rohtu eemal hunnikus.
Aed lehkab sõnniku ja õite lõhnast,
muld must kui siid — siin hool ja õnnistus:
seal ajab kõrvits ennast laiali
ja küüslauk peenra äärel nagu muru,
seal kaalik, porgand kasvab priskesti,
siit rohi kistud, kohendatud puru.
Ta hoolas olnud hommikuses vilus,
nüüd vaevatasuks hiilgavam tal kroon:
tööusinus siin viljakandvas ilus,
ja lillekuhi eemal nagu troon!

Ja kangasjalg, ta paugub rõõmsas majas,
kui süstik lendab, laulab kuduja.
Ööd-päevad tema talvel kirja ajas,
et õigest' trehvand ta, näeb rõõmuga.
Nii värvidel on õige kokkukõla,
kui ühte suland põrandaga ta.

Sahk väljal ajab rasket vagu ümber, —
poeg künnab seal.
Must nelinurk ju näitab usinust...

Lõuna

Kuis lõunapäike iluga
pann'd roosilille põlema.
Ja vili lookas palaval
löönd längu lõunapäikse all.
Ja palava käes peab ta
ka ükskord valmis küpsema!
Jah, soojust ahmib loomurind
ja eluks muutub mullapind!

Õhtupoolik

Kui ilul hiilgab mäeküür
ja haljas mets kui müür, kui müür!
Kuldpäike ta peal helendab,
ja mets, ta helgib, valendab.

Õhtu

Ta paistis ilma hiilgavaks,
kõik kohad kirjuks lillemaaks.
Ta mere taha kadus siis
ja lõppes hõisk ja lauluviis!
Maailm, ta seisab vagune
kui vaikne tänupalveke.

(1896)

NÕMM

Igav liiv ja tühi väli
taevas pilvine;
jõuan tulles metsa äärde,
tuleb nõmmetee.

Männi roheline samet,
üksik metsatee,
pedak heleroheline,
kask kuldkollane.

Pedak heleroheline,
kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
langend kaenlasse.

(1903)

TALV

I

Talu õue ... Vaikne
talvehommiku,
värsket lund on sadand,
kõik veel vagune.

Õunapuu peal aias
hüppab varblane,
tasakesi helbed
talle järele ...

*

Vaikne talveõhtu.
Eha punab veel;
töö on lõpetatud
lauba-õhtu eel.

Hämariku jumi
kaob koomale,
korstnatest suits tõuseb
otse ülesse;

tõuseb mustas tombus,
seisab õhu sees,
vaikus ümberringi
kõigis taludes.

*

Üks õunapuu akna kohal
kui valge siidi sees,
öö vaikib tema üle
ja tema oksades.

Öö viibib tema üle
ja tema oksades,
ta seisab mu akna kohal
kui pehme siidi sees.

*

Tähe-diamandid,
hõbeäärne kuu,
sinimustjas taevas
ilus ... ääretu ...

II

Pedak eemal üksi
igavuses otseti ...
Nagu pilvitanud taevas,
suigub kurvalt temagi.

*

Tasakesti ... tasakesti ...
lumi langeb rahuga.
Ilm nii vaikne, ilm nii sume —
lumel aega langeda ...

*

Vaikne, pehme, tume
talve-ilmake ...
Tuleb peenet vihma,
ilm pool-udune.

Räästalt langeb räitsak,
kirjud katused,
aia otsas istvad
troppis varesed ...

(1904)

TUISK

Tuisk jookseb võidu tuisuga,
ei teine teisest mööda saa:
üksteise ette tõttavad,
üksteist nad maha jätavad.

Ma vaatan, kuni väsib silm,
mu mõtte' tuleb vaimuilm:
tuisk jookseb võidu tuisuga,
ei teine teisest mööda saa.

*

Need lumelained väljal,
nad on nii armsad, hääd,
kui süda on tusas ja palav,
nad jahutavad pääd.

Ja põhjatuul on nii lahe,
nii lahedaks läheb pää;
jah, isegi surm on nüüd mahe
ja isegi hukatus hää.

(1909)

KÜLM

Mets härmatises surnuvaik,
koit idas veripunane,
õhk kristallisi piserdab,
õhk põhjast — tuleleil on see!
Loom koiduvalgel kisendab,
hunt, põder, metskits ägavad.
Kord-korralt külm sääl plaksatab,
siis jällegi kõik surnuvaik...
Koit idas veripunane.

(1909)

TALVINE TIHANE

Tihane lendab mu aknale:
kaela alt valge, kõht kollane,
nokib, nokitab, vaatab targasti
sisse — tihase viis on see —,
kaela alt valge, kõht kollane!

Vestab nokka, vaatab targalt ta:
vaene linnuke talve käes üksinda!
Hädasti, hädasti seda sain mõtelda,
lendab seal lahtistel tiibadel lennuga
teine ka!

Vaatavad mind nad kui kahjurõõmuga,
vaatavad, hüppavad, lendavad minema.
Järele jään neid vaatama.
Mõtlen ma: tuli ta
lahtistel tiibadel lennuga —
teine ka!

(1909)

MA LILLESIDEME VÕTAKS

Ma lillesideme võtaks —
sind köidaks sellega,
sind köidaks sellega ühte,
oh õnnetu Eestimaa!

Ma taevasina võtaks,
võtaks päikese särava,
võtaks eha, võtaks koidu —
sind köidaks sellega.

Ja armastuse ma võtaks,
võtaks truuduse, ausüse ka,
ja köidaks sellega ühte
sind, kallis kodumaa.

Ja veresideme võtaks,
võtaks venna südame ma —
ja köidaks sellega ühte
sind, õnnetu Eestimaa!

(1895)

TULEVIK

Mis on, mis paistab kaugel merel ...
Kas laev sealt tuleb? Mis ta toob?
Või udu hall? Või mõttekuju,
mis hing vast ise endal' loob?

Ei, laev ta on — mu kauge lootus:
ta peab, ta peab kord tulema!
Ja kuigi varem pettis ootus,
ma usun: nüüd küll tuleb ta!

Kuid kas ta see, mis mina ootan?
Kas õnn, kas minu õnn ta sees? ...
Ma küsin ... lainte käiku vaatan ...
Ta kuju rohkem kerkib ees.

Kas minu igatsust ta kannab —
kas on mu lootus tema peal?
Või toob ta häda meie randa?
On surm vast leidnud aset seal? ...

(1904)

KUI TUME VEEL KAUAKS KA SINU MAA

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski ka
su soovide siniranda,

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast,
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —

ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ja põlvest põlveni kajab.

(1894)

OMAKASU

Läbi tammise tänava,
üle vaskise värava.
Kalevipoeg.

I. Mina istun toas muredes,
omakasu läeb mööda teed.
Omakasu haugub õue all,
omakasu vahib väraval,
omakasu läeb kohtumajasse,
omakasu läeb kihkel kiriku,
omakasu läeb koolimajasse,
omakasu istub lastega lauale,
omakasu käib läbi külateed,
omakasu läeb vallast vallasse,
omakasu läeb linnast linnasse,
omakasu läeb ilmast ilmasse.

Särgike, särgike ihu ligidal —
omakasu on juba sellegi sees.
Kui sa korragi aga vääratad,
vaata, kuidas sõbra saad:
tema vahib su silmi, su lusika,
tema istub su südame äärella:
vereke, vereke, ära tuksu sa,
tema, omakasu, võib ära ehmata! — —

Kargab siis kopsti kohtumajasse,
kihkel-kahkel kapsab kiriku,
kargab kopsti kohtumajasse,
kohtumajasse, kohtulauale,
vaatab, mis ta sult jälle kasu saab,
omakasu ju — ikka l ä b i a'ab.

II. Kesse kobistab öösel põrandal?
Kes see valvab sinu sängi ees,
kesse päitsis sind magama hällitab?
Mina, omakasu,

sinu sõber, omakasu, käin sängi all,
seisan ja vaatan sinu voodi ees.
Ole mureta, sinu tuttav mees!
Sinu asjad on aiva hääd,
ees ja taga mind igal pool näed;
sead sul siledad, lehmad rammusad,
ainult natuke vähemat kõverdad, —
kõik kui ilma saad!
Ära muretse, seltsimees, ühtigi,
mina ei jäta maha sind millalgi. —
Ära muretse, ära muretse!
Ei jäta millalgi. —
Näe — nüüd mind ei tunnegi!
Mine ikka — armas olen ometi —,
tundehinge veel mängid sa —
jäta parem, roll ei õnnesta!
Mina saan võidu — olen alati, ütlen ma.
Noh — armsam ka vastu puigelda!
Ilma minuta ikka ei õnnesta!
Ega sa õpetaja pole,
vaga paluja koguni,
peanorutaja koguni —
ilmas peab oskama elada!

(1897—1899)

MUST LAGI ON MEIE TOAL

Must lagi on meie toal,
on must ja suitsuga,
seal ämblikuvõrku, seal nõge,
on ritsikaid, prussakaid ka.

Mis tema kõik kuulnud, näinud,
ei suuda ütelda, —
kuis valu viskab varju,
kuis muudab näo ta!

Näind palju pisaraid, nuttu,
ja palju riidu ka,
nii palju, palju valu, —
oh issand, halasta!

Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:
ta nagu ahelais väänleb,
kui tema saaks kõnelda!

(1909)

MURE

Mure, sinul on nõiutud sidemed,
siidihäll on sul, laulud tasased,
tasakesi, sa kallike, hällitad,
kiigus hällitad, laulad laulukest,
laulad laulukest, kuni uinutad. —
Ärkan ülesse, — metsa sülesse
sinu eest lähen rahu otsima:
vennike, kuidas mind ära näed sa,
kallike, kuidas mind ära vahid sa,
lähed ette kui tuhkrumees lõksuga:
lõks sul kaenla all, — vahid tagasi,
kas ma sind vahest ei näinud kuidagi,
aru saanud, mis salamõte sul?
Seal jääd mind ootama, seal jääd vaatama,
just nagu hämmelgas kärblast akna all —
ise peidutanud end piidale!
Nõnda vahid, luurad mu südant sa:
muidu kogemata võiks sinust ta vabasta',
mure!

*

Mine rikaste lossi, kus kuld on, vahi seda seal,
mine, kus sametist sohvad, laiskle nende peal.
Mida minult saada sul? Omaks ei midagi.
Nagu koer vahid leivatükki mult — puudub
see endalgi.

(1911)

KANGAS

Naised kangast seavad
kambris akna all,
mõttes jään ma seisma
nende ligidal.

Minu mõttekangas
ilma ääreta,
minu mõttekangas
ilma otsata.

Ükskord oli tema
veripunane,
teinekord ta oli
valge lilleke.

Punane ja valge,
taevasinine,

südamesse paistsid
tähed, päikene.

Ulatas ta pikalt
ilma otsani,
ulatas ta laialt,
leidis tähedki.

Minu mõttekangas
katki kärisend,
tuhat korda temas
süda värisend.

Tükid, katki kistud,
lend'mas tuuledel;
õnnelik neist leides
pisematki veel.

Enda mitmel korral ärapõletatud laulusid mälestades, umbes 1899.

MINU LUULE

Mu luule, sina oled
kui haige tiivaga lind,
kel kull ära kiskunud tiiva
ja kellel haige ka rind.

Kui haavatud kotkas oled,
kes tõusis pilve pool',
ja kui ta üles tõusis,
siis osas küti nool.

Küll oli su lend ilus,
lend ilus pilve pool',
lend läbi päiksevalge,
vaba kui õhuvool!

Siis tõusid sa pilve alla
ja vaatasid ümber seal
ja otsisid kõrgema männi
ja istusid tema peal!

Nüüd oigad haledalt üksi
all pimedas tihnikus
ja vaatad haledalt üles,
kus lendab su igatsus!

(1896)

EMALE

Oh minu armas emakene,
oh minu kallis emake!
Surnuhaud ma ise olen,
astes sinu hauale.

Käi minu järel! õpetasid,
käi minu järel, pojake!
Ei ma sinu järel käinud, —
neiu jälil, emake!

Kelle jälil olen käinud,
oh ei seda tea ma,
emakene, — enda jälil,
vahest võiksin ütelda.

Neiu jälil mina käisin,
neiu jälil, emake.
Annaks suud ta saapatallal',
minu südant talland ta.

Luule jälil mina käisin,
tuule jälil käisin ma,
hiljem, hiljem, emakene,
unistasin: kodumaal

Oli arm mul unenägu,
laske näha edasi.
Isamaa — kui petis kägu,
elada ei tahagi.

Oh mu süda, ta on haige,
on nii haige, emake!
Oh mu süda, ta on haige,
rohtu ei saa temale.

Ei ma adra järgi kasvand:
teisi vendi oligi;
ei ma kooli järgi kasvand:
vaene olin liiati.

Karja jälil mina käisin,
tuule järel, emake —
karjas ainult metsakaja —
luule jälil, emake!

Vaene oli meie talu,
vaene ilma otsata,

pilgata sain palju, palju, —
vahest mõnda lugeda!

Rehkendada ma ei mõistnud
koolis, ega — eluski,
rehkendada numbritega,
mesikeelel — samuti!

Ei ma silmakirja mõistnud, —
sina olid tõsine!
Ei ma roomata ka mõistnud —
sa ei roomand, emake!

Unistasin, muud
karjased kõik teevad nii;
karjas oli palju aega,
aega üleliiagi. —

Ei nad meie kohta ostnud,
kulla kallis emake!
Mättaid niitsime me ise,
jäime ikka elusse.

Seda tean, kuis isatalu
vanast võetud võimuga:
härra tema mõisa külge
võttis kavalusega.

Kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas sealtki ära aeti —
sööti vaja mõisale!

Seal siis nutsid, emakene:
kuhu lähen lastega!
Seal siis põdesid ja kurtsid,
seda kõik sain näha ma.

Oh, ei sindki mina tunnud,
kallis, kallis kodumaa!
Kus siis lagund talumaja
ennast mõistab vaadata!

Kõrget, suurt ma leidsin üles —
sind ei leidnud, kodumaa.
Palju tähti taeva süles —
sind ei siiski näinud ma.

Kui nad mulle haiget tegid,
pilkasid su madalust,
emakene, — siis mu süda
võttis eesti armastust!

Hilja, hilja, emakene!
udust olin väljas ma:
hilja — hilja, emakene,
varemeid jäin vaatama.

Minu isamaa on vaene,
oh mu hella emake;
tema üle uhab laine —
aastasadu alati!

Oh mu isamaa on vaene,
mina ise vaene ka.
Ühest on ta siiski rikas —
murest, hädast otsata.

Leian siiski kadund kinda,
avaldan maailmale!
———————
———————

(1908)

ÜLE VEE

Üks laevuke
läeb üle vee,
läeb üle vee
ja lainete.

Kui valge luik
kaob üle vee,
kaob üle vee
ja lainete.

Mu armuke,
mu kullake
läks üle vee
ja lainete.

Mu armuke,
mu kullake
on üle vee
ja lainete!

Silm kaugele
käib üle vee,
käib üle vee
ja lainete.

Ei laineke
ei kõnele
mul üle vee
ja lainete.

Siin laineke
seal laineke:
kuld üle vee
ja lainete.

(Juuni 1896)

NOOR-EESTILE

Mind ärge austage —
ei iial iganes!
Üks valus vale mõiste
on liikvel aja sees.

Nad hirmsad on, mu laulud,
ja hirmus mu süda sees.
nii hirmus nagu mu saatus —
ei, mind mitte iganes!

Te austage mehi,
kes kasvand valguses,
kes teaduses krooni saanud,
kes tööl on selguses.

Ja kui neid mehi ei ole,
siis endil' nad mõelge.
kõik voorused mõelge kokku —
ei mind mitte tõesti!

Kõik voorused mõelge kokku,
me esivanemad,
me kallid, kallid kalmud —
ja endi vanemad:

siis leiate ehk mehe,
kui üles kasvate,
kes oleks noorte ehe,
ei, mind mitte tõesti!

(1905)

KILLUD 31. Kes minevikku ei mäleta,
see elab tulevikuta.

38. Hoia, et sa ei luuleta,
et ei kaevet kuule sa. —
Pagan võtku ettevaatus —
andke mulle minu saatus!

KUUB Su kuub see passib minule,
sa anna tema mulle!
Siis külm teeb otsa minule. —
Nonoh — sa mässad jälle!

SA MAGAD Sa magad elus ja magad kirjas,
ja siiski lugupeetud mees.
Ja selles suures maailma karjas
võib käia ka magades teiste ees.

AAFRIKLANE EUROOPLASE KRIITIKAS Orjaja moor on — roomav kui elajas;
mässaja moor on — kuri kui elajas:
moor on ikka elajas!

71. «Nii kerge, talupojalik,
nii selge, ülevaatav.»
Kuid mis teeb siis veel tulevik,
kui kõik nüüd arusaadav?

77. Kes laulab kõlavais sonettides,
raudriides lõbutseb see lilledes.

78. Kui laulsid riimi pärast,
said peksa riimi pärast.
Kui laulsid südamest,
said nüüdki tänu sest.

G. SUITS

ELU TULI

Elu tuli helgib kui sinitaeva päikene,
elu tuli sähvab pilvist kui äikene:
valgustab välkudes hämaramas ööski,
sütitab mõttes, vaimustab tööski —
ja kaduvikku siis kustub.

Mis küll nii kohisevad kevadised veed,
kes need sääl sammuvad mööda teed?
Lõkendavad ihalduste tulised tunglad:
noored need otsivad muinasjutu Kunglat,
kuni kord seisavad Toonela väraval.

Elu tuli helgib ja sähvab ja lööb,
võitluses põlevaid südameid sööb.
Loomises loidab, kumades kustub,
küll tuleasegi viimati mustub —
jääb järele peotäis tuhka.

Püha on elu tule tuha-ase.
Elu tuli punane püham on ise.

NOORED SEPAD

Vasarad meil vuhisegu,
ääsi tuli tuhisegu.
Süsi andke,
kolde kandke,
lõõtsa, poisid, vajutage,
leeki, leeki õhutage!

Vasarad meil vuhisegu,
ääsi tuli tuhisegu.
Loitku lõke,
käigu rõke,
alasile löögi lootus,
meie rõõm ja meie ootus!

Vasarad meil vuhisegu,
ääsi tuli tuhisegu.
Rauda raome,
terast taome,
teeme mõõga, teeme oda,
et võiks kaitsta oma koda.

ÜHTE LAULU TAHAKS LAULDA

Ühte laulu tahaks laulda,
ühteainukest:
mis kui vägev merelaine
kerkiks südamest.

Mis kui vägev merelaine
veereks üle maa,
kohaks läbi rahva hingest,
keelata ei saa.

Kohaks läbi rahva hingest,
tõuseks meeste meel,
välguksid ju vaimumõõgad
suurte tööde teel.

Välguksid ju vaimumõõgad
kodutaeva all,
kumaksid öös kuldsemini
tähed üleval!

Ühte laulu tahaks laulda,
ühteainukest:
mis kui vägev merelaine
kerkiks südamest.

NOORTE LAUL

Las kasvame, me tõusev sugu,
ja ootame, et tuleb tund:
kord neile, kes veel näevad und,
me müristame kõrvu sõjalugu!

Las kasvame! Las kogub rammu
me lihastesse noortesse,
las õpetab meid ajatee,
kuis tuleb julgelt seada sammu.

Las kasvame! Las suurdub vägi,
kel lehvib eel kui loide lipp,
kel märgiks on see mäe tipp,
kust muidu laulik kujutusi nägi.

Siis aga tõuseme kui rahesadu,
mis sõuab rängalt taeva all,
ja tulikirjal välkuval
maas viletsaile kuulutame kadu.

OMA SAAR

Ma sõuan merel ja sõuan,
üht saart mina otsin sääl.
Seda kaua ju otsinud olen
laia lageda mere pääl.

Mõnd saart on määratus meres,
mõnd sadamat vilusat.
Oma saart aga mina ei leia,
oma unistust ilusat.

Ma sõuan merel — ja hõljun
ja lained hõljuvad ka,
kõrgel kiiguvad, liiguvad pilved —
oma saart aga otsin ma.

MINUL ON ÜKS RAAMAT

Minul on üks raamat — sääl vahel
on üks õis, üks koltunud õis
On üks närtsinud mälestus kahel,
kes kord kokku elu sees said.

Miks ei küsind, küsind siis mina:
ütle, kas mind armastad sa?
Ega lausunud ühtigi sina —
muudkui õie andsid sa mull'.

Minul noor on süda — see tuikab
rinnas nii kui lahkudes siis.
Kuskil kauguses keegi kui huikab,
aga vaikib jällegi vist...

Minul on üks raamat — sääl vahel
on üks õis, üks koltunud õis
On üks närtsinud mälestus kahel,
kes kord kokku elu sees said.

Juhan Liivi mälestuseks.

KÄKIMÄE KÄGU

Päikene paistis nii palavalt,
Käkimäel kukkus kägu.
Karjane vaatas kase alt,
igatsust helkis nägu.

Oleksin kägu, siis tõuseks ma
Käkimäe kuuse latva,
Peipsit kust saaksin vaadata
üle see laane katva.

Käona siis kukuksin ilmale,
mis ma näen salakesi,
kui nagu peegel mu silmale
sätendab Peipsi vesi.

Olen nii noor, ei veel jaksa ma
ronida kuuse latva,
Peipsit kust saaksin vaadata
üle see laane katva.

Oh, kui metsa seda poleks ees
varjamas vete vilku!
Oh, kui poleks nii väike mees,
küll siis küünitaks pilku!

Aga tuuled kui puhuvad,
kuulen ma Peipsi hüüdu,
lained randa sääl uhuvad —
sinna ma tunnen püüdu.

*

Karjane kasvas. Jah, jaksas ta
ronida kuuse latva,
säält päris Peipsit sai vaadata
üle see laane katva.

Säält tema kukkus siis ilmale,
mis nägi salakesi:
et nagu peegel ta silmale
sätendas Peipsi vesi.

Ja et sääl peeglis end kujutas
randlase majakene,
kalameest üle vee ujutas
kõvasti tehtud vene.

Laanes aga kasvas, liikus ju
varjude pime kari.
Päästa end, kägu! Oh, õnnetu
Käkimäe madal hari!

Ei enam kuule kāo häält,
varjus on Käkimägi.
Varjusid laotada lahku säält
aita ei Peipsi vägi.

Unustand kāo on koguni
need, kellel' korra ta kukkus.
Kas siis kõik tänugi täiesti
kukkuja vastu hukkus?

Eks tema kukkunud ilmale,
mis nägi salakesi:
et nagu peegel ta silmale
sätendas Peipsi vesi!

Ja et sääl peeglis end kujutas
randlase majakene,
kalameest üle vee ujutas
kõvasti tehtud vene!

TUULEMAA I

Ju roobitsenud pärtlipäeva rajud
puud esimestest koltund lehtedest;
maast käinud üle rängad, külmad sajud.

Nüüd raskest terast kaugel' lendab lest,
kus aasta lõikust juba tuulatakse;
tuul puhub läbi rehealustest.

Nüüd uudsevilja veskil jahvatakse,
näe, pilvemüüri vastu kerkib tiib;
ja uusi ahtmeid parsil' ahetakse.

Käes sügisene pööripäev. See viib
mu mõtte väljadelt, mis maameest kiitvad.
Kui lahja on su oma põllu riib!

Siin põhikirde iilid noorust niitvad,
ei pärjaks ole iial valminud
su pööripäevad, päikest, tormi liitvad.

Kui vähe oled salmiks palminud!

LAUL EESTIST

Õudne kui needmine ajalugu,
mahatallatud jõuetu sugu,
kõverad, küürakad vaevakased,
juurtega, juurteta mädasoo mülkas.

See on Eesti.

Sois kas neis valmivad viljade voosid?
Noorelt ju närbuvad põskede roosid,
roostetab tegude haljas teras.
Rängalt rabavad hallaõõ piitsad.

Oleme Eestis.

Kes küll heledalt naerda siin suudaks?
See, kes mured kõik rõõmuks muudaks.
Koorma all kummargil õhkab elu
veel aga Hädaoru küla kohal.

Eesti elu.

Hundipajud, pedajapalud...
Teistviisi mühavad tammesalud,
teisiti viinapuulehestikus
lõuna taeva all kostavad laulud.

Eestis sajab

hääletult roosteudude märga.
Ei siin haljast loorberipärga
vajuta keegi lauliku pähe.
Saatustest troostitum sündida

laulikuks Eestis.

Laulame tundes, et varakult kaome,
siia neetud sohu vist vaome.
Millest aga unistame, surmalapsed?
Paremast teistele elupäevast.

Eesti päevast.

NEBULOOSA

Kui tume sonimine täitis rinna,
oktoober sadu alla tilgutas
Meid kannatuste vaprus hulgutas
alleede halluses veel siia-sinna.

Ju hämarasse õhtu mähkis linna
ja eemal mõni latern vilgutas.
Meid kannatuste vaprus hulgutas
alleede halluses veel siia-sinna.

Kuid kadund paradiisi pääsmata
arm pelgus imet ootes asjata
öö kaugustesse kurbadesse pakku.

Nii unenägudeta tutval teel
üksteise kõrval kõndisime veel
ja rändasime jalad ainult rakku.

ÜHELE LAPSELE

Su hele naer mu tuppa äkki põikas,
  su hele naer
mu raamatute nukrust läbi lõikas
  kui järve aer.

Kaks palmikut ja lohud kelmid põsis,
  kaks palmikut
ja silmad säravad (need ema mõsi) —
  kaks salmikut.

Ja karg ja kihk su rõõmsais tantsujalus,
  ja karg ja kihk:
nüüd mängib tuulispääna terves talus
  su elu ihk.

Aprilli urb, nii läbi elu püsi,
  aprilli urb,
laps lustiline, ära iial küsi,
  miks olen kurb.

Las tantsivad su kergemeelsed jalad,
  las tantsivad —
oh oleks lahti neil kõik mängu alad
  ja päiksemaad!

Kuid vägitöö on leina naerdes kanda,
  kuid vägitöö
on — vilistades käia Lethe randa,
  kui langeb öö.

KERKOKELL

Nii vaikse kodokülä talo,
kui undse Vooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunevahel lämmäl sääl.

Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.

Om asja ilman imelise,
teed toda kävven mõtli ma:
sääl saatva kooljat peijelise,
siin jooksva latse lustiga!

Om asja ilman imelise,
nii jäi ma veelgi mõtlema:
sääl hauda kandva inemise,
siin mõteten veel astu ma!

Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööja olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi —
see mälestüs om mulle hell.

Ma tulli, kui so vaene korjus
jo külmän lautsin magasi.
Maa pääl kui lõpnu oll' so orjus,
so emäs võitsi tagasi.

Es kaiba enämb huule hätä
ja kadonu so tõbe lõhn.
Nii rahulik ja uhke nätä
so nägo olli kirstun kõhn.

Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.

So käe oma ohtjit kaknu
ja sälgä tõstnu toobripuud.
So kässi lehmä, peni laknu,
so oma poig es anna suud.

Poig harva üle kodo läve
so manu jõudse kooli teelt.

Sis tuuli, pilvi perän käve,
es kuule emä lihtsat meelt.

Kui imelik: om armastanu
nii kavva, kavva emä arm.
Kui valulik: veäp havva manu
liig hilda elo saatus karm!

Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööja olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi —
see mälestüs om mulle hell.

So havva päitsin orjavitsa
nüüt kate puu all häitsevä.
So poja tee om ollu kitsa,
vast laja küll na näitsevä.

Kas kõrd ka kerkokellä lüvväs? —
ei löö vist enämb oma lell!
Kas kõrd mo aus ka juvvas, süvväs —
oh kerkokell, oh kerkokell!

VÄRISEVATE HAABADE ALL

Ma kõnnin värisevate haabade all,
ma kõnnin ja mõtisklen vaiksena hurmast,
väsind lugemast kuulsaid unistusi.

Päikest kaugete metsapalangute vinesse vajuvat
saagapunaselt
näen vaeste palavikuliste silmadega.
Järel puhangud vakatavast õhtu tuulest
haabade ladvus.

Üle niidetud luha hilised puhangud Tuulemaalt
aeg-ajalt haabade latvu veel libistavad.
Üle niidetud luha õhtu roidumuses heinalised
koju lähevad rippuvate kaskede keskel.

Hing hapras kehas, puudutatud Tuulemaa
kaugustest,
omataolisele olevusele end tahaks teatada.
Olge tervitatud, haavad, mu vennad, mu õed!

Ma kõnnin värisevate haabade all,
tumm, tõsine, maapagulase sammudega.

Mind võtke oma värisemisse, haavad!

KRUPP

Kiirrong läbi suvise Saksamaa viis,
roobas sõidule takti raius.
Täpp-täpilt linna järele kerkis linn,
maa põgenedes vahele laius.

Maa, põldude kiistlad, töökütises,
näe, tehase suitsusagar.
Päikses majad ja nõrguvad viljapuud,
ei laiskle see rahvas agar.

Nii verev Münsteris valminud kirss
ja käru ees rakkes puudel.
Ürgallikalt Müncheni linnasejook
neil janusõõmustel suudel.

Saksa niidule libises laokil pilk,
pääs kübar, üks Lieschen lõi loogu —
sees siis tunnistajaks äkki tõmmati
kesk reisivat riiuhoogu.

Sees lõunasakslane kihvatas
Preisi ülemkonduktorit nägev:
ei südameühendust küsind ta,
võiks viisakamalt vurruvägev!

Vist S c h w e i n e h u n d i k s kaob kirudes
ta kaubareisijat saksa.
M e i n H e r r, kas ei kuulnud teiegi?
Kaasreisijail kops üle maksa.

Nimekaardid välja kaebuse hääks,
kõik valmis on tunnistama,
peaaegu kui kallil ma kodumaal —
ei siiski, siiski see sama.

Vestfaalia lagendik hämardus ju,
õhtu jõudis rippuva kuuga.
Kaubareisija Aacheni jutukas
siis pajatas sõpruva suuga:

«Krupi vabrikuid näinud kas olete?
Ees, vaatke, kui tulikahjud,
maa, taevaski leegitseb Essenis,
need lõõskavad Krupi ahjud!»

Ju punaste korstnate mets kahel pool,
aknais suurtükilinna vari.
«See tuhandete loitude keskel sääl
päätöökoja kupliga hari.

Ah, sülitust peaks seda nägema,
sula teras mis miilates paiskab,
kui miljoneid kirvendavaid sädemeid
ahjuavaus silmale raiskab!»

Kui kaosesse vaadates tarretasin,
nii süngena silma sääl rõhus,
kees, keerles ja loitis ja mürises
Krupi riik söetahmaga õhus.

Aurusisinas löögid vasardavad,
vimm vihane kütkest kui ähiks.
Mu silmis kui palaviku-unenäo
koks korstnaist neist pilve mähiks.

«Küll usun,» ma tagasihoidlikuna,
«saksa mees leidnud püssirohu.
Ent ähvardused vastu taevast siin
miks võtnud nii tohutu kohu?»

«Ööd, päevad peab pöörlema tööstus see,
tuleb sõda, on tugevad torud.
Ei tühja tüli tee Saksamaa,
kui vappuvad mäed ja orud.

Häda meile, kui korraga vaikiks Krupp,
Saksa suurtükilinna see palang!
Kas ei tööta Putilov, Creuzot, Saint-Étienne
või Woolichis vast ei käi valang?»

Tumesinisel põhjal sääl hele kuu,
ei tea, miks suitsus veel rippus.
Ah, taeva lamp üle põrgu suu!
Meel Pariisi poole mul kippus.

KAHEKORDNE SÜGIS

Ei näe pilvist päikse pilu, sadu peksab külm ja vilu,
suve viimast õrnust, ilu pori sisse piitsutab.
Torm kui merelaineid juhtleb, vihm kui kätte makstes uhtleb,
kase latva rängalt nuhtleb, luuki lahtist kiitsutab.
Miks nii väga kohkad, kihkad, miks nii väga lille vihkad,
lehel' kadu, kõdu ihkad, metsik sügisene tuul?
Mühisedes möllab maru, küsijal' ei anna aru,
lehed, lilled puru-paru puistab maha sügiskuul.
Kuid miks nii kui puist neist lehed varisevad vaprad mehed,
inimkonna noorusehet tapaohvriks paisatud?
Kakskord nukraks mõte kurdub, viimne pettekuju murdub,
sügisel sel laulgi turdub sõjatormis raisatud.
Surm kui vaatab üle õla, mattub tuulekandle kõla,
tean, kes kannab süü ja võla, nõrk kes aja raudsel suul!
Mühisedes möllab maru, mõttele ei anna aru,
lehed, mehed puru-paru puistab maha surmakuul.

HAUAKIRI

V i l l e m i kord ta nimeks vanemad hääs lootuses pannud,
M a a s i k u liignime saand kaasa ta teisena neilt.
Murrangu aeg vabariiklise Eesti ta heitnud ministriks,
varjuks varjude seas, ei kaheaastane riik.
Ah, teda ei Venemaa punaväelaste surmanud kurjus,
viis kodumaa poolt rong, surm suguvendade kuul.
Tööväe seltsis ta hüüd: sõja lõpetus Peipsigi piiril,
seltsis ses saadetud maalt, koos maha lastud ta teel!
Sääl tema leiate luud, kahe need vabariigi on veerul,
kus Isborski on tee, kui kuriteo on tee.
Sääl kaasvõitlevas reas — üle neid kahekümne — ka surmas
seltsiline üheskoos kui elu tormise teil.
Mõrtsukate käsu kätte ta põrm, keha, üksines langend:
kätte on saamata vaim, välja on saatmata vaim.
Rändaja, sõbralikult kui seadmata kalmule juhtud,
maast salamahti sa lill võta ja poeta sääl!

Veel kohut mõistetud ei, kohus kalk tuleb küll
ühel päeval,
meeles oh pea, surelik, lööb ärapääsmatu tund!
Sündind see veretöö, maaltsaatjaks kui oli Hellat,
viijana soomusrong, täitjana Lutsar ja Paap.

NII TULI ÕHTU

Nii tuli õhtu: katus pea peal,
lamp põles hilju, lahti lehitseda
nüüd raamatute lehti lugematuid.

Ent keerukam see vari voodi seinal
kui suure sõnameistri mõttekeerud.
Ei maitset millestki, ei kellestki.

Sa oled siiski olemas.

Kes ruttas videvikus üle õue,
kes nagu uksepidet katsus väljas,
kes hõikas sind?

Ma akna avasin. Ei kedagi.
Samm kellegi ei liigutand seal liiva,
tuul vistist uksepidet puudutas.

Ja ometi! Jah, tuleb tund,
kus unustan ma oma nimegi
ja varjugi ei heida seinale.

FRIEDEBERT TUGLAS

Ju kaua ohkas, lõhnas kodu kurus
arg närbuv lillekene üles leidmata
ja varisesid toome helbed asjata,
jalg valged õied põrmu sisse surus.
Ja taevas sinas, kõrge, sügav lõpmata —
ei hoolitud sest proosarahva turus.

Ah, tuikas armuvalu hõõgumisi
täis igatsuse kihku noore rinna all
ja sumbus ilma laanes nuutsumisi
kesk pettumuste tühjust jõutul värinal.
Lõi noored meeletused karmilt elu hall,
ei hellitlend neid keegi leinamisi.

Sääl tuli Tuglas. Sõjakevad õues.
Ta pasun, seltsimeeste ööbik, huilgas teel
ja vabaduse neitsi tormis, kõues
(ei maine naine!) teda suudles teiste eel.
Siis vangikoja uste ragin põues —
ja lillest, taevast, armust hellus tema meel.

Käid kaugel nüüd sa meie elu kärast,
tead üle lille, armu käivat jahendust,
meil' kingid igatsuste sinist mahendust.
Sa leinad loomatu maailma pärast,
me joobume su kunsti tõusvast särast
ja ootame su taeva pilvelahendust.

ÜHE GUSTAV SUITSU LUULETUSE REDIGEERIMISNÄIDE.*

1904
MIS KELL ON JUBA?

1 Mis kell on juba? — Noormees, tõtta:
2 pea elu laine randa vaob!
3 Ja ainult korra leegib süda
4 ja mõte aatemõõka taob.

5 Kui Hannibalil, nõnda seisku
6 sul kõrged Alpid silma ees
7 ja ainult üle nende harja
8 Itaaliasse pääseb mees.

9 Ja neiu — kui ei taha tulla
10 ta ühes üle Alpide,
11 kui aatevõitlust ta ei salli:
12 siis lahkume, siis lahkume!

13 Kuid on tal armu, lõbu kõrval
14 üksainus säde vaprust ka:
15 siis lähme mägestiku rada —
16 meid ootab eel Itaalia.

---

* Luuletus on täielikult trükitud ainult esimeses variandis (1904), kusjuures värsid on nummerdatud. Hilisematest redaktsioonidest on vastava numbriga ära toodud ainult muudetud värsid.

Värsse 17—20 võrrelge 1913., 1921. ja 1938. a. variandis 1905. aasta omaga. 1933. a. reaktsioonis need puuduvad.

17 Mis kell on juba? — Noormees, tõtta:
18 pea elu laine randa vaob!
19 Ja ainult korra leegib süda
20 ja mõte aatemõõka taob.

1905
RAUDLAUL

1 On kallis iga hingetõmbus:
5 Kui Hannibalil — noortel seisku
6 nii kõrged Alpid silma ees
14 üks säde vaimu, vaprust ka:
17 Siis lähme mägestiku rada,
18 kus Alpi roosid õilmetes,
19 meil rinnus elutulelilled
20 ja higihelmed otsa ees...

1913
RAUDLAUL

5 Kui Hannibalil noortel seisku
6 nii kõrged Alpid silma ees!

1921
RAUDLAUL

1 Müü kallilt, noormees, oma hinge,
5 Kui Hannibalil noortel seisku
19 meil rinnus elu tulililled

1933
MÜÜ KALLILT OMA HINGEKIRGE

1 Müü kallilt oma hingekirge,
5 Kui Hannibalil tõusku, seisku
6 pilvekõrged Alpid silma ees.
7 Ja jälle üle nende harja
8 Itaaliasse ihkab mees.
10 kui karmiks õnneks hellake,
14 üks säde vaprust südames,
15 siis lähme mägestiku rada,
16 kus alpiroosid õilmetes.

1938
ON KALLIS IGA HINGETÕMBUS

1 On kallis iga hingetõmbus,
4 kirg ääsil aatemõõka taob.
5 Kui Hannibalil veelgi seisku
6 nii kõrged Alpid silma ees.
7 Ja jälle üle nende harja
8 Itaaliasse ihkab mees.
15 siis lähme mägestiku rada —
16 ei unusta: Itaalia!
19 meil rinnus elu tulililled,
20 üksteise ligi pilvedes.

FR. TUGLAS

MARGINAALE

On eksitus oma nõudeid liiga madalale asetada. Mitte kesktaset, vaid tippusid! Kesktaseme taotlejaid leidub ikka. Ja tegelikult ei teostugi ükski eeskava täielikult, vaid ainult osaliselt. Asetades võitluslipule vaid reaalse programmi, oleksid saavutused kesktasemestki madalamad. Tuleb asetada maksimaalsed nõuded! Tuleb taotleda suuremat, et saavutada suuremat.

*

Ei praalides ega halisedes looda kunsti. Ometi nõuab see karmust iseenese ja hellust aine vastu.

*

Ühes suhtes erineb esteetilise kultuuri ajalugu põhjalikult ainelise tsivilisatsiooni omast. Kuna tehniline edu ise oma saavutused kõrvale heidab ja hävitab, nende asemele täielikumaid luues, nõutakse kunstide ajaloolt, et iga ta järk pakuks lõpuni kujunenud väärtuslikku. Need peavad jääma püsima, hoolimata kõigest pealetulevast uuest. Nii on Stephensoni vedur muutunud ammu kollektsiooni kurioosumiks, Goethe «Faust» äratab aga ikka veel imestlust.

LEMBITU

Ütles Lembitu:

1. Ilus on elada. Ilus on taevas, mets ja meri. Ilus on eha ja ilus on koit, ilus on kevad ning ilus on sügis. Ilus on mängida murul ja laineil, ilus on veereta' ketast, pinguta purje, ilus on tormata siniuduilma.

Kaunis on elu, kaunis on inime! Kaunid on nooruse õhkuvad uned, uhked mehe mehised mõtted, magusad rauga mälestused.

Kaunid on kavatsused, kaunimad teostused. Kaunid on võtmised, kaunimad andmised. Kaunid on himud, kaunimad veelgi on keeldumused.

Kaunis on elu kaunina elatud.

2. Ütles Lembitu:

Hirmus on inime, kole ta kirg, jõle tema tegu. Koledad ta kiskja-küüned, hirmsad ta verejanu-silmad, hirmsam on veelgi ta tume-puna-verine süda.

Verisel vankril kihutab sõda üle maa, verre upub maailm, verest nõretab taevas, verre, oh verre on uppumas inime!

Kuulake laste ja leskede leina! Vaadake haudu, mida lilled ei ehi; kaege kalme, mida pisar ei kasta! Kuulake tuuli tühjes varemeis! Leinake kummuli kündmatul põllul!

Vihkan, oi vihkan ma inimest!

3. Ütles Lembitu:

Ilus on surra. Ilus on surra isamaa eest. Ilus on surra sõprade, rahva ja omaste eest. Ilus on surra vabana priiuse eest. Ilus on minna võitlusse, isegi lootuseta võita. Ilus on minna ülejõu-vaenlase vastu. Ilus on minna, teades, et tagasi ei tule.

Kaunis on langeda kaebuseta. Kaunis on langeda võõraste vendade seltsis, liigutav leida sõpra viimsel tunnil, panna käsi tundmatu kaela ümber, ohata kord — ning lahkuda.

Kaunis on sünd, millele kaunim veel järgneb surm.

4. Ütles Lembitu:

Ilus ja hirmus on elu. Ilus ja hirmus on inime. Kõik, mis puudutab inime, teeb ta hirmsaks ja ilusaks. Lillesid ja hukatust külvab ta ümber, lilled ning lein on tema tee. Sündides nutab ta, surres valab ta pisaraid, läbi pilvise taeva harva tall' naeratab päike.

Kuid mina armastan siiski sind, inime. Armastan su ilu, su unistust, su priiusejanu. Armastan sind, nagu oled, kõigi su rõõmude, kõigi su kannatustega.

Armastan sind, kui enese võidad ja eksijal' armu annad. Jumaldan, kui ennast taltsutad ja orja ahelast päästad. Kummardan maani sind, kui hävituse asemel uuest' kord algad sa ehitust.

Armastan inimest! ütles Lembitu.

(1917)

VISIIT

Tükk aega enne uksekella vajutust
tol paesel trepil
taldu puhastada läben.
Ma miskipärast meeles pean neid hetki
— näib nagu mõte läinuks üle läve,
et jõuda ette, ennetama tajumust.
... Ta iga kord mul siia majja läheb
tükk aega enne uksekella vajutust.

Ei mangu mõte sünnipäevaintervjuud,
ei ahista end
sõnasaamatuses.
Ei sega peremeest, kes tuhvleid nahistades
veel otsib kaaslast ammuloetud raamatutes,
mis pikal reisil lõpuni on truud
ka ilma viisadeta
lõpujaamatuses,
kus puuduvad orkestrid, kummipuud
ja sünnipäevaintervjuud.

Oo Nõmme maja raudne tallakraap,
pealt läikiv, altpoolt roostes
— jääkeltsa kruusast settiv.
Sind
pruugin truult kui instituudi biograaf,
kes tahaks öelda inimlikku toosti,
kuid maha kraapida ei suuda trafaretti.

See algas nii.
Kord ema hälli heinamaale viis,
noort kõivu painutas ta,
et laps end õõtsuks vaikseks...
Kõiv turja sirgu lõi, mis vaimult vastav:
jäi suhu ladvalennu magus maik sest,
viiv kõrget silmaringi, mets ning mõisapark.
Siit veel ei paistnud kaunis linn Pariis,
nii rikas, edev, näljane ja tark.
All kodumaised mättad... kukkumiste kaitseks.
Küll olid aga pehmed mättad, siis
kui ema hälli heinamaale viis.

Aeg palju muudab meis, ent jätab alles näod.
Kas prillivari
üle põsenuki lippas?
Näen metsahääli kuulatamas väikest Illimari,
kui Tuglas lausub, vesihallid silmad kipras:

«Mind alati on huvitanud kevadised käod,
see tuttav mõttepadrik, rõkkav riimiluha ...»
Kas prillivari vilksas üle näo
või meistrimuhelus
nii nõtkelt stiilipuhas?
Kord koolipoisi sulest kaevu uppus hunt.
Koer kiunus koldepaistel,
käpad võbelesid unes.
Keelt kroonu keelatut
seab jutuks virge vaist seal.
Ees pole Suitsu, Aavikut, ei Tuglast kah veel.
— on Vidrik Mihkelson. Jälg jookseb värskes lumes.
Sulg sumab hanges, talent kui «valge tahvel»*
— kas tunnetuste aiaauku jõuab lõpupunkt?
Aeg paatab mälestusi nagu peksupingid verd.
Kui võim on vaakuv,
määrab sõna saatust
kuul, kantsik ja kasteet.
Kunst kobrutab ning rentslitesse vahtu imeb
— see pole uus grenzsteinikeste lahkumine...
Oo, liivakell, ka lauldes isiklikul saarel kesk vaba
merd,
maailma maatameestest kõige
hingemaatum on aus esteet.
Liisk langes. Lõi õied lahti monorahvus-vabariik,
öös pikas unistatud Kaljuvald,
uustõusikluse noobel-kaunis,
ürgmatslik riigipiruka idüll.
Siis Tulekandja ümber koondus vaimult vabam liik,
noor loov eliit, kes rasvund snoobe taunis,
— tõeotsimise tuhin, erksalt kriitiline mald,
et tänastes tiraažideski loeb neid küll...
Kas kolme kõhna lõviga kultuurifond
neid ergutas — või siingi teeneid on tal?
Just umbses väiksuses see kunst meil suurim on,
mis jõuab
kadudeta
uude ühiskonda.
Kord kehtib tava — pilvelõhkujate katustel**
on ponisälud koplis
inimmõtiskluste tarbeks,
et ohsatuhat aastat varsakepsu-luulet jätkuks veel.

---

* s. t. tabula rasa üks võimalikke maakeelseid vasteid.

** Vt. vanameistri miniatuur «Uni pilvelõhkujast» ajakirjas «Kultuur ja Elu» 1966, nr. 2.

Ideid neil piisab — ei raami ega topist,
ei kartust igavest, et antivormid
antisisust
hargneks,
mistahes kosmiliste korskamiste melus.
Oo astrofüüsika,
oo tuleviku MAGUS ELU!
Nüüd kellanupu vajutan, et lõpeks oopus mul,
et tuleks proua rõõmus Elo
ja ütleks, lahti lüües ust:
«No-noh, kraapraua kulutate sootuks mul!
Ei mingit vabandust
— marss ülestuppa!
... Hea meel on Tuklal.»

U. Laht

HENDRIK ADAMSON

MULGIMAALE

Om maid maailman tuhandit
ja rahvit mitmit miljunit —
üitsainus Mulgimaa.

Ää kuri kui las olla ta —
ku Pikässillast üle saa,
suud annan mullal ma.

Ja üteaindsa mõttege
ma eidä õhtu magame
ja tõusu ommuku:

Oh kunas ma su jälle näe?
oh kunas kodun tõusup päev
ja õhtu pas'tap kuu?

Üits einanutt ek kõrreke,
ku kodust siia kaugele
lind noka otsan tuuss —

ma ikess pääl tal otseldi
ja ütsi pisare kik vii
ta küllest ärä juuss.

LOODUSPILTE I

Edimelt vähäksi ürisi,
varsti olli siinsa'an
ja sõite mis mürisi
taeva aeroplaan.

Pilve kihutive propellerdege,
lätsiv' kui suits,
tuulte taga töllerdive
kui emä perän laits.

Ja sis tõmmati aamil
punn eest ärä;
maa imes, suu ammuli'
nägu vars tissi märäl.

Tetti uhke värät
seitsmet sorti kivist;
veel kõrd särät' ja kärät',
irmut' sao kinni.

Maa muudku tossas'
kui sann — ja silks!
kõrrest ja ossast
vett maha tilk's.

IDÜLL

Vana sammeldenu seina,
katuse pääl kasvav' eina,
viltu uss ja aken katik,
rahval ilbu lipit-lapit.

Siudsuv'-säudsuv' kanapoja,
põrmatu pääl lämmi oja;
kastan sinna käse-jalgu,
edimetsit laits teep jälgi.

Suitsust silmä emäl lige,
murest, vaevast süa tal tige,
peoge latsel laksi pääle
kärts ja kastab käkki jälle.

Väike roomap sihen oja,
siudsuv'-säudsuv' kanapoja,
tuli palap, paan keep puder,
elu lääb kui ennemus'te.

AUGUST ALLE

KARISTAI

Mina, Jaani ja Malle
poeg August Alle,
mollusk maakera kamaral
ent julma aja väraval
olen karistai, kes tulisulega
märgib üles te nurjatud teod,
rahaahned rasvased peod!

Puhuge pasunaid, põristes trumme,
spekuleerides, panku asutes,
iga alatust ära kasutes!
Vennaskalmu kohal tuisand lumme,
roojust lugedes südameist, silmist,
särahtab sõna mu pilvist
kui punane lipp!

«Meil tuleb abi L õ v i s t ja L ü k o r n i s t!»
nii palute vist, kui kirikutornist
taas naeru lagistab kuuliprits! ...
Käib minugi viha
te peale kui raudne vits
ja luuni lööb kodanlist liha!

Veriruske veeretakse kalju
veel kord elussurnu haua ette:
Elussurnuil pole ülestõusmist! ... Palju
olen teile rääkind, ehk küll tean:
tulisõnad kustuvad kui tähed,
pillut südamete solgivette!

Ent tulisulega
märgin üles te nurjatud teod,
rahaahned rasvased peod,
mina, Jaani ja Malle
poeg

August Alle!

RIIGIKOGU

Kaks-kolm oinast-parteisammast
ja üheksakümmend seitse lammast,
üks lipitud-lapitud majalogu —
see on ju kõrgeaulik Riigikogu.

Millest aga unistame, surmalapsed?
Paremast teistele elupäevast.
Eesti päevast.

Gustav Suits

EESTI PÄEV

Ma vaatlen erakondade solgivedu
riigihuvide hobustel.
Ma vaatlen rahvajuhtide malgavõitlust
peaministri auto ja (au) järje pärast
ja mõtlen:
ah, see on siis iseseisev ja rippumatu,
vaba Eesti!

Iseseisvus selleks,
et olla kindral, olla minister? . . .
Vaid s u u r t e n i m e d e register
kabineti kriiside ajaloos
olgu me troost!

Kunstsõnniku kottidel
pole vaja kõrget katust —
siin niigi hea onupoja-rottidel,
karjeristidel, ilalakkujail,
aate ja vaate rendile pakkujail . . .
Ent kunsti ja kirjanduse matust
tuleb vist pühitseda meil
neil iseseisvuse teil!

ÜRGSEMPERLIK

Ürglohustik, kun
vesi varba vahel võtab lirtsu.
Ürgrohustikun
portselanist rohutirtsu
saeva kintsviiulit
ja linnu kadarikun
laulva imelikku viit:
thürr-eo, thürr-eo,
jodiin,
jodiin,
thüreojodiin, thüreojodiin,
globiin,
globiin,
hemoglobiin,
thüreojodiin, hemoglobiin,
thürr-eo,
globiin.

BETTI ALVER

EKSTAAS

On päris kindel: jalge alla
jääb sulle tuge liiga vähe,
kui sa kõik tõkked teelt ei talla
ja mööda enesest ei lähe.
Kui suur on korraga su isu!
Hing, ära ohus karda hukku,
vaid senisest end lahti kisu
ja keera vanad uksed lukku!
Sind ümbritsevad jäised tuuled,
ööst kerkib tühi mägiahel.
Sa aimad sügavust ja kuuled
metsloomi kaljuseinte vahel.
Kui sa nüüd minna julgeks! Sillaks
su ees siis kuristikud kaanduks,
hall kivi raskeid vilju pillaks
ja kiskjad alandlikult taanduks.

VABADUSE DEEMON

Jäägu teistele alandlik jaatus:
tahta võimatut on meie saatus,
sina mu teejuht, kellega koos
matkan ruskelt auravas soos.

Milliseid lahinguid siin ka ei lööda,
ikka sa manitsed mind: mine mööda!
Kõik mu ihad ja armud on põrm,
kui mu rinda riivab su sõrm.

Iial ei võida sind ükski sõdur,
kuigi su ihu on vermeis ja põdur,
ning su vabadus jumalast neet.

Usklik sind nähes kõik uksed suleb,
aga su juurde kui koju tuleb
igatsev ketser ja uhke askeet.

MEISTRILE

Kui peekripõhja jääb vaid sapp,
hing rebeneb kui pehkind papp,
arm suleb surres väsind laud,
vaim muutub raskeks nagu raud, —

siis, meister, sõrmis kuumad tuksed,
ma avan roostetanud uksed
su majas, kus käib läbi meelist
lõhn seedrivaigust ja kaneelist.

Las taevas kadedusest kurdub,
kõu kurjalt vastu katust murdub,
täis mürgist udu valgub tuba:

su kõrval jõuetu ja laastat
näib loodus, kuigi oled juba
sa surnud seitsekümmend aastat.

SUUREST HAARDEST

Terita kui kotkas pilku, võrdle merd ja vihmatilku,
otsi, küsi.
Leegi ees, mis helevalge, vaatle keset loitvaid halge
süsi.

Raiu ikka tervest pangast, püüa lõpetada kangast,
kuigi tõrkjad
tunduvad su mõtted noorelt, nagu marjadki on
toorelt mõrkjad.

Kuula kumisevaid kelli, rinda lapselikult helli
viise varu.
Kuid su laulule kui krooni andku oma helitooni
maru.

Nopi suuri teri kõrtest, kõigist elu surutõrtest
rõõmsalt maitse,
aga kindlalt hoides piiki nagu sõdur haldjariiki
kaitse!

Kilbi keskel kiiri koonda, kuumas tapluseski moonda
kullaks vaske.
Kui sul võiduks puudub rangus, olgu vähemalt su
langus raske!

ANARHILINE POEES

Minu põlgus pistab surnuks
sada tuhat sõdurit, sada tuhat püssi, sada
tuhat piiki
purustab pilpaiks, armutult tõukab
viiskümmend kuningat, viiskümmend
kuningriiki
hukatusse. Minu viha on suurem kui
raskekaliibrilisist haubitsaist heidet
granaadid,
raksatav välk, revolutsiooniline mass, kes
kõrgele tõstnud punased mässuplakaadid
kuulidevihmas... Oot, oot! mu needmine
ajab end sirgeks ja kargab kui lõvi
röövitud miljonite kallale,
kapesse peidet... Pääseb veel rahamehist
mõni?
Ei, ei! Nälginud tööliste pilgud kui
lendavad tulimaod puurivad läbi
pankiirid...
Põgenege inimeste seast,
vabrikandid, hangeldajad, ärimehed, teised
vampiirid,
sest teie kardate surma
ja hoiate kramplikult kinni elust kui
ämblikud nöörist,
mis teid võrguga seob, kus
piineldes visklevad kärbsed ja ootavad
värisedes söömist.
Läbi te pidu ja pulm, pastorid,
kiriksandid. Kogudused märatsevad, rahutud
karjad
heidutand karjased. Maaga tasa
on tehtud trotsivate kirikute harjad,
jesuiitliku inimesearmastuse asemele
istutatakse varemeile uus altruism — uued
sakramendid.
Ahastuses sünnivad uuendajad,
kujunevad kannatades nägematud
märtrid-talendid...

. . . . . .

Minu põlgus pistab surnuks
sada tuhat sõdurit, sada tuhat püssi, sada
tuhat piiki

purustab pilpaiks, armutult tõukab
viiskümmend kuningat, viiskümmend
kuningriiki
hukatusse! . . .

Moto: Oh ironie, sainte ironie,
viens que je t'adore! . . .

ELAV MONUMENT

Pangas, kontoris, küll kantslis, kõrtsis, pargis,
kõht balloonina ja jalad harkis,
börsil, tänaval näen seisvat rasket kuju,
vaim tal kerge — roosiline tuju.

Kujur milline ta püstitanud-loonud,
meie silme ette üles poonud,
et veel unenäoski — viirastusis kõlgub,
painajana meeltes, mõttes mõlgub?

Näen tend rahulolus, näol kaks silma-nööpi
rasva uppund. Suu kui tahaks rööki:
«Olgu õnnistet kõikvõimas kapital,
suurim jumalus see — puhtaim ideaal!»

Mööda töölised tast sammuvad kui tondid,
räbalaisse mähit nälgind kondid,
kandes tiisikuse idu rõskemasse nurka,
keldriruumi pimedasse urka.

Kuulen kisendavat kuju: «Pooge risti!»,
näeb kui jutlustamas mõnda idealisti:
kuidas kasvada saaks muidu kõhukene,
küllalt tööline kui pole õhukene . . .

VÄRSSJUTT SURIJAST TÜTARLAPSEST

1. Astub koidik kikivarvul,
kiirte loendamatul arvul,
hurtsikusse aknapilust
piilub, voodis sõrmitseb,
räbalaist kust määrdund linust
värvuke surija põrnitseb,
vaatab imestava näoga:
seinal tunnikell on käoga,

keti otsas rasked poldid,
tiksub laisalt kellaraag,
näeb: kui luustik, — need ta kondid,
kopsus saeb kõhasaag.

Haigus kollatanud naha,
käsivars kui küünlavaha,
korvivitsad — väljund roided.
Paberina huulte nahk
tõrjub tagas' lapse oiged,
hingamine raske — vahk.

2. Kes sealt vaatab, väljub seinast
osavõtuks ema leinast?
Kristus kibuvitsa-kroonil,
ingleid voodi kohal paar.
Istub uhkena kuldtroonil
taamal viimne Vene tsaar.

Lõigand välja isa lehest,
miks ta lugu peab sest mehest,
miks ta asetanud pildi —
isa Marxi peatsi poetand,
alla loosungina sildi,
proletaarse fraasi soetand?!

Nõnda võite agulites,
hurtsikkambreis-vagunites
leida — milline kolmüksus:
tsaari, Kristuse ja Marxi,
tagant lutikate luksus
vahib punetades vargsi.

Vahib vaesus igast praost,
ema põsilt — näljavaost.
Dissonantsina silm paitab:
«Vara tööle, hilja voodi!»...
(mis see fraas seal seinal aitab?!)
kas nii «rikkus tuppa toodi»?

3. Vaatab kuhtund kurva näoga
laps — ükskõiksed kõik ta ümber;
jälle kugistab kell käoga,
Kristusel sest nägu süngem,
Marxi habe pilvis — hall,
tuhmund keisri peos kuldpall.

Tss, tss! laps vaibub unne,
silmis kustuv süsi hõõgub.
Ei neist minuteist saa tunde,
kopsudes kui miski rõõgub,
südamel kui kiire rutt:
see on surma kutsuv jutt.

Tiisikus söönd puna palgelt,
silme all kui süsi — viirud.
Nõnda juba elualgelt
ümber surmaingli tiirud...
Ema — nutet silmega,
ahastava ilmega.

Otsa ees külm piiskleb higi,
tunnikellast kägu kukkuv
kuulutab, et tund on ligi.
Und näeb värvukene hukkuv:
jookseb oja... puud on õites...
astub üle, — raskust võites.

4. Astub koidik kikivarvul,
kiirte lugematul arvul,
hurtsikusse aknapilust
piilub — voodis lapse laip.
Ei siin rääkida saa ilust:
peale visat räbal-vaip.

Tss, tss!... laps surma unne
vaibund: oma näolumme...
Miks siis keegi teda'i aitand!
Marx, ei tsaar, ei inglid, Kristus, —
ei ka arst, kes palgeid paitand,...
abitult ta päetsis istus...

PÜRGIMUS Üks oled neist — sest sugupõlvest,
kes võitluses end ajand sirgeks.
Kõik köidikud nüüd päästet sõlmest,
vaim valla vabadusse virgeks.

Üks oled neist, kes põlend innust,
kes unistanud suurest võidust,
et vabastada muistset linnust
ja võtta osa surmasõidust.

Veel suurem olnud teiste sitkus,
kes elust palju pole hoolind.
Neid surm kui taimi peenralt kitkus,
on teod neid sangariteks voolind.

Me esindame seda klassi,
kes võitluses on kasvand suureks,
kes alt on üles hõigand massi,
kes uute võsude saand juureks.

See vaimustus, mis meis ei hiibu,
kord jälle nõuab õilsat tegu,
siis näeme kasvavat me tiibu,
kus terase, metalli segu.

Ei enam kanda saa me kette,
me — kes kord tunnetanud tõde.
Võim rõhuv, põlvili su ette
veel lasta?! — Keegi pole sõge...

Me ühte seni polnud märgand,
kuis hauda varisend on kõsud,
kuis uusi sangareid on tärgand,
kuis uhkelt virgund värsked võsud.

JAAN KÄRNER

AJAST LAULDES

Ajast lauldes kõik mu ergud värisevad
ihas valutavas parempäive järgi.
Kehist tardunuist päid veres mõstuid, märgi,
nüüd veel kannatades kuulen kärisevat.

Ajakatlas inimelud särisevad,
sõja, taudide ning nälja küttes leeki.
Taevaäärel irvitades vaatab keegi,
kuidas surmakütisele päri kevad.

Ajast lauldes kõik mu ergud värisevad
ihas valutavas tulevale vastu.
Pelgan minna, rõõmus üle piiri astu.

Kas vast lõpuks kõik mu meeled kärisevad
enne jõudmist paremasse aastasatta,
kas pean endki heitma aja keeva patta?

SEPTEMBRI-ÕHTUNE NÄGEMUS

Klaasselges järves pikka suri
septembripäev. Kui elav uri
kesk järve auras männilaid,
ja püüdes kiiri punakaid
nii vaikselt hõõgus pilveturi.

Veel tundus päikse hingust mullas
kui rõõmsat naeru. Naerdes hullas
poiss mõni piki rannaäärt,
ja tundes ennast kauni väärt
üks neitsi seisis lehekullas.

Ei olnud tahet küsitleda,
nii tõeliselt ma nägin teda
septembri selge taeva all.
Ta õlul lehvis lilla sall
ja lõhnas nii — ma tundsin seda —

kui piiblileht. Kui muistne Rahel
ta seisis koltund puie vahel,
mu poole pöördud näo-ovaal.
Ja rida künkaid Juudamaal
näis kagus ruske pilveahel.

PÄIKESE-PAISTELINE

On kuld ju värvind kased hiie
ja põllul nisu tilgub mett,
ent taevas — sinav siidiriie,
äärt mööda pilve pärlikett.

All päikese maailm kui palab,
täis suitsuvina sume kaug,
ent ülalt üha leeki valab,
kui suvel kuum on järvelaug.

Nii hea on teha kümblust viimast
võib-olla sellel sügisel
ja juua tervist tuulepiimast,
mõõt — aja aeglev liivakell.

On kaunis päev see puhtest saadik
suuanne ainus liivastul,
ja pikka nagu naine paadis
ta ujub alla õdangul.

LAPSE PÄEV

Kogu pika päeva laps ei saanud suhu
muud kui koorimata kartuleid ja vett.
Õues vinge tuul ta kleidist läbi puhus,
tundis igal pool ta keelu-käsu kätt.

Kogu päeva teised lapsed tõrelesid:
«Ära topi nina, vilets näljakoi!»
Nõnda võõra eidega jäi kahekesi:
ema tee tõi linnast mööda metsi, soid.

Tuli koju ega toonud kaasa saia
ega muinasjutte nagu varemalt.
Rõõm ta silmist kukkunud maailma laia,
vaatas lastki nagu võõras kulmu alt.

Ema sõnad: «Meil on raske saada leiba,
vaesel» — mõistatuseks lapse meelde jäid.
Ema tuppakutsele ta vastas ei'ga,
norgus päi ja mõttes õues ringi käis.

Öösi und ei saanud kitsas suitsutares:
miks ei või siis meilgi leiba olla küll?
Kirbud hammustasid, ase oli kare,
rõhus pimedus ja vilets vaipki üll.

TÖÖORJADE RÜNNULAUL

Me tuleme: päev päeva kõrval vägi
meil kasvab nagu võimukas laviin.
Saab kübemetest korra kõrge mägi
ja paisub vihaks nälgijate piin.

Meid tagant kihutab me laste kisa
ning sunnib saatus tõusva inimsoo.
Me rinnus ärganud on tahe visa
uut lehekülge keerda ajaloo.

Me tahame ja meie õigus käsib,
et kaoks maailmast orjus, vägivald.
Maa ennem teljel ringi käimast väsib,
kui väsib astumast me tugev tald.

Meil rügemente järjest juurde rühib
ja meie ründ on armutu ning karm:
kui tuulispea eest viimse tõkke pühib
me käsivarte karastatud tarm.

Ei enam tagane me hirmu pärast,
et ootab põrgu meid kui paganaid.
Me pettund taeva illusoorsest särast,
mis vaimutoiduks andnud aganaid.

Me lööme puruks uhked kaardimajad,
kus ees me aralt seni kuletand.
On kannatusis kulgend aastasajad
me rinda usu uue tuletand.

Me usume vaid oma käte tegu
ning vabadust me ainult usume.
Sest kostku laul me julgelt, tormitsegu:
me ülekohtu põrmu rusume.

KÜLVIAJAL

On tõusnud päike idast üle kingu,
kus pikaldasel sammul kõnnib külvimees.
Ta nägu särav-tõsine, ning erksalt pingu
tal tõmbund lihased, ja kiirgab muld ta ees.

Ta külimitus tera nagu kullast,
ta soojast peost see langeb rõõmsal sahinal,
ja igast viskest rästad hüpatavad mullast,
kui elustuksid terad tema pilgu all.

Lööb hommik järjest rohkem kilgendama,
ning kiirgav kuldne valgus üle ujutab
ta kõrge kogu vimmaka ja kingu sama,
kui helenduvaks esemed kõik kujutab.

Ja tera sädeledes ekstaasikiirist
ta, pikaldasel sammul minnes üle mäe,
kui astuks välja nüüdse tõelikkuse piirist
ja tõstaks otse päikesele vastu käe.

LAPSE SUVI

Hüppad ühes hommikuga
voodist otse kööki:
pole tarvis kahvlit, nuga —
käega haarad sööki.

Ruttu, ruttu väikesesse
suhu kaovad palad,
juba jooksmas päikesesse
sinu kärmed jalad.

Hullad emaga ja kilkad
loodusega võidu,
õde suurt ja tarka pilkad,
tallegi teed sõidu.

«Üles maast ja kähku vette, —
magad nagu pime.
Mäletad, kuis kõigist ette
eile ujusime?»

Vesi pritsib hõbedasi
piisku ja su naeru:
tõsta sul on tühi asi
kahte käte-aeru.

Varsti oled üle järve
lõkendavas tujus.
(Säästes lihaseid ja närve
õde poolde ujus.)

Ja siis jälle päikse alla,
edasi — täis kihku,
meeled kõige vastu valla,
päeva haarad pihku.

Seda mängitad kui lelu,
ja su suu, see vestab,
ning ma tunnen: minu elu
sinus rõõmsalt kestab.

KOJUIGATSUS I

On veetlust veel nendes tõdedes,
mis nooruses saanud kalliks,
kui oledki vana ning põdedes
su juuksed on läinud halliks.

Sa usud, mis ütles isa suu,
kui surivoodil ta lamas,
et õiglane tegu on üle muu
ses tühjas maailma jamas.

Sa aususest samuti lugu pead
kui siis, kui käisid veel koolis,

kus õppisid tarkade sõna head,
mis sisetunnet sul voolis.

Sa hindad rahu ja vabadust
kui igavest päikesepaistet,
ja tunned valu ning pettumust,
näed inimsoo kiskjavaiste.

Maailma nägu sul rõhub meelt,
aeg piinab kui kivi neerus:
sa ihuüksinda võitled veel —
teekäija tormide keerus.

Kõik läinud, kes relvi täristand
su kaasas — nooruse veetnud.
Tükk-tükilt su südant käristand,
kes ühisaated on reetnud.

Kui juhm sa rabeled rahuta
(ja elu on — üle õla!)
maailmas, mis sind ei mahuta,
ning igatsed kokkukõla.

Ja elustub jälle lapsepõlv,
su nooruspäevade helgus,
saab veetlevaks kodu taevavõlv,
ta sügav sina ning selgus.

Ja viirgab läbi su ulmadest
kodu sündmuste kirev vaatus.
Tööst, matuseist, ristseist, pulmadest
on tema inimlik saatus.

Taas tahaksid elada temaga
ja lihtsameelsuses kaasa
ja minna rahus kui emaga
veel üle põllu ja aasa.

Ja minna rahus ka viimset teed
kui pilv, mis kaugusse hajub,
või jõkke voolavad ojaveed,
või sügispäike, mis vajub.

JOHANNES SEMPER

VALGES ÖÖS

Sireli varju kandsid jalad,
leegissilmad ja süütu nägu.
Õhetab pärani öine taevas.
Ruuge rukkipõld hingab raskelt.
Kuskil ududes ujub niit.
Räägud saagivad pikka viit.

Päikeses tõmmunend kaelalõige.
Jaaniussike mustis juustes.
Valge tee keset kõrgeid kaski.
Ristikhein kõrval kui lõhnav mesi.
Hajameelne ma ses miljöös:
hämarik koiduga kohtub öös.

Seal, kus roosakal taevataustal
mustab teravais joontes maja,
heidab neitsi palavad liikmed
voodi valgesse jahedusse,
pannes naeratades päevitand käe
üle kahe kumera mäe.

ÄÄSI KUMAS

Vaata — sepise veretav värav,
aokuma kumm!
Ääsi ees leegi sees särav
sepp, kes suur ja tumm.

Mis oled sina? Ära sule end!
Kas sa julged end
miljoni ees näidata?
Armu ei heida ta:
igalt poolt tabab sind,
rabab sind
rahva raudne käsi.
Ei see väsi
pärimast aru,
otsekui maru
üle sust uhkab.
Murtakse maha,
kes veel patjadel puhkab,
kes end peitnud on nurga taha.
Kistakse kõrvadest puuvillatropid,
teisipidi pööratakse hingesopid!

Vaata — aokuma kumm!
Ääsi ees sepp, kes suur ja tumm.
Vaata — tuhanded heitlevad surmas,
sina aga —
magad!
Sina aga hõljud võlus ja hurmas,
kurtja, vireleja, eneses väänleja,
haigutaja, tusatseja, närvleja, käänleja!
Oled sa valmis?
Taeva ääres tall, mis
hobuseid tulvil tulise lakaga.
Kus on käed
tuliste valjastega?
Paljastega
pole midagi peale hakata!
Aeg ei viivita —
sa ju näed —
läeb mööda, jääd maha!
Ära end riivita
miraažide taha!
Need on null!
Ära ilutse endaga:
oled vaid mull,
õhku mis lendamas.
Puruned nii.
Jäta oma pehkinud maja,
läidis talle alla vii!
Enese karbi seest virgu!
Püsti end aja,
aja end sirgu!

Mässuliste hobuste ennates
hüppa nende turjale,
vastu lennates
heale ja kurjale —
ei, mitte endas, vaid neis,
kelle südameis
miljon vasarat taob!

Vaata — aokuma kumm
kerkimas kõrgemale!
Ääsi ees sepp, kes suur ja tumm,
raob ja taob,
haamri all — homse pale.

ORB

Pilk küsiv kaua piilus üles kasukani,
mis ahjul soojas varjas pesa viimset muna.
Kui perenaine lõpuks värdja maha pani,
siis piuksus see nii härdasti, nii abituna,

et orvu omaks võtsid, emaks heldinuna.
Ei jäänd sust maha, jooksis suka heledani,
jäi häälitsema jala-tiiva juurde, kuna
ta vaevalt hoolis sest, et hüüdis emahani.

Silm täis küll rooga rohelist, kuid nokk veel väeti,
raashaaval oimetu sai rohulehti suhu.
Kui aga viimaks teistega ta karja jäeti,

siis juba õhtuks kadus teine kes teab kuhu.
See teade tulnud, niiskund silmil tõusid lauast.
Mu enda südagi, jah, polnud päris rauast.

KODUMAALE

Ei ma kiidukõnede kõrinast
ega trummide põrinast
leia õiget su palet.
Ei ma hõisata mõista teistega võistu.
Pärast päevade valet
tulen tasa su juurde,
kui kõik vaibund vaikusse suurde,
et sind mõista siis mõistu.

Seal, kord lumes, kord roheline,
ikka vaikiv valude vahel,
lä'eb su kühmas talude ahel.

Aga eemal, näe ähvardab tõusta
kummitis loheline:
ajab ligi sulle sõjakas lääs
oma lõuaka lõusta,
sinu nurmesid varjutab.
Ent siinsamas reetjate rivi,
võimuhumalad pääs,
sinu põlisele poojale
käeupitust harjutab.

Mu süda on raske kui kivi.
Surun ligi end üsale soojale,

panen kõrva vastu su vammust.
Ja kui keegi ei näe,
leian käe
sinu pihust.
Nagu kiiri su rammust
kiirgaks iidsest vabaduskihust,
sinu sirgeks jäänd sammust
läbi sajandite kangialustest.

Kui nüüd otsekui lukuta uksed
su meeled lõnguvad,
tõukeist kaugeist, maa-alustest
su mõtted võnguvad
ja ma korratuis löökides tajuma
hakkan su südametukset,
sinu verre poetund pisikusumbe;
kui ehk sinul, mu päikse- ja rajumaa,
tõmbub otsaesine umbe
ja see pilv seal rabiseb raheks, —
ei ma sinu pärast veel pelga
ega heida meelt:
ükski hoop ega reet ega laim
saa su visadust kiiluda kaheks!
Ja kes kasvataks küüru su selga,
mehesammu väärataks teelt,
kui su selgrooks jääb — vabadusvaim!

MERI Millist rahu tunneb sinu rahutuses:
unetus või puhkus, — ikka oled säng.
See, mis tormis, väikeseski vahutuses
meile süngeks tõeks, on sinule vaid mäng.

Kõuepilv su kohal — ainult plekist lelu.
Vihm su rüppe hoopis mõttelage vaev.
Mõistan: miljon aastat ikka sama elu, —
ning su seljas vastikuks saab iga laev.

Aga pilved — need on pehmest utevillast,
taevarand — see koju ootav väravsuu,
kuna Linnuteest, sest hõbetatud sillast
tähti karjatades üle kõnnib kuu.

Nii sa, meri, vajund minusse kui laotus,
taha kaugele jäänd maha mandrilaik,

riba rähklusi ja randu, mille kaotus
pole valus, kuigi kallis mõni paik.

Ehmehaaval lahtuvad siin kannatused,
pole teesklust vaja ega olla väär, —
sest mu ümber on vaid siirad rannatused
ja ma ise nendes kokkusuland äär.

Kuulan, imen enda sisse seda müha,
tunnen vett ja valgust, unelmat ja tõtt.
Sina, meri, endastmõistetav ja püha,
lihtne nagu leib ja soe kui ümbervõtt!

RAKENDAGEM

Rakendagem leid ja rangid,
ootab juubeldatav künd.
Saatus olla rõõmsad vangid,
elagu siis uuekssünd!

Liibugem üksteise ligi,
piits et paremini lööks!
Ja kui seljalt tilgub higi,
laulgem: sündinud me tööks!

Kellel orjus asub veres,
vabadus sel õleleek,
ja kes otsaline peres,
sellele kõik muu on seek.

MARIE UNDER

SIRELITE AEGU

Ju toomehelbed jätnud jumalaga
ja sirelite õitseaeg on käes:
kõik pungad pakatavad täies väes,
kõik põõsad sinetavad maja taga.

Ja öösiti nüüd ei ma enam maga:
mu süda õhetab kui hõõguv ääs —
ah, sirelite õitseaeg on käes!
Kuis võiks ükskõikne olla ma ja vaga!

Kui sind ei ole siin — misjaoks, misjaoks siis päev
nii täis neid siniverkjaid õisi loodi?
Misjaoks siis öö, nii heldelt valgeks jääv,
nii lõhnuheitvalt ümber minu voodi?
Nii raske üksi kõike ilu kanda —
kuid sind ei ole siin, et seda sulle anda.

SININE TERRASS

Täis roosat eha sinine terrass,
kus punast tülli laotand akendelle
ning purpurrätiku mu õlgadelle
päev loojenev, nii kaunilt kustumas.

Kui verev roosikimp veel hõõgumas
ta taevas — suurem õde lilledelle,
kes armust haiged. Aldis lõhnadelle,
ma trepi vanal astmel istumas.

Siin pudeneva halli kivi praos
nõrk kummel argsi valgeid õisi ajab
ja kressid rohu niiskenevas vaos

kui leegid üleroomlevad mu kingi,
ent põõsalt, peenralt lõhnu, lõhnu sajab,
see meeli uimastab kui õndsus mingi.

SEEK

Ruskab rootsund puuderivist,
taevasein kui telliskivist.
Mets end paljaks loobitsend.

Üle seenetanud seegi,
mille takjaist, nõgespuhmast,
maltsast, ohakate uhmast
sügis lahti roobitsend,
süütab juba tähist mõni
oma lapseliku leegi.

Sirab kuu,
nii et silmad jäävad pääle.
Jäledasti

haugub elatanud peni
kohihääli heledasti.
Heidab ümber tema hääle
oma koha tammisuu.

Maja raeremmelgates,
eit sees tolmus, hämmelgates.
Mõraline kruus ja kakk.
Liikmed sõlmelised, halvat.
Selg ööd-päevad pambuline.
Räpane kottkohmak jakk.

Silmad — tigud ligedad,
ära valat, ära valvat.
Kulmud muretigedad.
Suu vist ainsahambuline,
kinni müürit, naerutu ja sõnadetu,
nagu kriimustus veel näos:
viimse jumalagajätu
valulõige jälle säos:

aeg ta kortsudesse punund,
nagu laegas ammu lukkus,
või kadus — kaevu kukkus,
mis sääl olnud, sinna unund.

Lumisääski tiibleb õhus.
Vanaeit
nuuskab, nutab, kõhib põhus,
see ta palve:
lühipäevalise talve
pärast hirm ja meeleheit.

Läinud päevad mööda märgist.
Jäänud ainult paigad särgist,
särgist, mida reostab, lapib,
sõrmitseb kui kallist lelu,
hoolega kõik augud tapib,
vahel uhab, jõkke paiskab,
söödikutest puhtaks rapib.
Selle peale oma elu
viimse raasukese raiskab.

Nõnda toimib, nõnda tukub,
kuni kepi küljest kukub,
kus kõik olemine koos.
Kolde ees või sängis hukkub —
kustub nagu tuli soos.

KAKS KITSE

Neist üks on valge, teine must
ning üks on ema, teine tall.
Üks siinpool, teine säälpool ust.
See valge, see on ema.
Ja kitseutt
on must kui mutt.
Nad mõlemad on pandud igatsema.

Üks siinpool, teine säälpool ust:
tall sees, ja ema rohumaal
on köidikuga vaia naal.
Neid lahutas
üks käsi kõva, rakune.
kui teises lüpsik vahutas.

See valge, see on ema,
kuid parrakas on tema,
ta takka hatul, takune
ning niuded, need on lohus,
ta kõhu all
vast lohisemas rohus
täis udarate roosa pall
kesk udemeid ja villa.

Nad pandud igatsema:
nad häälest teinud silla,
sääl väljas valge ema,
sees kitseutt, kes must kui mutt.
Kuis väriseb
ta tulevane habe,
kui pudeneb ta orvunutt,
et käriseb
hüüd õhuke ja rabe.
Ja ema nisas sügelus,
see tõmbab lauda ligi.
Ta sammub tões ja täies hoos,
sääl salvab oheliku-uss,
ei anta olla üheskoos!
Mis saab meist ometigi?

Ning talle silmis sädeleb,
kui sarvepulk
ja nina tõukab talli prao:
sääl haljendab üks rohupaik,
see'p ongi tema jaoks maailm,
mis sest, et mulk

vaid paras sukanõela silm;
ja suust ei kao,
see igemetel vedeleb,
poolsoolane, poolmagus maik.

TUISK

Küll see tund on tuska täis:
räitsakrõske, raheraske.
Lind, kes säälpool aeda käis,
peksab tiibu: «Laske, laske!»

Urisedes tuli urik.
Puud kui ebaledes kurja
kummutasid maani turja.
Rabas, vehkis, peksis kurik.

Põõsas mõnda päeva urbuv —
jälle kurbuv.
Kes tõi selle ränga ohu,
üle udu-uue rohu?

Lumelobjakad kui pesu
üle võsu.
Viha viskub aknaid vastu —
süda nagu läbilastu!

Mine, mine,
aiast astu,
tuisk, sa lumetriibuline,
maru sajatiivuline!

LIND POEGADEGA

Elas, elas uisa unes,
pesa palmis siis ja munes
sinitähnilisi mune,
ikka nagu läbi une.

Kuni äratet sai tema
— nüüd ju hellameelne ema —
pesapõhjas murdund koorest
oma lihast-verest noorest:

tundis kõhu all ta ploomi-
pehmeid, paljaid imeloomi.

Taipas! Lendu! Kinni kihust,
sääse, kärbse — kõigi lihust!

Puhu üles, alla puhu!
Kõik, mis mahtus, suhu! suhu!
Nokkis maast ja ahmis õhust:
aetud viiest-kuuest kõhust.

Oh, neid põhjatumaid suid!
Vaja sööta sitkeks luid,
selga sulist sooja kinda,
taha lustiliku saba,
tiivad külge — laulu rinda,

et see tõuseks, ja see tõuseks, erk ja vaba.

MERILEHMAD

«Kelle on need hallid veised,
polegi vist nagu teised,
meie karja said nad kust?
Nende kõrval kasvult maha,
sileduselt jäävad taha
meie joonik, meie must.

Ennäe sarvi! Ennäe lõugu!
Küllap hääd nad piimatõugu!
Udarad ju maani vast...» —
Peremees noor küsitelles,
silmitsedes karjas selles:
«Kaasas pole karjalast?»

Pole kaua kaeda vaja:
rannal magab paimendaja,
liival karjakott ja lass.
Kummardab mees üle leiu:
«Hurjöh, piiga! Virgu, neiu!
Sinu kari kadumas.»

Tüdruk pühkis silmist une
ning kui varahommikune
meri sinas vastu neist;
nõnda loitis nende rohe,
et see noormees kohkus kohe:
sellist vaadet polnud teist.

Päev ju vaarub õhtu varjus —
«Kust sa pärit, kaunis karjus,
kõnele, kust siia said?»
««Oh mind!... Kaua vist ma magand —
olen kaugelt vete tagant...
otsiskelin maranaid...»»

«Õhtu vaibub, öö ju tuleb,
pimedus kõik majad suleb,
avat üks vaid sulle paoks,
sääl, vaat, kus need noored kased...
Ning mu laudas leidub aset
sinu sinikarja jaoks.»

*

Mehel endine kõik lakkas,
silmapilkmel hoidma hakkas,
armastama hakkas tend,
võõrast, kes saand ulualust
— jättes mõrsja naabritalust —,
hellemalt kui kaksikvend.

See nüüd kõndis noorikuna,
põsil õhetusepuna,
oli õrn ja häbelik;
talitada karjad kahed,
kõndis toa ja lauda vahet,
pikameelne, läbelik.

Juba saadik pulmaõllest
õnnistust ta puistas põllest:
karjakasv ja piimaand
jätsid varju kogu valla;
kõik sai nagu õnne alla,
kuhu käe ta külge pand.

*

Piimakambris pütte virnus,
või ta käe alla keerles kirnus
kollasem kui tukatid,
nii et naabrid kahetasid,
sõnadega pahetasid,
mõttes teda hukatid:

«Ei need sinihallid veised,
ei nad ole nagu teised...»
Kaevat kahtlustuste-kaev.

Ning siis kõrval kõige kasu,
kõige õnne võttis asu
mehe hinges vahel vaev.

Naine nõnda virk ja hoolik,
aga miski nagu poolik:
kaunis küll, kuid kes ta, kust?
Tahtis täitsa püüda lindu
ning siis võttis süame rindu,
poetas hellalt küsimust:

«Vaata, naine, käin kui pime,
kõik mu ümber näib kui ime,
veidi nagu jube sest:
Ammu, kui me ühtusime,
aga ma ei tea su nime,
võta ümbert kord see kest.»

««Kas ma pole sinu meele
järele, miks oma keele
ässitad mu kallale?
Nõnda oma armupaela,
mille pannud mulle kaela,
lased, sõber, vallale.

Siis mul pole enam püsi,
sellepärast ära küsi,
ära küsi — kahetsed...»»
«Tahan sinu üle võimust:
lausu, kelle oled hõimust!»
«Ära küsi — kahetsed!»»

«Ei, kui võtad endalt katte,
räägid esivanemate
soost, see enam liidab meid.»
««Võta kanda siis see koorem:
Ahti lastest kõige noorem
olen, olen — merineid...»»

*

Mingit võõrastust ja viha
tundes päästis oma piha
uinund mehe kaenla alt,
nobedalt siis tõstis sääre
üle selle sängiääre,
kus ta kate langes talt.

Mingi mälestus lõi põue:
avas ukse, jooksis õue,
rutus palmimata juust.

Vaikselt hüüdis: «Vissi, vissi!»
ning siis astus tasapissi,
tasahilju koplisuust.

Ning need sinihallid veised,
mis ei olnud nagu teised,
inimlaste silmelust —
võttis kõik ta oma hoole
alla, kadus mere poole,
kadus sinna, tulnud kust.

Nende üle laine sinas ——
aga laudas nukralt inas
küüdik härg ja mullik must.

SANT Ses räitsakus, ses tuisus läheb üle õue,
kuub narmaskirja kulund, hülgekirja lapit;
ei kaelus kõrisõlme kata, käised napid,
tall' lumi pistab oma valge sõrme põue.

Ta karvane kui loom. Suur nina punaneb
kesk habet, mis lai põdrasambla vanik.
Taob puusa kotis hallitanud kanik,
ja korpund käega ühte kasvand kepp.

Mis leeki varjab tema kulmutuhk?
Või hingitseb sääl ainult hiirelõke?
Ei seda keegi tea: ta silmil tõke
ning nende vabastuseks puudub puhk.

Kas tohib tema tõsta pääd? Ei, ei:
tal ikka kaelas alanduserangid,
kõik liikmed tema tühja kõhu vangid —
maad ligi pilgud — teisiti ei või.

Tal pole midagi. Vaid kurgupärra
jäänd kuidagi üks viis veel kidi-vidi
ju lapsepõlvest — seda igapidi
ta püüab pigistada teiste rõõmukärra:

See rinnakorvist üles ringutub
kesk kõhatusi — nagu ratta alt
ja haledaile sõnule nii järgi pingutub,
poeb nende kurblikkusse kohmakalt.

Need sõnad habemesse ruttavad,
kust nagu kivi mõni kukub alla,
et peni laseb ulgumise valla,
et suured naeravad ja lapsed nutavad
ning põgenevad hirmul voodi alla.

ORB

Maadligi, vettligi maja,
külgpidi sees —
laeni täis lainete kaja,
kajakad läve ees.

Orb oma ainsama lamba
õhtul koju tõi mäelt,
all poiste pilava kamba,
kinni pidades häält.

Istus ja nuttis siis hilja,
jalgadel merevaht.
Küpset ruugavat vilja —
põimis palmikut kaht.

Viires kas hüüdis ta nime?
Kuu kuldas lainetel tee.
Ühtaegu valge ja pime —
kaelas tal v o o g u d e kee...

Maadligi, vettligi maja,
külgpidi sees.
Laeni täis lainete kaja.
Pisarad läve ees.

MERI ON TÕUSNUD

Meri on tõusnud. Ei ole tal pervi,
karjamaale veab välkuvaid järvi.

Umbpilvi ümber ja vallastuuli,
jubestab vaht ka rohekaid huuli.

Sinna ja tänna visklemas huupi,
raputab sildu ja vintsutab luupi.

Valgust lööb keeriste mustist ustest,
saadet kiiviti hädaldustest.

Laine kargamas kaldale pakku,
kobrutust õlult heites kui takku.

Tõuseb ja välgatab haljast kapja,
astub su aeda, tuleb kui tapja.

Meri on täis, juba õue sööbib,
täna öösi su lävel ööbib.

Ähib ja uriseb augud su unne,
et sa end eneses kodus ei tunne.

PIHLAD

Ammuks seisis lai ja kohe,
valge mattis ara rohe,
üsna õites ülemeelik
hõljus nagu naise seelik.

Vajus nagu lumemägi
aknasse see valge vägi,
ümber lõhn, vist seitse võru,
imal-magus, pisut mõru.

Tuul kui tõstis valgeid patju,
näisid ära auravat ju —
ebemeid siis all ja ülal
pillutada kogu külal.

*

Puu siis tõsines ja tukkus,
oma roheluses lukkus.
On ta väsind suurest armust?
Mahlus käärib loomiskarmust.

Juba priiskabki kui purjus:
puna kasvab nagu kurjus —
oh neid kihisevaid limu!
seda sigimisehimu!

Seisab enda õnnest rõhut —
õhk kui veretama lõhut.
Nüüd ta upub endakattu,
oma hullund vilja sattu.

Nüüd on marju, nüüd on marju!
Kuskil pole nendest varju:

ruttab rüppe, ripub põue —
verev katus üle õue.

Värav ägab sagarates,
tormamas neid treppi mattes
juba rõdu poole, kuna
uksest uhkab puna, puna.

Hommikul ju aknast sisse
vägisi su magamisse
veereb kobarate muna,
unne undab puna, puna.

PÕGENIK

Murede keskel ma magasin,
vahel vaevade.
Kord veel tahaksin tagasi...
Ära lõigat on tee.

Kahlasin kaelani ohakais,
orjavits veristas käed,
paremal ahistas laini pais,
vasemal surusid mäed.

Puhkuseks piskuks vaid maanteekraav —
varju ei vähimat.
Valutas südames lahtine haav,
leinates lähimat.

Kord veel tagasi tahaksin
leida kodutee,
kodumullas siis magaksin
välja kõik silmavee.

HENRIK VISNAPUU

EOKENE EO-EO

Sina oled imeline talleken,
Malleken!
Valge väikse punsund käega,
väega
mõistmatumaga sa mulle ütlemata armas.
Ah, sa väike, väike, valge inimesenarmas!

Sina oled imeline lilliken,
tilliken!
Õitsed ainult suve päikses,
väikses
ilus anemoonega ja sõnajalgadega.
Ah, sa takjas, hakjas väike tatsujalgadega!

Sina oled suliseja jõeken,
õeken!
Vulised ja laulad, hullad.
Kullad
sinu juuste udemetest pudenevad õhku.
Ajad taga liblikaid ja kardad kurja tõhku!

Tilli-illi lilli-line lilliken,
illiken.
Tiuda-tiuda tiokene,
Ene!
Eokene eo-eo, äokene äo!
Öö koob unekanga, katab sinu valge näo.

KOLMAS KIRI INGILE

See aasta tuleb kevad teisiti,
tiu-tiu! ja teisiti, see aasta teisiti,
ja kevad teisiti ja tuleb teisiti,
tiu-tiu! ja teisiti ja hoopis teisiti.

Nii palju naeru, linde, lilli't hoi!
Ja päikest, meeletumalt päikest.
Ih-ah-ah-haa! Ah-haa! Ih-ah! Oh-oi!
Paar prahvangut veel rõõska äikest:
mürr-mürr! mürr-mürr! trahh-trahh!

Lööb lahti hõbedase paju koor.
Võin teha tuhat tuhat pilli.
Tuul, puud ja ööbikud on koor.
Saan lututa mu sõrmed sadavilli:
tuut-tuut! tutt-tutt! tuut-tuut!

Kõik metsad, niidud ainult hullata!
Sind magatan siin-sääl kui susi.
Kui palju õhtu päev võib kullata,
sa jagada võid kallistusi:
tiu-tiu! tiu-tiu! Ssu-ssu!

Ja öö on ainult väike valgusring,
mis kiusab, kutsub, igatseb ning veab
mind laulikut ja sind, mu Ing.
Kun peatab, mil seisatab, ken teab?
Hoi-tii! hoi-tii! hoi-tii!

LOOBUMUS

Olen väsind oot'mast,
olen pettund lootmast.
Kätest ramm
kadus siruten neid sulle vastu.
Vaarub samm.
Raske seista, raske istu, astu.

Nüüd ei vannu, palu.
Nüüd on mööda valu.
Ainult tuhk
jäänud kõigest hõõgest hinge maha.
Elu puhk
sellegi viib mitme mere taha.

Tahad, istu, nutta?
Tahad joosta, rutta.
Mulle see
nagu jookseks pilved, mühaks palu.
Minu tee —
see on: lauluks ülendada valu.

ÜLE KODUMÄE

Üle kodumäe kumera kupli
suveöö sumestav valu.
Toomingad valvavad talu,
üle ussaia vaatavad kopli.

Aian õunapuud punasest lõngast
ketravad magusaid palle.
Vaatavad armunult põlle
nurmed visaten rohelist rõngast.

Oja leppade jalgu nüüd peseb
kivile kivi päält asten.
Odrapää mähedan kasten
kaera pehmete sarviga puseb.

Maja vajunud rõõmsasse unde.
Muru pääl magavad rohun
isegi haldijad rahun.
Silmik seinakell üksi teeb tunde.

KÜND

Peon piits ja silmil kaap,
atra juhib vana põllumees,
aga adra taga künnivares
tähtsa näoga astub nagu asjamees.
Hääl veel külmanud ja kare
kostab üle välja: kraak!

Mulla sisse kiirelt uut
varjavat ja peidet ust
otsib vaost väljakünlud limuk.
Aga man ju varesröövik must,
keda vaevab lihahimu,
sitkutab ja ammab suud.

Laudalehki tõstab tuul,
viskab üles äsjakünlud maa,
kuhu kummutatud sõnnik.
Vao vao kõrvale nii a'ab
kündja kevadpäiksen õnnis,
vaev ja vile segi suul.

PEET VALLAK

MAANAINE

Nägu suurrätti mähitud, seisis Reet alevis Urbaku raamatukaupluse akna all. Aknale oli pandud postkaarte, sulgi, sulepäid, mõni tähtraamat.

Väljas tibas vihma, Reet astus kauplusse.

Ta ootas tükk aega üksi leti ees, enne kui tuli kaupmees Urbak, käed müüritööst savised ja nõgised. Oli neid kähku loputanud, kuid ikka nad olid veel savised ja nõgised.

«Kas teil tinti on?»

Tint oli Reedal kodus otsas, tinti läheb aga mõnikord hädasti vaja.

«On küll tinti!»

Urbak pöördus riiuli poole, ladus mitu potti lauale. Tinti oli riiulil palju, mitu rida.

Reet nõjatas küünarnukkidega letile, hoides sõrmedega lõua alt halli suurrätti kinni. Veeretas teise käega tindipotte letil, — mõni neist oli ümmargune, mõni tahuline, kõlisesid kokku lüües.

Reet pigistas suurräti lõua alt veelgi tugevamini kinni, vajus mõttesse. Mõtles ja tilistas laual potte, tinti oli kaupmehel palju, igasugust tinti. Väljas tibas vihma; kes teab, mis maksab tint?

«Kas teil lahtist tinti ei ole?»

«On küll lahtist tinti.»

Reet võttis taskust tühja klaasi ja pani letile. Urbak kogus potid letilt kokku ja asetas tagasi riiulile.

«Lubage mulle siis lahtist tinti.»

Lahtine tint on odavam. Reet ostab ikka lahtist tinti. Kes teab aga, on see ka hea tint. Soris sõrmedega rahakotis; kes teab, palju kaupmees selle eest nõuab.

«Kas see on ka hea tint?»

«Oi, see on hea tint! Paremat tinti enam ei olegi.»

Reet seisis tulbana leti ees, liikumatult. Nagu väsinud oli ta alevisse tulekust, nagu kahju oli vähimastki liigutusest. Suurräti august paistis ainult nina, mustad silmakoopad liikumatute silmadega. Vaatas tindipotti ja peas elasid varjatud mõtted.

Ka sulgi oleks ta hädasti vajanud...

«Lubage mulle ka sulgi.»

Valis kastist kuldse sule.

«Kas see on hea sulg?»

«Oi, see on hea sulg!»

Ei teadnud Urbak, kas ostja veel midagi ostab. Ei teadnud seda Reet isegi. Kuid sulepea oli kodus kadunud, oli küll hoolega otsinud, aga kätte ei saanud. Ehk leiab selle siiski üles, või ostab siiski uue?

«Kas teil sulepäid on?»

«On küll sulepäid.»

«Lubage mulle ka üks sulepea.»

Urbak tõstis sulepead karbikesega letile. Reet tahtis neist osta kõige ilusama.

«Missugune neist on kõige ilusam sulepea?»

«Oi, need on kõik ilusad sulepead!»

«Kas need on head sulepead?»

«Oi, need on head sulepead, paremaid enam ei olegi!»

Reet valis sinise sulepea, Reeda meelest sinine sulepea on kõige ilusam.

Urbak rullis asjad paberisse; kas naine ostab võib-olla veel midagi?

Ei osta, midagi enam ei osta. Kolm asja on ostnud: tindi, sule, sulepea.

Väljas tibas vihma, Reet ei tahtnud väljuda. Vihmavarju ta oli jätnud koju, kodus veel vihma ei sadanud. Rullis asjad tagasi paberist välja.

«Kas on ikka hea tint?» küsis kaheldes.

«Oi, on küll hea tint.»

Ja kaupmees ulatas Reedale paberit.

«Kirjutage midagi, olge lahke!»

Kirjutada tahtis Reet tõepoolest midagi.

Mõtles ja vaatas aknast välja. Rasked pilved liikusid majade kohal ja räästad jooksid sorinal. Reet nõjatas küünarpeadega letile ja mõtles edasi.

Midagi ei tulnud pähe, millest kirjutada. Tindine sulg oli valmis paberil, aga meelde ei tulnud mitte kui midagi.

«Ei tule midagi meelde kirjutada.»

Pea oli tühi, ühtki mõtet ei vilksatanud.

«Mis seal kirjutada!» naeris Urbak. «Kirjutage ükskõik mida.»

Kuid Reet ei tahtnud kirjutada ükskõik mida.

«Kirjutage: väljas sajab vihma...»

Ei seda Reet ei tahtnud kirjutada. Mis sellest vihmasajust kirjutada!

Mõtleb midagi muud, paremat.

«Kirjutage: koer jookseb maanteel.»

Reet vaatas välja — koer jooksiski maanteel.

Ei tahtnud sedagi kirjutada, oodaku, varsti tuleb parem mõte. Ja ta naeris väsinult, — imelikke asju sunnib kaupmees teda kirjutama.

Urbak ootas leti taga, Reet ikka mõtles.

«Kirjutage: pea on tühi!»

Ah, parem mõte tuleb kohe!

Nüüd vaatas isegi Urbak hajameelselt välja ega mõistnud enam midagi ütelda.

Ent nüüd võpatas Reet: nüüd tuli mõte, hea mõte. Kummardus leti kohale ja kirjutas:

«Suur reheahi.»

Oli küll hea tint, hea sulg ja sulepea. Rullis asjad paberisse, maksis raha ja lahkus kauplusest.

AVALIK KIRI KIRJANIK A. H. TAMMSAARELE

(katkendeid).

Kandev idee. Kandvat ideed otsides näid sa küsivat: mis oleks kogu maakera kandev idee, kui maakera oleks samuti kellegi tehtud, nagu tegid Sina oma teose? Vastus heliseb mul paratamatult kõrvus: maakeral polegi kandvat ideed, või tema ise ongi see idee, sest muidu muutuks ta mõneks lusikaks, millega suppi helbitakse, või torpeedoks, millega vaenlase laevu põhja lastakse. Hea küll, ütleme, et see oleks nõnda, muidugi mitte eurooplus, vaid kosmose seisukohalt. Aga pea meeles, meid ei huvita nii palju kosmos, mille tolmukübemeke maakera, kui inimene, tema vaated. Sellepärast: mis oleks maakera inimesele ideeliselt? Mäletan, et millalgi tähendasid: maakera pole inimesele mitte kuidagi rohkem kui lillele taimelava, vaevakasele soo. Nende vahekorra alglisem, kandvam idee — nende vaheline võitlus.

Nõnda siis: Vargamäe kandev idee on Vargamäe ise, tema elaniku seisukohalt aga — võitlus Vargamäega. On üsna ükskõik, kas see võitleja-elanik on kristlane, juut, buddhalane või muhameedlane, kas ta on ärkamisaegne kohaomanik või rentnik, valvab tema kõlbluse järele saksa pastor või eesti õpetaja, arreteerib teda vene urjäädnik või vabariigi konstaabel — Vargamäe kandvast ideest, s. t. vihasest võitlusest elu ja surma peale ei päästa teda miski, vaevalt ehk muutub see ajajooksul pisitsipakene. Võib-olla, millalgi puudus Vargamäel inimene ja, võib-olla, millalgi kaob ta sealt jällegi, aga kas sellepärast kaob tema kandev idee — kas raugeb võitlus? Kas tõesti oli maakera idee sauruste ajajärgul halvemini väljendatud kui ameerika pilvelõhkujate päevil? Kas tõesti puudub see idee tulevikus, kus kogu maakeral, ka Vargamäel, sibab veel mõni sipelgas või hüppab silmipilgutav maakirp? Mina arvan, et koguni mitte. Kui Sina aga selle ajajärgu oled valinud, kus hängeldab ja rühmeldab Vargamäel inimene-eestlane, siis ainult sel lihtsal põhjusel, et Sina ise oled inimene-eestlane ja egoistina tunned Sa iseenda ja oma tõu vastu kõige suuremat huvi. Pealegi on tõenäolik, et teisigi eestlasi-inimesi huvitab rohkem inimese kui sauruse võitlus Vargamäega, nagu ta suuremagi innuga vaatab härja ja inimese kui kahe härja võitlust.

Matsist ja vurlest. Vististi pole ka see juhuslikult sündinud, et võitlust loodusega peab Sul talupoeg. See oleneb Sinu arusaamisest eurooplusest. Sina arvad nähtavasti, et Euroopa, eurooplane, eurooplus pole koguni mitte mõni inglise plaaster, mille võib kleepida haigele kohale. Tema pole ka mõni veevärk, mille võib

saada inglise raha ja oskusega. Ta pole ka euroopalik koolide korraldus, mida arvatakse võivat muutmatult tarvitusele võtta, nii et ainsa käeliigutusega tõstame oma jütsid keset Euroopat ja eurooplust. Ta pole ka näovärv, mille tõttu meie daamid üleöö näivad lendavat üle piiri läände. Eurooplus pole ka see, kui mõni meie minister ihub hammast metsade peale, sest et Euroopas olla metsad juba hävitatud. Vähe leidub neid, kes taipavad, või kel huvigi on taipamiseks, et eurooplust ei saavutata üldse mitte Euroopale järeleahvimisega, vaid sellega, et õpime sama intensiivselt mõtlema, tundma ja töötama, nagu on seda teinud eurooplane. Ei ole tulu Euroopa eeskujust kunstis ja kirjanduseski, kui me seal ei omanda eurooplaste intensiivsust, tõsidust ja sügavust. Sügav ja intensiivne saab aga olla mitte võõrsilt laenatud asjus ja aineis, vaid selles, mis meil kõige põlisemat. Selleks olluseks on meil aga kahtlemata talupoeg. Sellepärast peab oletama, et just tema kaudu õnnestub meil ehk kõige kergemini euroopalise intensiivsusega kui mitte mõelda, siis vähemalt tundagi.

Meie linnakodanik on vaevalt alles sündinud, tema välimus, tegumood, hingeelu ja iseloom on peaaegu amorfne ja sellepärast on tema kujutamisel palju raskem saavutada euroopalikku intensiivsust. Tahaks peaaegu öelda: linnakodanikku kui niisugust pole meil veel olemaski, ehk olgu siis et otsiksime saksa ringkonnist. Muidu on tooniandev nõndanimetatud vurle, see matsi otsekohene vastand. Mats on traditsiooniline, püsiv, visa, alalhoidev. Mis tal on, sellest peab ta kinni, sest selle on ta omandanud mitte uisapäisa, vaid tasa ja targu, oma loomu ja tarvete kohaselt. Tema armastab isegi seda, mille käes ta kannatab ja millega peab verist võitlust. (Euroopas on kõige matsilisem rahvas inglased. Tema püsivus ja alalhoidlus on otse imetlusväärne. Seega on arusaadav tema valdav mõju maailmas.) Vurle ei ripu kõige hingega millegi küljes ja tema tunneb vaevalt võitlust elu ja surma peale. (Parem paneb ta hõlmad vöö vahele ja läheb Brasiiliasse või Austraaliasse. Vurle seab end iga tuule järgi, puhugu see idast või läänest. Üleöö saab temast venelane, sakslane, prantslane või inglane. Aga seda ainult keele, riiete, mööbli või näovaaba poolest.) Oma sisemises olemuses pole ta ei see, teine ega kolmas, sest tema on ainult vurle — loomutuse ja vormituse kehand.

Sellelt seisukohalt vaadeldes meie kunsti ja kirjandust saab ilmsiks: meil on pahatihti tooniandjaks vurle (psühholoogiliselt muidugi). Vähesed tunnevad huvi intensiivsuse ja süvenemise vastu, aga igale uuele moele või lipukirjale joostakse järele kinnisilmi ja ummisjalu. Ning seda kõike aina eurooplise tähe all. Nagu tähendaks euroopastumine vurlestumist. Muidugi, ühes on igal vurlel õigus: ka Euroopas on tooniandjaks aina vurle. (Mats on nurka surutud. Courts-Mahleri ja Burrougs'i vastu ei

saa keegi, ehk olgu siis, et tuleb kusagilt veel intensiivsem vurle.) Kogu kultuurivõitlus on matsi ja vurle heitlus. (Meie läksime Euroopast matsi otsima, aga vurle arvas, et me ihkame teda. Mats on tagasihoidlik, vurle pealetükkiv, sest teda on rohkem Euroopaski. Ainult meie nähtavasti ei aimanud seda. Meie ei aimanud lihtsat tõsiasja: eurooplasi on Euroopaski armetult vähe ja see tõug näib üldse kahanemisteele kalduvat. Sünnib nagu Vargamäelgi: kõik leiavad, et ilusam aeg on enne meid möödunud.)

Optimismist, pessimismist. Kõlblusega ühenduses seisab vähem tähtis küsimus: p e s s i m i s m v õ i o p t i m i s m?

Meie oleme harjunud enamasti ikka nõnda asjast aru saama, et kui keegi pooldab ja usub kõlblisi aateid — näiteks karskust, voorust, isamaa-armastust, sugurahva põhiheli, sotsialismi lõplikku võitu, üldist edu ja arenemist jne. jne. — siis on ta optimist, ei usu ta — pessimist. Sellest vaatepunktist on Sinu teos kõlblusvastane ja ka pessimistlik, sest Sinus valitseks nagu nende vooruslikkude küsimuste suhtes kanapimedus. Sind ei huvita need nii tähtsad küsimused. Sina näid ainult küsivat: kas inimene võitleb veel loodusega või vannub ta temale alla? Esimesel korral on ta paratamata optimist, teisel — pessimist. Sellelt seisukohalt vaadatuna leiduks ehk Sinu raamatus üks tõsine pessimist — Oru Pearu, sest tema ei võta kuigi tõsiselt vaevaks loodusega võidelda. Ka muud tema teod lasevad aimata, et tema tunneb instinktiivselt oma asjatust ja mõttetust Vargamäel. Pahatihti ei jaksa ta enam muidu elada, kui joob end täis või teeb arutuid tegusid. Nõnda talitavad ainult need, kes tahavad millegisse uputada või sumbutada oma rusuva meeleolu.

Loodusekirjeldusest. Juhin Sinu tähelepanu veel ühele puudusele: Sinu teoses puudub loodus, s. t. loodusekirjeldus. Ma räägin sellest ainult Euroopa ja eurooplase pärast. Kui ma õieti mäletan, siis: ilmub loodus Euroopa kunsti ja kirjandusse tõeliselt alles 18. aastasajal. (Enne seda on ta siin väga haruldane külaline: kreeklastel Euripides, roomlastel Ausonius, itaallastel Petrarca.) Loodus saab kunstiobjektiks eluolu linnastumisega, loodusevõõrdumisega. Tahaks öelda: linnatänavate kiviprügitus loob looduseilu. Tundmusteprassinguid looduseilu tõttu õppisime tundma Euroopas ja tõttasime ka ise selle iluga prassima. Vaevalt küsisime, kas see meile sama loomulik, nagu linnastunud eurooplasele. Tahtsime saada eurooplaseks ka looduseilu nautimises ja kes seda kõige värvikamalt tegi, oli suurim eurooplane. Sagedasti värvime loodust rohkem, kui see meile kohane, aga ka eurooplane armastab loodust rohkem värvida, kui see temale kohane, sellepärast pole meile midagi ette heita. Meie oma looduse (maastik, õhustik, valgus) erilist ilu pole meil kuigi tõsiselt võetud. Ja psühholoogiliselt oleme looduseiluga rohkem ja sage-

damini patustanud, kui tänapäev uskuda söandame: me topime looduseilust arusaamise ja tema maitsmise inimestesse, kus teda tõelikult olla ei või. Kirjanik euroopastab sagedasti oma kangelasi looduseilu külgepookimisega, kuigi see ehk ilmselt loomuvastane. Eriti puutub see talupojaromaanidesse.

Looduseilu on suuremale hulgale Euroopalegi külge poogitud või ta on enamasti mood, nagu terava või nüri ninaga king või juuste soeng. Sel inglasel on nii väga õigus, kes ütleb: looduseilu on loonud kunst. Kui nüüd Sina vähegi mõtlesid euroopalise kunstitöö eeskujul, siis oleksid Sa pidanud ka vargamäelastele looduseilu külge pookima, kuigi neile on loodus alles — väetis, ahjukütt, toapalk, roovilatt, aiateivas. Sa oleksid pidanud oma teose nõnda kombineerima (õige sõna õigel kohal), et euroopalise kandva idee kõrval oleks leidunud ka kena euroopaline looduseilu, sest see on tänapäev rohkem moes kui inimene. Muidugi, heatahtlik arvustaja oleks võinud Sulle ka siinkohal appi karata, hoiatades: pole viga, et puudub loodusekirjeldus, aga inimestes tunduks nagu ümbruse hõngu ja selle tõttu võiks ehk mõni peaaegu uskuda, et on olemas loodus, kuigi teda euroopalikult ei kirjeldata. Liiatigi kui arvesse võtta arvamist, et Euroopa isegi olla looduseilu kujutamises alles kenakene käpard: maalib näed ainult lilleaeda, mitte kevadet, kuna aga jaapanlasele jätkub roosioksakesestki, et särama lööks — kevad.

Keelest ja stiilist. Lõpuks paar sõna stiilist!

Siin hingitseb jällegi kahtlemata mingisugune euroopa pisielukas, sest Euroopas räägitakse stiilist kitsamas ja laiemas mõttes. Aga kui räägitakse Euroopas, siis peame rääkima ka meie. Ei ole tähtis, et seal — isegi Prantsusmaal, sel stiilimaal par excellence — juba ammugi on taibatud tõsiasja, kui kahtlane väärtus on stiilil kitsamas mõttes. On nimelt leitud, et just ebakorrektsus on see, mis sagedasti elustab niihästi inimese näo kui ka stiili. Sellepärast olevat nii arusaadav, miks just need prantsuse kirjanikud (Molière 17., Saint-Simon 18. ja Balzac 19. aasta sajangul), kes valdavad ülimal määral elavat sõna ja kelle sule all muutub kõik elavaks, mis nad aga iganes puutuvad, jah siit olevat arusaadav, miks just nemad on pidanud kannatama kõige raskemaid etteheiteid stiili suhtes, samuti nagu näiteks Shakespeare ja Dostojevskigi. Need mehed mõistsid nähtavasti, et stiili puhtus lunastatakse olgu romaanis, näitelaval või kujutavas kunstis enamasti ikka elukülluse, ega mitmekesisuse piiramisega. Stiilitreialid näevad kirjanduses eelkõige ulainimese õilsat ajaviidet, mitte aga vägevat elutuiksoont. Selles tuiksoones poleks aga nagu eraldi stiili olemaski, vaid tema sünnib alles teose hinge ja vaimuilma ja neid väljendava keele vastavusest, kokkukõlast. Aga mis tähendaks niisugusel korral ütlus: nõrk raamat ja klassiline stiil? See ei tähendaks midagi, vaid oleks ainult liig suur kirjaoskus, millest raske aru saada.

Andres ja Pearu oleksid nagu kaks meest, kel on ühine armastatu, keda nad püüavad teineteise võidu vallutada, igaüks omal viisil. Andres kohtleb oma armastatut algusest saadik surmliku tõsiduse, uskliku harduse, pühaliku kohusetunde ja väsimatu tööga. Tema näeb oma armastatus jumalast määratut, kes ei mõista ega kellega ei mõisteta nalja. Kui armastad, siis pühenda end kogu oma ihu ja hingega temale, too talle ohvriks iseend ja kas või oma lähimad kallimadki — naine ja lapsed.

Pearu on teist laadi armastaja. Tema näeb nagu aimavat või oletavat, et armastatu, keda tahad võita, allub sagedasti ennem igasugustele «krutskitele» kui hardale riidepalistuse suudlemisele, et vastuarmastust ei saavutata ainult töö ja teenistuse, usu ja palvega, vaid ka edvistamise, suurustamise ja kemplemisega. Seepärast siis Pearu kogu eluaeg aina «prosessiks». Ja kui maa, tema armastatu, ei saa sellest viljakandvaks, kui ta ei anna soovitud saaki vastuarmastuse tähena, siis Pearu luiskab talle selle vooruse külge — tõstab maa annid sõnadega kas või mitmekordseks. Nõnda peaksid need kaks «vänget» vanameest leppimatult surema. Aga parajal silmapilgul saabub teade, et Vargamäe jõgi lastakse alla — et teostub Andrese eluaegne unistus. See pöörab Andresel kogu tema sisemaailma pahupidi.

Mis see siis õieti on? Tema on juba aastaid uskunud, et ta on unistanud ja püüdnud tühja, ja nüüd korraga astuvad järeltulijad tema, mitte Pearu jälgedesse. Tähendab, mitte Pearu, vaid tema on õieti elanud. Pearu on eksinud. Pearu on pattu teinud oma ligimese ja jumala vastu, Pearu vajab leppimist ja andestamist. Ja kuna Andres nüüd näeb, et jumal on Vargamäel ikka õigust mõistnud ja teeb seda ehk ka pärast tema surmagi, siis tahab ta oma eluaegsele vihamehele andeksandva ja lepitava käe sirutada. Aga see on vahepeal surnud.

Ometi on see tühine pisiasi teadmise kõrval, et oled kogu eluaeg võidelnud õige asja eest: oled armastanud oma maalappi väsimatu tööga. See teadmine on suurim lohutus ja rahuldus, mida elu üldse võib anda. Sellast inimest ootab õnnis surm.

HENDRIK ADAMSON, 1891—1946.
Luulekogud: Mulgimaa (1919), Inimen (1925), Tõus ja mõõn (1931), Kolletuspäev (1934), Mälestuste maja (1936), Linnulaul (1937).

ARTHUR ADSON, s. 1889.
Luulekogud: Henge palango (1917), Vana laterna (1919), Roosikrants (1920), Kaduvik (1927), Katai, kibuvits ning kivi (1928), Pärlijõgi (1931), Lehekülg ajaraamatust (1937).
Näidendeid: Lauluisa ja Kirjaneitsi (1930), Karu läheb meelõksu (1936).

AUGUST ALLE, 1890—1952.
Luulekogud: Üksinduse saartele (1918), Carmina barbata (1921), Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust (1925), Ummiklained (1930), Karmid rütmid (1934).
Följetonid: Lilla elevant (1923).

BETTI ALVER, s. 1906.
Luulekogu: Tolm ja tuli (1936).
Poeeme: Lugu valgest varesest (1931).
Romaane: Tuulearmuke (1927), Invaliidid (1930).

ALEKSANDER ANTSON, 1899—1945.
Luulekogusid: Epigrammid I (1927), Epigrammid II (1930), Epigrammid III (1933).
Näidendeid: Lapsed (1925), Kolgata (1926), Töölise tütar (1931).
Romaane: Kirg (1937), Sina ei pea mitte himustama (1938).

JOHANNES BARBARUS, 1890—1946.
Luulekogud: Fata-morgana (1918), Inimene ja sfinks (1919), Katastroofid (1920), Vahekorrad (1922), Geomeetriline inimene (1924), Multiplitseerit inimene (1927), Maailm on lahti (1930), E. V.-r. (1932), Tulipunkt (1934), Kalad kuival (1937), Üle läve (1939).

EESSAARE AADU (Jaan Anvelt), 1884—1937.
Novellid ja novellikogud: Räästaalused (1916), Alasti (1917), Teel (1933).

ERNST ENNO, 1875—1934.
Luulekogud: Uued luuletused (1909), Hallid laulud (1910), Valge öö (1920), Kadunud kodu (1920).

AUGUST GAILIT, 1891—1960.
Romaane: Muinasmaa (1918), Purpurne surm (1924), Toomas Nipernaadi (1928), Isade maa (1935), Karge meri (1938).

Novellikogusid: Rändavad rüütlid (1919), Vastu hommikut (1926), Ristisõitjad (1927).
Följetonid: Klounid ja faunid (1919).

ANNA HAAVA, 1864—1957.
Luulekogud: Luuletused I—III (1888, 1890, 1897), Lained (1906), Ristlained (1910), Põhjamaa lapsed (1913), Meie päevist (1920), Siiski on elu ilus (1930), Laulan oma eesti laulu (1935).

MARIE HEIBERG, 1890—1942.
Luulekogud: Murelapse laulud (1906), Luule (1913).
Jutustusi: Elukevade (1910).

ERNI HIIR, s. 1900.
Luulekogud: Lemmiklaulud (1926), Meeri-Maria-Mari (1926), Puhtevird (1927), Kodutee (1931), Pöörang (1933), Sinimäed (1935), Raudvärsid (1937), Palgest palgesse (1938), Homsele vastu (1939).

KARL AUGUST HINDREY, 1875—1949.
Novellikogud: Välkvalgus (1932), Armastuskiri (1933), Sigtuna häving (1937), Südamed (1938), Hukatus Mälaril (1939).
Romaane: Urmas ja Merike I—II (1935—1936), Sündmusteta suvi (1937), Nõid (1938), Lembitu (1938).

AADU HINT, s. 1910.
Romaanid: Pidalitõbi (1934), Vatku tõbilas (1936), Kuldne värav (1937), Tulemees (1939).

AUGUST JAKOBSON, 1904—1963.
Romaanid ja romaanisarjad: Vaeste-patuste alev (1927), Tuhkur hobune I—IV (1928—1933), Andruksonide suguvõsa I—III (1931—1934), Kolme vaeva tee (1930), Vana kaardivägi (1935), Metsalise rada (1936), Uus inimene (1938), Igavesed eestlased I—IV (1937—1940).
Novellikogud: Joonatan Hingemaa eksirännakud (1930), Kotkapoeg (1932), Reisijad lõppjaamas (1934), Üksiklased (1935), Reamees Mattias (1935), Esimesed meheteod (1936), Mälestusi laulvast kuldnokast (1939).
Draama: Viirastused (1939).

BERNARD KANGRO, s. 1910.
Luulekogud: Sonetid (1935), Vanad majad (1937), Reheahi (1939).

ENN KIPPEL, 1901—1942.
Romaane: Ahnitsejad (1935), Kui Raudpea tuli (1937), Kuldvasikas (1939), Jüriöö (1939).

AUGUST KITZBERG, 1855—1927.
Jutustusi: Maimu (1892), Rätsep Õhk ja tema õnneloos (1892), Püve Peetri «riukad» (1897), Räime-Reeda 10 kopikat (1903), Veli Henn (1901), Hennu veli (1904).
Näidendeid: Punga-Mart ja Uba-Kaarel (1894), Rätsep Õhk (1903), Tuulte pöörises (1906), Püve talus (1910), Libahunt (1912), Kauka jumal (1915), Kosjasõit (1915), Enne kukke ja koitu (1919), Laurits (1919), Neetud talu (1923).
Memuaarid: Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused I—II (1924—1925).

ALBERT KIVIKAS, s. 1898.
Romaane: Jüripäev (1921), Jaanipäev (1924), Mihklipäev (1924), Vekslivõltsija (1931), Nimed marmortahvlil (1936).
Novellikogusid: Sookaelad (1919), Verimust (1920), Punane ja valge (1927).

ERNI KRUSTEN, s. 1900.
Romaanid: Mineviku jahil (1929), Org Mägedi armastus (1939).
Jutte ja novelle: Kanarbik (1927).

JAAN KÄRNER, 1891—1958.
Luulekogud: Maises ringis (1919), Aja laulud (1921), Lõikuskuu (1925), Õitsev sügis (1926), Rändur vilistab (1928), Tormilüüra (1929), Inimene ristteel (1932), Sõna-sütega (1936), Käidud teedelt (1939).
Romaane: Bianka ja Ruth (värssromaan, 1923), Naine vaesest maailmast (1930), Soodoma kroonika (1934), Tuuled pöörduvad läände (1937), Tõusev rahvas (I — 1936, II — 1937).
Memuaarid: Kadunud aegade hämarusest (1935), Öösiti kumavad linnad (1939).
Kriitika: Lehed tuulde (I—1924, II—1937), Eesti uuemad luuletajad (1925).

JUHAN LIIV, 1864—1913.
Jutustusi ja lühiproosat: Kümme lugu (1893), Käkimäe kägu (1893), Vari (1894), Nõia tütar (1895), Elu sügavusest (1910).
Luulekogu: Luuletused (1909, 1910).

JUHAN LILIENBACH, 1870—1928.
Luulekogu: Ommikulaulud (1909).

JAAN LINTROP, 1885—1962.
Novellikogu: Igapäevane elu (1909).

OSKAR LUTS, 1887—1953.
Jutustusi: Kevade (I — 1912, II — 1913), Suvi (I — 1918, II — 1919), Tootsi pulm (1921), Argipäev (1924), Sügis (1938); Kirjutatud on... (1914), Kirjad Maarjale (1919), Andrese elukäik (1923), Õpilane Valter (1927), Pankrot (1929), Tagahoovis (1933).
Näidendeid: Kapsapea (1913), Paunvere (1913).
Memuaare: Vanad teerajad (1930), Talvised teed (1931), Läbi tuule ja vee (1931), Vaadeldes rändavaid pilvi (1932), Kuldsete lehtede all (1933), Ladina köök (1934), Kuningakübar (1935).
Lastejutte: Inderlin (1920), Nukitsamees (1920).

JUHAN MADARIK (Johannes Lauristin), 1899—1941.
Romaan: Riigikukutajad (1929).

KERSTI MERILAAS, s. 1913.
Luulekogu: Maantee tuuled (1938).

MAIT METSANURK (Eduard Hubel), 1879—1957.
Romaane: Vahesaare Villem (1909), Orjad (1912), Ennäe inimest! (1918), Taavet Soovere elu ja surm (1922), Valge pilv (1925), Jäljetu haud (1926), Punane tuul (1928), Ümera jõel (1934), Tuli tuha all (1939).
Jutustusi ja novellikogusid: Jumalalapsed (1910), Toho-oja Anton (1916), Epp (1920), Jumalata (1921), Maine ike (1933).
Näidendeid: Vagade elu (1923), Kindrali poeg (1925).

AUGUST MÄLK, s. 1900.
Romaane: Kivine pesa (1932), Surnud majad (1934), Õitsev meri (1935), Taeva palge all (1937).
Novellikogusid: Jutte lindudest (1934), Rannajutud (1936), Mere tuultes (1938).
Näidendeid: Vaesemehe ututall (1932), Sikud kaevul (1938).

JAKOB MÄNDMETS, 1871—1930.
Jutustusi ja novellikogusid: Koduküla vainult (1900), Isa talus (1913), Meri (1914), Küla (1916), Hiilid karil (1921), Läbi rädi (1927).

OTTO MÜNTHER, 1864—1929.
Novellikogu: Sulejoonistused (1906).

JÜRI PARIJÕGI, 1892—1941.
Romaan: Teraspoiss (1937).
Jutukogud: Semendivabrik (1926), Jaksuküla poisid (1930), Suuskadel Vallastesse (1932).

HANS PÖÖGELMANN, 1875—1938.
Luulekogu: Kevadetuuled (1926).
Poeem: Neile, kes «langesid võitluses vendade eest» (1936).

MART RAUD, s. 1903.
Luulekogud: Kangastused (1924), Äitsmik (1924), Rusemed (1927), Kauge ring (1935).
Romaane: Videvikust varavalgeni (1927), Kirves ja kuu (1935), Turg (1937).
Novellikogu: Õhtused kajad (1936).

HUGO RAUDSEPP, 1883—1952.
Näidendeid: Demobiliseeritud perekonnaisa (1923), Ameerika Kristus (1926), Sinimandria (1927), Mikumärdi (1929), Põrunud aru õnnistus (1931), Vedelvorst (1932), Roosad prillid (1934), Lipud tormis (1937), Mustahamba (1939).
Novellikogusid: Kirju rida (1920), Jumala veskid (1936).

VILLEM RIDALA (Grünthal), 1885—1942.
Luulekogud: Villem Grünthali laulud (1908), Kauged rannad (1914), Tuules ja tormis (1927), Sinine kari (1930), Meretäht (1935).

KARL RISTIKIVI, s. 1912.
Romaane: Tuli ja raud (1938).

RICHARD ROHT, 1891—1950.
Romaane: Hümnid Paanile (1922), Kurgsoo (1924), Maa (1927), Elu on ilus (1930), Vastsed rajad (1933), Võitluse teel (1933), Ummiktänav (1937), Elutee (1938).
Novellikogusid: Hing ja veri (1918), Looduskangad (1924), Vabadus ja vangla (1932).

AUGUST SANG, 1914—1969.
Luulekogud: Üks noormees otsib õnne (1936), Müürid (1939).

JOHANNES SEMPER, 1892—1970.
Luulekogud: Pierrot (1917), Jäljed liival (1919), Maa- ja mereveersed rütmid (1922), Viis meelt (1926), Päike rentslis (1930), Tuuleratas (1936).
Romaanid: Armukadedus (1934), Kivi kivi pääle (1939).
Reisikirju: Risti-rästi läbi Euroopa (1935), Lõuna Risti all (1937).

RUDOLF SIRGE, 1904—1970.
Romaanid: Rahu! Leiba! Maad! (1929), Must suvi (1936), Häbi südames (1938).
Novellikogud: Võõras võim (1927), Maanteel (1927), Väikesed soovid (1935), Luhtunud lennud (1937).

GUSTAV SUITS, 1883—1956.
Luulekogud: Elu tuli (1905), Tuulemaa (1913), Kõik on kokku unenägu (1922).
Ballaad: Lapse sünd (1922).

ERNST SÄRGAVA (Peterson), 1868—1958.
Novellikogud ja jutustusi: Paised (I — 1899, II — 1900, III — 1901), Ohelikuonu jõulunägemine (1901), Rahvavalgustaja (1904).
Näidendeid: Uus minister (1922).

KARL EDUARD SÖÖT, 1862—1950.
Luulekogud: Aasaõied I—II (1890—1891), Rõõm ja mure (1894), Saatus (1899), Mälestused ja lootused (1903), Kodu (1921), Lapsepõlve Kungla (1923), Kuusirbi õsu (1937).

JUHAN SÜTISTE, 1899—1945.
Luulekogud: Rahutus (1928), Peipsist mereni (1930), Maha rahu! (1932), Kaks leeri (1933), Südasuvi (1934), Päikese ootel (1935), Sadamad ja saared (1936), Ringkäik (1937), Valgus ja varjud (1939).

HEITI TALVIK, 1904—1947.
Luulekogud: Palavik (1934), Kohtupäev (1937).

EVALD TAMMLAAN, 1904—1945.
Näidendid: Valge lagendik (1937), Raudne kodu (1938).

ANTON HANSEN-TAMMSAARE, 1878—1940.
Romaanid: Kõrboja peremees (1922), Tõde ja õigus I—V (1926—1933), Elu ja armastus (1934), Ma armastasin sakslast (1935), Põrgupõhja uus Vanapagan (1939).
Jutustusi, novelle ja miniatuure: Mäetaguse vanad (1901), Kaks paari ja üksainus (1902), Tähtis päev (1903), Vanad ja noored (1903), Raha-auk (1907), Uurimisel (1907), Pikad sammud (1908), Noored hinged (1909), Üle piiri (1910), Poiss ja liblik (1915), Varjundid (1917), Kärbes (1917), Põialpoiss (1923).
Draamad: Juudit (1921), Kuningal on külm (1936).

FRIEDEBERT TUGLAS, 1886—1971.
Jutustused ja novellikogud: Hingemaa (1906), Jumala saar (1907), Kahekesi (1908), Liivakell (1913), Õhtu taevas (1913), Saatus (1917), Raskuse vaim (1920), Hingede rändamine (1925),
Romaanid: Felix Ormusson (1915), Väike Illimar (1937).
Kriitika ja kirjandusteadus: Kriitika I—VIII (1919—1936), Juhan Liiv (1927), Eesti Kirjameeste Selts (1932).
Reisikirjad: Teekond Hispaania (1918), Teekond Põhja-Aafrika I—III (1923—1930), Ühe Norra reisi kroonika (1939).

MARIE UNDER, s. 1883.
Luulekogud: Sonetid (1917), Eelõitseng (1918), Sinine puri (1918), Verivalla (1920), Pärisosa (1923), Hääl varjust (1927), Rõõm ühest ilusast päevast (1928), Õnnevarjutus (1929), Lageda taeva all (1930), Kivi südamelt (1935).

PEET VALLAK (Peeter Pedajas), 1893—1959.
Novelle ja novellikogusid: Must rist (1925), Epp Pillarpardi Punjaba potitehas (1925), Ajude mäss (1926), Relvad vastamisi (1929), Omakohus (1932), Neli tuult jalge all (1934), Teod pahurpidi (1935), Armuleib (1936), Lambavarga Näpsi lorijutte (1938).

EDUARD VILDE, 1865—1933.
Jutustusi ja romaane: Kurjal teel (1885), Teravad nooled (1885), Lina-Mai (1886), Suguvend Johannes (1891), Kännud ja käbid (1892), Karikas kihvti (1893), Kippari unerohi (1893), Külmale maale (1896), Raudsed käed (1898), Koidu ajal (1904), Mahtra sõda (1902), Kui Anija mehed Tallinnas käisid (1903), Prohvet Maltsvet (1908), Lunastus (1909), Mäeküla piimamees (1916).
Novelle ja novellikogusid: Seadusemees (1906), Tooma tohter (1908), Kui tuli tähendus (1917), Jutustused (1913), Asta ohver (1914).
Näidendid: Tabamata ime (1912), Pisuhänd (1913), Side (1922).

HENRIK VISNAPUU, 1890—1951.
Luulekogusid: Amores (1917), Jumalaga, Ene! (1918), Talihari (1920), Hõbedased kuljused (1920), Käoorvik (1920), Ränikivi (1925), Maarjamaa laulud (1927), Puuslikud (1929), Tuulesõel (1931), Päike ja jõgi (1932), Põhjavalgus (1938).

Tähtsamad teosed aastaist 1892—1940

Aasta	Luule	Proosa	Draama
1892	J. Tamm «Ärganud hääled» I	Ed. Vilde «Kännud ja käbid»	
1893		Ed. Vilde «Karikas kihvti»	
		J. Liiv «Kümme lugu»	
1894	K. E. Sööt «Rõõm ja mure»	**J. Liiv «Vari»**	A. Kitzberg «Punga-Mart ja Uba-Kaarel»
1895		J. Liiv «Nõia tütar»	
1896		**Ed. Vilde «Külmale maale»**	
1897	A. Haava «Luuletused» III	A. Kitzberg «Püve Peetri «riukad»»	A. Kitzberg «Pila-Peetri testament»
1898		Ed. Vilde «Raudsed käed»	
1899	K. E. Sööt «Saatus»	**E. Särgava «Paised» I**	
1900		E. Särgava «Paised» II	
		J. Mändmets «Koduküla vainult»	
1901		**E. Särgava «Paised» III**	
		J. Mändmets «Õitselise jutud»	
		A. Kitzberg «Veli Henn»	
1902		**Ed. Vilde «Mahtra sõda»**	
1903	K. E. Sööt «Mälestused ja lootused»	**Ed. Vilde «Kui Anija mehed . . .»**	A. Kitzberg «Rätsep Õhk»
1904		J. Liiv «Kirjatööde Kogu»	
		E. Särgava «Rahvavalgustaja»	
		Ed. Vilde «Koidu ajal»	
		A. Kitzberg «Hennu veli»	
1905	**G. Suits «Elu tuli»**		
1906	A. Haava «Lained»	Fr. Tuglas «Hingemaa»	A. Kitzberg «Tuulte pöörises»
	M. Heiberg «Murelapse laulud»	O. Münther «Sulejoonistused»	

Aasta	Luule	Proosa	Draama
1907		A. Tammsaare «Raha-auk» A. Tammsaare «Uurimisel»	
1908	V. Ridala «Willem Grünthali laulud»	**Ed. Vilde «Prohvet Maltsvet»** Fr. Tuglas «Kahekesi» A. Tammsaare «Pikad sammud»	
1909	J. Liiv «Luuletused» E. Enno «Uued luuletused»	Ed. Vilde «Lunastus» **M. Metsanurk «Vahesaare Villem»** J. Lintrop «Igapäevane elu» A. Tammsaare «Noored hinged»	
1910	A. Haava «Ristlained» E. Enno «Hallid laulud»	**J. Liiv «Elu sügavusest»** **A. Tammsaare «Üle piiri»**	A. Kitzberg «Püve talus»
1911		A. Haava «Väikesed pildid Eestist»	
1912		M. Metsanurk «Orjad» **O. Luts «Kevade» I** Ed. Vilde «Jutustused»	**A. Kitzberg «Libahunt»** **Ed. Vilde «Tabamata ime»**
1913	**G. Suits «Tuulemaa»** A. Haava «Põhjamaa lapsed»	Fr. Tuglas «Liivakell» **O. Luts «Kevade» II** J. Mändmets «Isa talus»	**Ed. Vilde «Pisuhänd»** O. Luts «Paunvere» «Kapsapea»
1914	V. Ridala «Kauged rannad»	J. Mändmets «Meri»	
1915		Fr. Tuglas «Felix Ormusson» A. Tammsaare «Poiss ja liblik»	**A. Kitzberg «Kauka jumal»**
1916		**Ed. Vilde «Mäeküla piimamees»** M. Metsanurk «Toho-oja Anton» Eessaare Aadu «Räästaalused»	

Aasta	Luule	Proosa	Draama
1917	**M. Under «Sonetid»** J. Semper «Pierrot» H. Visnapuu «Amores» A. Adson «Henge palango»	**Fr. Tuglas «Saatus»** A. Tammsaare «Kärbes» A. Taammsaare «Varjundid» Eessaare Aadu «Alasti»	
1918	M. Under «Eelõitseng» «Sinine puri» H. Visnapuu «Jumalaga, Ene!» A. Alle «Üksinduse saartele» J. Barbarus «Fata-morgana»	O. Luts «Suvi» I M. Metsanurk «Ennäe inimest!» A. Gailit «Muinasmaa»	
1919	H. Adamson «Mulgimaa» J. Kärner «Maises ringis»	O. Luts «Suvi» II A. Kivikas «Sookaelad»	A. Kitzberg «Laurits»
1920	M. Under «Verivalla» H. Visnapuu «Talihari» «Käoorvik» J. Barbarus «Katastroofid» A. Haava «Meie päevist»	Fr. Tuglas «Raskuse vaim» M. Metsanurk «Epp»	
1921	**J. Kärner «Aja laulud»** A. Alle «Carmina barbata»	A. Kivikas «Jüripäev» J. Mändmets «Hiilid karil» O. Luts «Tootsi pulm»	**A. Tammsaare «Juudit»**
1922	**G. Suits «Kõik on kokku unenägu»** «Lapse sünd» J. Semper «Maa- ja mereveersed rütmid» J. Barbarus «Vahekorrad»	**A. Tammsaare «Kõrboja peremees»** M. Metsanurk «Taavet Soovere elu ja surm» R. Roht «Hümnid Paanile»	Ed. Vilde «Side» E. Särgava «Uus minister»
1923	M. Under «Pärisosa» J. Kärner «Bianka ja Ruth»	**O. Luts «Andrese elukäik»**	A. Kitzberg «Neetud talu» H. Raudsepp «Demobiliseeritud perekonnaisa» M. Metsanurk «Vagade elu»
1924	J. Barbarus «Geomeetriline inimene» M. Raud «Kangastused»	R. Roht «Kurgsoo» A. Kivikas «Jaanipäev»	

Aasta	Luule	Proosa	Draama
1925	J. Kärner «Lõikuskuu» A. Alle «Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust» H. Visnapuu «Ränikivi»	Fr. Tuglas «Hingede rändamine» **M. Metsanurk «Valge pilv»** P. Vallak «Must rist»	M. Metsanurk «Kindrali poeg»
1926	J. Semper «Viis meelt» J. Kärner «Õitsev sügis» E. Hiir «Lemmiklaulud»	**A. Tammsaare «Tõde ja õigus» I** M. Metsanurk «Jäljetu haud» J. Parijõgi «Semendivabrik»	A. Antson «Kolgata» H. Raudsepp «Ameerika Kristus»
1927	**M. Under «Hääl varjust»** H. Visnapuu «Maarjamaa laulud» J. Barbarus «Multiplitseerit inimene» A. Antson «Epigrammid» I	**A. Jakobson «Vaeste-patuste alev»** O. Luts «Õpilane Valter»	
1928	**M. Under «Rõõm ühest ilusast päevast»** **J. Sütiste «Rahutus»** J. Kärner «Rändur vilistab»	**M. Metsanurk «Punane tuul»** A. Gailit «Toomas Nipernaadi» A. Jakobson «Tuhkur hobune» I	
1929	M. Under «Õnnevarjutus» H. Visnapuu «Puuslikud» J. Kärner «Tormilüüra»	**A. Tammsaare «Tõde ja õigus» II** R. Sirge «Rahu! Leiba! Maad!» P. Vallak «Relvad vastamisi»	**H. Raudsepp «Mikumärdi»**
1930	**J. Sütiste «Peipsist mereni»** M. Under «Lageda taeva all» **J. Semper «Päike rentslis»** J. Barbarus «Maailm on lahti» **A. Alle «Ummiklained»**	**J. Kärner «Naine vaesest maailmast»** A. Jakobson «Kolme vaeva tee»	
1931	H. Visnapuu «Tuulesõel» H. Adamson «Tõus ja mõõn» B. Alver «Lugu valgest varesest» A. Adson «Pärlijõgi»	**A. Tammsaare «Tõde ja õigus» III**	H. Raudsepp «Põrunud aru õnnistus»
1932	**J. Sütiste «Maha rahu!»** J. Kärner «Inimene ristteel» **J. Barbarus «E. V.-r.»** H. Visnapuu «Päike ja jõgi»	**A. Tammsaare «Tõde ja õigus» IV** A. Mälk «Kivine pesa» K. A. Hindrey «Välkvalgus»	H. Raudsepp «Vedelvorst»
1933	J. Sütiste «Kaks leeri» E. Hiir «Pöörang»	**A. Tammsaare «Tõde ja õigus» V** O. Luts «Tagahoovis» R. Roht «Vastsed rajad» «Võitluse teel»	

Aasta	Luule	Proosa	Draama
1934	**J. Barbarus «Tulipunkt»** J. Sütiste «Südasuvi» **A. Alle «Karmid rütmid»** H. Talvik «Palavik»	**M. Metsanurk «Ümera jõel»** A. Tammsaare «Elu ja armastus» J. Semper «Armukadedus» J. Kärner «Soodoma kroonika» A. Hint «Pidalitõbi»	H. Raudsepp «Roosad prillid»
1935	J. Sütiste «Päikese ootel» M. Raud «Kauge ring» M. Under «Kivi südamelt» B. Kangro «Sonetid»	A. Mälk «Õitsev meri» **A. Tammsaare «Ma armastasin saksalast»** A. Jakobson «Vana kaardivägi» **M. Raud «Kirves ja kuu»** E. Kippel «Ahnitsejad»	
1936	J. Sütiste «Sadamad ja saared» J. Kärner «Sõna-sütega» **B. Alver «Tolm ja tuli»** **J. Semper «Tuuleratas»** **A. Sang «Üks noormees otsib õnne»**	A. Jakobson «Metsalise rada» **A. Mälk «Rannajutud»** R. Sirge «Must suvi» A. Hint «Vatku tõbilas»	A. Tammsaare «Kuningal on külm»
1937	J. Sütiste «Ringkäik» J. Barbarus «Kalad kuival» H. Talvik «Kohtupäev» H. Adamson «Linnulaul»	**Fr. Tuglas «Väike Illimar»** A. Mälk «Taeva palge all» M. Raud «Turg» P. Vallak «Lambavarga Näpsi lorijutte»	E. Tammlaan «Valge lagendik»
1938	**K. Merilaas «Maantee tuuled»** H. Visnapuu «Põhjavalgus» E. Hiir «Palgest palgesse»	K. Ristikivi «Tuli ja raud» A. Gailit «Karge meri» R. Roht «Elutee» R. Sirge «Häbi südames»	**E. Tammlaan «Raudne kodu»**
1939	J. Sütiste «Valgus ja varjud» J. Kärner «Käidud teedelt» A. Sang «Müürid» J. Barbarus «Üle läve»	**A. Tammsaare «Põrgupõhja uus Vanapagan»** **J. Semper «Kivi kivi peale»** A. Hint «Tulemees» E. Kippel «Jüriöö»	

Aavik, J. 30, 33, 234
Adamson, H. 185, 187, *376*[1]
Adson, A. 170, 171, 172, 178, 180, 181, 184, 187, 218, *376*
Alle, A. 170, 172, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, **182**, 189, 193, 215, *376*
Altermann, T. 94.
Alver, B. 178, 179, 182, 189, 219, *376*
Andresen, N. 174, 176
Antson, A. 174, 177, 189, 215, 218, *376*
Anvelt, J., vt. Eessaare Aadu
Aspe, E. 5

Balzac, H. de 7
Barbarus, J. 170, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 187, 188, 189 194, *376*
Baudelaire, Ch. 190
Bornhöhe, E. 45, 110
Brandes, G. 129
Byron, G. 145

Darwin, Ch. 129, 233
Dostojevski, F. 233

Eessaare Aadu 20, **21—22**, 23, 169, *376*
Enno, E. **27—29**, 34, *376*
France, A. 240
Gailit, A. 170, 171, 177, 178, 205, **213—214**, 215, *376—377*
Goethe, J. W. 240
Gogol, N. 233
Gorki, M. 4, 18
Grenzstein, A. 40
Grünthal-Ridala, V. 30, 33, **34—35**, 189, *379*

Haava, A. 12, **15—17**, 170, *377*
Hamsun, K. 240
Hansen, A., vt. Tammsaare, A. H.
Hansen, L. 115
Hauptmann, G. 4, 114
Heiberg, M. 382, *377*
Heine, H. 42

Hermann, K. A. 60
Hiir, E. 174, 175, 188, *377*
Hindrey, K. A. 177, 178, 205, 215, *377*
Hint, A. 204, 214, *377*
Hubel, E. vt. Metsanurk, M.
Hurt, J. 107

Ibsen, H. 4, 5, 190

Jaik, J. 211
Jakobson, A. 174, 175, 201, 203, 204, 205, 209, 210, 212, 214, 215, 218, *377*
Jakobson, C. R. 38, 40, 107, 112, 285
Jakobson, P. 38, 230
Jannsen, J. V. 106, 229
Jõgever, J. 4
Järv, J. 60
Jürgenstein, A. 115
Jürman, L. 82, 88
Jürna, M. 174

Kaaver, V. 174
Kallas, A. 19
Kangro, B. 185, 188, *377*
Kapp, A. 15
Kippel, E. 209, *377*
Kitzberg, A. 6, 8, 24, **105—126**, 151, 170, 215, *377*
Kivi, A. 168
Kivikas, A. 172, 173, 177, 178, **200**, 205, *377*
Koidula, L. 4, 5, 55, 107, 128, 145, 229, 285
Kotzebue, A. 113
Kreutzwald, Fr. R. 107, 132, 145, 285
Krusten, E. 201, 215, *378*
Kuhlbars, Fr. 107
Kärner, J. 172, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, **185—186**, 187, 188, 189, 203, 205, 209, 210, 215, 218, *378*

Laikmaa, A. 190
Lauristin, J., vt. Madarik, J.
Leinberg, J. 81
Leino, E. 133
Lermontov, M. 190
Liiv, Jakob 38
Liiv, Juhan 6, 8, 12, **37—56**, 63, 128, 129, 132, 148, 168, 230, 234, *378*
Lilienbach, J. 19—20, 169, *378*

[1] Kursiivkirjas numbrid viitavad kirjaniku bio-bibliograafilistele andmetele.

Lintrop, J. 7, 8, **24**, *378*
Luts, O. 7, 24, **202—203**, 212, 215, *378*

Madarik, J. 211, *378*
Maeterlinck, M. 27
Mann, T. 273
Martna, M. 237
Marx, K. 129, 233
Maupassant, G. de 240
Menning, K. 115, 117
Merilaas, K. 178, 179, 184, *378*
Metsanurk, M. 7, 24, 119, 170, 174, 175, 201, **206—209**, 212, 214, 215, 218, 219, *378*
Mickiewicz, A. 23
Mihkelson, Fr., vt. Tuglas, Fr.
Mälk, A. 178, **203—204**, 211, 212, 215, 218, 219, *378*
Mändmets, J. 7, 8, **24**, 46, 203, 215, *379*
Mölder, V. 19
Münther, O. 4, 230, 237

Nietzsche, Fr. W. 129

Oja, E. 113
Oks, J. 33

Parijõgi, J. 211, *379*
Peterson, Kr. J. 34, 55, 128, 145
Peterson-Särgava, E. 6, **8—11**, 110, 174, 212, 234, 285, *380*
Petõfi, S. 23
Päts, K. 65, 209
Pöögelmann, H. 18, 19, **20—21**, 23, 169, 237, *379*

Raud, Kr. 41
Raud, M. 185, 204, *379*
Raudsepp, H. 175, **216—217**, 219, *379*
Reimann, L. 115, 119
Reinvald, A. 107, 229
Ristikivi, K. 211, 212, 215, *379*
Rolland, R. 273
Roht, R. 170, 200, **201**, 203, 211, 213, 215, *379*
Räppo, G. 169

Sang, A. 178, *379*
Sannamees, F. 277
Schiller, Fr. 240
Semper, J. 170, 171, 172, 176, 178, 179, 180, **181—182**, **184**, **185**, **187**, 205, 209, 210, 212, 214, 215, *379*
Shakespeare, W. 240
Shaw, B. 240
Simm, J. 124
Sirge, R. 174, 175, 176, 178, 201, 203, 204, 205, 210, 212, 214, 215, *379*
Smuul, J. 204
Sudermann, H. 42
Suits, G. 18, 19, 23, 30, 33, 34, 89, 114, **128—148**, 172, 174, 175, 176, 179, 186, 189, 234, 282, 285, *380*
Sööt, K. E. **12—15**, 17, 380
Sütiste, J. 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 185, 187, 188, 189, 218, 219, *380*

Zola, E. 4, 5, 42, 240

Talvik, H. 178, *380*
Tamm, A. 115
Tamm, J. 49, 229, 230
Tammlaan, E. 215, **217—218**, *380*
Tammsaare, A. H. 4, 7, 18, 26, **46**, 119, 138, 148, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 201, 202, 204, 205, 212, 213, 215, 216, 219, **224—288**, *380*
Tassa, A. 172
Teetsov, A. 115
Tertsius, A. 73
Tolstoi, A. 168
Tolstoi, L. 4, 5, 233, 266, 273
Treffner, H. 231, 232, 233, 257
Tuglas, Fr. 18, 19, 23, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 56, 89, 114, 137, **150—168**, 170, 171, 172, 174, 212, 219, *380*
Tšehhov, A. 4, 5, 168

Under, M. 170, 171, 172, 174, 179, 180, 181, 182, 184, 189, **190—200**, 219, *380*

Vallak, P. 212, 215, *380*
Veske, M. 14, 107
Veski, J. V. 5, 237
Vilde, Ed. 4, 5, 6, 8, 10, 18, 19, 39, 42, 50, **59—102**, 110, 112, 174, 176, 189, 190, 212, 236, 237, 238, 274, 285, *381*
Visnapuu, H. 170, 171, 178, 179, 180, 181, 182, **183—184**, 188, 189, 218, 219, *381*
Volokobinski, M. 233

Weitzenberg, J. 38

35 kop.

A
31931
3264498

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00326449 8